

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 6-7 (155-156)

2015

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор: Анатолій Рачок
Редактор: Алла Чернова
Макет: Олександр Шаптала
Тетяна Овсяник
Техніко-комп'ютерна підтримка: Володимир Кекух
Євген Скрипка

Журнал зареєстровано в Державному комітеті інформаційної політики України, свідоцтво КВ № 4122

Журнал видається з 2000р. українською та англійською мовами

Загальний тираж 3800 примірників

Адреса редакції:

01015, м. Київ, вул. Лаврська, 16
2-й поверх

тел.: (380 44) 201-11-98

факс: (380 44) 201-11-99

e-mail: info@razumkov.org.ua

веб-сторінка: http://www.razumkov.org.ua

У разі використання матеріалів, посилання на журнал "Національна безпека і оборона" є обов'язковим

Усі фотоматеріали, вміщені в цьому журналі, взяті із власного фотоархіву та загальнодоступних джерел

© Центр Разумкова, 2015

З М І С Т

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ДО І ПІСЛЯ МАЙДАНУ: ЗМІНИ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ, СУСПІЛЬНІ ЗАПИТИ (Аналітична доповідь Центру Разумкова)	2
РОЗДІЛ 1. ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ у 2010-2015рр.: ЕТАПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ	3
РОЗДІЛ 2. ПАРТІЙНА СИСТЕМА ПІСЛЯ МАЙДАНУ: НАСЛІДКИ І ЧИННИКИ	18
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ЗМІСТ СУСПІЛЬНОГО ЗАПИТУ	34
РОЗДІЛ 4. РЕКОМЕНДАЦІЇ	47
<i>Додаток 1.</i> Основні положення передвиборних програм політичних партій України, які мають фракції у Верховній Раді	52
<i>Додаток 2.</i> Основні положення передвиборних програм політичних партій, які набрали понад 1% голосів виборців	60
ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ: СТАН, НАПРЯМИ РОЗВИТКУ, УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ (Позиції лідерів політичних сил)	68
<i>Арсеній ЯЦЕНЮК, Максим САВРАСОВ, Олег БЕРЕЗЮК, Юрій ПАВЛЕНКО, Олег ЛЯШКО</i>	
ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД ФАХІВЦІВ (Інтерв'ю)	74
<i>Олексій АНТИПОВИЧ, Наталія БОГАСHEBA, Галина ЗЕЛЕНЬКО, Вадим КАРАСЬОВ, Антоніна КОЛОДІЙ, Ірина КРЕСІНА та Олена СТОЙКО, Юрій ОСТАПЕЦЬ, Микола ПРИМУШ, Максим РОЗУМНИЙ, Тарас СТЕЦЬКІВ, Володимир ФЕСЕНКО, Юрій ШВЕДА, Василь ЯБЛОНСЬКИЙ</i>	
СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ	93
ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ДУМКИ ГРОМАДЯН	106
ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ВИКЛИКИ, ПРОБЛЕМИ, СУСПІЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ? (Виступи учасників Міжнародного круглого столу)	145
Вступні промови	145
<i>Ніко ЛАНГЕ, Антоні КАМІНСЬКІ</i>	
Сесія 1. Розвиток партійної системи України на тлі сучасних європейських тенденцій	148
<i>Юрій ШВЕДА, Володимир ФЕСЕНКО, Максим РОЗУМНИЙ, Віктор ТАРАН, Галина ЗЕЛЕНЬКО, Олена СТОЙКО, Олексій АНТИПОВИЧ, Тарас СТЕЦЬКІВ, Дмитро СІМАНСЬКИЙ, Юрій ШТЕПА</i>	
Сесія 2. Сучасний стан і тенденції розвитку політичних партій в Україні	155
<i>Антоніна КОЛОДІЙ, Анатолій ЛУЦЕНКО, Марія КАРМАЗІНА, Наталія БОГАСHEBA, Юрій КЛЮЧКОВСЬКИЙ, Петро СТЕЦЮК, Володимир ФЕСЕНКО</i>	
СТАТТІ	
У ПОШУКУ "БАЗОВОГО ЕЛЕКТОРАТУ": ЯК ПАРТІЯМ РЕАГУВАТИ НА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЮ СУСПІЛЬСТВА? <i>Ніко ЛАНГЕ</i>	164
ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС <i>др. Оскар НІДЕРМАЙЄР</i>	167

ПРОЕКТ ЗДІЙСНЕНО ЗА СПРИЯННЯ

Уряду Швеції

Представництва Фонду
Конрада Аденауера в Україні

Konrad
Adenauer
Stiftung

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ДО І ПІСЛЯ МАЙДАНУ: ЗМІНИ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ, СУСПІЛЬНІ ЗАПИТИ

Масові протести громадян проти кримінально-авторитарного режиму В.Януковича, відомі як Революція Гідності з її епіцентром – Майданом, стали переломним пунктом у новітній історії України. Ці події мали надзвичайно різний за своїми масштабами та наслідками характер – від остаточного здійснення Україною свого геополітичного вибору, початку практичної реалізації курсу на європейську інтеграцію через реформування усіх сфер суспільного життя – до військової агресії з боку Росії, кількатисячних людських жертв, втрати частини економіки та території держави.

Події 2013-2014рр. мали значний вплив на політичну систему України. Після падіння режиму В.Януковича та втечі экс-президента до Росії було відновлено дію Конституції України в редакції 2004р. Відбулось оновлення усіх вищих владних інститутів держави. Новий Президент і Верховна Рада отримали легітимацію через позачергові вибори, сформовано новий склад Кабінету Міністрів. Розпочався процес реформування конституційних засад організації влади, який стосується різних її гілок та рівнів.

Партійна система України, яка є важливим елементом політичної системи в цілому, також зазнала суттєвих змін. Були усунуті від влади і фактично зійшли з політичної арени політичні партії, які до Майдану належали до складу пропрезидентської коаліції (Партія регіонів, КПУ). Відбулось істотне переформатування серед політичних сил, які представляли нову владу. Ця частина політичного спектра представлена як “старими” (“Батьківщина”, “Свобода”), так і “новими” партіями, що вийшли на політичну арену чи були утворені в період Майдану або після нього (“Самопоміч”, РПЛ, “Правий сектор”, “Народний фронт”, Блок Петра Порошенка). Післявиборчий період ознаменувався гострою боротьбою не лише між новими провладними силами та опозицією, але також і конкуренцією та конфліктами між тими політичними силами, що в період з листопада 2013р. - лютого 2014р. виступали “єдиним фронтом”.

Різкі зміни в партійно-політичному спектрі викликали дезорієнтацію електоральних уподобань громадян, особливо тієї їх частини, які не знайшли серед нових партій відповідників їх усталеним партійним симпатіям. Залишаються вільними деякі “політичні ніші”, на які можуть претендувати нові партійні структури. Дані досліджень громадської думки засвідчують, що ті політичні сили, які були з ентузіазмом сприйняті суспільством під час позачергових виборів до Верховної Ради в жовтні 2014р., у подальшому почали втрачати підтримку виборців.

Усе це свідчить, що партійна система України перебуває в процесі трансформації, і цей процес, очевидно, триватиме, як мінімум, до наступних парламентських виборів (чергових). Разом з тим, розвиток України як демократичної, європейської держави потребує ефективної і репрезентативної політичної системи, яка є неможливою без дієвих, інституціалізованих політичних партій.

Аналітична доповідь складається з чотирьох розділів.

- У першому розділі** розглядаються особливості еволюції партійної системи України у 2010-2015рр., процеси в політичних партіях, інституційні, суспільно-політичні та соціально-економічні умови, в яких відбувалася діяльність партій, вплив цих умов на партійну систему та її характер.
- У другому розділі** розглядаються зміни в партіях і партійній системі, що відбулися в період Майдану та після нього, основні чинники цих змін, сучасний стан партійної системи України, її структурні та змістовні властивості.
- У третьому розділі** узагальнюються очікування та бачення громадян щодо “бажаної” політичної партії, формулюється зміст суспільного запиту на принципи побудови такої партії, її ідеологічні та програмні засади.
- У четвертому розділі** наводяться рекомендації для політичних партій та органів влади, спрямовані на підвищення ефективності виконання партіями їх функцій, посиленню їх зв'язків з громадянами, формування партійної системи, яка б адекватно відбивала весь спектр суспільних інтересів.

1. ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ у 2010-2015рр.: ЕТАПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ

У попередньому дослідженні Центру Разумкова, яке охоплювало період 1990-2010рр., в еволюції партійної системи України було виділено чотири етапи, по завершенню яких партійна система набувала вигляду, суттєво відмінного від того, що мала на їх початку. Це відповідно: 1990-1995рр. (етап становлення багатопартійності); 1996-1999рр. (етап формування системи поляризованого плюралізму); 2000-2004рр. (етап переходу до системи поміркованого плюралізму); 2005р. - лютий 2010р. (етап стабілізації системи поміркованого плюралізму)¹.

Президентські вибори 2010р. ознаменували початок п'ятого етапу еволюції партійної системи, який завершився падінням режиму В.Януковича. Перемога Революції гідності, відновлення демократії в Україні та російська збройна агресія ознаменували початок нового, шостого етапу еволюції партійної системи, який триває й донині.

У цьому розділі аналізується еволюція партійної системи, її чинники та результати, протягом двох останніх етапів – від 2010р. до цього часу. Для цього використовується методологія, апробована в попередньому дослідженні Центру Разумкова та в подальшому доопрацьована експертами Центру², з урахуванням зауважень і пропозицій, висловлених щодо першого дослідження³.

1.1. ПАРТІЙНА СИСТЕМА у 2010-2013рр.

Відправною точкою етапу є другий тур виборів Президента України і перемога на них В.Януковича.

Процеси в політичних партіях. Процес створення нових політичних партій продовжувався: упродовж 2010-2011рр. їх було зареєстровано понад 25. За даними Мін'юсту, станом на листопад 2012р., в Україні було зареєстровано 200 політичних партій, проте більшість із них, як і раніше, існували лише формально.

Серед новостворених партій, які вели активну діяльність, практично всі були партіями “лідерського” характеру (зокрема, партії “Сильна Україна” С.Тігіпка, “Фронт змін” А.Яценюка, “УДАР” В.Кличка, “Громадянська позиція” А.Гриценка). Деяко пізніше утворилися “Самопоміч” (А.Садовий) та Радикальна партія Олега Ляшка (О.Ляшко). Також протягом цього етапу створювалися окремі партії на основі громадських ініціатив (“Демократичний альянс”).

Участь партій у виборчих процесах. На період від березня 2010р. по 2013р. припадає дві виборчі кампанії: вибори до органів місцевого самоврядування 2010р. та парламентські вибори 2012р.

Вибори до органів місцевого самоврядування 2010р. Новим Законом України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” пропорційну систему виборів до низки місцевих рад

замінено на змішану, із переліку суб'єктів виборчого процесу були вилучені виборчі блоки. Це було зроблено з метою забезпечення домінування провладних політичних сил в органах місцевого самоврядування. Самі вибори відбувалися в умовах масового застосування адміністративного ресурсу на користь Партії регіонів, тиску на опозицію та обмеження участі її представників у виборах, у т.ч. з використанням судових органів⁴.

Результати виборів засвідчили, що владі вдалося досягти поставленої мети. Зокрема, на виборах до рад різного рівня, що проводилися за партійними списками, від Партії регіонів було обрано загалом 39,39% депутатів⁵, а разом з її “політичними сателітами” (“Сильна Україна”, КПУ, “Народна партія”) – понад 55% депутатів. Для порівняння: провідна опозиційна сила – ВО “Батьківщина” за партійними списками провела 16,34% депутатів, інші опозиційні партії (ВО “Свобода”, “Наша Україна” – відповідно, 4,47% та 3,26%).

Вибори засвідчили досить помітну підтримку нових партій – “Фронту змін” та “Сильної України”, які провели за партійними списками, відповідно, 8,03% та 5,37% депутатів.

Активну участь у виборах в окремих регіонах взяли також позапарламентські “старі” політичні сили (ПСПУ, партія “Союз”, СПУ, НРУ, СДПУ(о) та ін.), а також нові політичні проекти (“Єдиний Центр”, “УДАР”, “Громадянська позиція”, “Совість України” та ін.).

¹ Див.: Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції. Доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2010, №5, с.3-12.

² Див.: Якименко Ю. Методологія аналізу динаміки партійних систем: основні підходи та особливості їх застосування в Україні. – Політологічний вісник; Якименко Ю. Еволюція партійної системи України: особливості аналізу та основні етапи. – Політологічний вісник, № 52, с.229-237.

³ Зокрема, крім типології систем Дж.Сарторі, використовуються й елементи інших типологій зокрема, О.Нідермайера та А.Сіароффа.

⁴ Див.: Місцеві вибори – 2010. Пульс країни (відп. редактори Когут А., Сідаш К.). – Лабораторія законодавчих ініціатив, 228с., Заява Громадської мережі “Опора” щодо проведення місцевих виборів 31 жовтня 2010р. – Інтернет-сайт ОПОРА, 5 листопада 2010р., <http://opora.ua.org/news/867-2010-11-04>.

⁵ Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>.

Партія регіонів посіла перші місця на виборах за партійними списками до 17 обласних рад та ВР АР Крим, у т.ч. в центральних і деяких західних областях, і провела найбільшу кількість депутатів (з урахуванням мажоритарників) до 19 облрад та ВР АРК. В окремих обласних радах (Запорізька, Луганська, Донецька) частка депутатів від ПР становила від 76% до 93%.

На виборах до місцевих рад, насамперед, у Центрі та на Заході, успіх Партії регіонів значною мірою був зумовлений мобілізацією до їх лав в якості кандидатів представників місцевих органів влади, керівників підприємств і установ різних форм власності, а також працівників бюджетної сфери (лікарів, педагогів, працівників культури). З іншого боку, передумовою успіху «партії влади» стала розпорошеність опозиційних сил, які виявилися нездатними до консолідації.

Загалом, Партія регіонів разом з КПУ та «Сильною Україною» домінувала на Сході та Півдні, мали значне представництво в Центрі і на Заході. «Батьківщина» і «Фронт змін» відносно більше були представлені на Заході і в Центрі, «Свобода» і «Єдиний Центр» – на Заході.

Парламентські вибори 2012р. У грудні 2011р. набув чинності новий Закон України «Про вибори народних депутатів України», головними нововведеннями якого стали повернення до змішаної виборчої системи, підвищення виборчого бар'єра до 5% та заборона участі у виборах виборчих блоків. За оцінками експертів, ці та інші нововведення мали на меті забезпечити провладним політичним силам і кандидатам більш сприятливі умови для перемоги на виборах⁶.

У виборах до Верховної Ради України, що відбулися 28 жовтня 2012р., за партійними списками взяли участь 21 політична партія. Фактично їх кількість була більшою, оскільки через заборону створення виборчих блоків представники деяких партій балотувалися за списками інших сил як позапартійні (зокрема представники «Фронту змін», НРУ, ПРП, «Громадянської позиції», «За Україною!», «Народної самооборони» балотувалися за списком партії ВО «Батьківщина», представники «Народної партії» – за списком Партії регіонів). Усього в якості суб'єктів виборчого процесу виступили 87 партій.

Вибори відбувалися в умовах масованого використання владою адміністративного ресурсу та позначилися фальсифікаціями результатів, передусім – в одномандатних округах.

Виборчий бар'єр подолали п'ять партій – Партія регіонів (30% голосів), ВО «Батьківщина» (25,54%), політична партія «УДАР» (13,96%), КПУ (13,18%) та ВО «Свобода» (10,44%).

Виборча кампанія 2012р. дещо змінила розстановку сил у партійній системі України. Партія регіонів та ВО «Батьківщина» зберегли свої позиції «полюсів» партійної системи. Підвищила свій електоральний результат КПУ, що відбулося насамперед за рахунок розчарованих прихильників Партії регіонів.

Повністю втратили чи значно послабили свої позиції низка політичних партій, утворених ще на початку або в середині 1990-х років. Так, фактично зійшли з політичної арени СПУ, СелПУ, СДПУ(о), УРП, КУН, УНП. Значно послабили свої позиції, фактично втративши суб'єктність НРУ, ПРП, Народна партія. Це саме стосується і деяких партій, утворених унаслідок Помаранчевої революції, насамперед «Нашої України».

За підсумками виборів територіальний розподіл прихильників провідних політичних сил переважно зберігся. Як і на попередніх парламентських виборах, він мав у своїй основі відмінності соціокультурних орієнтацій жителів різних регіонів України. Зокрема, Партія регіонів та КПУ отримали першість на Сході та Півдні України, ВО «Батьківщина» – в Центрі і на Заході, ВО «Свобода» – на Заході.

Попри певні очікування, у виборчій кампанії 2012р. не з'явилася політична сила, яка могла б претендувати на рівномірну підтримку виборців у всіх регіонах України, стала б загальнонаціональною партією. Такі надії пов'язувалися з «новими» політичними силами, зокрема, партіями «Сильна Україна», «Фронт змін» та «УДАР».

Проте, біполярний характер кампанії не залишив місця для «третьох сил», вимагаючи від партій визначення в координатах «влада-опозиція». Відповідно, «Сильна Україна» прийняла рішення про злиття з Партією регіонів; «Фронт змін» увійшов до складу Об'єднаної опозиції «Батьківщина»; «УДАР» приєднався до опозиційного об'єднання вже у Верховній Раді.

Процеси в оточенні партійної системи. Відбулися значні зміни в нормативно-правовій базі, що визначає місце і роль партій у політичній системі. Рішенням Конституційного Суду від 30 вересня 2010р.⁷, здійсненим під тиском В.Януковича, була відновлена чинність Конституції в редакції 1996р. Це рішення суттєво зменшило роль партій у процесі вироблення та реалізації політики держави, зокрема, через позбавлення коаліції депутатських фракцій права формування персонального складу Кабінету Міністрів та програмування його діяльності через коаліційну угоду⁸.

Відбулися суттєві зміни виборчого законодавства – як для місцевих, так і для парламентських виборів. Як засвідчили результати обох кампаній, зміни сприяли покращанню результатів на виборах провладних партій та кандидатів.

Були внесені окремі зміни до Закону «Про політичні партії», зокрема, спрямовані на забезпечення гендерної рівності, та можливості «зупинення» членства в партії її членом. Опосередковано вплинули на правову базу діяльності партій зміни до законодавства про об'єднання громадян⁹.

Умови діяльності опозиції. Правові умови діяльності опозиції та можливості для рівної політичної конкуренції партій суттєво погіршилися. Під приводом відновлення чинності Конституції в редакції 1996р. парламентська опозиція була позбавлена

⁶ Парламент і парламентські вибори в Україні 2012р.: політична ситуація, суспільні настрої і очікування. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2012, №7-8, с.19-27.

⁷ Рішення КСУ №20 від 30 вересня 2010р. у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України). – Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України, <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=122407>.

⁸ Докладніше див.: Парламент і парламентські вибори в Україні 2012р.: політична ситуація, суспільні настрої і очікування, ..., с.3-7.

⁹ Докладніше див. відповіді на питання Центру Н.Богашевої в матеріалі «Політичні партії України: погляд фахівців», вміщеному в цьому журналі.

законодавчих гарантій її прав і повноважень у Верховній Раді – з тексту Закону про Регламент Верховної Ради були вилучені розділи, положення, що стосувались як коаліції депутатських фракцій, так і опозиції¹⁰.

Протягом етапу відбувалась еволюція політичного режиму в напрямі посилення авторитарних тенденцій. Підґрунтя для цього було створено згаданим вище рішенням Конституційного Суду про відновлення дії Конституції в редакції 1996р.

У 2010-2011рр. були порушені кримінальні справи проти лідерів опозиційних сил – БЮТ Ю.Тимошенко та партії “Народна самооборона” Ю.Луценка, згодом обох було ув’язнено. Внаслідок тривалих переговорів з уповноваженими представниками ЄС Ю.Луценка було звільнено на підставі закону про амністію, проте влада наполегливо ухилялася від вирішення питання звільнення Ю.Тимошенко, лідера найбільшої на той час опозиційної партії ВО “Батьківщина”.

У країні істотно погіршилася ситуація із забезпеченням громадянських прав і свобод¹¹. Зокрема, відбувалася поступова монополізація інформаційного простору (насамперед, телеканалів) представниками президентського оточення, зростає тиск на журналістів (у т.ч. фізичний). Було обмежено доступ опозиції до державного телебачення та найбільш популярних телеканалів.

Постійно обмежувалися права громадян на мирні зібрання, для чого використовувалися судові, правоохоронні органи, а також організовані та патроновані владою напівкримінальні та кримінальні структури. Владо вдавалося до використання судових і правоохоронних органів для тиску на опозиційні політичні сили, громадські організації, протестні рухи, окремих політиків і громадських діячів.

У процесі виборів 2012р. відбувалося цілеспрямоване формування владою сприятливої для провладних сил і кандидатів правової бази, масоване застосування адміністративного ресурсу, підкуп виборців, прямі фальсифікації результатів, у т.ч. за участю судів і правоохоронних органів¹².

Авторитарні тенденції отримали подальший розвиток у 2013р. Усі зусилля системи влади були спрямовані на її максимальну централізацію, на отримання повного контролю над судовою гілкою, місцевими органами влади та зосередження владних повноважень у руках Президента.

Зокрема, в жовтні 2013р. Верховна Рада попередньо схвалила президентський проект змін до Конституції, які посилювали залежність судової влади від Президента¹³. Прийнятий Закон “Про всеукраїнський референдум” мав сприяти реалізації цих та інших конституційних інновацій влади¹⁴. До законодавства були внесені зміни (жовтень 2013р.), які могли завадити участі в чергових президентських

виборах 2015р. найбільш рейтинговою на той час кандидата від опозиції – В.Кличка¹⁵. Було значно збільшено фінансування силових структур (крім армії), на керівні посади в них масово призначалися представники донецького регіону¹⁶.

Фінальною стадією у цьому процесі стало прийняття Урядом М.Азарова рішення про призупинення процесу європейської інтеграції¹⁷ та жорстокий силовий розгін мирної акції протесту на Майдані Незалежності в Києві, що стало початком масового протистояння (відомого як Революція гідності) громадян режиму В.Януковича.

Основні суспільні поділи і проблемні виміри. У 2010-2011рр. спостерігалось певне зменшення актуальності соціокультурного поділу.

Для виборців Сходу та Півдня чинниками “заспокоєння” стали обрання главою держави В.Януковича і здобутий реванш за поразку на виборах 2004р., зміна неприйнятної для них політики В.Ющенка в гуманітарній сфері, відмова від вступу до НАТО і переорієнтація на позаблоковий статус, надія на стрімке покращення відносин з Росією. Для жителів Центру та Заходу такими чинниками стали тимчасове “замороження” новою владою питання надання російській мові статусу другої державної, а також “компенсація” російського вектора зовнішньої політики декларації влади про пріоритетність курсу на євроінтеграцію, зокрема, переговорним процесом навколо підписання Угоди про асоціацію з ЄС.

Водночас, спостерігалось певне зростання актуальності соціально-економічного поділу. Жителі всіх регіонів відчули на собі наслідки непопулярних дій нової влади в соціально-економічній сфері: зниження рівня добробуту, значне підвищення комунальних тарифів і зростання цін. Непопулярна пенсійна реформа, невиконання прямих передвиборних обіцянок, перекладання “тягаря реформ” на більшість населення, з одночасним продовженням збагачення “олігархів”, тотальна корупція владних структур, показове багатство і споживання представників влади – усе це призвело до різкого падіння популярності Партії регіонів та інших партій – членів парламентської більшості.

Упродовж 2011р. частка громадян, які мали намір голосувати за Партію регіонів на майбутніх парламентських виборах, знизилася з 20,5% у лютому до 13,5% у грудні, за партію “Сильна Україна” – відповідно, з 5,6% до 3,6%. При цьому, падіння рейтингу спостерігалось в усіх регіонах, у т.ч. на Сході та Півдні України, жителі яких за своїми соціокультурними орієнтаціями були мотивовані голосувати саме за провладні партії.

У той же час, за відповідний період зросли рівні підтримки основних опозиційних сил: “Батьківщини” – з 12,5% до 15,8%, “Фронту змін” – з 7,5% до 9,6%. Рейтинг КПУ зріс з 3,2% до 5,3%¹⁸.

Почали відновлювати позиції ліві сили¹⁹, намагаючись відновити свої позиції активізувалися лівоцентристські партії (соціалісти та соціал-демократи)²⁰.

¹⁰ Закон України “Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України” від 8 жовтня 2010р.

¹¹ Парламент і парламентські вибори в Україні 2012р.: політична ситуація, суспільні настрої і очікування, ..., с.32-43.

¹² Україна-2013: між виборами і перед вибором (аналітичні оцінки). – Центр Разумкова, 2013, с.3-4

¹³ Докладніше див.: Судова реформа в Україні: поточні підсумки, перспективи і ризики конституційного етапу. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2013, №2-3, с.2-61.

¹⁴ Закон України “Про всеукраїнський референдум” від 6 листопада 2012р.

¹⁵ Див.: Рада підтримала законопроект, який може перешкодити Кличку балотуватися у президенти. – Інтернет-ресурс ZN.ua, 24 жовтня 2013р., http://dt.ua/POLITICS/rada-pidtrimala-zakonoproekt-yakiy-mozhe-pereshkoditi-klichku-balotuvatisya-u-prezidenti-130622_.html.

¹⁶ Див.: Україна-2014: нові перспективи і нові загрози (аналітичні оцінки). – Центр Разумкова, 2014, с.3-4, 8.

¹⁷ Розпорядження КМУ “Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами - членами, з іншої сторони” №905 від 21 листопада 2013р. – Офіційний сайт Верховної Ради України, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-%D1%80>.

¹⁸ Докладно з даними соціологічних досліджень Центру Разумкова можна ознайомитися на сайті <http://www.razumkov.org.ua>.

¹⁹ Попри входження до складу провладної більшості у Верховній Раді V і VI-го скликань, комуністи все ж сприймалися частиною виборців як представники інтересів малозабезпечених, “постраждалих” від дій влади соціальних груп.

²⁰ Протягом 2011р. відбувалися переговори щодо об’єднання лівоцентристів партій навколо двох “центрів тяжіння”, якими виступали СПУ та партія “Справедливість”. При цьому, в них брала участь і колись провладна СДПУ(о).

Партії всіляко намагалися очолити або використати у своїх інтересах акції протесту проти дій влади різних соціальних груп – підприємців, “афганців”, “чорнобильців” (їх кількість упродовж 2010-2011рр. значно зросла), “партизувати” громадські ініціативи, чи навіть самим “ініціювати” їх.

Все це призвело до поступового формування у громадській думці образу провладних партій як виразників інтересів крупного олігархічного капіталу. Можливість захисту власних інтересів більшість пов’язувала саме з опозиційними партіями.

Підтвердженням цього є узагальнений образ політики провладних і опозиційних політичних сил, який склався у громадській думці протягом 2010-2011рр.²¹

Провладним політичним силам громадяни приписували: у соціально-економічній політиці – державне сприяння крупному національному бізнесу, посилення прав роботодавців порівняно з найманими працівниками, підвищення податків для всіх громадян, підвищення комунальних цін і тарифів, підвищення пенсійного віку.

Опозиційні сили скоріше асоціювалися із захистом громадян з низькими доходами, прав найманих працівників, сприянням розвитку малого та середнього бізнесу, стримуванням зростання цін і тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, “олігархів”.

З огляду на наближення виборів перед владою формувалася небажана перспектива поєднання чинника соціального невдоволення з симпатіями до опозиційних партій, що могли б призвести до виходу у виборчому протистоянні на перший план соціально-економічного поділу. За таких умов кампанія відбувалася б за схемою “влада багатих” проти “опозиції бідних”, за якою опозиція гарантовано отримала б більшість у майбутньому складі Парламенту.

Для запобігання цьому сценарію влада вдалася до превентивних заходів різного характеру: від згаданих вище репресій проти опозиційних сил і змін виборчого законодавства до цілеспрямованих заходів, які мали на меті посилення сегментації електорату, зниження у структурі мотивацій виборців (передусім, на Сході і Півдні) соціально-економічного чинника (що й зумовило падіння підтримки Партії регіонів), й різке підвищення ролі соціокультурного чинника.

²¹ Див.: Опозиція в Україні: стан, умови діяльності, відносини з владою. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2011, №7-8, с.13-19.

²² Про дієвість цього кроку можуть свідчити дані соціологічних досліджень Центру Разумкова: у жовтні 2012р. 21,9% респондентів відзначили покращання свого ставлення до В.Януковича та Партії регіонів внаслідок прийняття і підписання мовного закону. При цьому, таких виборців на Півдні України було 42,5%, а на Сході – 37,5%.

²³ Див.: “У Києві під егідою Партії регіонів пройшов Всеукраїнський антифашистський марш “В Європу – без фашистів!”. – Інтернет-сайт Партії регіонів, <http://partyofregions.ua/ua/news/event/5197a8fec4ca42047c00038b>.

СКЛАДОВІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ПАРТІЇ РЕГІОНІВ ЗІ ЗМЕНШЕННЯ АКТУАЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА АКТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПОДІЛУ

Кампанія навколо “ЄВРО-2012”, яка мала зняти суспільну напруженість, посилити почуття єдності суспільства, відволікти увагу від соціально-економічних проблем, продемонструвати дієздатність влади.

“Соціальні ініціативи” Президента В.Януковича – новий набір соціальних обіцянок (підвищення пенсій, повернення втрачених заощаджень, доступне житло та ін.).

Адресне спрямування бюджетних коштів до базових регіонів та одномандатних виборчих округів з метою забезпечення перемоги кандидата від влади.

Медіа-кампанія з дискредитації опозиції через покладання на неї відповідальності за поточну ситуацію в країні (теми “попередників”, “руїни”, цін на газ, тощо).

Кампанія навколо прийняття Закону “Про засади державної мовної політики”, який передбачав можливість надання російській мові статусу регіональної, що й було зроблено рядом місцевих рад різного рівня. Прийняття Закону викликало значний суспільний резонанс і акції протесту україномовної спільноти. Водночас, ці дії були схвально сприйняті жителями Сходу та Півдня, російськомовним населенням інших регіонів²².

Внесення владою у публічний простір протиставлення “фашисти-антифашисти”, де опозиція (національно-демократичні, проєвропейські сили) ототожнювалися з “фашистами”, а провладні, проросійські сили – з “антифашистами”²³.

У такий спосіб Партія регіонів змогла наростити власний рейтинг і значною мірою обмежити можливість просування опозиційних партій на Схід і Південь України та перевести виборчу кампанію у зручний для себе формат, який характеризується збігом ліній розмежувань між партіями на підставі соціокультурного поділу та їх ставлення до влади. Як і в попередніх кампаніях, це стало наслідком відомого використання владою соціокультурного поділу як основи електоральної стратегії.

Серед проблемних вимірів партійної системи протягом етапу на перший план знову вийшов вимір підтримки режиму. На початку етапу він мав тенденцію до накладення на соціально-економічний. Під час виборчої кампанії на перший план вийшли культурно-етнічний і зовнішньополітичний виміри.

Вплив ФПГ на партійну систему залишався значним, хоча його характер дещо змінився. Тиск влади на опозиційні сили зробив їх значно менш привабливим об’єктом для політичних інвестицій і зумовив відхід більшої частини груп від підтримки опозиції (насамперед БЮТ). І навпаки, зросла конкуренція за можливість бути представленими в депутатському корпусі ПР. Водночас, деякі ФПГ намагалися провести своїх кандидатів за списками як провладних, так і опозиційних партій.

Зовнішній вплив упродовж періоду був високим, це пов’язано передусім із перспективою укладення між Україною та ЄС угоди про політичну асоціацію та економічну інтеграцію. Європейські інституції розглядали політичні процеси в Україні як надзвичайно важливий тест на демократію та дотримання

владою європейських цінностей. Представлені в Європейському Парламенті партії – партнери вітчизняних партій, постійно надавали публічні оцінки політичних процесів в Україні. Зокрема, головною темою заяв Європейської народної партії (політичного партнера ВО “Батьківщина”) були проблеми демократії в Україні та звільнення ув’язнених опозиційних лідерів. Позиція європейських партій впливала на зовнішню політику ЄС щодо України, а також була одним зі складників інформаційного протистояння влади та опозиції. Позиція США була солідарною з позицією європейських країн.

Керівництво РФ після нетривалого періоду поліпшення відносин у 2010р. займало досить стриману позицію щодо ситуації в Україні, уникаючи прямої підтримки влади чи певних політичних партій (попри партнерські відносини Партії регіонів із партією “Єдина Росія”). Проте, мірою наближення до моменту підписання Угоди про асоціацію з ЄС вплив з боку Росії набув характеру масштабного політичного та економічного тиску з елементами “торгівельної війни” і політичного шантажу з використанням власної агентури впливу на території України²⁴.

Процеси в партійній системі. У партійній системі існувало два полюси – ПР і БЮТ, хоча внаслідок поразки Ю.Тимошенка у президентській виборчій кампанії 2010р. та її ув’язнення вага БЮТ знизилася. Блок “Наша Україна – Народна самооборона” припинив існування як окремий суб’єкт партійної системи.

На початку етапу на роль самостійного полюсу (в разі концентрації зусиль) могли претендувати “нові” партії (“Сильна Україна” С.Тігіпка, “Фронт змін” А.Яценюка, “УДАР” В.Кличка), які досягли успіху на місцевих виборах. Проте, в подальшому ці очікування не справдилися.

Протягом 2011р. дещо посилювалися позиції ВО “Свобода”, почала поступово відновлювати електоральну підтримку КПУ.

За підсумками виборів 2012р. до складу партійної системи України можна було віднести шість партій: ПР, “Батьківщина”, “Фронт змін”, “УДАР”, КПУ та “Свобода”. В системі залишалися середні та малі партії.

Упродовж 2010-2012рр. партійна система зберігала ознаки системи поміркованого плюралізму з тенденцією до поляризації, внаслідок збільшення ідеологічної дистанції між крайніми партіями (ними, за результатами виборів, стали КПУ та ВО “Свобода”)²⁵.

Однак, максимальна концентрація владних повноважень у руках фактично однієї політичної сили – Партії регіонів (представники якої обіймали всі найвищі посади в країні) та посилення авторитарних проявів у діяльності влади **засвідчили наявність чітко вираженої тенденції до еволюції партійної системи в напрямі системи з “партією-гегемоном”.**

1.2. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ у 2014-2015рр.

Цей етап охоплює період від початку 2014р. – активізації і радикалізації Майдану, і до цього часу. Активне переформатування партійного поля (створення нових партій, розколи та об’єднання, сходження старих партій з політичної арени та вихід нових структур) розпочалося безпосередньо в процесі Революції гідності. Його наступними кроками стали президентська та парламентська кампанії 2014р. та підготовка до місцевих виборів 2015р.

Процеси в політичних партіях. На початку етапу партійна система в цілому зберігала вигляд, який сформувався за результатами виборів 2012р.

Нові політичні партії упродовж цього етапу створювалися переважно “згори” (за деякими винятками), як “лідерські” проекти, за активної участі бізнес-груп. Переважна більшість новостворених партій існує лише формально.

Станом 7 вересня 2015р., в Україні було зареєстровано 290 політичних партій (фактично – 288), при цьому, у 2014р. їх було зареєстровано 39, від початку 2015р. – 54²⁶, що є абсолютним рекордом за всю історію незалежної України.

Партії в акціях протесту. Провідні політичні сили взяли активну участь у суспільно-політичних подіях кінця 2013р. - початку 2014р., зайнявши стосовно Майдану діаметрально протилежні позиції. В кінцевому підсумку, це визначило їх нинішнє місце в партійній системі.

Так, опозиційні парламентські партії, відповідно до своїх політичних позицій, від самого початку активно включилися в акції протесту, попри те, що на початковому етапі громадськими активістами та деякими партійними лідерами висувалася вимога “позапартійності” акцій. Проте, після жорстокого побиття учасників мирної акції на Майдані Незалежності в ніч з 29 на 30 листопада 2013р. парламентська опозиція (“Батьківщина”, “УДАР” і “Свобода”) перебрали на себе головну роль в організації і координації протестного руху.

Помітну роль в акціях протесту відіграли й інші політичні партії, створені до Майдану, зокрема, партія “Громадянська позиція” (А.Гриценко), Радикальна партія О.Ляшка (О.Ляшко), партія “Демократичний альянс” (В.Гацько), партія Об’єднання “Самопоміч” (А.Садовий).

У процесі акцій протесту відбулася кристалізація нових політичних партій на базі членів громадських організацій та рухів (формальних і неформальних), інших політичних партій. Найбільш показовим прикладом цього є партія “Правий сектор”.

Партії, які належали до владної коаліції у Верховній Раді – Партія регіонів та КПУ, на офіційному рівні беззастережно підтримували дії тодішнього Президента В.Януковича та Уряду. Партія регіонів стала авангардом боротьби проти Майдану та всього, що з ним пов’язано.

Кульмінацією парламентської діяльності фракцій ПР та КПУ в період Майдану стало прийняття 16 січня 2014р. “законів про диктатуру”. Набуття чинності законами спровокувало нову хвилю силового протистояння між владою і протестувальниками, під час якого з’явилися перші жертви. Таким чином, Партія регіонів і КПУ, по суті, виступили каталізатором протистояння.

²⁴ Див.: Європейська інтеграція України: внутрішні чинники та зовнішні впливи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2013, №4-5, с.2-54.

²⁵ За типологією Дж.Сарторі. У типології систем О.Нідермайера система мала формальні ознаки плюралістичної, без модальної партії.

²⁶ Сайт Державної реєстраційної служби України, рубрика “Політичні партії”, <http://www.drsv.gov.ua/show/202>.

Перемога акцій протесту, що охопили більшість територій країни, втеча В.Януковича та зміна влади, що відбулася наприкінці лютого 2014р., ознаменували кінець домінування Партії регіонів.

Події Майдану, перемога Революції гідності, початок російської агресії у Криму та конфлікту на Сході України спричинили значні зміни в підтримці політичних партій громадськістю.

ДИНАМІКА ПІДТРИМКИ ПАРТІЙ ПІД ЧАС АКЦІЙ ПРОТЕСТУ

Станом на липень 2013р., Партія регіонів мала відносно найбільшу підтримку, порівняно з іншими партіями – 20%, практично стільки ж громадян підтримували ВО “Батьківщина” – 19,3%, за “УДАР” В.Кличка готові були проголосувати 14,8% виборців, за ВО “Свобода” і КПУ – відповідно, 5,7% і 5,6%. Серед інших партій, присутніх у рейтингу, понад 1% виборців набирала Радикальна партія О.Ляшка (1,2%).

У грудні 2013р., після початку акцій протесту, спостерігалось зростання рейтингу Партії регіонів до 26,2% – її виборці позитивно сприйняли урядове рішення про відмову від євроінтеграції. В цей же період знизився рейтинг “Батьківщини” і “Свободи” та “УДАРу”.

Станом на кінець січня – початок лютого 2014р., рейтинг Партії регіонів знизився до 20%, “Батьківщини” – зріс з 15% до 18%, “Свободи” – практично не змінився, партії “УДАР” – знизився з майже 19% до 14%. Опитування зафіксувало стрімке зростання рейтингу партії “Солідарність”²⁷. Станом на середину жовтня 2013р., рейтинг цієї партії становив 1,8%, тоді як на початку лютого 2014р. – вже 6,6%.

Ця динаміка корелює із зростанням президентського рейтингу самого П.Порошенка – з 3,8%, станом на початок жовтня 2013р. (30.09-8.10.2013), до 12% на початку лютого 2014р.

У березні 2014р. відбулися значні зміни у рівнях підтримки політичних партій²⁸. Рейтинг Партії регіонів знизився до 9%. Деяко знизилися рейтинги партій-учасників Майдану. Рейтинг партії “Солідарність” становив 13%. За даними цього опитування, президентський рейтинг П.Порошенка становив вже 21% – він майже удвічі випередив В.Кличка (12%) і Ю.Тимошенка (11%).

У квітні 2014р. лідером серед політичних партій стала партія “Солідарність”, за яку готові були проголосувати майже 22% опитаних. Рейтинг П.Порошенка продовжував рости й досяг 28%²⁹.

Після розколу в Партії регіонів її рейтинг знизився до 3%. Однією з причин цього могла бути поява в переліку партій “Сильної України” С.Тігіпка, не підтриманого “регіоналами” в якості єдиного кандидата на пост Президента від ПР. Проект С.Тігіпка були готові підтримати 5,5% виборців.

Рівень підтримки “УДАРу” знизився до 8%, підтримка інших партій, порівняно з березнем, суттєво не змінилася.

Останнє перед президентськими виборами опитування зафіксувало такі результати: “Солідарність” – 22%; “Батьківщина” – 10%; “УДАР” – 7%; КПУ – 5%; Радикальна партія – 5%; “Сильна Україна” – 4%; “Свобода” – 3%; Партія регіонів – 3%³⁰.

21-22 лютого 2014р. рішеннями Верховної Ради VII скликання в Україні була відновлена дія положень Конституції в редакції 2004р., які передбачали

парламентсько-президентську модель організації державної влади³¹. Внаслідок зміни влади відбулося політичне переформатування Парламенту – створена коаліція “Європейський вибір”³². Головою Верховної Ради та, відповідно до Конституції, виконуючим обов’язки Президента став один з лідерів “Батьківщини” О.Турчинов.

Новий склад Кабінету Міністрів було сформовано з представників партій – членів коаліції та активістів Майдану³³. Представники партії “УДАР” відмовилися входити в Уряд, зважаючи на позицію лідера партії В.Кличка як майбутнього кандидата на пост Президента. Уряд очолив А.Яценюк (на той момент – представник “Батьківщини”).

Були проведені масштабні зміни в керівництві правоохоронних органів і силових структур, місцевих державних адміністрацій. З метою стабілізації ситуації у східних областях влада вдалася до нестандартного підходу: головами Дніпропетровської і Донецької обласних державних адміністрацій були призначені представники крупного вітчизняного бізнесу І.Коломойський та С.Тарута.

Верховна Рада прийняла рішення про проведення 25 травня 2014р. позачергових виборів Президента України, місцевих виборів у м.Києві та низці інших міст і регіонів³⁴.

Партії у виборчих процесах. Протягом 2014р. відбулося дві загальнонаціональні виборчі кампанії – з позачергових виборів Президента України та Верховної Ради України.

Президентські вибори 25 травня 2014р. Напередодні виборів склалася нетипова для України розстановка сил. *По-перше*, в суспільстві накопичився значний потенціал недовіри до лідерів парламентських партій, які були на Майдані. І навпаки, деяким політикам, передусім, П.Порошенку, під час акцій протесту вдалося суттєво наростити рівень власної підтримки. Під впливом цієї обставини попередній фаворит виборчих перегонів, лідер партії “УДАР” В.Кличко відмовився балотуватися на пост Президента на користь П.Порошенка.

По-друге, опозиційні до нової влади політичні сили не змогли виставити єдиного кандидата. З сердовища Партії регіонів вийшло п’ять кандидатів, а сама партія розкололася через підтримку М.Добкіна, а не більш рейтингового С.Тігіпка. На фоні загального падіння підтримки ПР через її ототожнення з режимом В.Януковича, її кандидати не могли претендувати на успіх.

ЦВК зареєструвала 23 кандидати на пост Президента, серед яких більшість становили лідери політичних партій (зокрема, “Громадянська позиція”, Партії регіонів, УНП, НРУ, РПЛ, КПУ, “Батьківщина”,

²⁷ Партію під назвою “Солідарність”, попри її переважно формальне існування, почали згадувати в опитуваннях з огляду на активну діяльність П.Порошенка як потенційного кандидата у Президенти, з яким асоціювалася ця структура.

²⁸ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова 5-10 березня 2014р. Опитано 2 008 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

²⁹ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова 25-29 квітня 2014р. Було опитано 2 012 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком АР Крим. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

³⁰ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова 14-18 травня 2014р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим. Опитано 2 011 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

³¹ Див. зокрема: Закон України “Про відновлення дії окремих положень Конституції України”, прийнятий 21 лютого 2014р.; Постанову ВРУ “Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004р. №2222-IV, від 1 лютого 2011р. №2952-VI, від 19 вересня 2013р. №586-VII” №750 від 22 лютого 2014р.

³² Коаліція нараховувала 250 депутатів – членів фракцій “УДАР”, “Батьківщина”, “Свобода”, а також новоутворених депутатських груп “Економічний розвиток” і “Суверенна європейська Україна”.

³³ Зокрема, міністром культури був призначений “ведучий Майдану” Є.Нишук, міністром молоді і спорту – один із лідерів “Автомайдану” Д.Булатов, уповноваженою Уряду з питань боротьби з корупцією – відомий громадський діяч, журналістка Т.Чорнової.

³⁴ Див. зокрема Постанову ВРУ “Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України” №757 від 22 лютого 2014р. та “Про призначення позачергових виборів Київського міського голови та депутатів Київської міської ради 25 травня 2014 року” №791 від 25 лютого 2014р.

“Свобода”, “Правий сектор”) та представники Майдану. До дня виборів дійшли 21 кандидат, з яких три (у т.ч. лідер комуністів П.Симоненко) заявили про відмову від балотування.

Основне тло кампанії склали падіння режиму В.Януковича, швидка операція РФ з окупації Криму в лютому-березні 2014р., розгортання збройних заворушень і повна дестабілізація у Донецькій і Луганській областях (із невдалими спробами дестабілізувати ситуацію в Харківській та Одеській областях), і з іншого боку – поширення в суспільстві запиту на збереження територіальної цілісності України, стабілізацію ситуації та об’єднання суспільства, суттєве оновлення влади, проведення системної боротьби з корупцією.

Кампанія тривала в обмежених часових рамках і була значно менш витратною, ніж більшість попередніх президентських кампаній, вона вперше з 1994р. не супроводжувалася застосуванням адміністративного ресурсу, значною кількістю порушень і фальсифікацій, які могли б вплинути на остаточний результат.

Уперше після 1991р. вибори пройшли в один тур, де їх переможець П.Порошенко (самовисуванець) отримав майже 55% голосів.

Наступні місяці посіли лідери “проєвропейських” партій – Ю.Тимошенко, ВО “Батьківщина” (12,81%), О.Ляшко, Радикальна партія (8,32%), А.Гриценко, “Громадянська позиція” (5,48%). Максимум, якого досягли представники колишньої влади – 5,23% С.Тігіпко. Висуванець ПР М.Добкін набрав (3,03%), лідер КПУ П.Симоненко – 1,5% голосів.

Представники “Свободи” О.Тягнибок і “Правого сектору” Д.Ярош разом набрали менше 2% голосів.

Результатом виборів значною мірою стали прагнення суспільства до якнайшвидшої стабілізації влади. В суспільстві була поширена думка про те, що Росія всіяко перешкоджатиме обранню легітимного українського Президента, і поки він не обраний – загроза збройного вторгнення залишатиметься високою. Відіграв свою роль і заклик до суспільства визначити переможця уже в першому турі заради економії часу та ресурсів.

Президентські вибори 2014р. зафіксували нову розстановку політичних сил у країні, зокрема:

- орієнтація на європейську інтеграцію стала “мейнстрімом” партійно-політичного середовища: всі кандидати, які посіли найвищі позиції за результатами виборів, представляли проєвропейську частину політичного спектра;
- втратила підтримку колишня “партія влади” – Партія регіонів, а також КПУ (не досяг успіху жоден із кандидатів, пов’язаних з попереднім режимом)³⁵;
- суспільство не підтримало політичні сили, що позиціонували себе як праворадикальні (ВО “Свобода”, “Правий сектор”);
- партія “УДАР” втратила претензії на лідерські позиції. Це сталося через відмову її лідера В.Кличка брати участь у президентських виборах, що не могло бути компенсованим його перемогою на виборах міського голови Києва.

³⁵ С.Тігіпко, М.Добкін, П.Симоненко, Ю.Бойко.

³⁶ Громадяни, які виїхали з цих регіонів до інших областей України, мали можливість проголосувати за місцем фактичного перебування на виборах за партійними списками.

³⁷ Офіційний сайт Центральної виборчої комісії, розділ “Позачергові вибори народних депутатів України 2014” – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp001>.

³⁸ Офіційний сайт Центральної виборчої комісії, розділ “Позачергові вибори народних депутатів України 2014” – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp501?PT001F01=910>.

РЕЗУЛЬТАТИ ПОЗАЧЕРГОВИХ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 2014р.

П.ПОРОШЕНКО
54,7%

Ю.ТИМОШЕНКО
12,8%

О.ЛЯШКО
8,3%

А.ГРИЦЕНКО
5,5%

М.ДОБКІН
3,0%

П.СИМОНЕНКО
1,5%

С.ТІГІПКО
5,2%

О.ТЯГНИБОК

Д.ЯРОШ

<2%

Парламентські вибори 26 жовтня 2014р. Вибори до Верховної Ради відбувалися за виборчим законом 2011р., з мажоритарно-пропорційною виборчою системою у співвідношенні 50/50 і виборчим бар’єром у 5%. Вибори не проводилися в АР Крим і на територіях Донецької і Луганської областей, контрольованих терористами³⁶. В одномандатних округах вибори проводилися у 198 з 225 округів, до списків було внесено близько 30,5 млн. виборців³⁷.

Важливою особливістю виборів стало подвійне переформатування партійно-політичного поля: перший раз – після перемоги Майдану та падіння режиму В.Януковича; другий – за результатами позачергових президентських виборів. За підсумками цих процесів, з п’яти партій, що мали фракції у Верховній Раді VII скликання (Партія регіонів, “Батьківщина”, “УДАР”, “Свобода” і КПУ), у незмінному вигляді на старт нової виборчої кампанії вийшли лише дві – КПУ і ВО “Свобода”.

Загалом кількість партій, що сформували списки для участі у виборах за партійними списками, склала 29 (на попередніх виборах – 21)³⁸. Серед основних претендентів на проходження до Парламенту більшість

становили партії, які підтримували Майдан чи були створені політиками, що брали в ньому активну участь: Блок Петра Порошенка, ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”, політична партія “Громадянська позиція”, “Народний фронт”, “Об’єднання “Самопоміч”, партія “Правий сектор”.

Колишній провладний табір представляли “Сильна Україна” та Опозиційний блок, що виникли в результаті розколу Партії регіонів, та їх політичний сателіт – КПУ. Очевидним фаворитом на початку кампанії виступав Блок Петра Порошенка, за який були готові проголосувати до 38% виборців з числа тих, хто мав намір взяти участь у виборах³⁹.

Змістовним стрижнем кампанії були теми: відновлення миру/захист країни; утримання економічної ситуації/боротьба з економічною кризою; здійснення реформ/реалізація європейського вибору; оновлення влади (люстрація)/боротьба з корупцією. Відповідно, основними трендами у формуванні виборчих списків стало залучення “нових облич” – учасників АТО, громадських активістів, волонтерів, журналістів.

Виборча кампанія через свої скорочені терміни велася переважно у формі реклами в електронних медіа. Провідні сили також не економили на зовнішній рекламі та друкованій продукції. Дещо менше уваги приділялося безпосередньому спілкуванню з виборцями – масовим акціям, регіональним поїздкам тощо. Партії, які мали у прохідних частинах списків кандидатів від влади, використовували це для створення інформаційних приводів.

З 29 партій, які взяли участь у виборах за партійними списками виборчий бар’єр подолали шість партій: з них п’ять – представляли нову владу – Блок Петра Порошенка, “Народний фронт”, Об’єднання “Самопоміч”, Радикальна партія Олега Ляшка, ВО “Батьківщина”, одна – попередню (Опозиційний блок). Переважна більшість кандидатів, обраних в

одномандатних округах, були висунуті провладними політичними силами або підтримувалися ними.

Головною несподіванкою виборів стали результати партій “Народний фронт”, Блок Петра Порошенка і “Самопоміч”. “Народний фронт”, стартувавши з четвертої позиції, вийшов на лідерську позицію з 22% підтримки. Натомість, Блок Петра Порошенка протягом кампанії втратив майже половину свого стартового рейтингу та фінішував другим. “Самопоміч” змогла здійснити потужний ривок, і з непрохідної позиції (до 2%) вийти на третє місце (понад 10% голосів виборців)⁴⁰.

27 листопада 2014р. у Верховній Раді України VIII скликання створено Коаліцію депутатських фракцій, до якої увійшли 302 народних депутати з 422 обраних – члени фракцій провладних політичних партій і позафракційні. Решта депутатів увійшли до складу фракції “Опозиційного блоку” (40 осіб), двох депутатських груп (по 19) або стали позафракційними (42 особи).

Коаліція погодила та ухвалила Коаліційну угоду, сформуvala новий склад Кабінету Міністрів за принципом фракційного представництва, та, вперше в Україні, із залученням вихідців з інших країн⁴¹, які отримали українське громадянство. Уряд знову очолив А.Яценюк. 11 грудня 2014р. Верховна Рада затвердила Програму дій Кабінету Міністрів на 2015-2016рр., таким чином надавши Уряду річний імунітет.

Процеси в оточенні партійної системи. Після зміни влади відбулися суттєві зміни у правовій базі діяльності політичних партій. Одним з перших рішень Парламенту після падіння авторитарного режиму стало прийняття 21 лютого 2014р. Закону “Про відновлення дії окремих положень Конституції України”⁴², який відновив роль партій у політичній системі.

Відбулися зміни виборчого законодавства. Протягом 2014-2015рр. до Закону “Про вибори народних депутатів України” вносилися зміни, зумовлені переважно прийняттям інших, пов’язаних із ним законодавчих актів. 14 липня 2015р. Верховна Рада прийняла новий Закон “Про місцеві вибори”.

16 вересня 2014р., зважаючи на негативні суспільно-політичні наслідки діяльності попередньої влади та значний суспільний запит на очищення владних структур Верховна Рада України прийняла Закон “Про очищення влади”. 9 квітня 2015р. Верховна Рада прийняла низку законів, відомих як “закони про декомунізацію”⁴³. Ці закони суттєво змінюють умови діяльності деяких політичних партій та їх участь у виборах.

До законодавства були також внесені зміни, спрямовані на забезпечення прозорості фінансування політичних партій і виборчих кампаній, запровадження

³⁹ За даними дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 5-10 вересня 2014р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим. Опитано 2 014 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

Докладно результати соціологічних досліджень Центру Разумкова див. на сайті <http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php>.

⁴⁰ Офіційний сайт Центральної виборчої комісії, розділ “Позачергові вибори народних депутатів України 2014”. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wr300?PT001F01=910>.

⁴¹ Так, на цей час призначені: Міністром фінансів – Н.Яресько, экс-громадянка США, Міністром економічного розвитку та торгівлі – А.Абромавичус, экс-громадянин Литви, Міністром охорони здоров’я – О.Квіташвілі, экс-громадянин Грузії. У стані призначення перебувають ще кілька кандидатів, які мали інше громадянство. Кілька претендентів на посаду голови Національного антикорупційного бюро мали інше громадянство перед призначенням членів конкурсної комісії і початком відбору кандидатів.

⁴² Закон України “Про відновлення дії окремих положень Конституції України” від 21 лютого 2014р.

⁴³ Закони України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, “Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років”, “Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років”, “Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у XX столітті”.

бюджетного фінансування політичних партій⁴⁴. У жовтні 2015р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції” (№2123а), яким запроваджується державне фінансування політичних партій (статутної діяльності та компенсації витрат на передвиборну агітацію), посилюються інструменти забезпечення фінансової прозорості та звітності партій, а також відповідальність за порушення законодавства щодо їх фінансування. Станом на 23 жовтня 2015р., Закон ще не був підписаний Президентом України.

Умови діяльності опозиції. На початку етапу, внаслідок перемоги Майдану відбулася ротація партій в координатах “влада-опозиція”. Відповідно, парламентською опозицією стали Партія регіонів та КПУ. Етап характеризується виникненням особливих умов для діяльності “нової” опозиції.

З одного боку, в країні були відновлені демократичні норми і вільна політична конкуренція, опозиційні кандидати та партії мали можливість брати участь у президентських і парламентських виборах. З іншого – опозиційні партії відчули на собі наслідки дій свого керівництва на різних рівнях та частини членів під час Майдану, а також у період початку окупації Криму і розгортання сепаратистських рухів на Сході і Півдні України. Мали вплив також їх позиції стосовно оцінок та інтерпретацій російської агресії, діяльності терористичних формувань у Донецькій і Луганській областях, дій нової української влади з відсічі агресії, відновлення територіальної цілісності України та врегулювання конфлікту. Крім того, жодна з опозиційних партій не визнала своєї відповідальності за жертви Майдану та за інші, ще більш трагічні наслідки свого перебування при владі за часів режиму В.Януковича.

Правовими наслідками для опозиційних партій стали кримінальні справи, порушені проти колишнього вищого політичного керівництва держави, проти частини народних депутатів і депутатів місцевих рад, проти рядових членів партій, звинувачених у кримінальних злочинах (зокрема, причетності до розстрілу учасників акцій протесту на Майдані, розкраданні державного майна та інших економічних злочинах, спроб порушення територіальної цілісності України, пособництва тероризму та ін.). Ці заходи мали **індивідуальний характер** і не були спрямовані проти партій в цілому. На цей час ніхто з обвинувачуваних вищого рівня до юридичної відповідальності не притягнутий.

Виняток становить спроба судової заборони Комуністичної партії України. 8 липня 2014р. Міністерство юстиції України подало до Окружного суду м.Києва адміністративний позов, в якому державний орган просить суд заборонити партію на підставі “вчинення КПУ в особі її лідерів та членів дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності України” та інших передбачених Конституцією підстав⁴⁵. Через судову тяганину позов досі не розглянуто⁴⁶. Міністр

юстиції також звернувся до СБУ з вимогою провести додаткове розслідування щодо причетності лідера КПУ П.Симоненка до кримінальних правопорушень, пов'язаних із фінансуванням тероризму, підтримкою терористичних організацій ДНР та ЛНР, визнанням анексії Криму та діями, спрямованими на повалення конституційного ладу та територіальної цілісності України⁴⁷. Це звернення поки не мали інших наслідків, крім виклику П.Симоненка на допит.

Водночас, Міністерство юстиції України на підставі Закону “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” прийняло рішення, за яким три комуністичні партії – КПУ, Комуністична партія України (оновлена) та Комуністична партія робітників і селян не можуть бути суб'єктами виборчого процесу⁴⁸.

Політичні наслідки для опозиційних партій відобразилися у “заморожуванні” діяльності Партії регіонів та її частковому переформатуванні у партію “Опозиційний блок”, зниження активності діяльності КПУ в Києві та певних регіонах, значному зниженні рівня підтримки цих партій у 2014р., що відповідно позначилося на результатах їх участі в дострокових президентських і парламентських виборах. Депутати від опозиції, всупереч усталеній парламентській традиції, не входять до керівництва Верховної Ради і не очолюють жоден з парламентських комітетів. До Закону “Про Регламент Верховної Ради України” не повернуто вилучених у 2011р. розділів, зокрема розділу, що визначає права парламентської опозиції.

Суспільні наслідки відбилися у різкому підвищенні негативного ставлення до Партії регіонів і КПУ та їх представників серед жителів різних регіонів, особливо Західного та Центрального. Це призвело до радикальних проявів, таких як погроми офісів цих партій у Києві та інших населених пунктах, “стихійної люстрації” окремих їх представників. У м.Києві у квітні 2015р. було вбито одного з активних діячів Партії регіонів і організаторів “Антимайдану” О.Калашникова та відомого своєю антиукраїнською і антимайданівською позицією журналіста О.Бузину. Слідство у цих справах триває.

⁴⁴ Закон України “Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційну стратегія) на 2014-2017 роки”, Закон “Про внесення зміни до статті 87 Бюджетного кодексу України”.

⁴⁵ Міністерство юстиції проти КПУ. Адміністративний позов. – Історична правда, 9 липня 2014р., http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/07/9/143697/view_print.

⁴⁶ Див. Мін'юст і далі супроводжуватиме справу по забороні КПУ та вимагає притягнути до відповідальності суддів, які саботують розгляд справи про заборону Компартії. – Сайт Міністерства юстиції України (стара версія), 30 березня 2015р., <http://old.minjust.gov.ua/news/46963>.

⁴⁷ Діяльність Петра Симоненка, пов'язана із фінансуванням тероризму та підтримкою ДНР та ЛНР, має перевірити СБУ – Мін'юст. – Сайт Міністерства юстиції України (стара версія), 30 березня 2015р., <http://old.minjust.gov.ua/news/46969>.

⁴⁸ Мін'юст заборонив КПУ брати участь у виборах. – УНІАН, 24 липня 2015р., <http://www.unian.ua>.

Ще під час акцій на Майдані Тернопільська, Івано-Франківська, Полтавська, Чернівецька облради прийняли рішення про заборону діяльності та символіки КПУ та Партії регіонів на території своїх областей⁴⁹. Деякі ради згодом підтвердили ці рішення, включивши до переліку й партії-«спадкоємці» Партії регіонів (Опозиційний блок, Партію розвитку)⁵⁰. Загалом, попри відсутність правових наслідків таких «заборон», настрої суспільства у певних регіонах країни зумовили певне зменшення активності опозиційних партій, особливо з проведення масово-політичних та агітаційних заходів, через можливість різного роду негативних наслідків.

Разом з тим, опозиційні партії також мають можливості для повноцінної, безперешкодної діяльності своїх осередків у більшості регіонів, що засвідчила їх активна участь у місцевих виборах 2015р.

Основні суспільні поділи і проблемні виміри. На початку етапу основним суспільним поділом, що визначав лінію міжпартійного розмежування, був соціокультурний, який наприкінці 2014р. поступився актуальністю соціально-економічному.

Найбільш актуальними проблемними вимірами партійної системи на цей час, є, передусім, соціально-економічний вимір та вимір підтримки режиму. Культурно-етнічний і зовнішньополітичний виміри залишаються актуальними, але дещо меншою мірою.

Вплив ФПГ на партійну систему. Етап характеризується певним послабленням впливу ФПГ на політичні партії протягом його першого періоду. Насамперед, це стало наслідком послаблення позицій олігархічних груп, пов'язаних з попереднім режимом, а також посиленням суспільного запиту на деолігархізацію, що обмежило можливості впливу ФПГ на новостворені партії (виняток становить Опозиційний блок, у фракції якого присутні керівники деяких ФПГ). Вплив ФПГ на політичні партії-члени коаліції має більш опосередкований характер. Факторами, що його стримують, є увага громадськості та ЗМІ

до джерел фінансування і характеру законотворчої діяльності цих партій, а також зовнішній чинник.

Водночас, проголошення владою політики деолігархізації, її відкритий конфлікт з окремими ФПГ, а також наближення місцевих виборів 2015р., значно підвищили рівень уваги бізнес-груп різного рівня до партійних проектів⁵¹.

Зовнішній вплив. Протягом етапу зовнішній вплив був дуже значим. З боку Росії він набув екстремальної характеру – відкритої збройної агресії та анексії частини території України. Вплив з боку Заходу був важливим фактором перемоги Революції гідності, а дії західних партнерів України у відповідь на російську агресію (формуванням широкої міжнародної коаліції на підтримку України за участю ЄС і США, запровадження міжнародних санкцій проти Росії, економічна та фінансова допомога Україні) дали державі можливість вистояти у збройному конфлікті та розпочати внутрішні реформи.

Процеси в партійній системі. До складу партійної системи України на нинішньому етапі можна віднести до 10 політичних партій, які представлені у Верховній Раді або мають можливості впливу на політичний процес. У системі продовжують співіснувати середні та малі партії.

Система залишалася двополюсною. Один полюс представлений партіями парламентської коаліції (проєвропейської), інший (вага якого значно зменшилася) – Опозиційним блоком. Рівень представництва крайніх правих політичних сил у Парламенті значно знизився, «традиційні» ліві партії не представлені зовсім.

Основні лінії поділу в партійній системі проходять між провладною коаліцією і опозицією, насамперед на основі ставлення до конфлікту на Донбасі, до дій влади, спрямованих проти ФПГ, які підтримують опозицію, до процесів люстрації та декомунізації.

Водночас, існує помітна напруженість всередині правлячої коаліції, залежно від готовності партій нести солідарну відповідальність за соціально непопулярні наслідки соціально-економічної політики Уряду. Ця напруженість призвела до оголошення лідером Радикальної партії О.Ляшко про вихід його фракції зі складу коаліції.

До антисистемних партій на цей час може бути віднесена КПУ, однак, її вплив сьогодні є незначним.

У цілому партійна система України зберігає ознаки системи поміркованого плюралізму. Однак, активний процес утворення нових партійних проєктів, динамічні зміни в підтримці парламентських партій, можливе переформатування парламентської коаліції та Уряду, місцеві, а не виключено, й дострокові парламентські вибори, є чинниками нестійкості системи на цьому етапі. Відтак, можна зробити висновок, що процес еволюції партійної системи на цьому етапі триває, а сама система ще не набула усталеного вигляду.

⁴⁹ В Україні почали забороняти Партію регіонів та КПУ. Перші: Тернопіль, Полтава та Івано-Франківськ. – Інтернет-портал «Mukschevo.net», 26 січня 2014р., <http://www.mukschevo.net/ua/News>.

⁵⁰ На Івано-Франківщині «заборонили» Опозиційний блок, ПР та КПУ. – ВВС Україна, 17 квітня 2015р., http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150417_ivano-frankivsk_prohibit_party_dk.

⁵¹ Найбільш показовим прикладом є створення партії «УКРОП» представниками групи «Приват».

1.3. СТРУКТУРНІ ПАРАМЕТРИ ТА ЗМІСТОВНІ ВЛАСТИВОСТІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У ДВОХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ЦИКЛАХ: ДИНАМІКА ЗМІН

У цьому підрозділі здійснюється спроба проаналізувати зміни, що відбувалися у партійній системі України останніми роками, на підставі оцінки змін базових параметрів партійних систем, використовуваних західними вченими (зокрема, мінливість (волатильність), ефективна кількість партій, фрагментація), а також оцінити ідеологічний спектр вітчизняної партійної системи⁵².

Структурні параметри партійної системи. Електоральний рівень

У період електорального циклу в Україні 2007-2012рр. партійне представництво залишалося відносно стабільним, адже мінливість відсотка голосів, відданих за партії під час виборів 2012р. порівняно з відсотком голосів, який вони отримали на виборах у 2007р., складала 23,4%⁵³.

Революція гідності призвела до якісних змін у партійній системі України та зруйнувала попередню спадковість партійного представництва в Парламенті. У Верховній Раді за результатами позачергових виборів 26 жовтня 2014р. з'явилася велика кількість партій, які або зовсім не були представлені в Раді раніше, або їх представництво було незначним.

Мінливість відсотка голосів, відданих за партії у 2014р. порівняно з 2012р., стрімко зросла майже вдвічі і склала 55,4%, що є індикатором тимчасової нестабільності партійного представництва (таблиця "Кількість мандатів, отриманих партіями за результатами виборів 2007р., 2012р. і 2014р.")⁵⁴. Як можна бачити, упродовж двох виборчих циклів у Парламенті номінально не збереглося жодної із політичних сил.

Різке зростання електоральної мінливості у 2014р. зафіксувало втрату електоральної підтримки опорними для коаліції партіями в Парламенті VII скликання (2012-2014рр.) – Партією регіонів (від 183 до 0), Комуністичною партією України (від 32 мандатів до 0), а також зменшенням рівня представництва "Свободи" (від 36 мандатів до 6).

Водночас до Парламенту потрапили нові політичні партії, які раніше або зовсім не були представлені в Парламенті як окремі політичні сили – Народний фронт (А.Яценюк), Блок Петра Порошенка, "Самопоміч", або, як у випадку Радикальної Партії Олега Ляшка, були представлені в попередньому складі Парламенту окремими депутатами, обраними в 2012р. в одномандатних округах.

Парламентський формат: фрагментація і структура конкурентності

Зросла кількість представлених у Парламенті партій. Якщо у Верховній Раді VII скликання (2012-2014рр.) були депутати від дев'яти партій (п'ять – у багатомандатному окрузі, чотири – одномандатному) то у Верховній Раді VIII скликання (з 2014р.) кандидатів провели

Кількість мандатів, отриманих партіями за результатами виборів 2007р., 2012р. і 2014р.

Позачергові парламентські вибори 2007р., пропорційна, 3% прохідний бар'єр		
	Мандати сумарно, Σ	
	кількість	%
Партія регіонів	175	38,88
Блок Юлії Тимошенко	156	34,66
Виборчий блок "Наша Україна-Народна самооборона"	72	16,0
Комуністична партія України	27	6,0
Блок Литвина	20	4,44
Кількість місць у Парламенті	450	100
Парламентські вибори 2012р., змішана, 5% прохідний бар'єр		
	Мандати сумарно, Σ	
	кількість	%
Партія регіонів	183	41,12
ВО "Батьківщина"	99	22,24
"УДАР"	40	8,98
ВО "Свобода"	36	8,09
Комуністична партія України	32	7,19
Єдиний центр	3	0,67
Народна партія	3	0,67
Союз	1	0,22
Радикальна партія Олега Ляшка	1	0,22
Кількість місць у Парламенті	445	98,88
Позачергові парламентські вибори 2014р., змішана, 5% прохідний бар'єр		
	Мандати сумарно, Σ	
	кількість	%
Блок Петра Порошенка	132	31,28
Народний фронт	82	19,43
Об'єднання "Самопоміч"	33	7,82
Опозиційний блок	29	6,87
Радикальна партія Олега Ляшка	22	5,21
ВО "Батьківщина"	19	4,50
ВО "Свобода"	6	1,42
Воля	1	0,23
Правий сектор	1	0,23
Сильна Україна	1	0,23
Аграрне об'єднання "Заступ"	1	0,23
Кількість місць у Парламенті	422	93,7

11 партій (шість – у багатомандатному окрузі та ще п'ять – в одномандатних округах).

Тезу про зростання фрагментації партійної системи в досліджуваній період двох електоральних циклів підтверджує зростання індексу ефективності кількості парламентських партій від 3,12 у 2007р. і 4,11 у 2012р., до 7,68 у 2014р.

⁵² Такий підхід вимагає включення до часового періоду дослідження також результати виборів 2007р., що уможливить аналіз двох послідовних електоральних циклів: 2007-2012рр. та 2012-2014рр. Автори доповіді усвідомлюють певні обмеження застосування відповідного дослідницького інструментарію стосовно вітчизняної політичної практики. Проте його апробація та адаптація до українських реалій видаються важливими з огляду на необхідність здійснення порівняльних досліджень.

⁵³ Ефективна кількість партій є показником фрагментації партійної системи. Див.: Laakso M., Taagarpera R. *Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*. – *Comparative Political Studies*, №12, 1979, p.3-27.

⁵⁴ Для обрахунку електоральної волатильності ми оперуємо кількістю мандатів, отриманих партіями за результатами виборів, а не відсотком голосів, отриманих партіями на виборах, у зв'язку з тим, що умови здобуття голосів відрізняються: як відомо, на виборах 2007р., а також у 2012р. та 2014р. застосовувалися різні виборчі системи та, крім того, змінювався прохідний бар'єр від 3% до 5%.

Оскільки цей індекс становить більше 5, то, відповідно до типології О.Нідермайера, українська партійна система за результатами виборів 2014р. набула характеру сильно фрагментованої⁵⁵.

Аналогічні дані отримуємо за розрахунками за методом А.Сіароффа⁵⁶. В його методології, з точки зору структури, партійну систему України у 2007р. та 2012р. можна охарактеризувати як **помірну багатопартійну з двома домінуючими партіями** (Партія регіонів і “Батьківщина”).

Зміна фрагментації партійної системи та нестійкість електоральної підтримки партій

	2007 Позачергові вибори Пропорційна система	2012 Чергові вибори Змішана система	2014 Позачергові вибори Змішана система
Ефективна кількість парламентських партій	3,12	4,11	7,68
Електоральна волатильність	23,4		55,37

Партійну ж систему, що склалася за наслідками виборів 2014р., можна кваліфікувати як **екстремально багатопартійну з двома домінуючими партіями** (БПП і “Народний фронт”). Жодна з партій-переможниць не мала більшості, достатньої для самостійного формування Уряду, а також не мала більшості у дві третини конституційного складу Верховної Ради, необхідної для внесення змін до Конституції.

Ідеологічне позиціонування українських партій та ідеологічна поляризація партійної системи до і після Революції гідності (2012р. і 2014р.)

Визначення характеру ідеологій політичних партій України є проблематичним. Так само складно співвіднести характер голосування партій у Парламенті з їх ідеологічними платформами, партійними чи передвиборними програмами, зважаючи на, *по-перше*, складність обґрунтування прямих і однозначних кореляцій, *по-друге*, відсутність відповідних програмних документів, їх еkleктичність, популістський характер, аморфність та ін.⁵⁷. Ситуація ускладнюється й тим, що на практиці, в умовах існування коаліцій, коаліційних угод та урядів, голосування кожної окремої партії з певного питання можуть бути свідченням політичних компромісів чи поступок.

Крім того, в консолідованих демократіях вага ідеологічних розбіжностей між політичними силами нерідко відходить на другий план у випадках, коли постає необхідність забезпечити стабільність управління⁵⁸.

Однак, саме ідеології встановлюють межу політичних компромісів для кожної політичної сили, якщо вона до цього ідеологічно самоідентифікувалася та визначила позицію з найбільш принципових питань. Останні, своєю чергою, корелюють з розмежуваннями, на яких партії будують свою ідентичність і розробляють електоральну пропозицію.

Існують різні класифікації партій за ідеологічними ознаками. Зокрема, Клаус фон Бейме пропонує наступну типологію за ідеологічною спорідненістю⁵⁹:

- Ліберальні і радикальні;
- Консервативні;
- Соціалісти і соціал-демократи;
- Християнські демократи;
- Комуністи;
- Аграрії;
- Регіональні і етнічні;
- Правоекстремістські;
- Екологічні.

Очевидно, що ця класифікація більше відповідає розвиненим демократичним країнам Заходу, де існують історичні партії, які можна охарактеризувати як програмні з високим рівнем ідеологічної артикуляції⁶⁰. У визначенні ідеологічної позиції партій в цих країнах враховуються історичні “ідеологічні родини”, до яких вони належать, членство в міжнародних об’єднаннях партій та ідеологічне самовизначення партій, яке, зокрема, міститься у їх назвах⁶¹.

Водночас ці критерії не завжди спрацьовують в умовах посткомуністичних країн з неконсолідованою демократією, низьким рівнем демократичної політичної культури, слабко інституціоналізованими партіями. Багато з них “не мають історії”, тобто сформовані відносно недавно та існують упродовж двох, максимум – трьох електоральних циклів. Також лише невелика їх кількість належать до складу міжнародних партійних асоціацій⁶². Назви партій також не можуть слугувати достовірним критерієм для визначення їх ідеологічної позиції.

Матеріалом для оцінювання ідеологічного позиціонування українських партій на сучасному етапі

⁵⁵ Niedermeier Oskar, *Die Analyse von Parteiensystemen*, Handbuch Parteienforschung. – Springer VS, 2013, p.83-117.

⁵⁶ Siaroff A. *Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945*. – Taylor & Francis, 2000; Siaroff A. *A Typology of Contemporary Party Systems*. – Paper Presented at the 20th World Congress of the International Political Science Association, Fukuoka, Japan, 9-13 July 2006. – http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_5213.pdf.

⁵⁷ Докладніше див. додатки до цієї доповіді.

⁵⁸ У цьому контексті можна навести відомий приклад неодноразового створення “широкої коаліції” у ФРН за результатами виборів до парламенту у 2005-2009рр. та у 2013р. Аналогічний формат проурядової коаліції мав місце в парламенті Австрії у 2006р., коли для забезпечення сталої роботи уряду об’єдналися в коаліцію право-консервативна Австрійська народна партія (*Österreichische Volkspartei*) та ліва Соціал-демократична партія Австрії (*Sozialdemokratische Partei Österreichs*).

⁵⁹ Див.: Beyme K. *Political Parties in Western Democracies*. – N.Y.: St. Martin's Press, 1985.

⁶⁰ Хоча протягом останніх років і в партійних системах розвинених демократичних країн з’явилися і набули впливу партії, які важко віднести до певної категорії у зазначеній класифікації. Докладніше про це див. у статті Н.Ланге “У пошуку “базового електорату”: як партіям реагувати на індивідуалізацію суспільства?”, вміщеній в цьому журналі.

⁶¹ Зокрема, П.Мейер та К.Мудде пропонують визначати ідеологічну належність партій виходячи з наступних критеріїв: походження партії, внутрішні коаліції та зовнішні зв’язки, позиції партій і їх політика. Див.: Mair P., Mudde C. *The party family and its study*. – Annual Reviews of Political Science, Volume 1, 1998, p.211.

⁶² Часто ідеологічні настанови українських партій, членів міжнародних асоціацій, не відповідають орієнтаціям їх західних партнерів. Прикладом цього є членство лівоцентристської “Батьківщини” у правій Європейській Народній Партії (ЄНП).

слугують їх передвиборчі програми. Хоча партійні програми більшою мірою відносяться до “сфери самоідентифікації” партій⁶³, проте, *по-перше*, уявлення виборців про вітчизняні політичні партії формується переважно під час виборчих кампаній і, відповідно, на основі передвиборчих програм, *по-друге*, у частині політичних партій, особливо “нових”, партійних програм немає зовсім або вони значною мірою збігаються з передвиборними.

Для оцінювання ідеологічного позиціонування використовується методологія, в основі якої лежить міжнародний проект дослідження виборчих програм партій *Manifesto Research Group (MRG)* та роботи низки зарубіжних дослідників⁶⁴.

На діаграмі “Ідеологічне позиціонування основних політичних партій в Україні у 2012р. (на основі програм партій)”⁶⁵ представлено позиціонування основних політичних партій в Україні у 2012р., здійснене за вищезгаданою методологією⁶⁵.

За підсумками аналізу партійних програм, провідні політичні партії 2012р. могли бути охарактеризовані як:

Партія регіонів – слабо позиціонована право-ліберальна;

“Батьківщина” – слабо позиціонована ліво-консервативна;

“УДАР” – сильно позиціонована право-ліберальна;

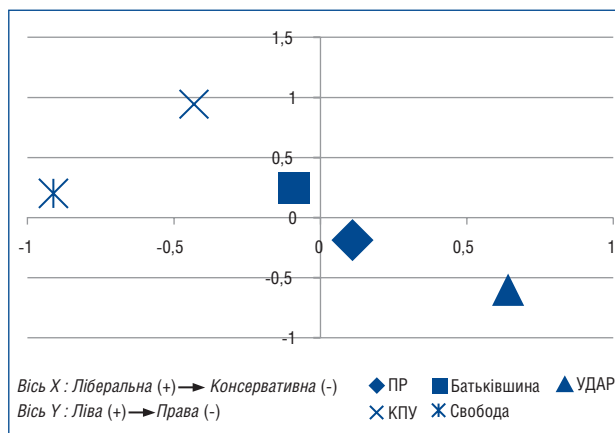
КПУ – сильно позиціонована ліва з консервативними тенденціями;

“Свобода” – сильно позиціонована консервативна (націоналістична) з лівими тенденціями.

Водночас передвиборні програми партій, що перемогли на виборах у 2012р., мали певні відхилення, порівняно з партійними програмами. Домінуючою тенденцією для передвиборчих програм таких партій, як Партія регіонів, “Батьківщина” і “Свобода” було полівиння, а також подекуди посилення популізму.

За результатами аналізу, за наслідками виборів до ВР 2012р. партійна система України набула певних ознак поляризації. Два її ідеологічні “екстремуми”, тобто полюси, становили політичні сили з протилежними ідеологіями: КПУ як ліво-консервативна політична сила та “УДАР” як право-ліберальна. Хоча

Ідеологічне позиціонування основних політичних партій в Україні у 2012р. (на основі програм партій)

з точки зору політичної практики політичним опонентом КПУ була ВО “Свобода”.

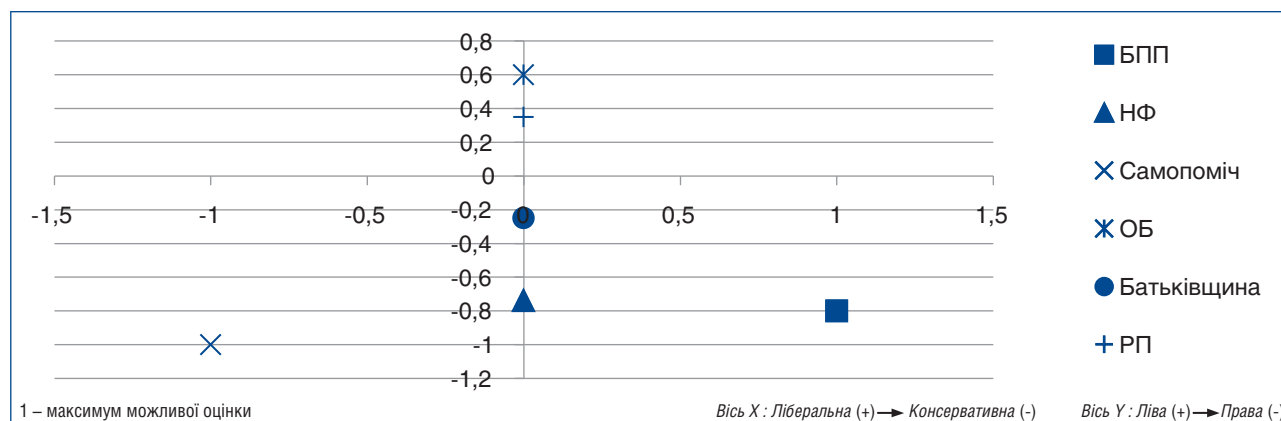
Період після Революції гідності та позачергових виборів до Верховної Ради в жовтні 2014р. характеризується значними особливостями.

Передвиборні програми політичних партій загалом відрізняються низькою ідеологічною артикуляцією, тобто висловлювання, які стосуються підходів до оцінки та політики в соціально-економічній сфері (вектор ліві/праві) та цінностей (вектор лібералізм/консерватизм), займають тут відносно невеликий обсяг.

Базуючись на оцінці передвиборчих програм політичних партій, що увійшли до Парламенту в 2014р., можна констатувати, що вектор лібералізм/консерватизм не є значущим для більшості політичних сил.

За вектором ліві/праві, в Парламенті переважають партії правого спектра – Блок Петра Порошенка, “УДАР”, “Народний фронт”. До “лівих”, враховуючи риторичку, до якої вдаються партії, умовно можна віднести Опозиційний блок з його патерналістськими настановами, та Радикальну партію Олега Ляшка, однак популістська риторика розмиває картину її позиціонування.

Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні, станом на 2014р. (на основі передвиборчих програм)

⁶³ Mair P., Mudde C. *Op cit.*..., p.219.

⁶⁴ Методологія розроблена експертами УНЦПД з урахуванням особливостей українських політичних партій і застосована для аналізу їх передвиборчих програм напередодні парламентських виборів 2012р. Її суть полягає у встановленні співвідношення у програмі партії “лівих” і “правих”, а також “ліберальних” і “консервативних” тез. Докладніше див.: Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні (Укр. незалеж. центр політ. дослідж.: С.Г.Конончук, О.А.Ярош). – Агентство “Україна”, 2013

⁶⁵ Сфери і категорії аналізу ідеологічного позиціонування партій були адаптовані до реалій політичних процесів в Україні. Див.: Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні, с.13-14.

Опозиційний блок – слабо позиціонована ліво-орієнтована.

Серед ключових “лівих” тез як “позитивні” подаються наступні: підвищити соціальний захист молодих сімей; надати кредитні та податкові канікули для підприємств у регіонах, що постраждали в результаті воєнних дій; запровадити пільгове кредитування молодих сімей для придбання житла; прийняти новий закон “Про забезпечення молоді, яка отримала вищу чи професійно-технічну освіту, першим робочим місцем” з метою скасування практики експлуатації молодих спеціалістів шляхом застосування неоплачуваного випробувального терміну.

“Батьківщина” – слабо позиціонована ліво-консервативна, з переважною часткою у передвиборній програмі популістських гасел.

Серед ключових “лівих” тез як “позитивні” подаються наступні: відновити справедливість; залишити сільсько-господарську землю в державній власності; громадяни зможуть продавати паї державі за вигідною ціною; унеможливити надмірну концентрацію земель в одних руках, що може призвести до фактичного закріпачення селян; запровадити державні гранти для молоді на отримання вищої освіти та стажування в Європі.

Тези популістського гатунку: “ухвалити закон, за яким кожен чиновник та його родина будуть зобов’язані довести легальність походження свого майна. Той, хто не пройде перевірку, буде звільнений, а майно – конфісковано; сформувати кваліфікаційно-дисциплінарні комісії за участю громадянського суспільства та покласти на них контроль за діяльністю судів; передбачити законом створення при кожному відомстві незалежної громадської ради з правом блокуючого голосу; скасувати недоторканість президента, парламентарів і суддів; запустити механізм відкликання народного депутата України; заборонити займати державні посади тим керівникам і депутатам, які були зазідані в корупції”.

Блок Петра Порошенка – сильно позиціонована право-ліберальна.

Серед ключових “правих” тез як “позитивні” подаються наступні: впровадження реальної конкурентної економічної моделі в Україні; ліквідація “корупційного податку” на економіку; впровадження соціально відповідального бізнесу, який має платити податки до бюджету, а не хабарі окремим чиновникам; запобігання монополізму і картельним змовам у великому бізнесі; гарантії чесної конкуренції малому підприємству.

Серед ключових тез ліберального гатунку: дієві механізми громадського, правового та політичного контролю за діями влади; прозорість структури власності ЗМІ, посилення конкурентного середовища в цій сфері; економіка вільного ринку, що вимагає дієвої ініціативи, наполегливої праці і постійного самовдосконалення; меритократична система, де найрозумніші, найпрацьовитіші і найенергійніші досягають найбільшого особистого успіху, який служить усьому суспільству; незалежний суд, який може забезпечити захист прав та свобод і недоторканість власності; заохочення громадян до започаткування власної справи, взяття відповідальності на себе; слідування принципам правової держави; недопущення розбрату в суспільстві і протистояння на ґрунті мови, ідеології, релігії; гарантії дотримання основних прав особи, обмеження втручання держави в приватне і громадське життя.

“Народний фронт” – сильно позиціонована право-ліберальна.

Серед ключових “правих” тез як “позитивні” подаються наступні: всебічні реформи, необхідні для досягнення європейських стандартів; європейські стандарти урядування; суттєве обмеження корупції,

децентралізація та розвиток місцевого самоврядування; уряд має стати “зручним” для громадян; розкриття структури власності підприємств до кожного конкретного бенефіціарія; зменшення кількості дозволів, контролюючих органів і перевірок тощо; недопущення скасування чи скорочення субсидій малозабезпеченим громадянам на оплату комунальних послуг.

Серед ключових тез ліберального гатунку: забезпечення прав і свобод громадян; визначення людини, її інтересів і потреб як основи політичного курсу партії; розширення свободи підприємницької діяльності, істотне скорочення функцій адміністративного регулювання економіки.

Радикальна партія Олега Ляшка – слабо позиціонована ліво-орієнтована з вкрапленими консервативними тез і найвищою, порівняно з іншими політичними силами, часткою популістських гасел у передвиборній програмі.

Серед ключових “лівих” тез як “позитивні” подаються наступні: створення суспільства загального добробуту; повернення приватизованих підприємств державі, якщо олігархи не доплатять за копійчану приватизацію; менші податки на заробітну платню, більші на сировинну продукцію олігархів; введення кризового податку для олігархів, який наповнить бюджет та зупинить інфляцію; заборона продажу землі, ліквідація нелегального земельного ринку, на якому збагачуються товстосуми та спекулянти; запровадження права оренди землі під жорстким контролем держави.

“Консервативно навантажені” тези: “ми – нові українські політики – енергійні та рішучі патріоти”; “нехай українська сила та правда перемаже, нехай воля замайорить жовто-блакитним прапором над усією країною”.

Популістський характер мають, серед іншого, наступні тези: “ми зробимо можливим повернення ядерного статусу Україні”; “будуть покарані політично і кримінально: перевертні та саботажники із Верховної Ради, чиновники-сепаратисти на Сході, продажні менти і крадії-бізнесмени, які платять найманцям за вбивство українців; олігархи, які напругу організували сепаратистів, віддадуть державі своє майно”; “почне працювати суспільний антикорупційний корпус – для реакції на скарги громадян, до складу цього корпусу увійдуть безкомпромісні ветерани воєнних дій на Сході”; “будемо вимагати списання 75% зовнішніх міжнародних кредитів, бо гроші у борг брали чиновники – казнокради; держава виділить на медицину в 10 разів більше коштів ніж зараз”.

“Самопоміч” – слабо позиціонована ліво-консервативна.

Серед ключових “лівих” тез як “позитивні” подаються наступні: перетворення землі сільськогосподарського призначення на актив українського селянина, аби він міг залучати інвестиції і розвивати своє господарство; відкриття доступу громадян до медичних установ та санаторно-курортних закладів Державного управління справами; запровадження адресної допомоги тим, хто її потребує; гарантування якості освіти через прозорі механізми ліцензування, акредитації та екзамнування.

Серед ключових тез консервативного гатунку: “ми, українці, незалежно від нашого етнічного походження, є єдиним національним тілом, маємо живу душу та невмирущий дух; наша взаємна підтримка робить нашу націю правдивою незалежною; нашу єдність уособлює українська держава”; “обов’язок кожного українця боронити незалежність та цілісність своєї держави, а обов’язок держави – захистити кожного з нас”; “формування сучасного українського села як архетипічної цінності та одного з основних джерел ідентичності”; “кожен українець прагне співпрацювати з іншими задля свого добробуту, успіху своїх дітей та привабливості своєї держави”.

Загалом, на цьому етапі партійну систему України з точки зору її ідеологічного виміру можна характеризувати як “помірно плюралістичну” (“поміркованого плюралізму”). На підставі аналізу передвиборних програм такі парламентські партії, як Опозиційний блок, “Батьківщина”, “Самопоміч” та Радикальна партія можуть бути умовно віднесені до лівої частини ідеологічного спектра, слабко артикульовані. Передвиборні програми партій “Народний фронт” і Блок Петра Порошенка уможливають їх віднесення до правої частини ідеологічного спектра, при цьому ідеологічно вони артикульовані більш виразно й однозначно.

Враховуючи, що всі парламентські партії, за винятком “Батьківщини”, так чи інакше можна вважати новими, лише майбутня політична діяльність покаже

ступінь їх інституціоналізації та міцність закріплення ідеологічної ідентифікації.

Наразі в Парламенті ідеологічні екстремуми посідають “Самопоміч” як ліво-орієнтована консервативна партія і Блок Петра Порошенка “Солідарність” як права ліберальна партія. Водночас, дві основні партії парламентської коаліції – БПП “Солідарність” і “Народний фронт” – декларують подібні між собою ідеологічні підходи.

Враховуючи вкрай турбулентні суспільно-політичні процеси в країні, динамічний характер процесів у партійній системі, низьку інституціоналізацію самих партій, значний вплив на зміну ступеня ідеологічної поляризації можуть справити партії, які несуть у собі поляризуючий потенціал, тяжіють до крайніх позицій і здатні вдаватися до антисистемних засобів політичної діяльності.

ВИСНОВКИ

У період 2010-2015рр. Україна та її суспільство зазнали драматичних змін, що відбилося на розвитку української партійної системи. Зміни відбувались у функціонуванні системи в цілому, в діяльності її елементів – політичних партій, у зовнішньому середовищі (законодавчій базі, політичному та іншому оточенні, спрямованості зовнішнього впливу тощо).

У 2010-2013рр. партійна система розвивалася в рамках поміркованого плюралізму.

Від моменту перемоги В.Януковича на президентських виборах 2010р. активно розвивалася тенденція до монополізації політичного простору Партією регіонів. З цією метою спочатку був ухвалений новий закон про вибори до органів місцевого самоврядування, потім у неконституційний спосіб повернуто дію Конституції в редакції 1996р., ухвалено новий закон про вибори народних депутатів.

Помітні зміни у функціонуванні партійної системи відбулися з початком кампанії з виборів до Верховної Ради 2012р. Значно послабилися позиції багатьох “старих” політичних партій, що були утворені в 1990-х роках. Погіршення умов діяльності опозиції стимулювало консолідацію опозиційних до режиму партій у різних формах. З метою створення сприятливих умов для досягнення результату на виборах “партія влади” вдалася до заходів, спрямованих на актуалізацію соціокультурного поділу суспільства.

Період після виборів до Верховної Ради 2012р. позначився зростанням поляризації системи, встановленням монопольного контролю однієї політичної сили над владою, включно з її судовою гілкою, зростанням тиску на опозиційні партії, громадянське суспільство, ділові структури, що підтримували опозицію. Партійна система зазнала помітного дрейфу: від системи поміркованого плюралізму в напрямі системи з “партією-гігементом”.

Наростання авторитарних тенденцій в діяльності влади, відмова від євроінтеграційного курсу та переорієнтація на інтеграцію до євразійського простору викликала протестні виступи громадян, які значно радикалізувалися після спроби влади де-факто оголосити диктаторський режим (з ухваленням сумнівних законів “16 січня”).

Масштабний протестний рух, що переріс у Революцію гідності, призвів до падіння режиму В.Януковича. Нового вигляду партійна система набула в результаті переформатування влади, що відбулося за результатами позачергових виборів Президента (25 травня 2014р.) та Верховної Ради (26 жовтня 2014р.).

Важливим чинником цього етапу було відновлення дії Конституції в редакції 2004р., що суттєво підвищило роль політичних партій. Зокрема, парламентські фракції політичних партій знову отримали право формувати коаліцію й призначати уряд. Разом з тим, система виборів до Верховної Ради залишилася старою, змішаною, з притаманними їй суттєвими недоліками.

Зміна влади призвела до радикального оновлення партійної системи. З одного боку, внаслідок втрати суспільної підтримки правляча донедавна

партія пережила розкол і згодом фактично зникла з політичної сцени, з іншого боку – основними складовими системи стали політичні сили, які до падіння режиму В.Януковича перебували в опозиції.

Загальне тло переформатування системи складало екстремальні умови: необхідність відновлення функціонування державного механізму разом з агресією з боку Російської Федерації, надзвичайно складна соціально-економічна ситуація. В цілому у 2014р. екстремально зріс рівень впливу зовнішніх чинників – російського та західного, вектори яких мали діаметрально протилежне спрямування.

Прискореними темпами тривало створення нових партій. Значна частина їх була сформована з політиків і громадських діячів, які брали безпосередню участь в акціях протесту на Майдані. Внаслідок прийняття законів про декомунізацію виникли правові підстави припинення діяльності КПУ та інших комуністичних партій.

Кампанія з парламентських виборів 2014р. мала наслідком входження до партійної системи переважно нових політичних сил (за винятком “Батьківщини”). Система знову набула ознак поміркованого плюралізму.

В ідеологічному розрізі вперше в історії України як під час президентських, так і під час парламентських виборів основна конкуренція відбувалася між партіями, що декларували європейський шлях розвитку країни.

Загалом партійна система України в цей час зберігає ознаки системи поміркованого плюралізму. В ній співіснують партії, що можуть бути умовно віднесені до обох частин ідеологічного спектра – лівої і правої. При цьому, партії правої частини ідеологічного спектра є більш артикульованими. З точки зору кількості та співвідношення ваги парламентських партій, система на даному етапі може характеризуватися як екстремально багатопартійна.

Незважаючи на радикальне оновлення, характер політичних партій як складових системи загалом не змінився. Партії значною мірою створюються для задоволення певних потреб окремих груп, їх утворення здебільшого відбувається “згори”, так само відбуваються і процеси об’єднання партій.

2. ПАРТІЙНА СИСТЕМА ПІСЛЯ МАЙДАНУ: НАСЛІДКИ І ЧИННИКИ

Сучасний етап еволюції партійної системи, попри відносно короткий час від його початку, характеризується значною динамікою змін у політичних партіях і партійній системі. Деякі з цих тенденцій вже є близькими до завершення, деякі – тривають, а деякі – лише започатковуються.

2.1. ОСНОВНІ ЗМІНИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ У ПАРТІЯХ І ПАРТІЙНІЙ СИСТЕМІ НА ОСТАНЬОМУ ЕТАПІ

Основними підсумками “післямайданного” періоду еволюції партійної системи стали наступні.

Значне оновлення складу партійної системи. У 2014р. на політичну арену вийшли партії, створені під час акцій протесту та після їх завершення (“Правий сектор”, Блок Петра Порошенка “Солідарність”, “Народний фронт”), а також створені раніше партії, лідери яких наростили власну підтримку під час Майдану (“Самопоміч”, Радикальна партія Олега Ляшка). Зберегли своє місце, хоча й різною мірою втративши підтримку, “Батьківщина” та “Свобода”. Призупинив свою самостійну діяльність “УДАР”.

Втратила підтримку та зійшла з політичної арени колишня партія влади – Партія регіонів (партія зазнала розколу та була “заморожена”), а також її сателіт – КПУ. Частина представників Партії регіонів створили новий політичний проект – партію “Опозиційний блок”. Невдалою виявилася спроба відновлення С.Тігіпком партії “Сильна Україна”, що свого часу злилася з Партією регіонів.

Загалом, серед партій, які подолали виборчий бар’єр на парламентських виборах 2014р., була лише одна партія, що пододала його на виборах 2012р. (ВО “Батьківщина”), а серед 12 партій, які набрали понад 1% голосів виборців у 2014р. – лише чотири партії, які досягли такого результату на виборах 2012р. (ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”, КПУ, Радикальна партія Олега Ляшка).

Про перевагу “нових” партій свідчать результати виборів 2014р. Серед партій проєвропейського спрямування, що набрали більше 5% голосів, “нові” партії (“Народний фронт”, Блок Петра Порошенка “Солідарність”, “Самопоміч” та Радикальна партія О.Ляшка) набрали загалом понад 62% голосів, тоді як “старі” (ВО “Батьківщина” та ВО “Свобода”) – менше 11%.

Зміна балансу сил. На відміну від попереднього часу, коли в партійній системі існували два приблизно рівні “табори” партій (умовно, проросійський та проєвропейський), після виборів 2014р. склалася принципово інша ситуація. Значно зросла суспільна підтримка проєвропейських партій (партій, які підтримували Майдан), натомість знизилася підтримка партій проросійського спрямування.

Так, якщо приблизне співвідношення голосів, відданих за “проєвропейські” і “проросійські” партії у багатомандатному окрузі на виборах 2012р. становило 50%/44%, то на виборах 2014р. воно становило 68%/9,4%, а якщо рахувати разом з партіями, що не змогли виборчий бар’єр, то це співвідношення становило б 80%/17%.

“Проросійські” партії втратили монополію на представництво інтересів виборців Сходу та Півдня України. Якщо у 2012р. Партія регіонів перемогла на виборах за партійними списками в усіх восьми областях цих регіонів¹, то на виборах 2014р. “Опозиційний блок” зміг перемогти в п’яти з цих областей, у трьох перше місце посів БПП. При цьому, проєвропейські партії отримали більше голосів, ніж їх опоненти, у п’яти з восьми областей цих регіонів (крім Донецької, Луганської і Харківської).

Посилення тенденцій до створення партій лідерського, “персоналістського” характеру. Ця тенденція, що спостерігалася у партійній системі від початку 2000-х років, значно посилилася упродовж 2013-2014рр. При цьому, більше вона була притаманною саме партіям “проєвропейського” спрямування.

Стимулами для розвитку цієї тенденції стали роль політиків (які очолювали чи згодом очолили політичні партії) під час Майдану та постійна публічна увага до них, а також проведення президентських виборів напередодні парламентських. Вибори Президента України передбачали індивідуальну конкуренцію кандидатів і були змаганням саме лідерів, особистостей, а вже другою чергою – їх партійних структур.

Формами прояву цієї тенденції стало безпосереднє використання прізвищ лідерів в якості брендів провідних партій (серед переможців виборів-2014 було дві такі партії – Блок Петра Порошенка та Радикальна партія Олега Ляшка), а також надання лідерам як ключової ролі у виборчих стратегіях та політичній діяльності.

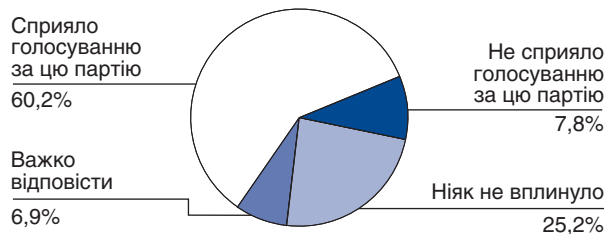
На особистостях лідерів, “фронтменів” будували свої кампанії такі політичні партії, як, зокрема, Радикальна партія, ВО “Батьківщина”, “Народний фронт”. Наприклад, у виборчій кампанії “Народного фронту” ключовими меседжами були “наявність кращого кандидата на посаду Прем’єр-міністра” та “сильної команди”, що сприяло значному нарощенню електорального результату партії за підсумками кампанії.

¹ Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області. Не враховані АР Крим та м.Севастополь, де у 2012р. також перемогла Партія регіонів.

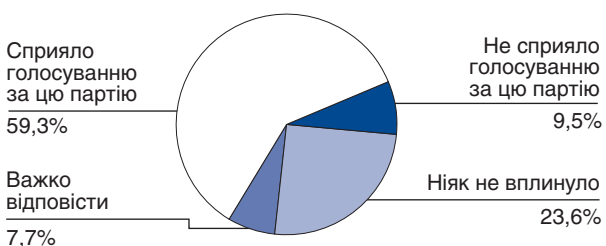

**Як вплинули на Ваш намір голосувати за обрану Вами політичну силу наведені їй дії під час виборчої кампанії?
% тих, хто проголосував за яку-небудь партію**

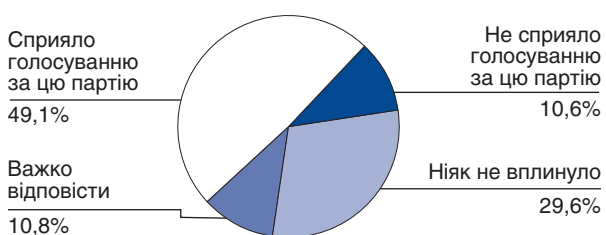
Оприлюднення переліку та змісту головних реформ, які прагне реалізувати ця політична сила

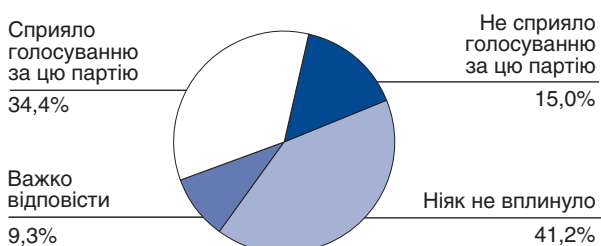
Презентація партією проектів найбільш важливих законів, на прийнятті яких вона наполягатиме

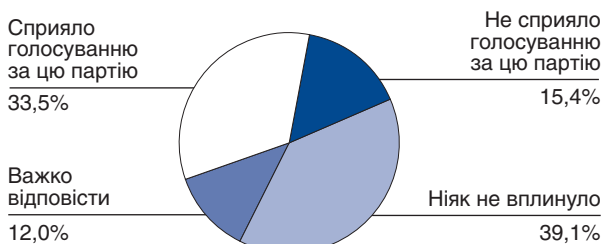
Діяльність політиків, які очолювали партійний список, на їх посадах в Уряді та інших органах влади

Оприлюднення своїх претендентів на посаду Прем'єр-міністра та нового Уряду

Оприлюднення своїх претендентів на ключові посади в новому Уряді

Листопад 2014р.

У цілому лідерський характер партій має як свої переваги, так і недоліки. Останні зумовлені, насамперед, гіпертрофованою залежністю партій від особистості лідера – в разі зростання його популярності це дає можливість стрімко наростити політичний потенціал, але в разі падіння – так само стрімко його втратити.

Зменшення ваги програмно-ідеологічної складової. Ця тенденція існує в партійній системі України вже досить тривалий час і зумовлена, з одного боку, високим рівнем гомогенності електорату з точки зору його соціально-економічного становища та потреб, з іншого – наявністю значних соціокультурних відмінностей. Це давало партіям можливість пропонувати виборцям приблизно однаковий “набір” соціально-економічних обіцянок, виокремлювати “свій” електорат через використання “конфліктних” тем (мова, зовнішня політика тощо).

Проявом цієї тенденції стало не проходження до Парламенту на виборах 2014р. двох “останніх ідеологічних партій” в системі – КПУ і ВО “Свобода”.

На рівні ідеологічно-програмних документів партій ця тенденція відобразилася в ігноруванні новоствореними партіями потреби в розробці партійних програм і заміні їх (або використання в такій якості) передвиборних документів. При цьому, як свідчить порівняльний аналіз, відбулися спрощення і, значною мірою, уніфікація змісту передвиборних програм політичних сил².

Зокрема, серед парламентських і провідних позапарламентських партій повноцінні партійні програми є у ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”, КПУ та партії “Тромадянська позиція”. У “Народного фронту” та БПП партійні та передвиборні програми є близькими за обсягом і змістом. У інших партій (РПЛ, “Самопоміч”, Опозиційний блок, “Сильна Україна”) партійні програми повністю збігаються з передвиборними.

З точки зору тематики і змісту програм, то у 2014р. “стрижневими” темами для проєвропейських політичних сил стали: захист країни; відновлення миру; боротьба з економічною кризою; здійснення реформ (практична реалізація європейського вибору); децентралізація; оновлення влади (люстрація та боротьба з корупцією).

Основні відмінності, що вирізняли програми опозиційних партій, стосувалися підходів до врегулювання конфлікту (вимога мирного шляху, роззброєння добровільних батальйонів як “незаконних збройних формувань”), заперечення люстрації, збереження позаблокового статусу, особливого статусу російської мови. Проєвропейські партії більше акцентували увагу на забезпеченні перемоги в конфлікті, підтримці армії та інших військових формувань, учасників АТО, скасуванні позаблокового статусу та вступі до НАТО. Радикальні партії вдавалися до антиросійської риторики.

У питаннях реформування системи влади (децентралізація), економіки, соціальної сфери значних відмінностей не виявилось як між проєвропейськими партіями, так і, значною мірою, між ними та опозицією (за винятком КПУ).

Оцінки ідеологічного спрямування програм більшості партій є ускладненим, з огляду на поєднання в них підходів, притаманних різним напрямкам (одночасно, лівим і правим)³. Це свідчить про ситуативне

² Див. додатки “Основні положення передвиборних програм...”, вміщені в цьому журналі.

³ Див. підрозділ 1.3. цієї доповіді. Див. також: Вісник “Твій вибір-2014. Парламентські вибори”. №5. – Український незалежний центр політичних досліджень, Київ, 2014, с.11-24.

призначення програмних документів партій і, очевидно, про такі ж підходи до їх практичної політичної діяльності.

Посилення позицій популістських партій та поширення популізму в цілому. Соціально-економічна ситуація в Україні та характер соціальної структури українського суспільства створюють сприятливі передумови для поширення у політиці популістських підходів. Політичні сили апелюють до “більшості” виборців, які не є внутрішньо диференційованими, до “громадян” або до “народу” в цілому, протиставляючи їх “еліті”, пропонують “швидкі зміни на краше” без урахування реальних можливостей для таких змін⁴.

Такі підходи різною мірою використовувались у діяльності вітчизняних політичних партій в минулому⁵, їх наростання спостерігалось у виборчій кампанії 2012р., де елементи популізму були наявними (різною мірою) у програмах усіх політичних партій, що утворили фракції в Парламенті⁶. До цієї Верховної Ради VII скликання в одномандатному окрузі був обраний О.Ляшка, лідер Радикальної партії, кампанія якого, як і програма партії, вирізнялася своїм несприхотаним популізмом⁷.

Перемога Майдану і зміна влади суттєво підвищили рівень суспільного запиту на швидкі позитивні зміни в країні, створили ілюзію “можливості всього і зараз”, пробудили віру в результативність “рішучих, революційних дій”. У поєднанні з відновленням європейської перспективи розвитку України, це призвело до формування завищених суспільних очікувань стосовно перспектив покращання їх соціально-економічного становища, навіть за умов збройного конфлікту з Росією та зумовлених ним негативних тенденцій в економіці країни.

Ці настрої активно використовувалися політичними силами під час президентської і парламентської виборчих кампаній 2014р. Під час президентської кампанії популістська риторика О.Ляшка принесла йому несподіване третє місце з понад 8% голосів⁸.

Під час парламентської кампанії 2014р. програми провідних політичних сил пропонували громадянам дуже подібний набір політичних цілей, які могли б бути підтримані більшістю (відновлення миру/територіальної цілісності України; децентралізація, оновлення влади/люстрація, податкова реформа (зменшення кількості податків і податкового навантаження) з одночасним збільшенням видатків, зокрема, на оборону та соціальний захист, заборона купівлі-продажу землі та ін.). Програми деяких партій (зокрема, РПЛ, ВО “Свобода”) вирізнялися особливо радикальною риторикою. На “простих” меседжах була побудована телевізійна реклама політичних сил, яка була основним засобом комунікації партій з виборцями під час кампанії 2014р.

Найбільше популістський характер деяких партій проявився вже у процесі діяльності Верховної Ради. Зокрема, частина партій, які підписали Коаліційну Угоду, затвердили програму діяльності Кабінету Міністрів і делегували своїх представників до його складу, не підтримували урядові законопроекти, що мали соціально непопулярні наслідки, публічно критикували Уряд, організували масові кампанії протесту в регіонах проти його рішень (зокрема, ВО “Батьківщина”, Радикальна партія О.Ляшка, ВО “Свобода” проводили кампанію проти підвищення тари/фів).

Проте, популістські підходи були притаманні і представникам двох найбільших фракцій коаліції. Крайнім проявом популізму у Верховній Раді стало прийняття Закону “Про реструктуризацію зобов’язань за кредитами в іноземній валюті” 2 липня 2015р., який у разі набуття чинності мав би катастрофічні наслідки для фінансової системи держави⁹. За Закон проголосували 229 депутатів, у т.ч. представники усіх фракцій коаліції.

В умовах наближення місцевих виборів популістські підходи зберігалися в діяльності парламентських партій, а також активно використовувалися під час створення нових “політичних проектів” загальноукраїнського та регіонального характеру.

Водночас, як свідчить досвід розвитку партійних систем інших країн, тенденція до посилення популізму не є винятково українським феноменом. Така тенденція є характерною і для інших посткомуністичних країн, у т.ч. членів ЄС¹⁰.

“Віртуалізація” діяльності політичних партій. Ця тенденція відображається у переносі партіями акцентів інформаційно-пропагандистської діяльності з безпосереднього спілкування з виборцями у медіата Інтернет-простір. Вже тривалий час основними статтями витрат передвиборних бюджетів партій стають витрати на політичну рекламу, насамперед, телевізійну. Водночас, у виборчій кампанії 2012р. провідні політичні сили, зокрема, опозиційні, поєднували цей компонент з масово-політичними кампаніями в регіонах (зокрема, кампанія “Україна проти Януковича”, яка велася “Об’єднаною опозицією “Батьківщина”), значною мірою через існування перешкод з доступом на провідні телеканали, контрольовані владою.

У 2014р., внаслідок активних процесів трансформації політичних партій та позачергового характеру парламентських виборів склалася ситуація, коли деякі майбутні учасники парламентської кампанії створювалися незадовго або навіть безпосередньо перед початком виборчого процесу і станом на початок кампанії не мали повноцінних партійних структур у регіонах – їх заміняли виборчі штаби. Так, партії - майбутні переможці виборів були створені буквально напередодні

⁴ Щодо сутнісних рис популізму в діяльності партій див.: Романюк А., Популізм і розвиток партійної системи в Україні. – Парти́йна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 листопада 2011р., с.242-258, Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник. – Львів, 2005, с.291-292.

⁵ Див.: Романюк А. Популізм і розвиток..., с.250-257.

⁶ Див.: Електронний бюлетень “Твій вибір-2012”, випуски 1-5. – Сайт УНЦПД, <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/5631/start/10>.

⁷ Див.: Передвиборна програма Радикальної партії Олега Ляшка “Новий шлях України”. – Інтернет-сайт Центральної виборчої комісії, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP502?pt001f01=900&pf7171=114>.

⁸ Див.: Програма кандидата у Президенти України Олега Ляшка “План Ляшка: Визволення України від окупантів. Порядок на своїй землі”. – Інтернет-сайт Центральної виборчої комісії, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/wp001>.

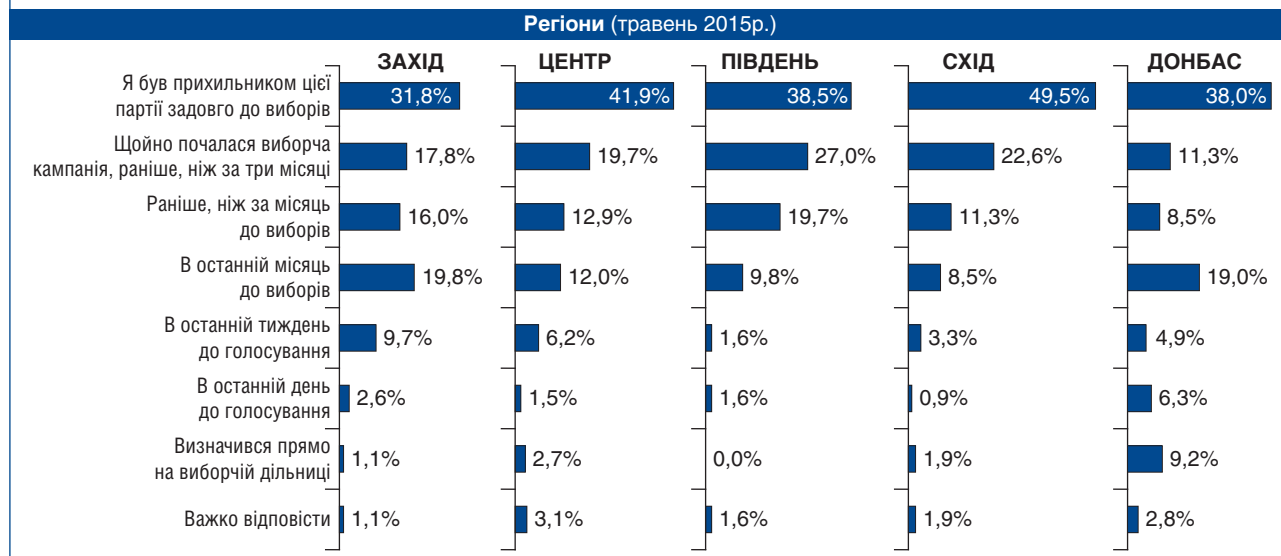
⁹ Див.: Порошенко ветоє закон про реструктуризацію валютних кредитів – Кононенко. – Українська правда, 2 липня 2015р., <http://www.pravda.com.ua/news/2015/07/2/7073230>.

¹⁰ Див.: Литвин В. Популістські партії у структурі модерних партійних систем Центральної Європи: порівняльний аналіз. – Український науковий журнал “Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації”, №2, 2012, <http://social-science.com.ua/article/788>.

Коли саме Ви вирішили, за кого будете голосувати?
% тих, хто проголосував за яку-небудь партію

	Вік, років (травень 2015р.)					ОСВІТА (травень 2015р.)		
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Я був прихильником цієї партії задовго до виборів	32,2	34,0	35,6	43,8	47,3	44,4	40,3	36,3
Щойно почалася виборча кампанія, раніше, ніж за три місяці	20,4	21,9	19,6	18,5	18,1	17,6	19,9	20,5
Раніше, ніж за місяць до виборів	14,3	15,8	15,1	14,1	10,9	11,5	14,9	13,7
В останній місяць до виборів	16,1	14,9	16,0	15,7	10,3	12,7	12,1	17,0
В останній тиждень до голосування	10,0	3,7	5,3	5,6	5,7	6,1	5,6	6,1
В останній день до голосування	1,3	2,3	3,1	1,2	2,8	3,5	1,7	1,6
Визначився прямо на виборчій дільниці	3,5	4,7	2,2	0,8	2,3	2,3	2,8	2,7
Важко відповісти	2,2	2,8	3,1	0,4	2,6	2,0	2,6	2,0

Листопад 2014р.

початку виборчого процесу: БПП – 27 серпня 2014р., “Народний фронт” – 10 вересня 2014р.

За таких умов основний акцент передвиборної активності робився на забезпеченні медіа-присутності. Домінуванню медіа-технологій над організаційною роботою сприяв і короткий термін проведення виборчої кампанії.

Про переважання медіа активності в діяльності партій в період кампанії свідчать дані соціологічних досліджень. Так, майже 70% виборців отримували інформацію про політичні партії з виступів їх представників у ток-шоу, майже 58% – з телереклами, і лише 10% – з безпосередніх зустрічей з представниками партій¹¹. Саме інформація, отримана

¹¹ Використані дані дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 21-26 листопада 2014р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Під час дослідження опитано понад 2 000 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

З яких джерел Ви брали інформацію про партію, за яку Ви проголосували на виборах?*
 % тих, хто проголосував за яку-небудь партію

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

з телеканалів, найбільше вплинула на вибір громадян. Так, до 60% громадян зробили свій вибір між партіями вже після початку виборчої кампанії, тоді як 40% відповіли, що буди прихильниками партій, за які проголосували, завдо до виборів.

Таким чином, період 2014-2015рр., характеризується досить специфічною ситуацією, коли громадяни обрали до Парламенту партії, які фактично ще не існували¹², свого роду "протопартії". Ці партії отримали представництво у Верховній Раді, не маючи членської бази та організаційної структури. Голосування більшої частини виборців відбувалося "авансом".

Водночас, позитивним є той факт, що БПП, "Народний фронт", "Самопоміч" та інші "нові" партії протягом 2014-2015рр. здійснювали розбудову своїх структур у регіонах і станом на червень 2015р., вже мали їх мережу. Важливим стимулом такої розбудови стала перспектива місцевих виборів, призначених на 25 жовтня 2015р.

Створення партій на основі структур громадянського суспільства, інкорпорація найбільш активних представників громадянського суспільства в партії

Роль громадянського суспільства в акціях протесту та організації протидії агресії проти України відобразилася на процесі партійного будівництва. "Взаємопроникнення" громадянського суспільства та політичних партій відбувалося за кількома напрямками.

Під час Майдану відбулося безпосереднє виникнення партій на основі формалізованих та неформалізованих структур громадянського суспільства – зокрема, так виникла партія "Правий сектор". Залучення активістів Майдану до владних структур у період лютого-березня 2014р. призвело до їх подальшого виходу на керівні позиції в нових політичних силах, створених напередодні виборів (зокрема в "Народному фронті" – В.Сюмар, А.Парубія).

Деякі політичні сили активно інкорпорували в себе громадські ініціативи локального рівня ("Самопоміч") або співпрацювали з партіями, які, своєю чергою, були "парасольковими структурами" для громадських рухів (співпраця "Громадянської позиції" з партією "Демократичний альянс").

Найбільш масовою формою стало включення представників різних категорій громадянського суспільства (громадських активістів, лідерів неурядових організацій, волонтерів, добровольців-учасників АТО, неурядових експертів) до виборчих списків. Представники цих категорій були внесені до списків усіх проєвропейських політичних партій, що пройшли до Парламенту, і за результатами виборів посіли керівні посади у Верховній Раді (О.Сироїд, Є.Соболев, А.Тетерук та ін.), парламентських фракціях і комітетах.

Цей підхід був схвально сприйнятий електоратом відповідного спрямування і значною мірою став причиною "авансу" цим партіям у вигляді голосування

¹² Окрему проблему становить правовий статус таких партій, зокрема, з огляду на наявність у них достатньої кількості осередків у регіонах, що передбачено чинним законодавством.

Інформація з яких джерел найбільше вплинула на Ваш вибір?*
% тих, хто проголосував за яку-небудь партію

	РЕГІОНИ					ВІК, років					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Виступи представників партії по телебаченню у дискусійних програмах (ток-шоу)	68,1	50,7	69,7	68,5	53,9	55,9	60,6	58,2	65,6	60,7	52,9	63,7	62,7
Сюжети про партію у випусках новин	36,8	29,7	40,2	19,7	37,3	26,1	33,0	30,2	32,1	34,9	30,8	32,6	31,1
Телереклама	24,7	37,3	28,7	28,2	33,1	29,6	34,4	29,6	27,6	33,9	37,6	30,5	27,9
Обговорення з іншими людьми	25,0	19,9	10,6	18,3	13,5	20,0	14,4	20,4	19,6	21,2	16,7	22,2	18,4
Листівки та інші агітаційні матеріали партій	12,9	12,3	14,8	6,1	5,0	9,6	11,1	14,2	8,0	11,4	9,5	12,7	9,6
Газетні публікації	8,3	9,1	11,4	9,9	16,2	6,6	8,3	9,3	13,7	10,9	11,2	9,3	10,0
Новинні або політичні Інтернет-сайти	9,5	12,7	3,3	6,1	11,3	21,3	12,0	9,8	6,8	3,4	4,6	6,5	16,2
Зустрічі з представниками партій	6,3	9,5	13,9	3,3	8,5	8,3	5,6	10,7	9,6	6,2	6,3	8,9	8,0
Партійні газети	4,0	8,5	5,7	6,1	7,8	2,6	5,1	7,5	7,2	8,5	7,2	7,1	4,9
Виступи представників партій по радіо	5,7	7,1	6,5	6,1	6,4	4,8	7,4	2,2	8,8	7,8	9,8	5,0	5,3
Соціальні Інтернет-мережі (наприклад, "ВКонтакте", Facebook, "Однокласники" та ін.)	6,0	8,1	7,4	2,3	5,6	15,7	8,8	4,4	4,0	1,8	4,6	5,4	8,4
Біллборди (рекламні щити) партій та їх лідерів	0,6	1,9	0,8	1,4	4,3	0,9	2,3	2,7	2,0	1,0	1,4	2,4	1,2
Адресні листи і звернення від лідерів партій, надіслані поштою	1,4	1,7	2,5	0,5	0,0	1,7	1,9	0,0	1,2	1,3	1,7	1,3	1,0
Інше	4,3	1,0	0,8	5,2	5,7	1,3	4,7	1,8	2,8	4,1	3,2	2,6	3,5
Важко відповісти	1,7	3,1	0,8	1,9	1,4	3,0	0,9	4,0	0,4	2,3	2,9	1,1	2,7

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Листопад 2014р.

за них. Так, за даними соціологічних опитувань, 68% опитаних напередодні виборів позитивно поставилися до внесення до списків громадських активістів, майже 60% – командирів добровільних батальйонів, військових – учасників АТО¹³.

Співпраця з громадянським суспільством, залучення найбільш активних його представників, формування партійних структур за участі громадських рухів та ініціатив, є позитивною тенденцією, яка сприяє виконанню партіями їх представницької функції. Водночас, реалізація цих підходів у політичному житті упродовж 2014-2015рр. мала і певні негативні наслідки для парламентської діяльності політичних партій, зокрема, привнесення до Парламенту радикальних і популістських підходів, певне зниження професійного рівня депутатського корпусу.

Вплив змін на системні проблеми політичних партій

У попередніх дослідженнях Центру Разумкова виокремлювалася низка проблем і недоліків, що характеризували вітчизняні політичні партії. Це, зокрема:

- відсутність стабільних зв'язків з певними соціальними групами (усталеної соціальної бази);
- слабкість (відсутність) програмно-ідеологічних засад;
- регіональний характер підтримки (відсутність загальнонаціональних партій);
- підконтрольність ФПГ, непрозорість фінансування, політична корупція;
- відрив від суспільства, невідповідність виборцям представників, обраних до органів влади;
- тенденція до створення блоків;
- гіпертрофований характер особистісного чинника;
- брак внутрішньопартійної демократії¹⁴.

З точки зору стану і перспектив вирішення цих проблем, зміни, що відбулися у партійній системі протягом останнього етапу, мали певні наслідки.

Зокрема, попри збереження тенденції до позиціонування більшості партій як “всеохоплюючих”, мають місце певні ознаки встановлення зв'язків між деякими категоріями громадян, виділеними за соціальними

ознаками (зокрема, демографічними, професійними, рівнем освіти, майновим станом) та їх партійними симпатіями. Наприклад, дані соціологічних опитувань свідчать про більш позитивне ставлення до “нових” політичних партій серед громадян з вищим рівнем освіти, молодших за віком¹⁵. Також, за даними опитувань, серед груп респондентів, виділених за професійною ознакою, від 26% до 41% опитаних визнають наявність в Україні партії, яка представляє їх інтереси (діаграма “Чи є в Україні партія, про яку Ви...?”).

Для політичних партій це створює можливості більш чіткого визначення і налагодження системної роботи з тими соціальними групами, які можуть стати їх соціальною базою. Цьому ж сприяє активізація роботи партій з інститутами громадянського суспільства на різних рівнях.

Результати парламентських виборів 2014р. та кампанія з місцевих виборів засвідчили наявність передумов до розвитку деяких партій у напрямку загальнонаціональних, подолання традиційної “регіоналізації” їх підтримки. Такі можливості, з огляду на певне зменшення впливу деяких соціокультурних відмінностей на характер політичних симпатій громадян, зберігаються.

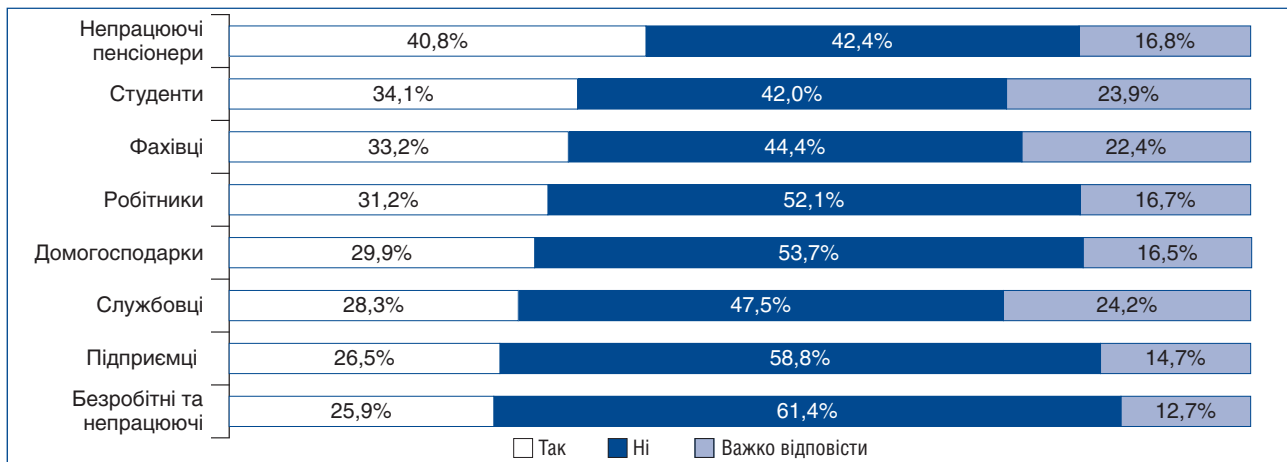
Згадані вище зміни в законодавстві відносно запровадження бюджетного фінансування політичних партій, посилення фінансового контролю, а також більша увага громадськості до цих проблем, є позитивними передумовами для подальшого послаблення залежності партій від ФПГ, зниження рівня політичної корупції.

Разом з тим, не змінилась або навіть ускладнилась ситуація з такими проблемами, як слабкість (відсутність) програмно-ідеологічних засад політичних партій, гіпертрофований характер особистісного чинника (створення “персональних” партій триває), низька підзвітність виборцям, недотримання принципів внутрішньопартійної демократії (хоча деякі з “нових” партій намагаються будувати свою діяльність на їх основі).

Оцінка ступеня виконання партіями їх основних функцій¹⁶ та впливу на цей процес змін, що відбулися у партійній системі протягом останнього етапу, потребує подальшого вивчення, з огляду на його обмежену

Чи є в Україні партія, про яку Ви можете сказати, що вона представляє Ваші інтереси?

% опитаних

¹³ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова 19-23 вересня 2014р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим. Опитано 2 012 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

¹⁴ Див.: Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції. Доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, №5, 2010, с.22-30.

¹⁵ Див. матеріал “Політичні партії і партійна система України на сучасному етапі: думки громадян”, вміщений в цьому журналі.

¹⁶ Див.: Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції, ..., с.22.

тривалість у часі. Поки ж, за результатами експертного опитування Центру Разумкова, експерти незадовільно оцінили виконання існуючими партіями більшості їх функцій, окрім функції боротьби за владу¹⁷.

2.2. ОСНОВНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЕВОЛЮЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Період 2013-2015рр. в історії України виявився насиченим безпрецедентними подіями, які суттєво вплинули на всі без винятку сфери життя суспільства. Відповідно, це зумовило особливості чинників, що впливали і впливають на процеси в партійній системі України. Характер і наслідки впливу цих чинників розглядаються нижче.

Зміни у правовій базі діяльності політичних партій. Після зміни влади в лютому 2014р. відбулися суттєві зміни у правовій базі діяльності політичних партій.

Відновлення дії Конституції в редакції 2004р.

Одним з перших рішень Парламенту після падіння авторитарного режиму стало прийняття 21 лютого 2014р. Закону “Про відновлення дії окремих положень Конституції України”¹⁸. Цим рішенням була відновлена провідна роль партій у формуванні законодавчої та виконавчої влади, визначенні змісту їх політичної діяльності. На підставі відновленої Конституції партії брали участь у формуванні коаліції у Верховній Раді VII та VIII скликань і двох складів коаліційних урядів.

Виборче законодавство. Позачергові вибори до Верховної Ради 2014р. відбулися за тим самим виборчим законом, що й вибори 2012р. Це відбулося попри наявність значного суспільного запиту на запровадження пропорційної виборчої системи із відкритими списками. Як наслідок, у політичній структурі Парламенту утворилися дві непартійні депутатські групи зі слабо вираженою ідентифікацією, а також є значне число позафракційних депутатів.

14 липня 2015р. Верховна Рада прийняла новий закон “Про місцеві вибори”. Закон передбачає право висування партійними кандидатами: в одномандатних округах на виборах депутатів сільських і селищних рад; кандидатів на посади сільських, селищних, міських голів; списків кандидатів у багатомандатних виборчих округах на виборах депутатів Верховної Ради АР Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад, з закріпленням кандидатів у територіальних виборчих округах, на які поділяється відповідний багатомандатний виборчий округ.

Виборчий бар’єр для участі партії в розподілі мандатів у багатомандатних виборчих округах підвищено з 3% до 5%. Запроваджується “гендерна квота” для партійних списків – “представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах

має становити не менше 30% загального числа кандидатів у виборчому списку”.

Під час обговорення у другому читанні з проекту було вилучено норми про участь у виборах виборчих блоків та про допущення до участі у виборах лише тих партій, які були створені не пізніше ніж за 365 днів до виборів.

Попри суспільні очікування та наявність відповідних альтернативних законопроектів Закон не передбачає наявності преференційного голосування (т.зв. відкритих списків), оскільки не дає виборцям можливості обирати між кандидатами в одному партійному списку. Хоча, порівняно з попередньою, змішаною системою виборів до відповідних рад, нова система може вважатися певним прогресом.

Передбачені законом норми (зокрема, підвищення виборчого бар’єра, заборона створення блоків, система виборів у багатомандатних виборчих округах) створюють певні переваги для більш потужних партій.

Закон про люстрацію. 16 вересня 2014р., зважаючи на негативні суспільно-політичні наслідки діяльності попередньої влади та значний суспільний запит на очищення владних структур Верховна Рада прийняла Закон про люстрацію¹⁹. Згідно з ч.3 ст.1 Закону була встановлена заборона обіймати посади в органах влади та місцевого самоврядування (крім виборних посад) на різний термін (5 чи 10 років) низці категорій осіб, зокрема тих, хто обіймав високі посади в центральних і місцевих органах влади в період президентства В.Януковича. З огляду на статус Партії регіонів у цей період, можна припустити, що дія Закону призвела до звільнення з посад в органах державної влади та місцевого самоврядування певного числа членів цієї партії, а також інших провладних партій²⁰.

У своїх висновках з приводу Закону (із змінами від 21 квітня 2015р.) Венеціанська комісія звернула увагу на низку проблемних моментів, зокрема, на надто широкий, як на її думку, перелік посад, що підлягають люстрації на підставі їх обіймання в період правління В.Януковича²¹.

Разом з тим, незадовільне, на думку суспільства, проведення люстрації новою владою, збереження на своїх посадах багатьох посадовців часів В.Януковича призвело до поширення явища стихійної, “смітничкової люстрації”, якій були піддані, зокрема, деякі народні депутати від Партії регіонів (В.Журавський, В.Грушевський). Активну участь у подібних діях брали представники деяких радикальних партій (РПЛ, “Правий сектор”).

Закони про декомунізацію. 9 квітня 2015р. Верховна Рада прийняла низку законів, відомих як “закони про декомунізацію”²². Ці закони суттєво змінюють умови діяльності деяких політичних партій.

¹⁷ Див. результати експертного опитування “Сучасний стан і перспективи розвитку партійної системи України: експертні оцінки”, вміщені в цьому журналі.

¹⁸ Закон “Про відновлення дії окремих положень Конституції України” від 21 лютого 2014р.

¹⁹ Закон “Про очищення влади” від 16 вересня 2014р.

²⁰ Точні дані з цього питання отримати не вдається можливим, з огляду на відсутність даних щодо партійності люстрованих осіб в офіційних джерелах. Див. зокрема, Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону “Про очищення влади”. – Інтернет-сайт “очищення влади в Україні”, <http://ustration.minjust.gov.ua/register>. За даними, оприлюдненими головою Комітету Верховної Ради з питань запобігання та протидії корупції, станом на 16 жовтня 2015р., в Україні люстровано понад 700 чиновників, ще понад 1 000 звільнилися за власним бажанням. – Українська правда, 16 жовтня 2015р.

²¹ Adopted Final Opinion on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhovna Rada on 21 April 2015, adopted by the Venice Commission at its 103rd Plenary Session (Venice, 19-20 June 2015), CDL-AD(2015)012-e, p. 111 ч.д). – Сайт Венеціанської комісії, <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282015%29012-e>.

²² Закони “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки”, “Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років”, “Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років”, “Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у XX столітті”.

Закон “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”

Ст.3 Закону передбачає заборону пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки.

Закон встановлює, що порушення цієї заборони політичними партіями та (або) використання в назвах відповідної символіки є підставою для відмови в реєстрації та (або) припинення їх реєстрації, у разі невиконання партіями вимог закону їх діяльність підлягає припиненню у судовому порядку (за позовом центрального органу виконавчої влади, що здійснює їх реєстрацію (легалізацію) – Міністерства юстиції).

Закон надає Мін'юсту повноваження приймати рішення стосовно невідповідності діяльності, найменування та/або символіки політичної партії вимогам Закону в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів. У разі прийняття такого рішення партія та її регіональні структури позбавляються права бути суб'єктом виборчого процесу.

Крім того, встановлено кримінальну відповідальність фізичних осіб за порушення вимог цього Закону.

Цим же Законом внесено зміни до Закону “Про політичні партії в Україні”, якими до підстав заборони утворення і діяльності політичних партій додається пропаганда комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки, а також встановлюється заборона на використання у символіці політичної партії символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

Закон “Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті”

Закон визначає перелік органів влади, організацій, структур і формувань, учасники яких визнаються борцями за незалежність України у ХХ ст. До цього переліку віднесені, зокрема, Організація українських націоналістів (ОУН) та Українська повстанська армія (УПА).

Закон встановлює відповідальність за публічне висловлення зневажливого ставлення до борців за незалежність України у ХХ ст. та протиправними заперечення факту правомірності боротьби за незалежність України у ХХ ст.

Закон “Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років”

Закон запроваджує в офіційний обіг термін “Друга світова війна” замість “Велика вітчизняна війна”, встановлює нове свято – День пам'яті та примирення 8 травня, а також скасовує використання радянської символіки (Прапору Перемоги) під час урочистих заходів.

Зазначені закони мають суттєві наслідки для партійної системи. *По-перше*, виникає додаткова підстава для припинення діяльності та заборони участі у виборах уже існуючих лівих партій, які базуються на комуністичній ідеології, використовуючи в назвах, програмних документах і практичній діяльності “спадщину” комуністичного режиму²³. Унеможливується також створення нових партій відповідного спрямування.

Це ж саме стосується і партій, які могли б використовувати націонал-соціалістичну символіку (хоча відповідних партій в Україні в цей час немає). Загалом це обмежує утворення і діяльність “крайніх” партій, насамперед лівих.

По-друге, прийняті закони значно ускладнюють агітаційно-пропагандистську діяльність партій, які експлуатують пострадянські, “ностальгічні” настрої частини виборців.

По-третє, обмежуються можливості використання політичними партіями суспільно-конфліктної проблематики, зокрема, проблеми ОУН-УПА. З одного боку, для правих партій зникає предмет для боротьби (статус учасників відповідних формувань), з іншого – боротьба проти такого визнання вважається протиправною, що може спричинити проблеми для діяльності партій, які намагатимуться експлуатувати цю тему.

Внаслідок цього, дискурс політичних партій може переорієнтуватися з “боротьби за минуле” на “боротьбу за сучасне та майбутнє”, що буде позитивною тенденцією. Крім того, закони надають державним органам додаткові підстави втручання у діяльність політичних партій, використання відповідних норм законодавства для боротьби з політичною опозицією.

Зміни до законодавства, спрямовані на прозорість фінансування політичних партій і виборчих кампаній, запровадження бюджетного фінансування політичних партій. 14 жовтня 2014р. Верховна Рада ухвалила Закон “Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційну стратегію) на 2014-2017 роки”.

Основні положення Антикорупційної стратегії стосовно політичних партій і виборчих кампаній

- Уніфікація регулювання фінансування виборчих кампаній, передбачених законами України “Про вибори народних депутатів України”, “Про вибори Президента України” і “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”;
- запровадження прямого державного фінансування діяльності політичних партій як бюджетного фінансування статутної діяльності партій на основі результатів виборів, зокрема за підтримки політичних партій, які не мають парламентського представництва, та відшкодування витрат на виборчу кампанію політичним партіям, які подолали виборчий бар'єр, у встановленому законом розмірі;
- визначення вимог щодо прозорості поточного фінансування партій, зокрема шляхом регулярного подання звітів, оприлюднення звітів політичних партій у доступній формі з детальною інформацією про отримані доходи (зокрема осіб, які зробили внесок на фінансування партії), видатки (витрати) та зобов'язання фінансового характеру;
- чітке регламентування здійснення пожертв і дарунків, встановлення обмежень щодо розміру одержання пожертв і дарунків політичними партіями;
- визначення змісту і форми річних звітів політичних партій; забезпечення належного обліку прибутків, витрат, боргів і активів, подання консолідованих звітів;
- запровадження незалежного аудиту поточної та передвиборної звітності партій сертифікованими аудиторами;
- створення ефективного механізму моніторингу дотримання законодавства щодо фінансування політичних партій та виборчих кампаній, розслідування порушень та притягнення винних осіб до відповідальності, створення (визначення) з цією метою державного органу, що відповідає міжнародним стандартам щодо незалежності та ефективності діяльності;
- встановлення дієвих та пропорційних санкцій за порушення законодавства щодо політичних фінансів.

8 жовтня 2015р. Верховна Рада прийняла Закон “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції”.

²³ Станом на 24 березня 2015р., в Україні було зареєстровано чотири політичних партії, які містили в назві слово “комуністична”, відносно трьох з них Мін'юстом прийнято рішення про їх невідповідність вимогам згаданого Закону. Див.: Міністр юстиції Петренко: Трьом компартіям заборонено брати участь у виборчому процесі, як таким, які порушують законодавство України. – Інтерфакс-Україна, 24 липня 2015р.

Основні положення Закону “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції”²⁴

Зміни до Закону “Про політичні партії в Україні”

Запроваджується державне фінансування статутної діяльності політичних партій. За рахунок коштів Державного бюджету України фінансується статутна діяльність політичних партій, не пов'язана з їх участю у виборах народних депутатів України, виборах Президента і місцевих виборах, а також відшкодовуються витрати політичних партій, пов'язані з фінансуванням їх передвибірної агітації під час чергових і позачергових виборів народних депутатів України.

Встановлюється щорічний обсяг державного фінансування статутної діяльності політичних партій: дві сотих розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, що передуює року виділення коштів, помноженого на загальну кількість виборців, які взяли участь у голосуванні у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі на останніх чергових або позачергових виборах народних депутатів України.

Визначається, що право на отримання державного фінансування статутної діяльності має партія, виборчий список якої на останніх чергових або позачергових виборах народних депутатів України у загальнодержавному виборчому окрузі отримав не менше 2% дійсних голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Водночас, до наступних парламентських виборів фінансуватимуться лише партії, які подолали 5% бар'єр на виборах 2014р., а вже за підсумками наступних парламентських виборів – партії, які отримують на них понад 2% голосів виборців.

Рішення про надання політичній партії державного фінансування її статутної діяльності або про відмову у наданні такого фінансування приймається Національним агентством з питань запобігання корупції на підставі результатів останніх виборів народних депутатів України в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі. Національне агентство з питань запобігання корупції також приймає рішення про відмову у наданні політичній партії державного фінансування її статутної діяльності, про зупинення або припинення такого фінансування.

90% щорічного обсягу державного фінансування статутної діяльності політичних партій розподіляються між партіями, які мають право на отримання фінансування, пропорційно до кількості голосів виборців, поданих за їх списки. 10% – розподіляються порівну між партіями, які отримали право на таке фінансування, за умов дотримання ними “гендерної квоти”.

Встановлюється обмеження для внесків на підтримку партії, здійснених протягом року: 400 мінімальних заробітних плат – для фізичних осіб, 800 мінімальних заробітних плат – для юридичних осіб. Передбачається, що в разі, якщо фізична або юридична особа здійснює або може здійснювати вирішальний вплив на діяльність однієї або кількох юридичних осіб, внески такої фізичної або юридичної особи і підконтрольних їй юридичних осіб вважаються внеском однієї особи і обмежуються загальним розміром (сумою) внеску (внесків), встановленим Законом.

Забороняється фінансування партій юридичними особами, кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) яких є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування відповідно до Закону України “Про запобігання корупції”.

Дозволяється надання підтримки статутної діяльності партії міжнародною організацією або політичною партією чи об'єднанням партій, які зареєстровані в державах-членах ЄС.

Визначається, що державний контроль за фінансовою діяльністю партій здійснюють:

- Рахункова палата – за цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених з Державного бюджету України на фінансування їхньої статутної діяльності;

- Національне агентство з питань запобігання корупції – за дотриманням встановлених обмежень щодо фінансування партій, передвибірної агітації, законним та цільовим використанням бюджетних коштів, виділених на фінансування статутної діяльності, своєчасністю подання звітів партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів на загальнодержавних та місцевих виборах, повнотою таких звітів, відповідністю їх оформлення встановленим вимогам, достовірністю включених до них відомостей.

Передбачається, що політична партія, яка була суб'єктом виборчого процесу на виборах Президента, виборах народних депутатів України або брала участь у чергових чи позачергових місцевих виборах, а також політична партія, яка отримує державне фінансування, зобов'язана пройти зовнішній незалежний фінансовий аудит звітності про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру в рік, наступний за роком проведення таких виборів чи отримання державного фінансування.

Встановлюється, що політична партія щоквартально зобов'язана подати до Національного агентства з питань запобігання корупції звіт партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за відповідний квартал, а також оприлюднити такий звіт на своєму офіційному веб-сайті. Визначається характер і обсяг інформації, що має міститися у звіті, включно з датами, розмірами та суб'єктами здійснення внесків на їх підтримку, даними щодо усіх платежів, здійснених з рахунку партії.

Звіт партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, а також результати аналізу звіту оприлюднюються на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції та розміщуються у відкритому доступі впродовж не менше п'яти років.

Згідно з перехідними положеннями Закону:

- норми про щорічне державне фінансування статутної діяльності політичних партій, відшкодування витрат партій на здійснення передвибірної агітації та встановлення обмежень щодо розміру внесків на підтримку партій з боку фізичних та юридичних осіб, набирають чинності з 1 січня 2017р.;

- державне фінансування статутної діяльності політичних партій, на підтримку виборчих списків яких під час парламентських виборів 2014р. було подано не менше 5% голосів виборців, здійснюється починаючи з II кварталу 2017р.

Зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та до Кримінального кодексу України.

Встановлюється адміністративна та (або) кримінальна відповідальність за порушення порядку фінансування політичної партії, передвибірної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму, у т.ч. за порушення порядку надання або отримання внеску на підтримку політичної партії, порушення порядку надання або отримання державного фінансування статутної діяльності політичних партій, передвибірної агітації або агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму, порушення порядку подання фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду, звіту партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру.

Змінами до Закону “Про вибори народних депутатів України” та “Про вибори Президента України” відповідні закони приводяться у відповідність зі змінами до порядку фінансування політичних партій, здійснення звітності та контролю над фінансовою діяльністю партій.

²⁴ Оскільки Закон ще не підписаний Президентом і офіційно не оприлюднений, для аналізу використано текст законопроекту №2123а, а також інформацію народних депутатів про зміни, внесені до тексту в процесі його обговорення і остаточного прийняття.

Також 8 жовтня 2015р. прийнято Закон “Про внесення зміни до статті 87 Бюджетного кодексу України” (щодо фінансування політичних партій)²⁵, згідно з яким в Державному бюджеті на 2017р. та бюджетах на наступні роки передбачатимуться кошти на “державне фінансує забезпечення політичних партій у формах, визначених законом”.

У разі практичної реалізації цих законів можуть бути створені реальні передумови для зменшення впливу ФПГ на діяльність політичних партій, забезпечення більшої прозорості партійних фінансів, стимулювання інституційного розвитку партійних структур.

Основні суспільні поділи і проблемні виміри.

Як зазначалося, протягом етапу відбулася зміна ієрархії суспільних поділів, що визначають основні лінії міжпартійного розмежування.

Вихід на перший план за актуальністю соціально-економічного поділу зумовлюється значним падінням рівня життя громадян зокрема через російську агресію, що спричинила втрати території України та її економіки, а також внаслідок непопулярних дій влади, продиктованих у т.ч. умовами отримання допомоги від міжнародних фінансових організацій²⁶.

У сучасних умовах соціально-економічний поділ проявляється як незадоволення більшості населення соціально-економічною політикою влади та перебігом реалізації реформ²⁶. При цьому, в суспільній думці влада часто ототожнюється з олігархічними групами, які контролюють економіку країни. Гасло “деолігархізації” використовується як проурядовими партіями, так і їх опонентами – партіями популістського спрямування.

Відхід на другий план соціокультурного поділу, своєю чергою, зумовлений суттєвими змінами в суспільних настроях на всій території України, зокрема, наростанням рівня патріотизму перед лицем збройної

агресії з боку Росії, зниженням на цьому фоні актуальності суспільно-конфліктних проблем (зокрема, мовної та конфесійної), зростанням рівня підтримки західного вектора зовнішньої політики з одночасним різким зростанням і поширенням на Східний та Південний регіони негативного ставлення до Росії та ін.²⁷

Вплив цього чинника засвідчують як результати президентських і парламентських виборів (перемога кандидата та партій проєвропейського спрямування), так і очевидна зміна акцентів у міжпартійній полеміці в Парламенті, де основні дискусії і конфлікти тепер розгортаються навколо соціально-економічних, а не соціокультурних чи зовнішньополітичних проблем.

Вплив ФПГ на партійну систему. Події Майдану та збройний конфлікт з Росією суттєво вплинули на характер відносин між політичними партіями та ФПГ. *По-перше*, однією з вимог Майдану було відсторонення олігархів від влади, відповідно “деолігархізація” стала вимогою до політичних партій, які претендували на представництво інтересів Майдану, а фінансування олігархами – чинником, що знижує електоральну підтримку. Відповідно, у виборчій кампанії 2014р. проєвропейські партії намагалися демонструвати прозорість власних джерел фінансування і непричетність до олігархічних фінансів²⁸.

По-друге, відбулися значні зміни у співвідношенні сил основних олігархічних груп. Відсторонення від влади В.Януковича, міжнародні санкції та кримінальні справи проти його оточення, втрата Криму і збройний конфлікт на Донбасі, а також дії нової влади в рамках політики “деолігархізації” призвели до погіршення становища олігархічних груп, що підтримували Партію регіонів та партії- “технологічні проекти” влади. Зараз спостерігається неприхований зв’язок з олігархічними групами (Фірташ-Львовчкін) партії “Опозиційний блок” (цій групі приписували вплив і на деякі партії, що належали до коаліції).

Після призначення І.Коломойського на посаду глави Дніпропетровської обласної адміністрації, на певний час посилюються позиції групи “Приват”. Представниками групи було створено власний політичний проект – партію “Українське об’єднання патріотів” (“УКРОП”), групі приписують вплив і на інші партії²⁹. Після звільнення І.Коломойського з посади відносини групи з владою набули конфліктного характеру³⁰.

Разом з тим, ЗМІ повідомляли про спроби деяких представників ФПГ виробити “спільне рішення” стосовно того, як впливати на владу, де була висунута ініціатива створення нової партії³¹. Повідомлялося і про наміри створення партії представниками бізнес-груп колишньої влади, що перебувають за межами України³².

Наразі парламентські партії не мають “монопольних донорів”, користуючись, як правило, підтримкою бізнес-груп різного масштабу. В діяльності партій

²⁵ Докладніше про це див. нижче.

²⁶ Див. Результати соціологічного дослідження “Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ”. – Сайт Центру Разумкова, 11 червня 2015р., http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=635.

²⁷ Див.: Результати соціологічного дослідження “Ставлення громадян України до державної незалежності”, 21 серпня 2015р., Результати соціологічного дослідження “Оцінка громадянами ситуації на Донбасі”, 28 серпня 2015р. – Сайт Центру Разумкова, http://www.uceps.org/ukr/news.php?news_id=656.

²⁸ Хоча у списках усіх парламентських партій у прохідних частинах були представники бізнес-структур різного рівня. Див. аналіз виборчих списків партій на сайті Інформаційного агентства “Слово і діло”, <http://www.slovoidilo.ua>.

²⁹ Зокрема, партії “Відродження”. Див.: Замкнене коло. Президент, уряд та олігархи. – Українська правда, 7 вересня 2015р.

³⁰ Наочним прикладом такого конфлікту в партійно-політичній площині стала запекла конкуренція представників “УКРОПу” І.Корбана та БПП “Солідарність” С.Березенка на проміжних виборах до Верховної Ради у окрузі №205 (Чернігівська область).

³¹ Олігархи провели таємну зустріч, на якій думали, що робити з владою – депутат. – Українська правда, 4 серпня 2015р.

³² Див.: Азаров і Ключев готовяться к созданию в Украине новой политической партии – СМИ. – УНІАН, 17 червня 2015р., <http://www.unian.net/politics/1090574-azarov-i-kluyev-gotovyatsya-k-sozdaniyu-v-ukraine-novoy-politicheskoy-partii-smi.html>.

парламентської коаліції спостерігається значно менше випадків лобіювання у законодавчому процесі інтересів конкретних ФПГ. Це може бути свідченням певного зменшення впливу останніх на партійну політику на загальнонаціональному рівні. Проте, напередодні місцевих виборів зріс інтерес бізнесу до регіональних політичних проектів, що відбилося у зростанні їх кількості.

Зовнішній вплив. Для партійної системи України зовнішній вплив мав наслідками посилення впливу проєвропейських політичних партій (якими є всі партії-члени парламентської коаліції) та, відповідно, значного послаблення проросійських партій. Крім того, західний вплив позначився у запровадженні санкцій проти ряду українських політиків – керівників Партії регіонів, російський – у наданні деяким з них притулку та захисту від кримінального переслідування.

Внаслідок західного впливу значно активізувалися контакти українських політичних партій проєвропейського спрямування та їх представників з європейськими партіями. На цей час три українських партії (ВО “Батьківщина”, “УДАР” та Народний Рух України) є членами (зі статусом спостерігачів) у Європейській народній партії, “Європейська партія України” є асоційованим членом Альянсу лібералів і демократів за Європу (АЛДС)³³. Росія продовжувала підтримку КПУ, яка є членом “Союзу комуністичних партій – КІРС”, лідер КПУ П.Симоненко є членом секретаріату цього об’єднання³⁴.

Діяльність міжнародних партнерів з підтримки реформ в Україні відбувається за активного залучення представників політичних партій як з депутатського корпусу, так і експертів, що сприяє розвитку спроможності політичних партій проєвропейського спрямування. Продовжується діяльність в Україні зарубіжних

інституцій, що сприяють інституційному розвитку вітчизняних політичних партій (зокрема, NDI, IRI, німецькі політичні фонди).

Особливості соціально-економічної і суспільно-політичної ситуації. Сучасний період становлення партійної системи характеризується впливом чинників, що є похідними від ситуації, в якій перебувала Україна упродовж 2014-2015рр.: збройною агресією з боку Росії, необхідністю мобілізації ресурсів для оборони країни та подолання наслідків бойових дій, необхідністю одночасного проведення реформ, у т.ч. соціально непопулярних, але необхідних для отримання Україною міжнародної фінансової допомоги, милітаризацією різних сфер суспільного життя.

Економічна криза, падіння життєвого рівня громадян. Економіка України зазнала значних втрат внаслідок російської агресії, що негативно позначилося на соціально-економічному становищі більшості громадян.

Основні економічні та соціальні наслідки конфлікту

За результатами 2014р. падіння промисловості склало 10,5%. У I половині 2015р. виробничі показники (реального сектору) продовжували погіршуватися: промислове виробництво скоротилося на 20,5%, аграрний сектор – на 9,3%. Падіння в будівництві сягнуло 28,3%, у роздрібній торгівлі – 24,7%.

З початку 2015р. стрімко прискорилися інфляційні процеси. За I півріччя індекс споживчих цін зріс на 40,7% (зростання цін на продукти харчування на 37,7%), індекс цін виробників промислової продукції зріс на 23,4%. Головними складовими інфляційних процесів у 2015р. (так само, як у II півріччі 2014р.) виявились обвальне знецінення гривні (зростання курсу гривні до долара США з 15,8 на початку року до 22,0 наприкінці липня) та стрімке подорожчання житлово-комунальних послуг (відповідний ціновий індекс склав 221,7%).

Негативно позначилися на соціально-економічному становищі громадян дії Уряду, спрямовані на виконання умов міжнародних кредиторів України. Зокрема, необхідність підписання Меморандуму з МВФ мала наслідками:

- заморожування мінімальних зарплат, пенсій, соціальних допомог;

- зниження рівня оплати праці бюджетників – лікарів, вчителів, викладачів, державних і соціальних службовців, працівників культури шляхом скасування поточних доплат і премій;

- підвищення термінів виходу на пенсію і необхідного стажу для багатьох категорій працівників;

- додаткове оподаткування доходів громадян, зокрема, пенсій, житла, банківських депозитів тощо.

Базові соціальні стандарти залишаються на рівні 2013р. (прожитковий мінімум для працездатних осіб та мінімальна заробітна плата становлять 1 218 грн., мінімальна пенсія – 949 грн.), що не відповідає фактичному розміру прожиткового мінімуму, для працездатних осіб. В цінах травня 2015р. фактичний розмір прожиткового мінімуму³⁵ для працездатних осіб становив 2 466 грн. (з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб – 2 629 грн.)³⁶.

Реальні доходи громадян України скоротилися на 10%, рівень бідності зріс на 30%. Практично всі отримувані ресурси – як домогосподарств, так і державного сектору – витрачаються на споживання, рівень якого у 2015р. сягнув 93% ВВП.

Соціологічні дослідження підтверджують тенденцію погіршенню рівня життя усіх прошарків населення. Так,

³³ Див.: Сайт Європейської народної партії, <http://www.epp.eu/member-parties>; Європейська партія України долучилася до європейської політичної структури. – ТСН-УА, 13 травня 2013р., <http://tsn.ua>.

³⁴ Див.: сайт СКП-КІРС, <http://skpkpss.ru/rukovodstvo>.

³⁵ Розраховується відповідно до ст.5 Закону “Про прожитковий мінімум”.

³⁶ Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму. – Міністерство соціальної політики, http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=178535&cat_id=141688.

у 2014р. 51% респондентів вказували на скрутне матеріальне становище, у 2015р. їх чисельність збільшилась до 75%³⁷, 56% українців почали економити на продуктах, 53% – на одязі.

Загострилася проблема безробіття. Упродовж 2015р. відбулося подальше скорочення загальної чисельності зайнятих³⁸. Рівень безробіття працездатного населення, визначений за методологією МОП, в Україні в середньому зріс з 7,3% (2013р.) до 10% (2015р.)³⁹.

Станом на червень 2015р., показник навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію) складає 10,2 осіб

(той самий показник у червні 2013р. складав 5,9 особи)⁴⁰. Підвищують навантаження на регіональні ринки праці та посилюють конкуренцію за робочі місця переселенці із зони АТО, які орієнтуються на пошук роботи в інших областях.

Перед Україною постала проблема внутрішньо переміщених осіб, якими є близько 2% усього населення країни (приблизно 60% з них особи пенсійного віку)⁴¹. За даним Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), загалом 5 млн. осіб потребують безпосередньої гуманітарної допомоги

Внаслідок негативних змін суттєво погіршилося ставлення громадян до влади, зменшився рівень підтримки дій владних інститутів і вищих посадових осіб держави, відбулося розчарування значної частини громадян у реформах, від яких очікувалося не падіння рівня життя, а його покращання.

Соціально непопулярні дії влади активно використовувалися для її критики (як обґрунтованої, так і ні) не лише опозиційними силами (Опозиційний блок, КПУ), але й партіями проєвропейського спрямування, у т.ч. членами коаліції. При цьому, останні часто виступали з популістськими закличками (наприклад, вимагаючи не підвищувати комунальні тарифи, підвищувати соціальні стандарти і не вказуючи на реальні джерела фінансування цих видатків).

У результаті упродовж 2014-2015рр. знизилася підтримка двох основних партій коаліції – БПП і особливо – “Народного фронту”, лідер якого, Прем’єр-міністр А.Яценюк, очевидно, став для громадян уособленням негативних наслідків реформ. Дещо зросло, хоча не принципово, рейтинги партій – “критиків” Уряду (зокрема, ВО “Батьківщина” та Опозиційного блоку).

Окремо слід відзначити такий соціальний наслідок конфлікту, як зміна соціально-демографічної структури населення України внаслідок міграції громадян з Криму та Сходу України в інші області. Це могло мати наслідком помітні зміни у підтримці тих політичних сил, для яких відповідні регіони були “базовими”.

Мілітаризація суспільної свідомості та політичного життя. Найбільш загальним проявом впливу конфлікту стали значні зміни в суспільній свідомості. Протягом 2014-2015рр. суттєво зріс рівень патріотизму громадян, змінилися їх зовнішньополітичні орієнтації – зросла підтримка західного вектора зовнішньої та безпекової (НАТО) політики, значно посилюється негативне ставлення до Росії та її керівництва. Ці зміни відбилися на політичних симпатіях громадян щодо політичних партій і, відповідно, на результатах їх участі в парламентських виборах.

Завдання протидії агресору, необхідності врегулювання конфлікту на Донбасі, повернення Криму, підтримки українських військових стали пріоритетними у діяльності владних інститутів загалом та парламентських партій зокрема. Разом з тим, теми війни, патріотизму, безпеки і оборони в риторичі окремих політичних партій використовувалися також і з популістськими цілями. Це відобразалося у просуванні недостатньо вивірених (або свідомо популістських) ініціатив (проектів законів, постанов, заяв), що подаються в контексті боротьби з російською агресією. Залучення партіями до виборчих списків представників добровольчого та волонтерського рухів та їх обрання до Парламенту, з одного боку, мало позитивний ефект, з іншого – сприяло посиленню конфліктності в парламентській діяльності та певному зниженню професійного рівня депутатського корпусу.

На початку конфлікту на порядок денний вийшла така проблема, як співвідношення мирного та військового шляхів його вирішення, породивши поділ партій залежно від їх підходів на “партію миру” і “партію війни”. Згодом, значні жертви серед військових і цивільних громадян, кілька хвиль мобілізації посилили серед громадян “втому від війни”, що активно використовувалися опозицією.

Такі проблеми, як неефективне управління військами, що призвело до значних втрат, підходи до вирішення конфлікту, зафіксовані в “Мінських домовленостях”, позиція влади (зокрема, президентської) стосовно добровольчих багальйонів, створили нову лінію напруженості серед партій – політичних спадкоємців Майдану.

³⁷ Дослідження проведені соціологічною службою Центру Разумкова у травні 2014р. і 2015р. (теоретична похибка кожної вибірки – 2,3%). Докладно див. сайт Центру Разумкова.

³⁸ При цьому число застрахованих осіб, за яких сплачується єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування (за інформацією Пенсійного фонду України), у травні 2015р. становило 10,2 млн. осіб (порівняно з аналогічним місяцем 2014р., зменшилась на 2,0 млн. осіб). Суттєве скорочення платників спостерігається в усіх регіонах.

³⁹ Рівень безробіття в Україні залишається нижчим, ніж у країнах ЄС, де він становив 11% (зокрема, в Греції та Іспанії, відповідно, по 27%, Хорватії та Кіпрі – 17%, Португалії – 16%, Словаччині – 14%, Ірландії та Болгарії – 13%).

⁴⁰ “Попит та пропозиція робочої сили у 2015 році” – Дані Державної служби статистики України, <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁴¹ Рекомендації слухань у Комітеті ВРУ з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин “Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на території, не контролюваній українською владою в зоні проведення антитерористичної операції”. – http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/control/uk/publish/article.jsessionid=001666F695D06907C2C7235B92EBCF94?art_id=50223&cat_id=45376.

Мілітаризація громадської думки також стала чинником, що виправдовує дії неправового характеру (як влади, так і певних політичних сил), спрямовані проти носіїв опозиційних поглядів, обмеження їх прав і свобод (зокрема, права на мирні зібрання), на підставі звинувачень у відсутності патріотизму, зраді національних інтересів, сприянні протидії агресору.

Найбільш негативні наслідки викликало створення певними політичними партіями військових формувань чи залучення до політичної боротьби своїх представників-учасників АТО (зокрема, це характерно для партій “Правий сектор” та ВО “Свобода”). Протягом 2014–2015рр. спостерігалось перенесення силових методів у суспільно-політичне життя як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні⁴², та активне їх використання відповідними партіями під час масових акцій⁴³. Були створені прецеденти участі озброєних представників політичних партій та їх військових структур у конфліктах політичного та економічного характеру в деяких регіонах та в Києві. В кількох випадках це призвело до людських жертв⁴⁴.

Загалом, спроби певних партій домогтися вирішення політичних проблем загальнонаціонального рівня через використання власних силових структур загрожують їх збройним протистоянням з владою та містять серйозний ризик дестабілізації ситуації в країні (тим більше, за умов цілеспрямованої діяльності спецслужб країни-агресора). Сприятливе тло для такого сценарію створює посилення в суспільстві недовіри до влади і протестного потенціалу, повернення із зони АТО демобілізованих військовослужбовців і добровольців з негативними стосовно влади настроями, нелегальне поширення зброї серед населення.

⁴² Найбільш показовою в цьому контексті є ініціювання “Правим сектором” референдуму з “висловлення народної недовіри до Президента та Уряду” та питань, що стосуються конфлікту, перейменування Військово-політичного руху “Правий сектор” на Національно-визвольний рух “Правий сектор”, заклик до “національної революції”. Див. “Правий сектор” провів на Майдані віче “Геть зрадників”. – Сайт “Правий сектор”, 21 липня 2015р., <http://pravyysektor.info>.

⁴³ Див. Як змінилися протести через рік після Майдану? Звіт Центру соціальних і трудових досліджень. – Сайт ЦСТД, <http://csr.org.ua/yak-zminilisya-protesti-cherez-rik-pislya-maydanu>.

⁴⁴ Вбивство лідера “Правого сектору – Захід” Сашка Білого (Олександра Музичка) в березні 2014р., конфлікт з людськими жертвами між бійцями ДУК “Правий сектор” і силовими структурами на Закарпатті в липні 2015р., троє загиблих бійців Нацгвардії і щонайменше 131 постраждалих внаслідок конфлікту під стінами Верховної Ради з використанням бойової гранати і вибухових пристроїв під час акцій протесту за участі ВО “Свобода” 31 серпня 2015р.

Загалом, мілітаризація суспільної свідомості та політичного життя не сприяють нормальному функціонуванню партійної системи, впливаючи, як на зміст, так і на характер діяльності політичних партій.

Перспектива виборів до органів місцевого самоврядування та очікування дострокових парламентських виборів

Протягом 2015р. важливим чинником, що зумовив певні зміни в партійній системі та стимулював активність процесів у партійному середовищі стало наближення місцевих виборів, призначених на 25 жовтня 2015р.

По-перше. В разі остаточного ухвалення змін до Конституції щодо децентралізації, у 2017р. мають відбутися місцеві вибори, вже до органів самоврядування з суттєво розширеними повноваженнями. Відтак, перемога на місцевих виборах 2015р. дає партіям плацдарм для майбутнього успіху на виборах-2017.

По-друге, проблеми функціонування Парламенту в цілому і парламентської коаліції зокрема створили підґрунтя для очікувань позачергових парламентських виборів. Враховуючи невдоволення громадяни діями влади та падіння рейтингів провладних партій, опозиція вбачає в позачергових виборах шанс для політичного реваншу, деякі партії-учасники коаліції – для покращання власних позицій, позапарламентські партії – на представництво у Верховній Раді.

Відповідно, політичні партії (як парламентські, так і деякі позапарламентські) вели досить активну політичну діяльність на регіональному рівні. Насамперед, увага була зосереджена на розбудові місцевих організацій і штабів, підбору кандидатів на майбутні вибори, політичного позиціонування, з урахуванням специфіки суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації.

Діяльність політичних партій напередодні місцевих виборів 2015р.

Внаслідок тривалих переговорів наприкінці серпня 2015р. було досягнуто згоди про об'єднання партій БПП “Солідарність” та “УДАР”. Головою партії БПП “Солідарність” було обрано экс-лідера “УДАРу” В.Кличка⁴⁵. Переговори про формат спільної участі у виборах велися і між БПП “Солідарність” і “Народним фронтом”, проте, вони не призвели до об'єднання партій⁴⁶. Зважаючи на незадовільні стартові позиції для участі в місцевих виборах, “Народний фронт” вирішив відмовитися від участі у них⁴⁷.

ВО “Батьківщина” та Радикальна партія О.Ляшка вели активні пропагандистські кампанії у регіонах, виступаючи проти політики Уряду. Використовувалися теми підвищення комунальних тарифів, цін, корупції урядовців та ін. До аналогічних дій вдавалася ВО “Свобода”, кампанія якої мала назву “За соціальну справедливість!”.

Додатковим чинником напруженості у відносинах між БПП “Солідарність” і “Народним фронтом”, та іншими партіями – політичними спадкоємцями “Майдану”, стало

⁴⁵ Див.: Кличко: Ми створюємо об'єднану політсилу, яка усвідомлює свою відповідальність за ефективні реформи і реальні зміни. – Сайт партії “УДАР”, <http://klichko.org/news/?id=24689>.

⁴⁶ Див.: Жартовська М., Мусасва-Боровик С. Замкнене коло. Президент, уряд та олігархи. – Українська правда, 7 вересня 2015р.

⁴⁷ Див.: Арсеній Яценюк про неучасть його партії у виборах: “Мене не обходять тимчасові рейтинги партій. Мене обходить рейтинг української держави”. – Сайт партії “Народний фронт”, 28 серпня 2015р. <http://nfront.org.ua/news/details/arsenii-yatseniuk-pro-neuchast-iogo-partii-u-vyborakh>

ставлення до законопроекту щодо змін до Конституції в частині децентралізації⁴⁸. Позитивне голосування за проект 31 серпня 2015р. спричинило силове зіткнення під Верховною Радою з людськими жертвами та численними пораненими⁴⁹. Ця подія фактично поставила коаліцію на межу розпаду, проте, про вихід з її складу заявила лише РПЛ⁵⁰. Інші партії – опоненти змін до Конституції (“ВО “Батьківщина” та “Самопоміч”) вирішили залишитися в її складі, проте, висунули вимоги реформатування коаліційного Уряду і перепідписання коаліційної угоди⁵¹.

Партія “Правий сектор” переважно проводила акції на підтримку АТО та “точкові” акції “прямої дії” проти окремих чиновників на місцях. Після подій в Мукачевому, партія анонсувала всеукраїнську кампанію за зміну влади та проголосила про розгортання структур з підготовки загальнонаціонального референдуму⁵². Практичних дій в цьому напрямі не послідувало. Партія також заявила про свою неучасть у місцевих виборах.

Створена представниками групи “Приват” партія “УКРОП” вела активну агітаційну кампанію, виступаючи з критикою влади. За словами її лідера Г.Корбана, партія проголошує метою “радикальне реформування системи влади і проведення докорінних змін в державі”⁵³. “УКРОП” може стати реальним політичним конкурентом існуючих радикальних партій.

Партія “Самопоміч” використовувала в кампанії нетрадиційні методи – формування місцевих організацій та їх керівництва на конкурсній основі, публічні обговорення кандидатур керівників, “праймеріз”, конкурси проектів локального рівня та ін. Принциповою відмінністю став акцент партії не на “гострих” політичних питаннях, а на наданні послуг населенню (відкритті юридичних консультацій, спортивних гуртків для дітей, начальних курсів та ін.).

Серед опозиційних партій найбільшу системну активність виявляв Опозиційний блок. Здійснювалася відбудова та ребрендинг регіональних структур, велася критика Уряду з використанням широкого набору тем: соціально-економічної ситуації, війни, законів про люстрацію та про декомунізацію та ін. На Півдні України виявляла активність “Сильна Україна”.

Комуністична партія України вела послідовну діяльність з критики влади, використовуючи соціальні гасли:

Сьогодні передчасно оцінювати політичні перспективи новостворених партійних проектів. Проте, в разі успіху на місцевих виборах, деякі з них зможуть претендувати на зайняття місця у партійній системі в майбутньому, як свого часу це було з партіями “УДАР”, “Фронт змін” чи “Сильна Україна”. Одним з факторів, що цьому заважатиме, є брак сильних і авторитетних лідерів загальнонаціонального масштабу.

Загалом, зазначені тенденції у діяльності політичних партій можуть призвести до відновлення системи

“Робота, зарплата, захист”. Іншою темою для критики влади були закони про декомунізацію та тема війни. Організації КПУ, з огляду на можливість заборони партії, брали участь у розбудові громадського об’єднання – ВГО “Лівий марш”⁵⁴. 12 червня 2015р. відбулися збори руху “Ліва опозиція”, учасниками якого стали КПУ та ПСПУ. Одним із завдань руху проголошувалося відновлення відносин з Росією⁵⁵.

На лівоцентристському полі виник політичний проект – партія “Соціалісти”, до складу керівництва якої увійшли відомі представники Партії регіонів В.Цушко та Л.Кожара, ЗМІ повідомляли про можливу причетність до її фінансування А.Клюєва⁵⁶. Партія, намагається позиціонуватись як “європейська”⁵⁷. В установчому з’їзді партії брав участь і экс-лідер СПУ О.Мороз.

На регіональному рівні виникла значна кількість нових політичних проектів (у вигляді нових чи “реанімованих” партій), як “персональних проектів” окремих політиків, так і тих, що мали технологічний характер чи виступали представниками інтересів бізнес-груп і структур різного рівня. Серед активних структур, створених політиками, які перебувають в конфлікті з нинішнім керівництвом Уряду – “Партія простих людей” С.Капліна, “Народний контроль” (Д.Добродомов, О.Мусій). На роль представника інтересів регіональних органів місцевого самоврядування претендувала партія “Наш край”. На рівні кількох областей працювали партії “Відродження”, “Республіканська платформа”. В окремих регіонах палітра була досить широкою. Зокрема, на Закарпатті активно працювали “КМКС” Партія угорців України, Демократична партія угорців України, партія “Єдиний центр”, у Києві – партія “Сила громад”, “Рух за реформи”, “Нові обличчя”, “Нова Солідарна Україна” та ін.

За даними моніторингу Громадянської мережі ОПОРА, з 132 партій, допущених до участі у місцевих виборах, лише шість політичних сил проводили кампанії в більш ніж третині областей (БПП “Солідарність” – 24 області, “Батьківщина” – 20 областей, “Наш край” – 12 областей, Опозиційний блок – 10 областей, “УКРОП” і “Самопоміч” – дев’ять областей). Кампанію у більш ніж двох областях вели ще шість політичних сил. Загалом, за даними моніторингу, активні виборчі кампанії розгорнули 27 партій, однак діяльність більшості обмежувалась окремими регіонами або адміністративними центрами (містами обласного і районного значення)⁵⁸.

поляризованого плюралізму, де до провладних партій право-ліберального спрямування (Блок Петра Порошенка, “Народний фронт”) буде існувати кілька опозицій (“партія реваншу”; “популістська опозиція”, яка використовуватиме суміш патріотичної риторики та лівих підходів; не виключено, і “проросійська” опозиція).

Становлення такої системи загрожує атомізацією багатопартійності, ознаками якої є “війна всіх проти всіх” та ситуативні політичні альянсами.

⁴⁸ Проти президентського законопроекту голосували фракції ВО “Батьківщина”, Радикальної партії О.Ляшка, більшість членів фракції “Самопоміч” (ті, хто підтримав проект, були згодом виключені з фракції), представники ВО “Свобода”.

⁴⁹ Активними учасниками зіткнення були представники “Свободи” і РПЛ.

⁵⁰ Див.: Радикальна партія вийшла з коаліції. – Сайт Радикальної партії О.Ляшка, 1 вересня 2015р. <http://liashko.ua/news/general/1054-radikalna-partiya-vijshla-z-parlamentskoyi-koalitsiyi-video>.

⁵¹ Див.: “Самопоміч” вимагає переглянути коаліційну угоду. Яценюк працює над пропозиціями. – Інтернет-сайт NEWSru.ua, 2 вересня 2015р. <http://www.newsru.ua/ukraine/02sep2015/pereform.html>.

⁵² Див. вище.

⁵³ Див.: В Києве прошел съезд партии “УКРОП”: в руководстве Корбан, Филатов, Палица. – Цензор.нет., 13 липня 2015р., <http://censor.net.ua/n343640>.

⁵⁴ Див.: Симоненко створив організацію “Лівий марш”. – Кореспондент.net, 28 травня 2015р., <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3520710-symonenko-stvoriv-organizatsiyu-liviy-marsh>.

⁵⁵ Див.: М. Глуховский, О.Лой. Левый фланг. Брак по расчету. – Главком. 15 червня 2015р., <http://glavcom.ua/articles/30014.html>.

⁵⁶ Див.: Українські ліві шукають нову нішу. – Кореспондент.net, 13 березня 2015р., <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3490277-korrespondent-ukrainski-livi-shukaut-novu-nishu>.

⁵⁷ Див.: Кожара Л. Українські соціалісти та німецькі Партайгеноссен. – Обзоратель, 22 червня 2015р., <http://obozrevatel.com/blogs/26398-ukrainski-sotsialisti-ta-nimetski-portajgenossen.htm>.

⁵⁸ Див.: Проміжний звіт за результатами спостереження ОПОРИ на місцевих виборах 25 жовтня 2015р., www.oporua.org.

ВИСНОВКИ

Упродовж 2014-2015рр. у партійній системі України відбулися значні зміни. Суттєво оновився її склад. У 2014р. на політичну арену вийшли партії, створені під час акцій протесту і після їх завершення.

Змінився баланс сил між партіями, розташованими по різні боки соціокультурного поділу суспільства. Значно зросла суспільна підтримка проєвропейських партій. Знизилася підтримка партій умовно “проросійського спрямування”, які втратили монополію на представництво інтересів населення Сходу та Півдня України.

Загалом характерною для цього періоду рисою стала ситуація, за якої виборці голосували “авансом” за політичні сили, створені незадовго або безпосередньо перед початком виборчого процесу, не мали повноцінних організаційних структур у регіонах і членської бази, і фактично не могли вважатися повноцінними політичними партіями.

У період виборчої кампанії партії значною мірою відмовилися від безпосереднього контакту зі своїм виборцем і перенесли комунікацію у віртуальний простір та мас-медіа.

Посилилася тенденція до створення партій, що мали відвертий “лідерський” характер. Ця тенденція, разом з деякими позитивними рисами має й недоліки, які суттєво позначаються на функціонуванні партійної системи. Це, насамперед, залежність партії від особистості лідера, що звужує можливості для розвитку політичної сили й надає їй ознак тимчасовості.

Інша тенденція, що є характерною для діяльності провідних політичних партій у цей період – це послаблення ваги програмно-ідеологічної складової. Це виявилось у вигляді формального, спрощеного підходу до створення політичних і передвиборчих програм, еkleктичного поєднання у текстах програм підходів, характерних для різних політичних напрямів (наприклад, консерватизму та лібералізму, лівих і правих тощо), ігнорування партіями у практичній діяльності вимог власних програм.

Відбулося підвищення рівня популізму в діяльності політичних партій. Сприятливими умовами для цього стали складна суспільно-економічна ситуація, комплексність проблем реформування країни та високий рівень очікувань громадян від зміни влади в період Майдану.

Важливою особливістю розвитку партійної системи в цей період стало зростання впливу громадянського суспільства на політичні партії, що реалізувався як у формі безпосереднього створення нових політичних сил на основі його структур, так і через інкорпорацію його найбільш активних представників у виборчі списки провідних політичних партій та входження їх до владних інститутів. Таке взаємопроникнення є однією з характерних нових рис в історії партійної системи країни.

Особливий характер періоду після перемоги Майдану зумовив специфіку чинників, що впливали і впливають на процеси в партійній системі.

Серед чинників інституційного характеру слід відзначити, передусім, відновлення дії Конституції в редакції 2004р., зміни в законодавстві про місцеві вибори, прийняття законів про очищення влади та декомунізацію, створення законодавчої бази для запровадження бюджетного фінансування політичних партій на підвищення прозорості партійних фінансів.

Серед чинників суспільного характеру найбільший вплив на партійну систему мають зміни в ієрархії суспільних поділів та виникнення нових ліній розмежування між політичними партіями. Так, актуальність соціокультурного поділу певною мірою знизилася, натомість актуалізувався соціально-економічний поділ. Зросла напруженість у відносинах між партіями на підставі ставлення до соціально не популярних реформ Уряду, ставлення до шляхів врегулювання конфлікту з Росією. Відбулися зміни у структурі та характері проявів такого чинника, як вплив на діяльність партії з боку ФПГ. Підвищення рівня уваги до України у світі зумовило високу інтенсивність зовнішнього впливу.

Російська агресія стала головною причиною виникнення таких специфічних чинників, як соціально-економічна криза, зміна соціально-демографічної структури населення, а також мілітаризація суспільної свідомості та політичного життя. Падіння доходів населення разом з помилками в реформуванні, у здійсненні державної політики в багатьох сферах суттєво вплинули на підтримку суспільством провладних політичних сил і водночас збільшили підтримку населенням партій, що вдаються до відверто популістської риторики і дій.

Протистояння агресії спричинило зростання патріотизму в суспільстві та зміну зовнішньополітичних орієнтацій в напрямі зростання підтримки західного вектора. Водночас, спостерігаються такі негативні явища, як зрощення певних політичних сил і збройних формувань, перенесення в політику силових методів вирішення політичних проблем.

З середини 2015р. найвагомим чинником, який безпосередньо впливав на функціонування партійної системи України, стало наближення місцевих виборів, призначених на 25 жовтня 2015р. та очікування, пов’язані з можливістю призначення позачергових парламентських виборів. Це активувало процес формування місцевих осередків партій, створення нових політичних проєктів, загострило дискусії між партіями-учасницями парламентської коаліції, стало джерелом радикалізації риторики й загального руху партійної системи у бік поляризації.

Зміни, що відбулися, дали підстави сподіватися на позитивні зрушення у вирішенні таких проблем вітчизняних політичних партій, як відсутність усталеної соціальної бази, регіональний характер підтримки, підконтрольність ФПГ і непрозорість фінансування. Разом з тим, залишається незмінною або ускладнюється ситуація навколо таких проблем, як слабкість програмно-ідеологічних засад, гіпертрофований характер особистісного чинника, слабка підзвітність виборцям, брак внутрішньопартійної демократії.

3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ЗМІСТ СУСПІЛЬНОГО ЗАПИТУ

Громадська думка щодо політичних партій є важливим чинником впливу на формування партійних систем, оскільки довіра до партій як інституту, бачення громадянами певних партій як виразників їх інтересів, відповідність спектру партій, існуючих у країні, ідеологічним уподобанням виборців, адекватність політичної пропозиції партій суспільним проблемам – це ті моменти, від яких залежить електоральна підтримка партій, а відтак – і характер партійної системи.

Як свідчать дані соціологічних опитувань стосовно різних аспектів думки громадян про політичні партії, ідеологічні уподобання виборців та їх електоральні мотивації, ставлення жителів України до політичних партій характеризується амбівалентністю. З одного боку, партії мають стабільно низький рівень довіри, відсоток громадян-членів партій є стабільно низьким, громадяни переважно негативно оцінюють діяльність більшості парламентських партій, незалежно від їх провладного чи опозиційного статусу. З іншого – більшість громадян засвідчують наявність певних (стійких чи ні) електоральних симпатій щодо конкретних партій, рівень явки на виборах є відносно високим. За даними опитувань, громадяни партіям надають пріоритет у представництві їх інтересів у суспільних процесах, порівняно з іншими суб'єктами.

Це дає підстави для припущення, що жителі України не задоволені конкретними партіями, а не партіями як такими, і готові дати кредит довіри “кращим” політичним силам, на появу яких очікують. Це підтверджується як даними останніх виборів, на яких більшість виборців проголосували за абсолютно нові політичні партії, що не мали політичної історії, так і результатами соціологічних опитувань, проведених у рамках проекту¹.

Відтак, у суспільстві існує запит на певні якості політичних сил, які могли б бути підтримані громадянами. Нижче, на підставі даних досліджень громадської думки² формулюються основні параметри цього запиту.

3.1. МОДЕЛЬ ПОБУДОВИ “БАЖАНОЇ ПАРТІЇ”

Політичні пріоритети партій очима виборців

Половина (51%) респондентів назвали головним принципом діяльності партій, які вони могли б підтримати, захист національних інтересів України (діаграма “Яким є найважливіший політичний принцип, що його...?”).

На другому місці із значним відривом (12%) – захист інтересів жителів регіону, в якому живе респондент, на третьому – захист інтересів соціальної групи, до якої він належить (10%).

Захист національних інтересів є найважливішим завданням партій для жителів усіх регіонів, однак на Заході і в Центрі – для більшості (70% і 56%, відповідно), на Півдні, Сході і Донбасі – для відносної більшості (45%, 41% і 33%, відповідно)³.

На Донбасі значно більше тих, хто обрав принцип захисту інтересів регіону (27%), таких громадян досить багато і на Сході (13%). У решті регіонів

України відсоток прихильників “захисту інтересів регіону” становить від 6% до 9%.

На Сході також більше, ніж в інших регіонах, тих, хто обрав “захист ідеологічних принципів, яких дотримується респондент” – 20%.

Підтримка принципу захисту національних інтересів збільшується із зростанням рівня освіти.

Представники нижчого класу частіше, ніж представники середнього класу, підтримують принцип захисту інтересів соціальної групи, до якої вони належать.

Існують суттєві відмінності між відповідями респондентів за мовною ознакою. Представники російськомовного населення значно рідше, ніж україномовного, підтримують принцип захисту національних інтересів (35% проти 64%, відповідно), проте частіше – захист інтересів регіону (21% проти 7%), інтересів своєї соціальної групи (14% проти 8%) та ідеологічних принципів (13% проти 4%).

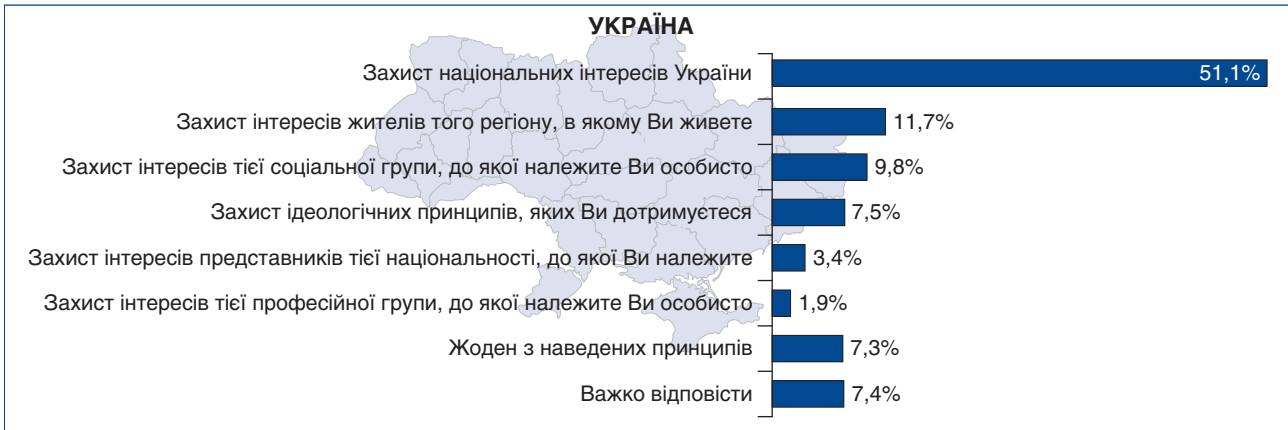
¹ Докладно див. матеріал “Політичні партії і партійна система України на сучасному етапі: думки громадян”, вміщений в цьому журналі.

² Використані дані досліджень, проведених соціологічною службою Центру Разумкова: (1) з 29 квітня по 5 травня 2015р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей; (2) з 21 по 26 листопада 2014р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Під час кожного дослідження опитано понад 2 000 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитувань будувалась як багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка кожної вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

³ Використовується наступний розподіл територій за регіонами: **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр**: Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь**: Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід**: Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області; **Донбас**: Донецька, Луганська області.

Яким є найважливіший політичний принцип, що його має насамперед дотримуватися політична партія, яку Ви могли б підтримати на виборах?
% опитаних

	РЕГІОНИ					ОСВІТА			МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта	Російською	Українською	І російською, і українською
Захист національних інтересів України	69,8	55,6	44,7	40,8	32,5	46,1	49,4	57,1	34,5	64,2	50,8
Захист інтересів жителів того регіону, в якому Ви живете	6,2	8,7	7,4	13,0	26,5	16,0	10,2	10,0	20,7	6,6	9,9
Захист інтересів тієї соціальної групи, до якої належите Ви особисто	5,0	10,9	13,0	9,2	12,6	11,4	9,9	8,2	13,6	8,1	8,1
Захист ідеологічних принципів, яких Ви дотримуєтеся	4,5	2,9	5,6	20,0	8,2	5,3	8,9	7,7	12,6	4,1	6,7
Захист інтересів представників тієї національності, до якої Ви належите	3,8	2,8	1,4	3,0	6,3	3,1	4,2	2,8	4,3	3,2	3,0
Захист інтересів тієї професійної групи, до якої належите Ви особисто	0,7	2,6	0,0	2,2	2,5	1,6	1,8	2,1	1,6	1,1	3,1
Жоден з наведених принципів	4,8	6,6	15,3	7,6	6,6	10,7	6,0	6,0	6,9	4,9	10,4
Важко відповісти	5,2	9,9	12,6	4,3	4,7	5,8	9,6	6,1	5,7	7,8	8,1

Травень 2015р.

Головні політичні завдання партій

Приблизно рівні частки респондентів вважають першочерговими завданнями політичних партій перемогу на виборах Президента та формування власної фракції у ВР (18% і 19%, відповідно) (діаграма “Які з наведених завдань повинні реалізувати політичні партії...?”, с.36).

За ними – такі завдання, як перемога на місцевих виборах по Україні в цілому (12%) та в окремих регіонах (11%).

За регіонами ієрархія завдань незначно змінюється. Для всіх регіонів, крім Півдня, дві топ-цілі партій – це здобуття посади Президента і створення фракції у Верховній Раді. Жителі Півдня найчастіше згадують обрання Президента та перемогу на місцевих виборах на всій Україні.

Погляди на організаційний устрій партій

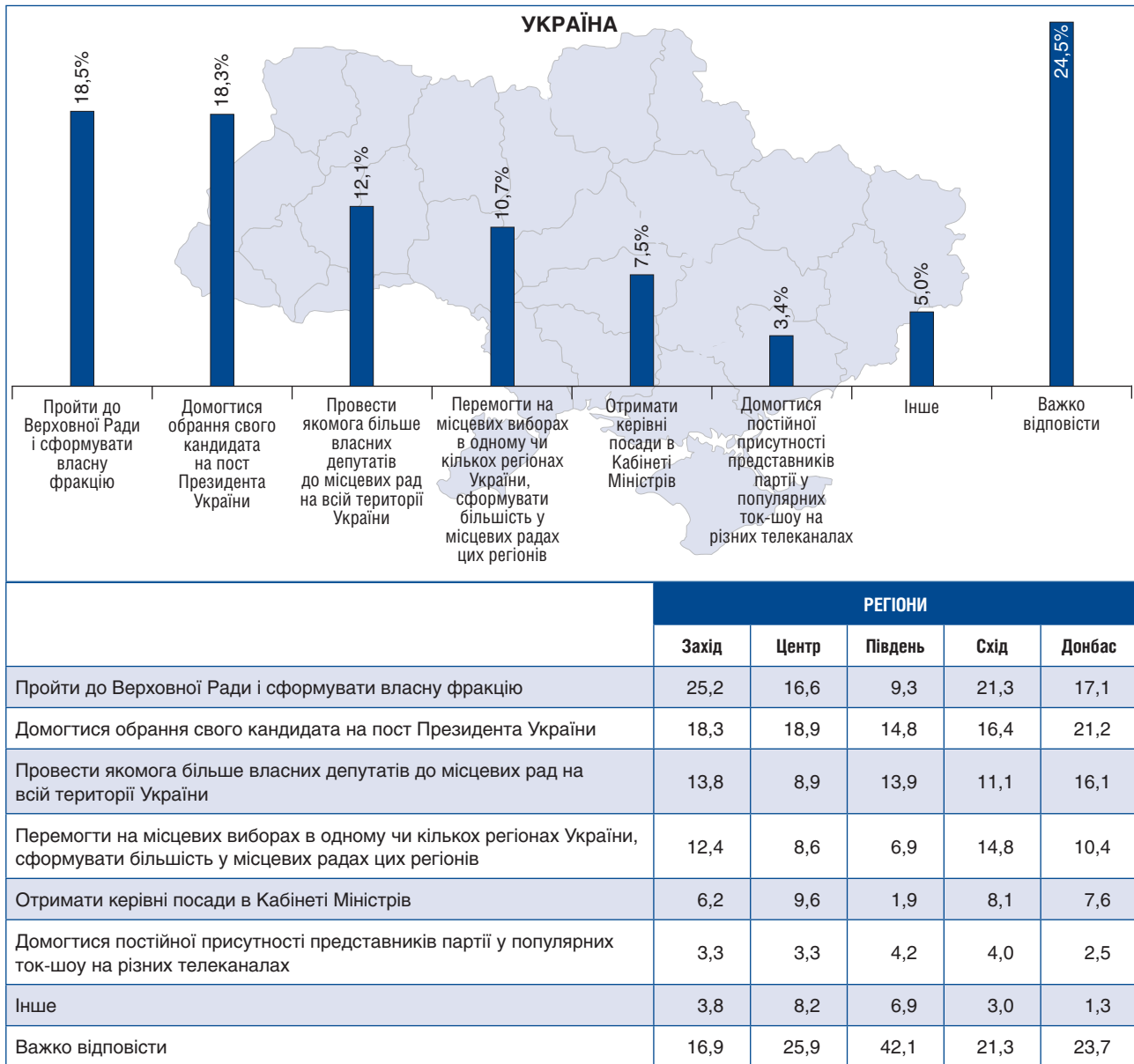
Серед громадян немає однозначної позиції стосовно того, чи повинні партії мати фіксоване членство і власних членів, чи вони можуть базуватися на інших організаційних засадах. Проте, відносна більшість (29%) підтримує позицію щодо необхідності фіксованого членства (діаграма “З яким твердженням стосовно політичних партій України Ви згодні більшою мірою?”, с.37).

Більшою мірою ця позиція підтримується на Сході (39%) та Заході (33%) України. На Донбасі – найбільше число тих, хто не погодився із жодним із запропонованих варіантів устрою партій (34%).

Таким чином, для громадян питання моделі організаційного устрою партії не має принципового значення.

Які з наведених завдань повинні реалізувати політичні партії в першу чергу, щоб мати можливість ефективно обстоювати інтереси своїх виборців?
% опитаних

Травень 2015р.

Підхід до питання лідерства в партіях

Серед кількох запропонованих варіантів моделі лідерства в партіях відносно більшість респондентів обрали варіант, за якого партію очолює “сильний, авторитетний лідер, який не змінюється протягом тривалого часу” (42%) (діаграма “Який підхід до питання лідерства в партіях...?”, с.38).

Значно менші частки респондентів обрали варіанти, за яких партію очолюють “змінювані керівники, які обираються на конкурентних засадах” (16%) та “група авторитетних лідерів, які періодично змінюють один одного на посаді” (14%).

Лідерська модель більше за інші підтримується в усіх регіонах (особливо – на Сході (50%)). Ця модель є найбільш популярною в усіх вікових групах (найбільше – від 60 років і старше) та серед респондентів усіх освітніх груп.

Тип партій за ставленням до характеру програмних засад

Серед респондентів немає єдиної позиції щодо бажаного типу партії за характером її програмних засад (діаграма “Партії якого типу Ви надали б перевагу?”, с.39).

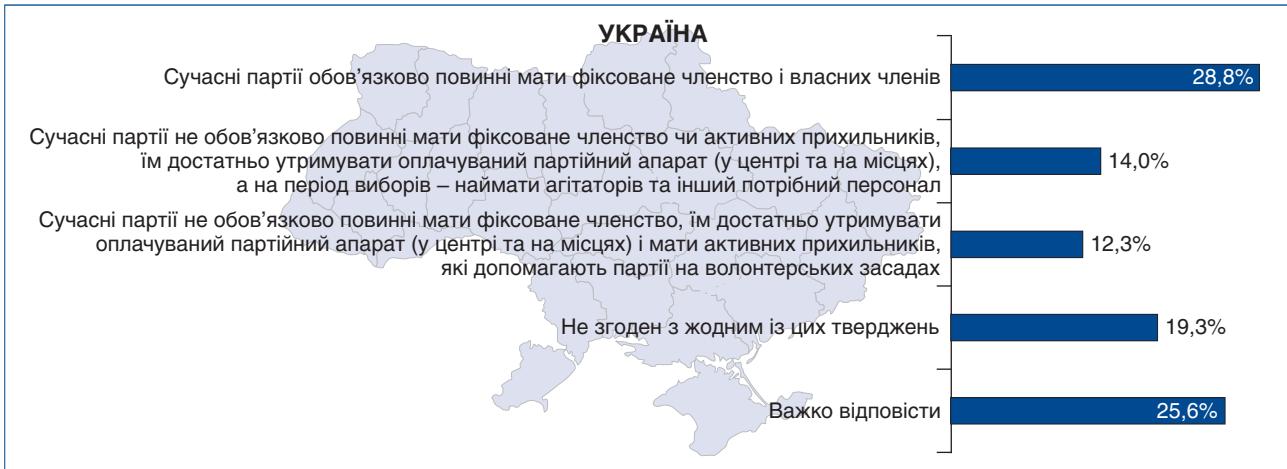
Близькі за величиною частки респондентів підтримують принципи побудови партій на основі певної політичної ідеології (27%); на основі “великої цілі” (24%); на основі прагнення вирішити конкретну суспільну проблему (23%).

Найменшу підтримку (4%) отримала модель партії, спрямована на реалізацію бачень і ідей її лідера, що є свідченням певного дисонансу зі значущістю для громадян “лідерського фактору”.

За регіонами партія, що будується на певній ідеології, підтримується рівномірно; партія, зорієнтована

3 яким твердженням стосовно політичних партій України Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК, років					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта
Сучасні партії обов'язково повинні мати фіксоване членство і власних членів	33,1	27,9	24,3	38,8	16,5	28,9	29,0	29,6	28,8	28,4	26,7	29,7	29,7
Сучасні партії не обов'язково повинні мати фіксоване членство чи активних прихильників, їм достатньо утримувати оплачуваний партійний апарат (у центрі та на місцях), а на період виборів – наймати агітаторів та інший потрібний персонал	14,0	13,4	10,7	13,2	18,0	11,5	16,9	14,5	16,9	11,6	13,1	16,1	12,3
Сучасні партії не обов'язково повинні мати фіксоване членство, їм достатньо утримувати оплачуваний партійний апарат (у центрі та на місцях) і мати активних прихильників, які допомагають партії на волонтерських засадах	16,4	11,1	12,1	11,1	11,1	13,8	11,0	13,3	13,6	10,4	7,1	11,3	17,8
Не згоден з жодним із цих тверджень	14,3	18,3	18,2	14,8	34,2	18,6	18,8	19,2	17,5	21,4	22,7	19,2	16,5
Важко відповісти	22,1	29,3	34,6	22,1	20,3	27,2	24,4	23,4	23,3	28,2	30,5	23,7	23,6

Травень 2015р.

на досягнення “великої цілі” має відносно більшу підтримку на Заході.

Ідеологічні партії дещо більше підтримуються старшими виборцями, партії “великої цілі” – наймолодшими.

Із зростанням рівня освіти зростає підтримка партій ідеологічного характеру та партій “великої цілі”.

Таким чином, базування партій на основі певної політичної ідеології не є обов'язковою умовою її підтримки виборцями.

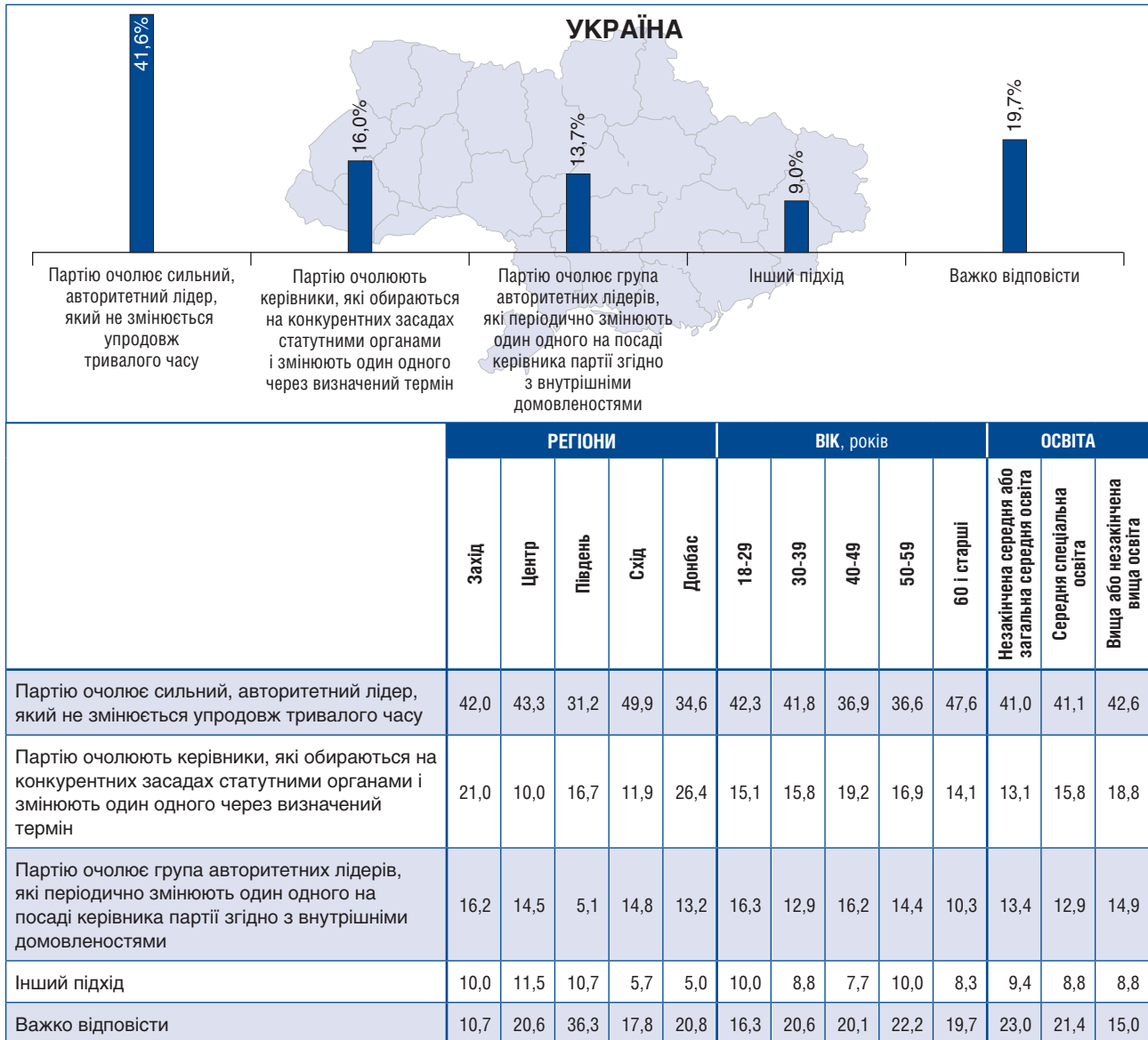
Джерела фінансування партій

Респондентам було запропоновано обрати три основні джерела, з яких, на їх думку, мають фінансуватися партії (діаграма “Ким і з яких джерел має фінансуватися діяльність політичних партій в

Україні?”, с.40). Більшість респондентів вважають, що партії мають фінансуватися їх членами, з членських внесків (61%). На другому місці (38%) – фінансування громадянами-прихильниками партій, з їх добровільних пожертв, на третьому (30%) – підприємцями, з добровільних внесків бізнес-структур. Три названі джерела підтримки є найбільш підтримуваними в усіх регіонах.

19% опитаних вважають, що партії мають фінансуватися державою, з коштів державного бюджету, 12% – що вони мають фінансуватися з місцевих бюджетів. Державна чи комунальна підтримка партій є найменш підтримуваною на Сході.

Респонденти з середньою спеціальною або вищою освітою значно частіше підтримують фінансування партій бізнесом, ніж громадяни із середньою освітою.

Який підхід до питання лідерства в партіях є кращим для сучасних українських партій?
 % опитаних

Травень 2015р.

На пряме питання, про підтримку чи не підтримку запровадження бюджетного фінансування партій за умов посилення контролю і підзвітності їх фінансової діяльності, відповіді громадян були наступними.

Запровадження бюджетного фінансування, навіть за умов одночасного посилення контролю та підзвітності партій у фінансових питаннях, підтримується лише кожним четвертим (25%) респондентом. Не підтримують його 47% опитаних.

Регіональні відмінності у відповідях не мають принципового характеру.

Бюджетне фінансування партій частіше підтримують респонденти з вищим рівнем освіти та кращим матеріальним становищем.

3.2. ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ “БАЖАНОЇ ПАРТІЇ”

Для того, щоб з’ясувати, яка партійна програма могла б бути підтримана більшістю громадян, а також чим відрізняються погляди жителів різних регіонів і

соціальних груп, респондентам було запропоновано визначити свою позицію за п’ятибальною шкалою (від 1 до 5) стосовно альтернативних позицій у різних політичних сферах. Альтернативи, розміщені зліва, умовно можуть бути віднесені до лівого спрямування, правих – до правого (таблиці “Тут представлені альтернативні позиції з найбільш...”, с.43-45).

При цьому, оцінка “1” означає, що позиція є максимально близькою до твердження, наведеного ліворуч, оцінка “5” – підтримку позиції, розташованої праворуч, а оцінка “3” – що громадянин не може надати перевагу жодному з тверджень.

Аналіз розподілу відповідей засвідчив такі особливості поглядів громадян.

Позиції громадян мають досить обмежену амплітуду – оцінки перебувають у діапазоні від 2 до 4 балів, більшість оцінок – у діапазоні 2,5-3,5 бали.

У позиціях громадян відчувається виразне очікування на сильну соціальну політику держави:

Партії якого типу Ви надали б перевагу?
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК, років					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта
Партія, яка базується на певній політичній ідеології та має програму, яка їй відповідає	26,9	25,5	27,9	26,1	28,7	25,3	26,8	20,7	26,8	31,6	23,6	26,9	29,0
Партія, яка ставить перед собою "велику ціль" (наприклад, вступ України до ЄС, проведення реформ тощо)	31,9	26,3	15,3	23,5	16,1	31,7	23,3	21,3	21,0	22,9	18,4	24,0	29,3
Партія, яка спрямовує свою діяльність на вирішення конкретної суспільної проблеми (наприклад, боротьба за чистоту довкілля, боротьба з корупцією тощо)	21,4	21,3	18,6	28,8	24,6	19,6	22,0	28,4	22,9	22,9	22,5	25,6	20,1
Партія, діяльність якої спрямована на реалізацію бачення і ідей її лідера	3,8	6,0	4,7	3,8	2,5	1,9	5,6	5,0	5,8	4,0	6,7	3,3	3,7
Жодній з перелічених	8,8	12,5	18,6	11,3	23,3	15,0	13,1	15,7	16,6	10,2	20,4	12,1	10,7
Важко відповісти	7,1	8,4	14,9	6,5	4,7	6,4	9,1	8,9	6,9	8,3	8,4	8,0	7,3

Травень 2015р.

громадяни надають перевагу забезпеченню прав найманих працівників; збільшенню оподаткування "олігархів" і за рахунок цього стримуванню споживчих цін і тарифів.

Пріоритет захисту громадян з низьким рівнем доходів має сильнішу підтримку, ніж захист інтересів "середнього класу".

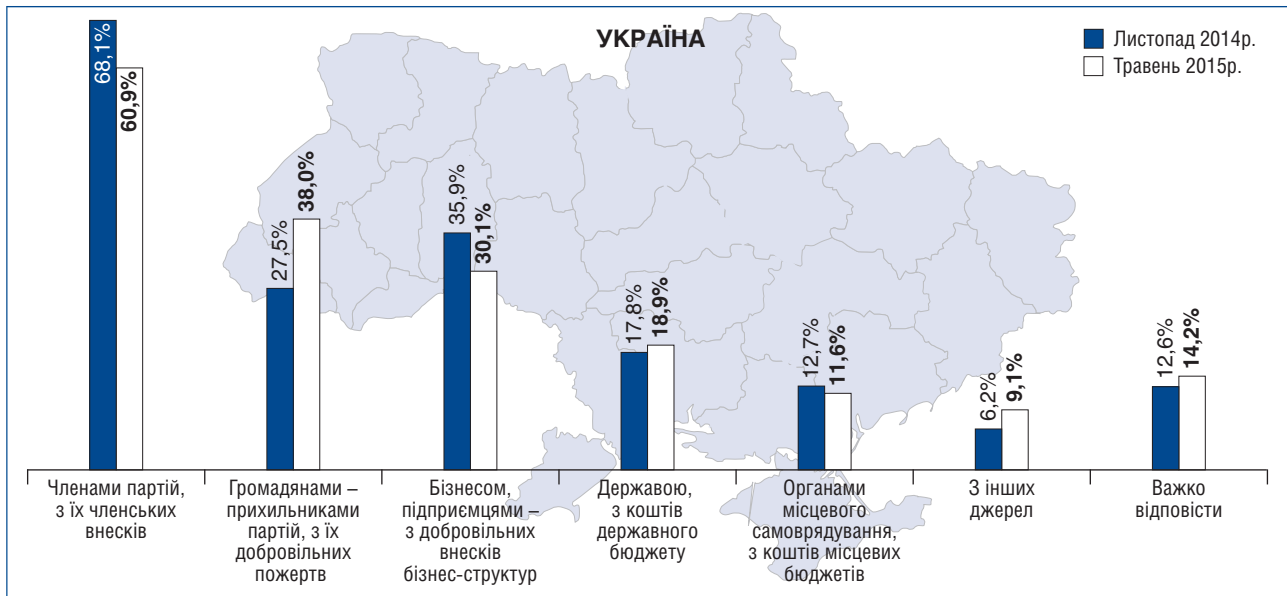
Невизначеність спостерігається стосовно питання реформування існуючої системи пільг і запровадження адресної системи субсидій, чи збереження існуючої системи.

У питаннях соціально-економічного розвитку, зокрема, у питаннях розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше

приватизованих підприємств і створення повноцінного ринку аграрних земель громадяни більше схильються до підтримки лівих і лівоцентристських позицій.

Громадяни більшою мірою висловлюються за державну підтримку вітчизняних промислових підприємств (хоча перевага над підтримкою закордонних інвестицій є не надто значною). У суспільстві дещо більш поширеною є підтримка надання громадянам можливості самим заробити на життя, підтримки малого та середнього бізнесу, фермерського руху.

Відповіді на питання про характер відносин між громадянином, суспільством і державою, про бажаний напрям розвитку партійної системи свідчать, що в суспільстві немає визначеності стосовно

Ким і з яких джерел має фінансуватися діяльність політичних партій в Україні?*
 % опитаних

	РЕГІОНИ (травень 2015р.)					ОСВІТА (травень 2015р.)		
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта
Членами партій, з їх членських внесків	57,1	57,0	72,1	62,8	64,4	57,2	60,3	64,8
Громадянами - прихильниками партій, з їх добровільних пожертв	36,4	33,3	30,2	44,9	47,3	34,1	34,9	44,7
Бізнесом, підприємцями – з добровільних внесків бізнес-структур	26,7	32,9	34,6	36,7	18,0	22,9	33,4	32,1
Державою, з коштів державного бюджету	21,2	21,0	19,1	11,3	19,9	17,9	17,3	21,5
Органами місцевого самоврядування, з коштів місцевих бюджетів	14,8	13,0	20,5	5,1	6,3	10,2	10,7	14,0
З інших джерел	8,6	9,6	6,5	10,0	9,5	8,0	10,4	8,3
Важко відповісти	13,8	15,0	13,5	18,1	8,8	19,4	15,5	8,5

* Респонденти мали обрати три прийнятні варіанти відповіді.

пріоритетності прав особистості чи спільноти, а також щодо змін системи влади в бік посилення парламентської або президентської моделі.

Дещо більшу підтримку має теза про недопущення обмеження політичних прав і свобод заради стабільності ніж забезпечення стабільності за будь яку ціну. Ідея посилення ролі партій у політичному житті дещо поступається за підтримкою ідеї зменшення ролі партій, що, очевидно, зумовлюється значним рівнем суспільної недовіри до них.

Підтримка ідеї вільного розвитку недержавних організацій має незначну перевагу над ідеєю посилення державного контролю за ними, відтак можна говорити про наявність певної недовіри суспільства до недержавного сектору.

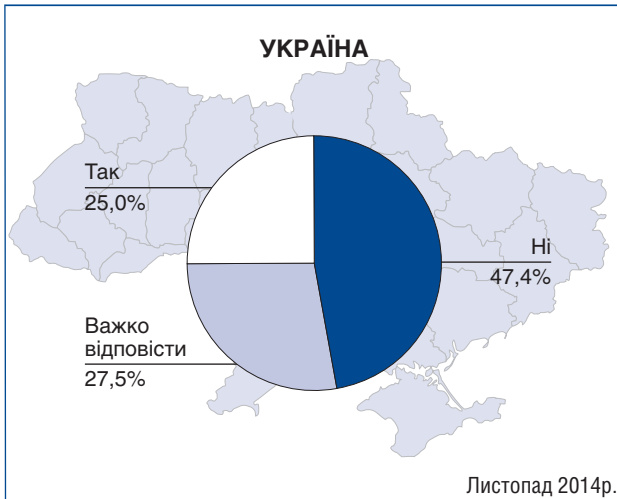
Натомість, дещо більшою підтримкою користується ідея посилення громадського контролю над правоохоронними органами. Є певна перевага підтримки ідеї надання більших прав регіонам і децентралізації над ідеєю подальшої централізації влади.

У зовнішній політиці можна говорити про значну підтримку ідеї вступу України до ЄС, порівняно з європейським вектором інтеграції. Підтримка вступу до НАТО має деяку перевагу над ідеєю збереження позаблокового статусу.

У питаннях гуманітарного розвитку громадяни більше схиляються до підтримки входження України до європейського культурного простору, збереження і зміцнення державного статусу української мови.

В Антикорупційній стратегії України на 2014-2017рр., прийнятій Верховною Радою, пропонується запровадження прямого державного (бюджетного) фінансування статутної діяльності партій на основі результатів виборів, з одночасним посиленням контролю над прозорістю та підзвітністю фінансової діяльності партій.

Чи підтримуєте Ви запровадження державного фінансування партій за таких умов?
% опитаних

Помітну перевагу має підтримка ідеї рівності всіх релігійних конфесій над виокремленням якоїсь однієї.

Респонденти частіше схильні вважати, що українська нація – це всі громадяни України, незалежно від етнічного походження.

Регіональний аспект

Спільне.

Для жителів усіх регіонів країни характерною є схильність надавати деяку перевагу підтримці фермерського руху над підтримкою крупного аграрного виробництва, розширенню державного сектору економіки над приватизацією, підтримці вітчизняного виробника над сприянням приходу іноземних компаній.

Помітною є орієнтованість громадян у всіх регіонах країни на перевагу підтримки найманих працівників над розширенням прав працедавців, стримуванню споживчих цін і тарифів за рахунок оподаткування великого бізнесу, тоді як у питаннях принципів податкової політики громадяни в жодному регіоні не змогли висловитися за перевагу лівоцентристського підходу (високі податки – певні безкоштовні послуги) чи ліберального (низькі податки, люди самі оплачують необхідні послуги).

У жодному регіоні не знайшла підтримки ідея створення вільного ринку аграрних земель.

У тому, що стосується принципів відносин між державою і громадянином, спільнотою і особистістю, основних принципів державного устрою думка громадян у різних регіонах практично не має суттєвих розбіжностей.

Так, громадяни прихильніше ставляться до надання регіонам більших повноважень і децентралізації, ніж до централізації влади, дещо меншою

є перевага позицій посилення громадського контролю над правоохоронними органами над підвищенням їх підконтрольності владі та недопущення обмежень політичних прав і свобод над позицією забезпечення політичної стабільності за будь-яку ціну. Немає визначеності в питаннях пріоритету прав особистості над правами спільноти, чи посилення впливу Парламенту на Уряд та виконавчу владу, чи посилення впливу Президента, збільшення ролі партій у політичному житті чи зменшення їх ролі.

У всіх регіонах країни громадяни висловлюються за рівність усіх релігійних конфесій у відносинах з державою.

Слід також зазначити, що суттєвої підтримки позиції входу України до союзу з Росією і Білоруссю немає в жодному регіоні.

Відмінне.

Регіональні розбіжності залишаються високими з таких питань:

1. підтримка фермерського руху є найбільшою на Заході, проте альтернативна ідея підтримки крупного аграрного виробника не знаходить значного схвалення в інших регіонах;

2. підтримка входу до європейського культурного простору є однозначною на Заході. В інших регіонах ця позиція переважає ідею збереження України в пострадянському культурному просторі, на Донбасі обидві позиції мають приблизно однаковий рівень підтримки;

3. підтримка надання російській мові статусу другої державної є більш популярною на Донбасі, тоді як в інших регіонах, особливо на Заході і в Центрі, частіше висловлюється підтримка ідеї захисту і зміцнення статусу української мови;

4. на Заході висловлена найвища підтримка ідеї вступу до ЄС і до НАТО. У інших регіонах ідея вступу України до ЄС підтримується більш стримано. Ідея вступу до НАТО знаходить стриману підтримку в Центрі, і частіше не підтримується на Сході, Півдні та Донбасі.

Віковий розподіл

З абсолютної більшості принципових питань громадяни різних вікових категорій демонструють подібні підходи.

Громадяни всіх вікових груп схиляються до переваги підтримки інтересів громадян з низькими доходами над підтримкою “середнього класу”, захисту прав найманих працівників над посиленням прав роботодавців, продовження мораторію на вільні купівлю-продаж аграрних земель над впровадженням повноцінного земельного ринку, стримування споживчих цін і тарифів над обмеженням втручання держави в утворення цін і тарифів.

Громадяни всіх вікових категорій також висловлюються на підтримку позиції рівності всіх релігійних конфесій у відносинах з державою, входження України до європейського культурного простору, збереження й зміцнення державного статусу української мови. Зокрема, в питаннях вступу України до ЄС і НАТО в осяжній перспективі підтримка цих позицій зростає разом із зменшенням віку громадян.

Дещо меншою мірою подібні тенденції є характерними також для питань децентралізації влади (перевага над централізацією), посилення громадського контролю над правоохоронними органами, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу (перевага над сприянням крупному національному бізнесу), недопущенню обмежень політичних прав і свобод заради збереження політичної стабільності, питання, чи повинна держава забезпечувати громадян усім необхідним, чи держава повинна надати громадянам можливість самим заробити на все необхідне для життя.

Для всіх вікових категорій характерною є певна невизначеність у питаннях посилення впливу Парламенту чи Президента на Уряд та виконавчу владу, пріоритету прав особистості над правами спільноти, принципів розвитку податкової системи, посилення державного контролю чи сприяння вільному розвитку недержавних організацій.

Серед громадян усіх вікових категорій немає очевидної переваги підтримки підвищення або зменшення ролі партій у політичному житті.

Таким чином, значна частина суспільства в усіх вікових категоріях готові до сприйняття подібних програмних засад.

Розподіл за майновим статусом

Суттєвих відмінностей, зумовлених різним майновим статусом, з більшості питань немає.

У питаннях соціально-економічного розвитку громадяни з різним рівнем доходів надають незначну перевагу підтримці середнього та малого бізнесу над підтримкою крупного (“олігархічного”), підтримці фермерського руху над підтримкою крупного аграрного виробника, підтримці національних промислових підприємств над сприянням приходу зарубіжних компаній.

З підвищенням рівня доходів зростає перевага підтримки тези, що держава повинна надавати громадянам можливість самим заробити на життя над ідеєю забезпечення громадян з боку держави всім

необхідним для життя. Це ж само стосується підтримки ідеї реформування системи соціальної допомоги на основі впровадження адресної системи субсидій.

Свою чергою, підтримка ідеї стримування споживчих цін і тарифів за рахунок підвищення оподаткування “олігархічного” бізнесу із зростанням рівня доходів втрачає популярність, проте залишається помітною серед усіх категорій громадян за рівнем доходів.

Те ж саме можна сказати про перевагу підтримки ідеї посилення захисту найманих працівників над ідеєю посилення прав роботодавців, а також про пріоритет захисту найменш забезпечених над захистом “середнього класу”.

Громадяни всіх майнових груп більше схильні підтримати розширення державного сектору економіки, ніж приватизацію. В питаннях пріоритетів податкової політики не спостерігається чіткої визначеності в кожній з категорій.

У всіх групах підтримка ідеї подовження мораторію на створення вільного ринку аграрних земель переважає над ідеєю впровадження їх вільної купівлі-продажу.

Громадяни з різними рівнями доходів не надають очевидної переваги ідеям посилення впливу Верховної Ради над ідеєю посилення повноважень Президента, підвищення ролі партій у політичному житті над її обмеженням. В усіх групах за рівнями доходів спостерігається певна перевага підтримки ідеї надання більшої самостійності регіонам і децентралізації над ідеями подальшої централізації влади.

Громадяни з різними рівнями доходів схиляються до посилення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, висловлюються за недопущення обмежень політичних прав і свобод заради збереження стабільності, сприяння вільному розвитку неурядових організацій.

У питаннях зовнішньої політики є досить помітне зростання підтримки вступу України до ЄС із зростанням рівня доходів, як і вступу до НАТО.

У питаннях гуманітарної політики помітною є підтримка різними групами збереження і зміцнення державного статусу української мови, рівності всіх релігійних конфесій у відносинах з державою.

Так само громадяни з різним рівнем доходів схиляються до підтримки ідеї, що українська нація повинна складатися з усіх громадян незалежно від їх походження.

Розподіл за рівнем освіти

Відмінності за рівнем освіти не мають принципового значення для формування позиції громадян з того чи іншого питання.

Із зростанням рівня освіти дещо зростає підтримка таких питань, як вступ до ЄС і НАТО, зміцнення статусу української мови, входження до європейського культурного простору, надання громадянам можливості самостійно заробити на все необхідне для життя.

Із зниженням рівня освіти прослідковується певна тенденція до зростання патерналістських очікувань.

Тут представлені альтернативні позиції з найбільш принципових питань розвитку українського суспільства в різних сферах. Де на шкалі від 1 до 5 має бути розташована позиція партії, яку б Ви підтримали на виборах?*

середній бал

Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	1 2 3 4 5 4,02	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою (рівність перед законом)
Надання російській мові статусу другої державної, мовам національних меншин – статусу регіональних	3,77	Збереження і зміцнення державного статусу української мови
Державне сприяння крупному національному бізнесу	3,76	Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
Збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі	3,76	Входження України до європейського культурного простору
Вступ України до Союзу Росії і Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	3,76	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
Управління всією вертикаллю влади (аж до місцевої) з центру, централізація влади	3,74	Надання регіонам більшої самостійності, децентралізація влади
Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі	3,68	Посилення громадського контролю за правоохоронними органами
Забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян	3,49	Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян заради збереження політичної стабільності
Підтримка крупного аграрного виробника	3,38	Підтримка фермерського руху
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	3,36	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
Посилення контролю з боку держави за діяльністю неурядових організацій	3,27	Сприяння вільному розвитку неурядових організацій
Забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості	3,19	Забезпечення пріоритету прав особистості над правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.)
Держава повинна забезпечувати громадян усім необхідним для життя	3,13	Держава повинна надавати громадянам можливість самим заробити на все необхідне для життя
Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради	3,06	Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	3,05	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна сплачувати за соціальні послуги
Зменшення ролі партій, позапартійність влади	2,83	Підвищення ролі партій у політичному житті, партизація влади
Збереження нинішньої системи пільг на оплату житлово-комунальних послуг (надаються усім громадянам, які належать до певної категорії, у вигляді знижок на оплату ЖКГ, безкоштовного проїзду та ін.)	2,83	Реформування системи соціальної допомоги, запровадження адресної системи субсидій у грошовій формі
Українська нація – це всі громадяни України незалежно від їх національності	2,62	Українська нація – це громадяни України української національності
Захист інтересів громадян з низькими доходами	2,53	Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	2,44	Приватизація державних підприємств, пріоритетний розвиток приватного сектору економіки
Підтримка державою вітчизняних промислових підприємств	2,42	Сприяння приходу до України зарубіжних компаній
Подовження мораторію на вільні купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	2,18	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення
Стимування споживчих цін і комунальних тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, “олігархів”	2,09	Обмеження втручання держави в утворення цін і тарифів, вони мають регулюватися ринком
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями	1,98	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає повну підтримку позиції, наведеної зліва, а “5” – повну підтримку позиції, наведеної справа. “3” означає, що важко надати перевагу якомусь із тверджень.

	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	
Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	4,4	4,1	3,7	3,7	4,0	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у стосунках з державою (рівність перед законом)
Надання російській мові статусу другої державної, мовам національних меншин – статусу регіональних	4,6	4,1	3,3	3,4	2,9	Збереження і зміцнення державного статусу української мови
Державне сприяння крупному національному бізнесу	4,0	3,7	3,5	3,8	3,8	Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
Збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі	4,6	4,0	3,3	3,4	3,0	Входження України до європейського культурного простору
Вступ України до Союзу Росії і Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	4,6	4,0	3,1	3,4	3,1	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
Управління всією вертикаллю влади (аж до місцевої) з центру, централізація влади	3,7	3,7	4,0	3,6	3,9	Надання регіонам більшої самостійності, децентралізація влади
Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі	3,7	3,7	3,7	3,5	3,7	Посилення громадського контролю за правоохоронними органами
Забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян	3,6	3,5	3,6	3,1	3,6	Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян заради збереження політичної стабільності
Підтримка крупного аграрного виробника	4,0	3,2	3,2	3,3	3,2	Підтримка фермерського руху
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	4,1	3,6	2,7	3,0	2,7	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
Посилення контролю з боку держави за діяльністю неурядових організацій	3,4	3,3	3,2	3,3	3,3	Сприяння вільному розвитку неурядових організацій

Забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особи	3,2	3,2	3,1	3,2	3,1	3,1	Забезпечення пріоритету прав особистості над правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.)
Держава повинна забезпечувати громадян усім необхідним для життя	3,5	3,2	3,1	2,7	3,1	3,1	Держава повинна надавати громадянам можливість самим заробити на все необхідне для життя
Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради	3,2	2,9	3,3	3,0	3,3	3,1	Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	3,1	3,2	2,9	2,8	2,9	3,1	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна сплачувати за соціальні послуги
Зменшення ролі партій, позапартійність влади	2,6	2,8	3,0	3,0	3,0	2,9	Підвищення ролі партій у політичному житті, партизація влади
Збереження нищівної системи пільг на оплату житлово-комунальних послуг (надаються усім громадянам, які належать до певної категорії, у вигляді знижок на оплату ЖКГ, безкоштовного проїзду та ін.)	3,3	2,9	2,7	2,3	2,7	2,9	Реформування системи соціальної допомоги, запровадження адресної системи субсидій у грошовій формі
Українська нація – це всі громадяни України незалежно від їх національності	3,0	2,7	2,1	2,9	2,1	2,1	Українська нація – це громадяни України української національності
Захист інтересів громадян з низькими доходами	2,6	2,3	2,5	2,7	2,5	2,8	Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	2,5	2,3	2,5	2,5	2,5	2,5	Приватизація державних підприємств, пріоритетний розвиток приватного сектору економіки
Підтримка державою вітчизняних промислових підприємств	2,7	2,5	2,5	2,2	2,5	2,2	Сприяння приходу на Україну зарубіжних компаній
Подовження мораторію на вільні купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	2,6	2,0	2,4	2,2	2,4	1,8	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення
Стримування споживчих цін і комунальних тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, “олігархів”	2,0	2,2	2,1	2,0	2,1	2,1	Обмеження втручання держави в утворення цін і тарифів, вони мають регулюватися ринком
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями	1,9	1,9	1,9	2,3	1,9	1,9	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками

ВИСНОВКИ

В українському суспільстві існує запит на політичні партії як інститут, що представляє інтереси громадян у суспільних процесах. За оцінками громадян, для того, щоб претендувати на суспільну підтримку, політична партія має зосередити свої зусилля на захисті національних інтересів України, меншою мірою – на захисті інтересів регіонів і конкретних соціальних груп. Для цього партія повинна ставити перед собою найвищі політичні цілі, висувати своїх кандидатів на президентських і парламентських виборах.

Характер організаційної будови партії не має для громадян принципового значення для її підтримки. Це відкриває можливість співіснування партій різних типів – як побудованих на фіксованому членстві, так і “кадрових” чи “електоральних”.

Водночас, у суспільстві існує помітний запит на партії, що очолюються сильними та авторитетними лідерами. Змінюваність лідерів не є популярною в суспільстві.

Поширена теза про те, що традиційні ідеологічні партії не мають майбутнього, видається перебільшенням – частина громадян хотіли б бачити партії такими, що базують свою діяльність на основі певної ідеології. Разом з тим, партії можуть спрямовувати свою діяльність на досягнення “великих цілей” або ж на вирішення конкретних, актуальних для суспільства проблем.

Партії, на думку громадян, мають фінансуватися переважно своїми членами і прихильниками. Фінансування за рахунок пожертв бізнес-структур є допустимим, але походження коштів чи сам бізнес не повинен мати корупційної складової, а сама партія має залишатися незалежною від своїх донорів.

Громадяни мають свою позицію з більшості принципів питань розвитку українського суспільства. Значні розбіжності, зумовлені регіонами проживання, віковими, освітніми, майновими відмінностями створюють передумови для досягнення суспільного консенсусу щодо пріоритетів майбутнього розвитку держави. Відсутність переважної підтримки громадянами однієї з альтернатив у більшості питань сприятиме зближенню позицій політичних сил, які претендуватимуть на роль представника інтересів різних соціальних груп.

Суспільство в цілому є надзвичайно вразливим до питань, пов'язаних з економічною ситуацією. Більшість громадян, незалежно від віку, майнових статків, освіти, статі, рідної мови очікують від держави більш очевидної і ефективної соціальної підтримки.

У питаннях зовнішньої і гуманітарної політики (вступ до ЄС і НАТО, посилення позицій української мови і культури) існують певні регіональні відмінності. Однак радикального несприйняття як політики посилення позицій української мови і культури, так і орієнтованого на Захід інтеграційного курсу країни серед основних суспільних груп не спостерігається. Відтак, розбіжності можуть бути подолані за рахунок виваженої державної

політики. У питаннях, пов'язаних із свободою віросповідання, значних розходжень не спостерігається, в цілому суспільство демонструє толерантність і очікує виваженої політики в цій сфері.

Для суспільства є більш прийнятними демократичні методи керування державою, опора на власні сили (національний бізнес), підтримка приватної ініціативи.

За таких умов підтримку більшості громадян може отримати партія, яка:

- у соціальній сфері: обстоює захист прав найманих працівників, захист громадян з низькими доходами, збільшення оподаткування “олігархів”, стримування цін і тарифів; знаходить баланс між реформуванням існуючої системи пільг і запровадження адресної системи, та збереженням існуючої системи соціального забезпечення;

- у питаннях соціально-економічного розвитку: виступає за розширення державного сектору економіки, повернення у державну власність раніше приватизованих підприємств; надає певний пріоритет підтримці національного капіталу порівняно з підтримкою закордонних інвестицій; виступає за підтримку фермерського руху; не виступає за запровадження вільного ринку землі;

- у зовнішній політиці: виступає за вступ України до ЄС в осяжній перспективі, а також і за вступ до НАТО;

- у питаннях гуманітарної політики: обстоює збереження і зміцнення статусу української мови, входження до європейського культурного простору, рівність всіх релігійних конфесій у відносинах з державою;

- у питаннях відносин між громадянином і державою, політичного розвитку: обстоює принцип дотримання політичних прав і свобод, не намагається виправдати їх обмеження заради дотримання політичної стабільності; виступає за посилення громадського контролю за правоохоронними органами; підтримує політику децентралізації та надання більших прав регіонам; знаходить баланс у питанні пріоритетності прав особистості чи спільноти; не виступає за різку зміну моделі устрою системи влади.

Водночас, зрозуміло, що відповідні програмні заходи є необхідною, однак, далеко не єдиною умовою для досягнення електорального успіху.

4. РЕКОМЕНДАЦІЇ

Суспільно-політичні процеси в Україні після подій Майдану розвивалися в умовах багато в чому екстремальних. Суспільство продемонструвало наявність потужного запиту на суттєві, часом радикальні зміни в усіх сферах відносин – від механізмів формування державної політики та організації влади (в т.ч. – децентралізації влади і реформи органів місцевого самоврядування) до повного перезавантаження правоохоронних органів і судової системи, початку справжньої боротьби проти корупції, деолігархізації й стимулювання економічного зростання.

Партійна система внаслідок суспільних процесів, знаходиться на початку нового етапу свого розвитку, важливою особливістю якого є зростання впливу суспільства (прямого та опосередкованого) на політичне життя. Очевидним є запит з боку суспільства на появу нових політиків, нових лідерів і нових політичних сил, які б громадяни хотіли бачити передусім виразниками й захисниками своїх інтересів.

Громадяни, як свідчать дані загальнонаціональних соціологічних досліджень¹, готові сприймати існуючі політичні партії саме в якості партій, проте висувають до них дедалі більше вимог і запитів, що вказує на певне відставання партійного розвитку від суспільних процесів.

Виходячи з цього, головними викликами для самих партій, політикуму і влади на цьому етапі бачаться подолання існуючої недовіри з боку суспільства, розвиток співпраці з громадянським суспільством, становлення політичних партій як ефективних демократичних інституцій, що діючи в певній стабільній системі, представляють інтереси різних суспільних верств у державній політиці. Як свідчить досвід становлення партійної системи України за роки незалежності, головну роль у реалізації цих завдань мають відігравати самі політичні партії. Сучасні процеси в суспільно-політичному житті України, зокрема зумовлені реалізацією курсу на європейську інтеграцію та значною актуалізацією та підвищенням впливу громадянського суспільства, створили для цього сприятливі передумови.

Зважаючи на це, головним адресатом рекомендацій, сформульованих нижче, є політичні партії України. Рекомендації для органів влади спрямовані на те, щоб надати додаткові зовнішні стимули для внутрішньопартійних трансформацій.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. Зосередити увагу на необхідності постійної роботи з формування стабільної електоральної бази партій на основі представництва інтересів різних соціальних груп, досягнення відповідності партійної системи і політичних партій, як її елементів, соціальної структури суспільства.

Існує суспільний запит на співпрацю партій з громадянським суспільством, отже, така співпраця має стати важливим резервом для розвитку партій і зростання їх підтримки на виборах усіх рівнів.

2. Відповідально поставитися до програмно-ідеологічного напрямку роботи. Суспільство очікує від партій ідеологічної визначеності, наявності програми дій у вигляді чітко сформульованих цілей і завдань, розуміння механізмів і способів їх реалізації та очікуваних наслідків.

Програми не повинні бути схожими на програми інших партій – в такому разі втрачається ідентичність партії, знижується мотивація виборця. Так само передвиборна платформа (програма) має базуватися на положеннях програми партії, але не повторювати її, й містити конкретні та досяжні цілі й завдання, а також способи їх досягнення. Варто уникати відвертого популізму та нереалістичних

цілей, оскільки це не додає електоральної привабливості й знижує підтримку партії у період між виборами.

У програмній роботі дуже важливо враховувати, що суспільство готове підтримати партії, які зосереджуються на проблемах, спільних для всієї країни, і не схильне підтримувати наголос на відмінностях між різними регіонами (соціокультурними та іншими).

Програмно-ідеологічна робота повинна враховувати, що в нинішній ситуації суспільство очікує від держави підвищення рівня соціального захисту разом із посиленням спроможності захистити національні інтереси у сфері безпеки, зовнішньої політики, гуманітарної політики.

Для практичної реалізації програмно-ідеологічної роботи доцільно передбачити створення аналітичних структур, які б працювали для потреб партій на постійній основі (не в якості передвиборних штабів, які мають створюватися і працювати окремо).

3. Важливо відійти від жорсткої “прив’язки” партії до того чи іншого лідера, що робить партію фактично заручником його політичної кар’єри, і перенести акцент на колегіальну роботу партійного керівництва. Водночас необхідно враховувати, що в суспільстві

¹ Докладно див. матеріал “Політичні партії і партійна система України на сучасному етапі: думки громадян”, розміщений в цьому журналі.

існує потужний запит не просто на міфічні “нові обличчя”, а на лідерів, які не можуть бути звинувачені в корупційних діях, які проявили себе у складних ситуаціях. Найбільш бажаними джерелами рекрутування таких лідерів суспільство бачить організації громадянського суспільства, інтелігенцію, патріотично налаштованих та політично активних громадян.

4. Громадяни розглядають партії як найважливіший механізм представництва їх інтересів у суспільних процесах. Це повинно стимулювати партії до активної системної роботи з налагодження комунікації з суспільством.

Складовими загальної стратегії комунікації мають бути, зокрема, постійні зустрічі з виборцями партійних представників, інформування суспільства на різних рівнях про діяльність партій, виконання ними їх програм і передвиборних платформ. Ефективна комунікація має доводити на практиці спільність інтересів партії та різних соціальних груп, врахування їх потреб у політичній діяльності, і здійснюватися різними засобами. Реалізація цього завдання потребує активного розгортання партійних регіональних структур і їх постійної, ефективної роботи на рівні кожної територіальної громади.

Одночасно необхідно розробити дієві механізми, які дозволять громадянам на практиці відчувати підзвітність перед громадою як партій, партійних осередків, так і посадових осіб, обраних від тієї чи іншої партії.

5. Асоціювання партій у суспільній свідомості з фінансово-промисловими групами, особами з сумнівною репутацією сприймається негативно. Запобігти зростанню негативного сприйняття партій можна завдяки продуманій кадровій політиці, прозорій фінансовій діяльності, увазі до потреб як усього суспільства, так і окремих соціальних груп.

В інтересах самих партій подбати про забезпечення і виконання рішень, необхідних для підвищення прозорості партійних фінансів та запровадження механізмів фінансування статутної діяльності партій з державного бюджету.

6. Кожна з партій має бути готовою працювати як інститут рекрутування і як певний “соціальний ліфт”, що дозволить ефективніше виконувати свої основні функції і розширювати як безпосередній кадровий резерв, так і електоральну базу. В цьому контексті важливо вибудувати систему партійної освіти і підготовки кадрів.

7. Партійні документи, і в першу чергу статуту партій, мають стати не формальними паперами, а документами, які дійсно регулюють внутрішню діяльність кожної партії. Особливу увагу в таких документах потрібно приділити питанням внутрішньопартійної демократії, порядку створення, повноважень і компетенції керівних органів, прозорості прийняття рішень, підзвітності партійного керівництва перед членами партії, проведення партійних з'їздів і конференцій.

Варто виробити ефективні механізми залучення членів партій до ухвалення рішень (зокрема, стосовно висунення кандидатів у депутати). В цілому це сприятиме не лише власне розвитку партії, але й позитивному її сприйняттю у суспільстві.

Звична практика “призупинення членства” в партіях має бути припинена. Постійна міграція політиків між різними партіями викликає високий рівень недовіри до партійної системи в цілому.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ОРГАНІВ ВЛАДИ

Проблема осучаснення розвитку партійного життя в Україні потребує змін до чинного законодавства щонайменше у трьох сегментах. Це – закони та нормативні документи, які стосуються питань регламентації утворення та реєстрації політичних партій, а також питань фінансової діяльності партій і виборчого законодавства.

1. Утворення та реорганізація партій, у т.ч. процедури, назви, удосконалення процедури об'єднання

1.1. Більш чітко визначити статус і процедуру установчого заходу та встановити вимоги, які стимулюють певний рівень представництва громадян уже на етапі створення партії.

Пропонується:

У Законі “Про політичні партії в Україні”:

1. *Передбачити, що установчим заходом з утворення політичної партії є збори громадян, у яких бере участь не менше як 50 осіб, які мають право бути членами політичних партій і не є на день проведення установчих зборів членами інших партій, при цьому не менше як 14 регіонів України мають бути представлені не менш як трьома учасниками зборів кожен.*

2. *Замінити “збір підписів громадян на підтримку створення партії” вимогою надання 500 заяв громадян про вступ до партії (включно з учасниками установчих зборів), у тому числі не менш як по 25 заяв громадян, які проживають у кожному з не менш як 14 регіонів України.*

1.2. Встановити чіткі вимоги до назви політичної партії, обмежити необгрунтовані зміни назв партій, унеможливити використання елементів назв як існуючих партій, так і партій, які припинили існування.

Пропонується:

У Законі “Про політичні партії в Україні”:

1. *Встановити, що кожна партія має назву, яка визначається установчими зборами партії з дотриманням вимог законодавства і не може бути змінена, крім випадку реорганізації партії шляхом об'єднання з іншою партією (партіями).*

2. *Визначити, що в усіх публічних правовідносинах, а також у внутрішньопартійному житті партія виступає під своєю назвою.*

3. *Встановити, що назва партії:*

- *не може повторювати чи бути подібною² до назви іншої зареєстрованої політичної партії, політичної партії, яка припинила діяльність, чи партії, яка змінила назву під час реорганізації, протягом 10 років після внесення відповідних відомостей до Державного реєстру політичних партій;*

² З метою практичного застосування цієї норми пропонується визначити структурні складові назви партій, включно з “індивідуальною складовою”, яка має бути відмінна від назв інших партій та суб'єктів.

- не може повторювати чи бути подібною до назви (найменування) органу державної влади, органу місцевого самоврядування, адміністративно-територіальних одиниць, міжнародних організацій і т.п.;
- не може повторювати чи бути подібною до власних чи комерційних назв суб'єктів підприємницької діяльності, зареєстрованих в Україні, чи загальновідомих комерційних найменувань;
- не може містити імені та/чи прізвища фізичної особи чи абревіатуру, співзвучну з іменем чи прізвищем фізичної особи, незалежно від згоди цієї фізичної особи;
- не може містити назви іншої держави чи форм, похідних від неї; слів “державна”, “державний”, “міжнародний” у відповідних формах.

1.3. У розвитку партійної системи України важливу роль повинні відігравати процеси об'єднання політично та ідеологічно близьких партій. Регулювання процедури приєднання повинно забезпечити конституційно-правову правонаступність об'єднаної партії, передбачити спрощену процедуру припинення юридичної особи партії, що приєднується, з огляду на простоту відповідних майнових правовідносин. Лише в цьому випадку передбачити можливість зміни назви партії (прийняття об'єднаною партією нової назви).

Пропонується:

У Законі “Про політичні партії в Україні”:

1. Встановити, що рішення про реорганізацію двох чи більшої кількості партій шляхом їх об'єднання приймаються з'їздами кожної з цих партій відповідно до їх статутів і повинні бути узгодженими. Передбачити визначення партії, спадкоємцем якої буде об'єднана партія.

2. Передбачити контроль порядку скликання, проведення і прийняття рішень з'їздів щодо відповідності статутів партій вимогам з боку органу реєстрації у звичайному порядку, встановленому Законом. Встановити, що після позитивного висновку органу реєстрації рішення з'їздів не можуть бути оскаржені.

3. На об'єднавчому з'їзді партії повинно здійснюватися: остаточне оформлення об'єднаної партії; прийняття її установчих документів чи внесення змін до програми і статуту партії, спадкоємцем якої є об'єднана партія; формування складу керівних органів об'єднаної партії; прийняття рішення щодо нової назви об'єднаної партії чи збереження старої назви партії, спадкоємцем якої є об'єднана партія; рішення щодо символіки об'єднаної партії. У статуті об'єднаної партії має бути передбачено закріплення назв партій, які об'єдналися.

4. Передбачити, що в об'єднавчому з'їзді повинно брати участь не менше 100 делегатів, обраних з'їздами партій, що об'єднуються, які представляють усі місцеві організації регіонального рівня цих партій.

5. Передбачити, що рішення з'їздів партій, на яких прийнято рішення про об'єднання, та рішення об'єднавчого з'їзду є обов'язковими для усіх місцевих організацій партій, що об'єднуються.

6. Передбачити, що після повідомлення про проведення об'єднавчого з'їзду орган реєстрації вилучає з Державного реєстру політичних партій відомості про партії, що об'єдналися (крім партії, спадкоємцем якої є об'єднана партія), як такі, що припинили існування.

2. Забезпечення реального “всеукраїнського статусу” політичних партій

2.1. Виробити ефективні правові механізми реального забезпечення “всеукраїнського статусу” політичних партій, зокрема, їх здатності діяти в межах всієї держави, та обов'язок забезпечити таку здатність через утворення місцевих організацій.

Пропонується:

У Законі “Про політичні партії в Україні”:

1. Встановити, що протягом шести місяців після державної реєстрації політичної партії вона зобов'язана утворити та зареєструвати не менше 18 регіональних партійних організацій.

2. Передбачити регулярний контроль дотримання всеукраїнського статусу партії (вимоги існування 18 регіональних організацій) через інформування органу реєстрації про проведення статутних заходів (конференцій партійних організацій, засідання керівних органів).

3. Встановити, що висувати кандидатів на загальнонаціональних виборах на всій території України може політична партія, яка, за даними органу реєстрації, забезпечує свій всеукраїнський характер, а на місцевих виборах – зареєстрована місцева організація партії, яка має всеукраїнський характер.

4. Встановити, що у разі виявлення факту відсутності у складі партії 18 регіональних організацій орган реєстрації виносить партії попередження з пропозицією упродовж шести місяців усунути порушення.

3. Проблема формалізації членства/обліку членів

3.1. Необхідно зберегти внутрішньопартійний характер обліку членів партії, статутне регулювання вступу до партії, вибуття (виключення) з партії, неможливість судового оскарження цих дій.

Збереження обмежень права на членство в партіях для деяких категорій посадових осіб, а також заборона на одночасне членство в більш ніж одній партії, повинні підлягати публічному контролю.

Пропонується:

У Законі “Про політичні партії в Україні”:

1. Уточнити перелік посадових осіб та осіб, які займаються певними видами діяльності, яким заборонене членство в політичних партіях. Відомості про їх можливу належність до певної партії повинні підлягати публічному контролю, у тому числі превентивному під час призначення на відповідну посаду.

2. Встановити, що керівні посади в партії (місцевих організаціях партії) можуть обіймати лише члени відповідної партії. Тому відомості про

чинний склад керівних органів партії (місцевих організацій партії) повинні бути публічними. Вхідження до складу керівного органу партії розглядається як свідчення членства особи у відповідній партії.

У Законах “Про вибори народних депутатів України”, “Про місцеві вибори”:

1. У зв'язку з суспільною значущістю відомостей про партійність (позапартійність) осіб, висунутих кандидатами на виборах, вважати повідомлення партії – суб'єкта висунування про партійність кандидата офіційним засвідченням факту членства кандидата у партії або його позапартійності (неналежності до жодної партії).

3.2. Відсутність у Законі “Про політичні партії в Україні” вичерпного переліку підстав та наслідків зупинення призводить до низки негативних явищ (члени і навіть керівники партій, які не висувають кандидатів, “зупиняють” членство і балотуються на виборах від імені інших партій як “позапартійні”; після обрання на виборах такі особи “поновлюються” у своїх партіях, у т.ч. на керівних посадах). Такі дії є зловживанням правом, спрямованим на обман виборців.

Необхідно відмовитися від інституту “зупинення (тимчасового призупинення) членства в партії”, передбачивши лише право громадянина вийти зі складу партії за власним бажанням.

3.3. Вибори народних депутатів України 2012р. та 2014р. засвідчили наявність тенденції, за якої списки кандидатів, висунутих певною політичною партією, майже повністю складаються з “позапартійних” кандидатів. За таких умов політична партія у разі успіху не матиме політичного впливу на обраних від її імені депутатів, а отже, не може гарантувати виконання власної передвиборної програми.

З метою запобігання цьому явищу, пропонується передбачити можливість встановлення квот для членів партій у виборчих списках партій, зберігаючи можливість висунування політичною партією позапартійних осіб.

Пропонується:

У Законах “Про вибори народних депутатів України”, “Про місцеві вибори”:

Передбачити, що у виборчому списку кандидатів, висунутому політичною партією (місцевою організацією партії), не менше 50% кількості кандидатів повинні бути членами цієї партії.

4. Посилення програмно-ідеологічної функції

Необхідно передбачити, що передвиборна програма партії має базуватися на її програмі як установчому документі і не може їй суперечити.

Пропонується:

У Законі “Про політичні партії в Україні”:

1. *Встановити вимогу, що програма партії, яка подається до органу реєстрації під час реєстрації партії або в разі внесення до неї змін, повинна відрізнятися від програм уже зареєстрованих партій. Відсутність істотних відмінностей у “загальнонаціональних програмах суспільного розвитку” двох партій має бути підставою відмови в реєстрації (з пропозицією усунення таких недоліків).*

У Законах “Про вибори народних депутатів України”, “Про місцеві вибори”:

1. *Встановити, що передвиборна програма партії (місцевої організації партії) має базуватися на програмі партії. У разі суперечностей передвиборної програми з програмою партії відповідна виборча комісія повинна повертати документи, подані на реєстрацію кандидатів, висунутих партією, для усунення недоліків.*

5. Засоби забезпечення внутрішньопартійної демократії та їх нормативна регламентація

5.1. Зважаючи на те, що статuti багатьох політичних партій містять положення, які не сприяють демократичному характеру внутрішньопартійного життя, засади внутрішньопартійної демократії доцільно визначити на рівні закону.

5.2. Зокрема, необхідно забезпечити верховенство виборних колегіальних органів партії, регулярність проведення з'їздів партії, обмеження проведення з'їздів у декілька етапів (що має наслідком незмінюваність делегатів з'їзду протягом тривалого періоду), встановити загальне співвідношення повноважень вищої посадової особи партії та виборних колегіальних керівних органів партії.

5.3. Встановити законодавчу вимогу обов'язкового існування органу внутрішньопартійного статутного контролю, незалежного від керівних органів та вищих посадових осіб партії, члени якого обираються з'їздом партії. Передбачити, що члени цього органу не можуть бути одночасно членами жодного керівного органу партії чи місцевої організації партії.

5.4. Статут партії має передбачати утворення незалежного партійного органу, уповноваженого проводити внутрішній аудит фінансово-матеріального стану партії, встановивши порядок його утворення, порядок і строки проведення аудиту, порядок доведення висновків аудиту до відома усіх місцевих організацій партії.

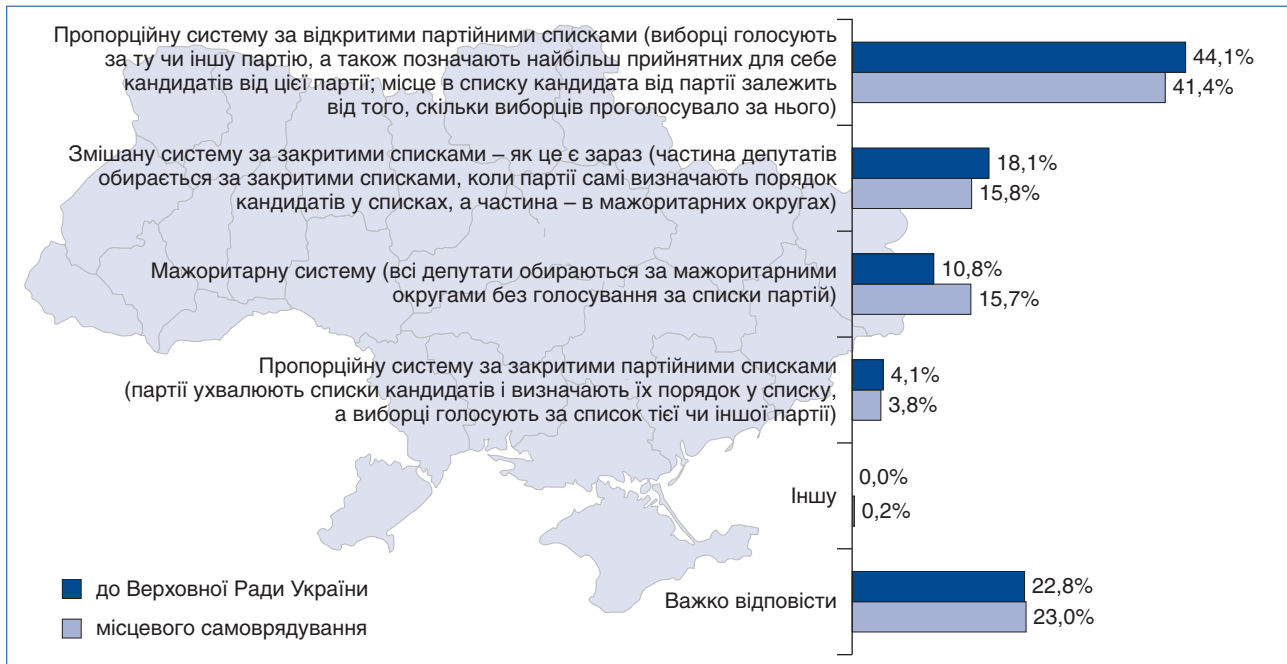
6. Прозорість партійних фінансів

6.1. Забезпечити реалізацію у визначені терміни змін до законодавства, що передбачають, зокрема, бюджетне фінансування статутної діяльності політичних партій, не допустити відтермінування введення в дію чи скасування цих змін під приводом складної фінансово-економічної ситуації чи з інших причин.

6.2. Передбачити законом збір членських внесків як обов'язкового джерела фінансування партій; розмір внесків має встановлювати сама партія.

Яку систему виборів Ви вважаєте найкращою для України? % опитаних

7. Політичні партії і держава

7.1. Визначити єдиний центральний орган виконавчої влади, уповноважений здійснювати реєстрацію політичних партій, контроль за дотриманням партіями у їх діяльності вимог закону (крім виборчої та фінансової діяльності) та нагляд за дотриманням партіями вимог їх статутів.

7.2. Передбачити ведення органом реєстрації публічного Державного реєстру політичних партій, який містить інформацію про:

1) назву партії, а також (у разі об'єднання партій) попередню назву та назви партій, які об'єдналися під час реорганізації;

2) рік реєстрації, рік реорганізації (об'єднання);

3) установчі документи (програму і статут) партії у їх поточній редакції;

4) дату проведення останнього з'їзду партії;

5) склад центральних керівних органів партії, ім'я вищої посадової особи партії;

6) місце знаходження (юридичну адресу) партії;

7) перелік зареєстрованих регіональних організацій партії із зазначенням щодо кожної року її реєстрації, дати проведення останньої конференції організації, складу керівних органів, імені вищої посадової особи (керівника) організації, місця знаходження (юридичної адреси) організації.

7.3. Передбачити обов'язок партії повідомляти орган реєстрації про проведені з'їзди партії, конференції регіональних організацій партії, внесення змін до програми чи статуту партії, зміни у складі керівних

органів, зміни вищих посадових осіб партії, регіональної організації партії, утворення чи припинення діяльності регіональних організацій партії, зміну юридичної адреси партії чи її регіональної організації.

7.4. Передбачити, що орган реєстрації повинен оприлюднювати на своєму сайті всі власні рішення, прийняті щодо політичних партій.

7.5. З метою недопущення існування "партій-фантомів"³, які є живильним середовищем для негативного явища "купівлі-продажу" політичних партій, встановити чітку та ефективну процедуру добровільного припинення діяльності (саморозпуску) політичної партії.

8. Виборче законодавство для парламентських/місцевих виборів

8.1. Ухвалити зміни до Закону "Про вибори народних депутатів України", в яких запровадити пропорційну виборчу систему з відкритими регіональними списками кандидатів та компенсаційним загальнодержавним рівнем. Виборчі регіони повинні переважно відповідати адміністративно-територіальним одиницям регіонального рівня (з можливим поділом найбільших на два виборчі регіони). Встановити загальнодержавний виборчий бар'єр на рівні 4%.

8.2. Ухвалити зміни до Закону "Про місцеві вибори", в яких на виборах депутатів міських рад (міст обласного значення, міста Києва) запровадити пропорційну виборчу систему з відкритими списками в одному або декількох (за наявності районного поділу) виборчих округах.

Допустити висування списків незалежних кандидатів ("самовисування списком") на таких виборах.

У підготовці Аналітичної доповіді брали участь: Ю.Якименко (керівник проекту), А.Биченко, В.Зам'ятін, О.Мельник, М.Міщенко, В.Мусяяка, О.Піщучіна, А.Стецьків, М.Сунгуровський, В.Юрчишин (Центр Разумкова); Н.Богашева (Інститут виборчого права); С.Конончук (Український незалежний центр політичних досліджень).

³ Зареєстрованих партій, які перебувають у бездіяльному стані і не проводять активної діяльності, а також партій, які прийняли рішення про саморозпуск (про приєднання до іншої партії), однак процес ліквідації яких не завершений протягом тривалого часу).

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ		
Політична партія “Народний фронт”	Партія “Блок Петра Порошенка”	Політична партія “Об’єднання “Самопоміч”
zareєстрована 31 березня 2014р. лідер – Арсеній ЯЦЕНЮК Програма “Відновлення України”	zareєстрована 5 травня 2000р. лідер – Юрій ЛУЦЕНКО Програма “Жити по-новому!”	zareєстрована 29 грудня 2012р. лідер – Андрій САДОВИЙ Програма “В єдності – сила”
(22,14%)*	(21,82%)*	(10,97%)*
ВНУТРІШНЯ		
Децентралізація,		
Децентралізація. Органи місцевого самоврядування повинні отримати стабільну фінансову основу для виконання розширених повноважень.	Децентралізація влади. Громади на місцях повинні отримати більше прав і коштів на реалізацію повноважень. Виконавча влада в областях належатиме не призначеним згори “губернаторам”, а виконкомам, сформованим облрадами, обраними людьми.	Децентралізація влади.
Люстрація		
Кадрове очищення та оновлення органів влади. Залучення громадянського суспільства до вирішення найактуальніших проблем.	Антикорупційна люстрація судових, правоохоронних, податкових і митних органів. Вибірні органи влади та місцевого самоврядування, які втратили довіру людей, мають бути дочасно переобрані.	Люстрація – очищення держслужби від людей, які працюють на шкоду своїй державі.
Антикорупційна		
Оновлення антикорупційного законодавства та запровадження нових антикорупційних практик: • створення незалежного антикорупційного органу, • запровадження декларування чиновниками, політиками, суддями, працівниками прокуратури та ін. як доходів, так і витрат, з обов’язковою перевіркою цих відомостей, • залучення громадськості до процесу анти-корупційного моніторингу. Запровадження електронного врядування, перехід до надання адміністративних послуг усюди за принципом “єдиного вікна”.	Отримання громадянами вичерпної інформації про рішення державних органів та органів місцевого самоврядування. Відкритими мають бути кадрова політика і діяльність кожного чиновника та високопосадовця, його статки й доходи, а також витрати держслужбовців та їхніх сімей.	Створення незалежного органу для розслідування високопосадової корупції. Прозорі державні закупівлі та процедури реалізації майна. Спрощення процедури надання адміністративних послуг.
Розподіл влади,		
Продовження реформи політичної системи України, спрямованої на створення надійних запобіжників проти спроб узурпації державної влади.	Збереження і подальше вдосконалення відновленої парламентсько-президентської форми правління, за якої Уряд формується парламентською коаліцією. Перехід до обрання парламенту за відкритими партійними списками.	Збалансування повноважень та відповідальності Президента, парламенту та Уряду за кожне повноваження. Прийняття закону про Президента. Скасування пільг та встановлення достойної оплати парламентарів та міністрів. Відмова від депутатської недоторканності.

* Програми взяті з офіційного сайту ЦВК, рубрика “Позачергові вибори народних депутатів України 2014”, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wr501?PT001F01=910>.

ПАРТІЙ УКРАЇНИ, ЯКІ МАЮТЬ ФРАКЦІЇ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ

Політична партія “Опозиційний блок”	Радикальна партія Олега Ляшка	Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”
<p>zareєстрована 23 квітня 2010р. лідер – Юрій БОЙКО Програма: “Україна: право на майбутнє”</p>	<p>zareєстрована 28 вересня 2010р. лідер – Олег ЛЯШКО Програма: “План Ляшка. Перемога України”</p>	<p>zareєстрована 16 вересня 1999р. лідер – Юлія ТИМОШЕНКО Програма: “Україна переможе!”</p>
(9,43%)*	(7,44%)*	(5,68%)*
ПОЛІТИКА		
місцеве самоврядування		
<p>Децентралізація влади. Громадяни повинні отримати право самостійно, шляхом прямого голосування обирати керівників регіонів та відкликати їх. Передача функцій, повноважень і фінансів територіальним громадам, утворити виконавчі органи місцевих рад, ліквідувавши районні державні адміністрації.</p>	<p>Децентралізація влади. Зібрані податки в більшості своїй залишаються на місцях. Надання громадам право проводити референдуми для вирішення важливих питань.</p>	<p>Проведення реформи місцевого самоврядування, розширивши його права та фінансову самостійність згідно Європейської хартії місцевого самоврядування. Ліквідація місцевих державних адміністрацій, надавши право обласним та районним радам формувати свої виконкомні.</p>
<p>Зупинка бездумного звільнення державних службовців та переслідування політичних опонентів під гаслом люстрації. Боротьба з корупціонерами повинна здійснюватися в рамках чинного законодавства.</p>	<p>Очищення влади від зрадників та крадіїв. Повна люстрація – це проведення перевірки діяльності чиновників на місцях.</p>	<p>Ухвалення закону про люстрацію та створення незалежної Державної люстраційної комісії. Заборона займати державні посади тим керівникам і депутатам, які працювали на режим Януковича, голосували за диктаторські закони 16 січня, були запідозрені в корупції.</p>
політика		
	<p>Знищення хабарництва. Створення суспільного антикорупційного корпусу – для реакції на скарги громадян. Техніка провокування хабарів із негайним затриманням і покаранням хабарника. Націоналізація їх майна. Система контролю видатків чиновників. Усунення олігархів.</p>	<p>Приведення законодавства у сфері діяльності судів, прокуратури, СБУ, міліції, держслужби до стандартів і антикорупційних вимог ЄС. Запровадження максимально жорсткої кримінальної відповідальності за корупцію та хабарництво. Ухвалення закону, за яким кожен чиновник та його родина будуть зобов’язані довести легальність походження свого майна. Зобов’язати чиновників та депутатів декларувати не лише доходи, але й витрати. Їх податкові декларації викладати в Інтернет. Створення незалежного Антикорупційного бюро з правом на провокацію хабара та перевірку на детекторі брехні. Відкриття мережі “універсамів” адмінпослуг. Створення системи електронного уряду.</p>
виборча система		
<p>Розпочати процес конституційних змін. Повноцінна реалізація прав та свобод людини і громадянина. Забезпечення стабільного економічного, суспільно-політичного розвитку України – основна мета реформування Основного Закону.</p>	<p>Вибори за відкритими списками.</p>	<p>Ухвалення закону про проведення виборів до Верховної Ради за пропорційною системою з відкритими списками. Прийняття закону про парламентську опозицію з правом призначати керівника Рахункової палати для контролю за бюджетними витратами. Скасувати недоторканість президента, парламентарів і суддів. Запуск механізму відкликання народного депутата України. Прийняття законів про імпичмент президента та прозорість фінансування партій.</p>

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ		
Політична партія “Народний фронт”	Партія “Блок Петра Порошенка”	Політична партія “Об’єднання “Самопоміч”
ГУМАНІТАРНА		
Мова		
Поширення використання державної мови.	Вільне використання рідної мови, при обов’язковому збереженні та зміцненні єдиного гуманітарного українського простору, в мовно-культурній сфері, в освіті, в політиці історичної пам’яті обов’язково буде враховуватися специфіка кожного регіону.	
Інформаційна політика,		
Захист національного інформаційного простору. Конкуrentний медіаринок, незалежні та професійні ЗМІ, потужні суспільні медіа. Формування спільної загальнонаціональної ідентичності.	Прозора структура власності ЗМІ. Створення суспільного телебачення.	Створення системи проактивної державної інформаційної політики. Розвиток телекомунікаційної інфраструктури.
Наука		
Патріотичне виховання громадян. Продовження реформ в освітній сфері на європейських засадах.		Підвищення оплати праці вчителів. Справжнє академічне та студентське самоврядування. Грантова підтримка молодих науковців. Створення незалежного Національного фонду досліджень для фінансування фундаментальних, прикладних досліджень, інноваційних проектів та стартапів.
Релігія		
ЕНЕРГЕТИЧНА		
Диверсифікація джерел і шляхів поставок енергоресурсів, їх економія та досягнення високого рівня енергоефективності. Приведення енергетичного сектору у відповідність до вимог Договору про створення Енергетичного співтовариства.		
ЗОВНІШНЯ		
Зовнішньополітичні		
Законодавче відновлення та реалізація стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію.	Повноцінне членство України в Європейському Союзі.	Відмова від позаблокового статусу України.
Крим,		
	Політична та дипломатична боротьба за повернення тимчасово окупованого Криму і збереження територіальної цілісності України.	

ПАРТІЙ УКРАЇНИ, ЯКІ МАЮТЬ ФРАКЦІЇ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ

(продовження)

Політична партія “Опозиційний блок”	Радикальна партія Олега Ляшка	Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”
ПОЛІТИКА		
Забезпечення всебічного розвитку української мови як державної. Надання можливості громадам визначати статус російської та інших мов як регіональних мов у місцях компактного проживання національних меншин. Законодавчо закріпити право розвитку регіональних мов у сферах судочинства, культури, освіти, надання адміністративних послуг.		
ЗМІ		
і освіта		
Розширення мережі позашкільних навчальних закладів.		Запровадження державних грантів для молоді на отримання вищої освіти та стажування в Європі.
Розробка та затвердження Концепції гуманітарного розвитку “Єдність у різноманітті” з метою законодавчого забезпечення організаційних засад духовного розвитку кожної людини.		
СФЕРА		
Підвищення енергоефективності та енергетичної незалежності держави.		
ПОЛІТИКА		
орієнтації		
Збереження позаблокового статусу та нейтралітету.	Асоціація з ЄС.	Вступ України до НАТО. Повноправне членство України в Європейському Союзі.
АТО		
Активізація переговорів з Росією за посередництва держав ЄС, США та інших країн з метою створення сталих умов для миру на сході України.		Повернення до “жневського” формату переговорів з Росією. Запровадження власних санкції проти Росії, добитися її визнання країною-агресором і спонсором тероризму, ДНР, ЛНР – терористичними організаціями. Запустити програму з повернення Криму, змусити Росію компенсувати збитки від окупації АР Крим та частини Донбасу в міжнародних судах.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ		
Політична партія “Народний фронт”	Партія “Блок Петра Порошенка”	Політична партія “Об’єднання “Самопоміч”
ЕКОНОМІКА		
Податки		
Реформа податкової системи.	Скорочення кількості податків, зменшення їх ставки, а шляхи уникнення сплати податків через офшори – перекрити. Спрощене оподаткування для малого та середнього бізнесу.	Децентралізація податків. Лібералізація податкового законодавства щодо спонсорства та меценатства освіти, науки, культури та спорту.
Право		
Розкриття структури власності підприємств.	Недоторканість власності.	Перетворення землі сільськогосподарського призначення на актив українського селянина, аби він міг залучати інвестиції і розвивати своє господарство.
Дерегуляція		
Демоніполізація економіки. Розширення свободи підприємницької діяльності, істотне скорочення функцій адміністративного регулювання економіки. Зменшення кількості дозволів, контролюючих органів і перевірок тощо. Протягом 20 років увійти до першої двадцятки країн за Індексом людського розвитку. Запровадження електронного врядування, перехід до надання адміністративних послуг усюди за принципом “єдиного вікна”.	Впровадження реальної конкурентної економічної моделі в Україні. Антимоніполий комітет має стати ключовим економічним регулятором.	Дерегулювання, боротьба з корупцією та монополіями. Спрощення процедури надання адміністративних послуг. Запровадження реальної антимонопольної політики. Забезпечення доступної вартості фінансових ресурсів.
Пріоритетні		
Сільськогосподарська продукція. Розвиток сучасних галузей виробництва.	Аграрна галузь. Розвиток наукоємних технологій.	Високі технології, машинобудування та поглиблена переробка. Створення технологічних та індустріальних парків, експортно-кредитного агентства, банку розвитку та фонду модернізації. Експорт продуктів харчування, а не лише агросировини.
Соціальна		
Зарплати,		
	Соціальний захист найбідніших громадян.	
Грошова		
Недопущення скасування чи скорочення субсидій малозабезпеченим громадян на оплату комунальних послуг.		Запровадження адресної допомоги. Прозоре та адресне забезпечення осіб, які захищали свободу українців та територіальну цілісність України, а також їхніх сімей.

ПАРТІЙ УКРАЇНИ, ЯКІ МАЮТЬ ФРАКЦІЇ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ

(продовження)

Політична партія “Опозиційний блок”	Радикальна партія Олега Ляшка	Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”
власності		
<p>Зниження податкового навантаження на малий та середній бізнес та запровадження мораторію на його перевірки. Запровадження кредитних та податкових канікул для підприємств у регіонах, що постраждали внаслідок воєнних дій.</p>	<p>Проста та зрозуміла система оподаткування. Кредити на розвиток під 5% на 10 років. Менші податки на заробітну платню, більші на сировинну продукцію олігархів. Кризовий податок для олігархів.</p>	<p>Спрощення процедури сплати та зменшення кількості існуючих податків і зборів – їх має залишитися не більше шести. Знизити розмір єдиного соціального внеску до 15%.</p>
<p>Покращення інвестиційного клімату.</p>	<p>Проста звітність, мінімум перевірок та бюрократії.</p>	<p>Радикальне скорочення кількості ліцензій та контролюючих органів. Істотне скорочення чисельності працівників держорганів. Запровадження інституту бізнес-омбудсмена, заборонити “маски-шоу” та необгрунтовані перевірки малого та середнього бізнесу. Відкриття мережі “універсамів адмінпослуг”.</p>
галузі		
<p>Затвердження Державної програми підтримки національних виробників.</p>	<p>Відродження якісного виробництва повного циклу. Допомога українському виробнику, роботодавцю, платнику податків.</p>	
сфера пенсії		
<p>Забезпечення індексації зарплат і пенсій відповідно до рівня інфляції. Зупинка скорочення працівників бюджетної сфери та забезпечення гідної оплати їхньої праці.</p>		<p>Бійцям АТО достойні зарплати й пільги.</p>
допомога		
<p>Збільшення допомоги при народженні дитини та допомоги по догляду за дитиною. Запровадження пільгового кредитування молодих сімей для придбання житла. Підвищення соціального захисту військово-службовців та їхніх сімей, правоохоронців, членів сімей загиблих і поранених учасників АТО.</p>	<p>Цільова грошова допомога мало-забезпеченим. Сім’ї, в яких двоє дітей, визнають багатодітними і вони будуть отримувати відповідну допомогу. Пораненим в АТО та їх сім’ям держава забезпечить соціальний захист.</p>	

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ		
Політична партія “Народний фронт”	Партія “Блок Петра Порошенка”	Політична партія “Об’єднання “Самопоміч”
Медичне		
Забезпечення доступності якісних медичних послуг. Надання необхідного медичного обслуговування, протезування своїм героям, так і за забезпечення житлом, надання соціальних гарантій родинам тих, хто загинув у боях за Україну.		Відкриття доступу до медичних установ та санаторно-курортних закладів Державного управління справ. Запровадження медичного страхування. Забезпечення гідної винагороди за лікарську працю.
ПРАВООХОРОННА		
Судочинство		
Реальна судова реформи, яка передбачала б як кадрове очищення і “перезавантаження”, так і суттєві інституційні зміни.	Незалежність суду. Встановлення публічного контролю за призначенням і діяльністю суддів і створення системи їхнього автономного функціонування.	Оновлення суддівського корпусу. Усунення Президента та парламенту від формування суддівського корпусу Удосконалення механізмів добору і дисциплінарної відповідальності суддів, для зміцнення їх незалежності.
Органи		
Докорінна реформа правоохоронних органів і сфери цивільної безпеки.	Реформа правоохоронної системи судів, міліції, СБУ, прокуратури.	Підвищення відповідальності за злочини чи злочинну бездіяльність посадових осіб держави, прокурорів, правоохоронців зі скороченням чисельності та підвищенням оплати праці. Запровадження муніципальних органів правопорядку. Оновлення прокурорського корпусу. Становлення прокуратури як служби державного обвинувачення.
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА		
Територіальна цілісність, оборона		
Відновлення територіальної цілісності України. Встановлення контролю над державним кордоном. Оновлення Стратегії національної безпеки України. Ухвалення нової Воєнної доктрини, в якій Росія буде чітко визначена державою-агресором.	Політична та дипломатична боротьба за повернення тимчасово окупованого Криму і збереження територіальної цілісності України.	Формування нової воєнної доктрини. Виробництво та закупівлю сучасного озброєння. Ефективне управління ВПК.
Збройні Сили		
Реформування армії та інших структур сектору безпеки і оборони, їх оснащення новими, сучасними видами озброєнь, військового обладнання, допоміжними засобами.	Збільшення витрат на модернізацію та посилення Збройних Сил.	Формування військового резерву шляхом створення системи військової підготовки громадян.
Добровольці,		
		Підтримка громадян, які самоорганізувалися для допомоги війську.

ПАРТІЙ УКРАЇНИ, ЯКІ МАЮТЬ ФРАКЦІЇ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ (продовження)		
Політична партія “Опозиційний блок”	Радикальна партія Олега Ляшка	Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”
забезпечення		
Запровадження медичного страхування, забезпечення права на безоплатне одержання медичних послуг мало-забезпеченим верствам населення та пенсіонерам.	Виділення на медицину в 10 разів більше коштів ніж зараз. Фельдшерсько-акушерський пункт в кожному селі.	
СИСТЕМА		
Проведення судової реформи. Вибірність суддівського корпусу, розширення суддівського самоврядування.		Люстрація суддів, причетних до порушень прав людини, ухвалення неправосудних рішень, політичних переслідувань, корупції. Формування судів присяжних. Створення рівних можливостей для захисту своїх прав через суд для всіх громадян. Обирання народом суддів місцевих судів.
внутрішніх справ		
Реформування правоохоронної системи, забезпечення її безумовної підзвітності та підконтрольності суспільству.		Реформа пенітенціарної системи.
І ОБОРОНА		
Зміцнення обороноздатності України.	Перемога у війні.	Збереження територіальної цілісності, суверенітету України. Організувати Ставку Верховного Головнокомандувача, через яку Президент здійснюватиме все керівництво обороною держави.
України		
Реалізація програми модернізації армії забезпечить державними замовленнями понад 160 підприємств оборонно-промислового комплексу України.		Побудова потужної армії. Відродження Збройних Сил України та забезпечення їх переоснащення на базі вітчизняного ВПК згідно стандартів НАТО. Очищення армії від зрадників, заміна некомпетентних генералів.
волонтери		
Роззброєння всіх незаконних воєнізованих формувань.	Створення потенційних партизанських загонів і підготовка населення до оборони великих міст.	Зняття бюрократичних перешкод у діяльності волонтерів.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ,		
Політична партія “Всеукраїнське об’єднання “Свобода”	Комуністична партія України	Партія “Сильна Україна”
зареєстрована 16 жовтня 1995р. лідер – Олег ТЯГНИБОК Програма “Українська перемога: Програма докорінних перетворень”	зареєстрована 5 жовтня 1993р. лідер – Петро СИМОНЕНКО Передвиборча програма “Мир – українській землі! Благополуччя – кожній сім’ї!”	зареєстрована 25 березня 2005р. лідер – Сергій ТІГІПКО
(4,71%)*	(3,88%)*	(3,11%)*
ВНУТРІШНЯ		
Децентралізація,		
Розпуск місцевих держадміністрацій. Передача їхніх повноважень виконкомам місцевих рад.	Здійснення конституційних змін, що відкривають шлях до децентралізації. Широка самостійність регіонів за умови міцних конституційних гарантій єдності та територіальної цілісності країни. Найважливіші дискусійні питання державного і суспільного життя повинні вирішувалися шляхом народних плебісцитів.	Регіоналізація управління. Місцеві громади (на рівні міст і районів) повинні отримати право розпоряджатися своїм майном і більшою частиною бюджетних коштів, що збираються на їхній території, впливати на призначення керівників місцевих правоохоронних та контролюючих органів. Регіональні (обласні та районні) ради повинні отримати право обирати органи управління. Регулювання ставок місцевих податків залежно від потреб регіону. Функції представників Президента в регіонах мають бути зведені до контролю над виконанням Законів України на цій території.
Люстрація		
Здійснення люстрації – докорінного очищення влади. Усунення з усіх державних посад агентуру КДБ-ФСБ, високопосадовців комуністичного режиму, поплічників Януковича, сепаратистів та окупантів.		
Антикорупційна		
Перевіряти відповідність офіційних доходів держслужбовців та членів їхніх сімей – їхнім дійсним витратам і майновому стану.		Ухвалення плану невідкладних заходів для боротьби з корупцією, в рамках яких необхідно скоротити кількість контролюючих органів, їхні контрольні функції та кількість чиновників, які в них працюють. Вжити першочергових і щонайжорсткіших заходів для припинення корупції у вищих ешелонах влади. Відмовитися від каральної податкової політики. Перевіряти тільки тих, хто має явні ознаки ухиляння від сплати податків. Впровадити систему особистої відпові- дальності чиновників контролюючих органів за обґрунтованість і законність перевірок бізнесу. Розширення прав громадянського суспільства в боротьбі з корупцією.
Розподіл влади,		
Пропорційна система виборів до парламенту за відкритими виборчими списками. Надання громадянам права відкликати депутатів, чиновників і суддів різних рівнів шляхом референдуму. Скасування депутатської, суддівської та президентської недоторканності щодо кримінальних та економічних злочинів.		

* Програми взяті з офіційного сайту ЦВК, рубрика “Позачергові вибори народних депутатів України 2014”, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wr501?PT001F01=910>.

ЯКІ НАБРАЛИ ПОНАД 1% ГОЛОСІВ ВИБОРЦІВ

Політична партія “Громадянська позиція”	Політична партія “Всеукраїнське аграрне об’єднання “ЗАСТУП”	Політична партія “Правий сектор”
<p>zareєстрована 24 березня 2005р. лідер – Анатолій ГРИЦЕНКО Програма “Безпека. Справедливість. Оновлення”</p>	<p>zareєстрована 4 травня 2011р. лідер – Віра УЛЬЯНЧЕНКО Програма “За рідну землю!”</p>	<p>zareєстрована 29 вересня 1997р. лідер – Дмитро ЯРОШ Програма “Перемога! Державність! Свобода!”</p>
(3,10%)*	(2,65%)*	(1,80%)*
ПОЛІТИКА		
місцеве самоврядування		
<p>Децентралізація влади. Передача місцевому самоврядуванню необхідних функцій і повноважень, відповідних матеріальних і фінансових ресурсів. Ліквідація державних адміністрацій; утворення виконкомів місцевих Рад. Представництво центральної влади обмежити функціями нагляду, контролю і координації виконання загальнодержавних програм.</p>	<p>Децентралізація влади. Самоврядні громади мають стати справжніми господарями із високим рівнем повноважень та бюджетних ресурсів. Делегування владних повноважень на максимально близький до громадян рівень влади. Розвиток місцевого самоврядування.</p>	<p>Розширення повноважень місцевого самоврядування.</p>
<p>Люстрація влади, притягнення до відповідальності злочинців і злочинців; системна протидія корупції.</p>		<p>Люстрація та оновлення особового складу силових органів. Люстрація та атестація чиновників.</p>
політика		
<p>Забезпечення публічного доступу до інформації про використання державних і комунальних коштів на всіх рівнях, в т.ч. онлайн доступ до інформації про всі транзакції на рахунках Державного казначейства. Прийняти Закон про прозорість фінансування політичних партій і політичної реклами. Запровадити кримінальну відповідальність за “незаконне збагачення” – придбання політиком або чиновником власності, яке не можна пояснити законними джерелами доходів – та покарання з конфіскацією майна.</p>	<p>Виведення землекористування з тіньового обігу; протидія земельним оборудкам та корупції у сфері використання земельних угідь.</p>	<p>Прирівнювання корупції у військовій сфері до особливо важких злочинів. Впровадження електронного врядування на національному та на місцевому рівнях. Збільшення покарання за корупційні дії з довічним позбавленням права займати державні посади.</p>
виборча система		

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ,		
Політична партія “Всеукраїнське об’єднання “Свобода”	Комуністична партія України	Партія “Сильна Україна”
ГУМАНІтарНА		
Мова		
Утвердження української мови в статусі єдиної державної (офіційної) на всій території України. Запровадження обов’язкового іспиту з української мови для держслужбовців та кандидатів на виборні посади. Зобов’язати всіх держслужбовців вживати українську мову на роботі та під час публічних виступів. Встановити податкові пільги на виготовлення і поширення україномовної культурної продукції. Упорядкувати вживання української мови в ЗМІ та в кінопрокаті.	Збереження і розвиток мов та культур усіх націй і народів. Російській мові надати статус державної.	Регіони повинні отримати право самостійно визначати принципи мовної та культурної політики. Завдання Центру – підтримувати розвиток української культури, мови та історії.
Інформаційна політика,		
ЗМІ повинні інформувати громадян про всіх своїх власників. Заборона трансляції теле-серіалів і програм, в яких принижуються українці. Забезпечення рівного доступу усіх учасників виборів до ЗМІ. Заборона платної політичної реклами в ЗМІ за три місяці до початку та впродовж усієї виборчої кампанії.		
Наука		
	Збільшення фінансування установ культури, бібліотек, книгарень. Повернення державної безкоштовної дошкільної, середньої, професійно-технічної та вищої освіти.	
Релігія		
	Підтримка традиційних конфесій віруючих.	
ЕНЕРГЕТИЧНА		
Енергонезалежність України, зменшення споживання, збільшення видобутку, диверсифікація джерел. Імпортувати не більше ніж 30% енергоносіїв з однієї країни-постачальника. Створення власного замкнутого ядерного циклу. Розвиток альтернативної енергетики. Впровадження енергоощадних технологій.		
ЗОВНІШНЯ		
Зовнішньополітичні		
Вступ України в НАТО. Визначити європейський україноцентризм стратегічним курсом Держави. Спрямувати зовнішньополітичні зусилля на побудову тісної політико-економічної співдружності з країнами Балто-Чорноморської осі. Встановити візовий режим з РФ та безвізовий – з ЄС. Вимагати від держав, які гарантували безпеку України (Будапештський меморандум 1994р.), дієвого захисту. Укласти двосторонню угоду зі США про надання військово-технічної допомоги.	Надійна завіса проНАТОвським задумам. Відновлення добросусідських і братерських відносин з державами СНД, найперше з Росією, Білорусією і Казахстаном.	
Крим,		
Припинення дипломатичних відносин з Росією до часу припинення її агресії проти України та виплати компенсації. Притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності Путіна та його поплічників за тероризм та воєнні злочини.		Багатосторонні мирні переговори. Супровід мирного процесу з боку спеціального представника Генерального Секретаря ООН. Сильна переговорна позиція України, заснована на принципах незалежності, територіальної цілісності й суверенітету нашої країни.

ЯКІ НАБРАЛИ ПОНАД 1% ГОЛОСІВ ВИБОРЦІВ (продовження)		
Політична партія “Громадянська позиція”	Політична партія “Всеукраїнське аграрне об’єднання “ЗАСТУП”	Політична партія “Правий сектор”
ПОЛІТИКА		
	Єдиною державною мовою повинна бути Українська.	
ЗМІ		
		Створення концепції захисту українського інформаційного простору.
і освіта		
Забезпечення рівних можливостей для здобуття освіти, дошкільного та позашкільного творчого розвитку дітей і молоді; припинення діяльності численних вузів, у яких видають дипломи, але не дають глибоких знань і затребуваної на ринку праці професії.	Розвиток освіти, науки, сучасних аграрних технологій.	Забезпечення загальної безкоштовної середньої освіти. Розвиток національної освіти. Спортивно-патріотичне виховання молодого покоління. Відновити вивчення військової справи і підняти на належний рівень національне військово-патріотичне виховання у середніх навчальних закладах.
		Залучення національних Церков до процесу духовного виховання молоді.
СФЕРА		
Досягнення до 2020 року енергетичної незалежності України шляхом зменшення частки природного газу в структурі енергетичного балансу; активної геологічної розвідки та нарощування виробництва енергетичних ресурсів; радикального енергозбереження.	Заохочення державою новітніх технологій енергозбереження в АПК.	Диверсифікація джерел енергопостачання.
ПОЛІТИКА		
орієнтації		
Вступ України до Європейського Союзу і НАТО. Встановити союзницькі відносини з США і Великою Британією на двосторонній договірній основі. Невідкладно ратифікувати Угоду про асоціацію з Євросоюзом і забезпечити її безумовне виконання.	Європейський вибір України, але входження до об’єднаної Європи має відбуватися на вигідних умовах.	Взаємодія з НАТО та іншими структурами міжнародної безпеки з метою запобігання зовнішнім загрозам. Пріоритетним простором реалізації української геополітичної стратегії має стати Середньо-Східна Європа за діагоналлю Балтика-Закавказзя (Швеція, Литва, Польща, Туреччина, Грузія).
АТО		
		Українське військо має раз і назавжди викинути російську армію з території України. Уведення воєнного стану і державне визнання російської агресії.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ,

Політична партія “Всеукраїнське об’єднання “Свобода”	Комуністична партія України	Партія “Сильна Україна”
ЕКОНОМІКА		
Податки		
Спрощення системи оподаткування. Забезпечення пільгових кредитів на відкриття малого бізнесу. Запровадження прогресивної шкали оподаткування за принципом: “малий бізнес – малі податки, великий бізнес – великі податки”. Запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб.	Звільнення від податків невеликих зарплат, запровадження прогресивного оподаткування доходів багатих і надбагатих, введення податку на предмети розкоші.	Зниження податкового тягара для виробництв з високою доданою вартістю. Зниження кількості податків і спрощення їх адміністрування. Впровадження п’ятирічного мораторію на податкові перевірки малого і середнього бізнесу з річним оборотом до 10 млн грн. Зниження єдиного соціального внеску до середньоєвропейського рівня (не більше 20%). Регулювання ставки місцевих податків залежно від потреб регіону.
Право		
Заборона приватизації стратегічних підприємств і повернення у державну власність вже приватизованих. Заборона торгівлі землею сільськогосподарського призначення. Надавати землю у довгострокове користування громадянам України із правом рідинного успадкування. Повернення державі природної монополії та енергогенеруючі підприємствами. Ліквідація приватних монополій та олігополій, частка яких перевищує 25% ринку. Повернення у державну власність підприємств, власники яких не виконують соціальних та інвестиційних зобов’язань.	Націоналізація законним шляхом стратегічних галузей, повернення державі контролю над надрами і природними ресурсами, заборона купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення. Державна монополія на виробництво і реалізацію алкогольних і тютюнових виробів.	
Дерегуляція		
Спрощення дозвільної системи.		Приведення кількості дозволів і ліцензій до розумно необхідного мінімуму. Зростання економічної свободи та поліпшення інвестиційного клімату.
Пріоритетні		
Сільське господарство, інформаційні технології, авіа-, судно-, машинобудування, енергетика, ВПК, космічна галузь.	Державна підтримка вітчизняного товаровиробника, науки і працівників села. Розвиток середнього класу, який становитиме не менше 60% населення.	Машинобудування, металургія, сільгосппереробка. Захист і підтримка розвитку вітчизняної промисловості. Захист внутрішніх товарних ринків. Відкриття державної програми з пільгового кредитування та підтримки малого та середнього бізнесу.
Соціальна		
Зарплати,		
Скасування пенсійної реформи Азарова-Януковича. Узалежнення пенсійного віку від середньої тривалості життя пенсіонера. Скасування пенсійних привілеїв. Перехід до накопичувальної пенсійної системи.	Щоквартальне індексування з урахуванням реальної інфляції зарплат, пенсій, стипендій. Встановлення заробітної плати працівникам бюджетної сфери на рівні середньої зарплати в промисловості; скасування пенсійної і медичної реформ, повернення віку виходу на пенсію: жінкам 55 років, чоловікам – 60 років; звільнення від податків невеликих зарплат.	Перегляд прожиткового мінімуму, розміру мінімальних зарплат і пенсій щонайменше 4 рази на рік. Висока зарплата і соціальний захист солдат і офіцерів, впровадження сучасних типів озброєнь.

ЯКІ НАБРАЛИ ПОНАД 1% ГОЛОСІВ ВИБОРЦІВ

(продовження)

Політична партія “Громадянська позиція”	Політична партія “Всеукраїнське аграрне об’єднання “ЗАСТУП”	Політична партія “Правий сектор”
Ліквідація податкової міліції. Ефективне використання зібраних податків.	Підтримка заходів з реформування податкової системи, які перетворюють її з конфіскаційної на стимулюючу. Збереження для сільгоспвиробників спеціальних режимів оподаткування; скорочення кількості податків та зборів, спрощення їх адміністрування; введення податкових канікул для фермерів-початківців; податкове заохочення оновлення основних фондів.	Спрощення системи оподаткування для малого та середнього бізнесу. Впровадження особливої системи оподаткування для відновлення українського виробництва Зменшення кількості податків до трьох – з доходів фізичних осіб (10%), з прибутку (7%), на інвестиційну діяльність (5%).
власності		
Відкриття усіх реєстрів власності для публічного доступу, з обов’язковим повідомленням про реальних власників при відкритті банківських рахунків, реєстрації підприємств, купівлі-продажу, участі в державних закупівлях і приватизації.	Мораторій на продаж землі сільсько-господарського призначення має діяти доки не буде надійних гарантії для сільського трударя та його прав на землю. Невідкладне ухвалення Закону України “Про обіг земель сільськогосподарського призначення”. Удосконалення порядку продажу права оренди земельних ділянок.	Повернення до державної власності вкрадених в українського народу активів та капіталів
Проведення докорінної дерегуляції підприємницької та інвестиційної діяльності для малого і середнього бізнесу. Скорочення вдвічі чисельності контрольних органів і державних службовців. Спрощення процедури надання адміністративних послуг, повне переведення їх на систему “єдиного вікна”. Запровадження електронного урядування.	Дерегуляцію системи землекористування. Ухвалення Державної цільової програми “Охорона родючості землі”. Протидія монопольним змовам на ринках сільгосппродукції.	Зменшення державного апарату втричі. Спрощення процесу регулювання, мінімізація адміністративних процедур. Проведення антимонопольної політики, спрямованої на обмеження економічного впливу олігархів.
галузі		
	Розвиток села. Державна підтримка органічного виробництва. Залучення інвестицій у виробництво продукції з високою доданою вартістю.	Модернізація села, першочергова розбудова його інфраструктури.
сфера		
пенсії		
Забезпечення справедливого нарахування пенсій на основі тривалості робочого стажу і розміру зарплати, з доплатою за особливій умови праці. Максимальна пенсія не повинна перевищувати мінімальну більше, ніж у 10 разів.		

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ,		
Політична партія “Всеукраїнське об’єднання “Свобода”	Комуністична партія України	Партія “Сильна Україна”
Грошова		
Пільгові кредити для молоді на здобуття вищої освіти. Забезпечення високих соціальних гарантій для учасників АТО. Надати їм пільги у навчанні, працевлаштуванні, бізнесі, сплаті комунальних послуг, безкоштовні земельні наділи.	Впровадження системи матеріальної та соціальної допомоги молодим педагогам, медикам, особливо тим, хто працює в сільській місцевості. Надання малозабезпеченим громадянам безкоштовного житла. Витрати на комунальні послуги не повинні перевищувати 10% від доходів сім’ї. Забезпечення військово-службовців житлом, гідним рівнем життя і соціальними гарантіями.	Надання найбільш соціально незахищеним молодим сім’ям державної щомісячної допомоги по догляду за дитиною.
Медичне		
Запровадження обов’язкового державного соціального медичного страхування, яке включатиме базовий пакет медичної допомоги.	Надання громадянам безкоштовної медичної допомоги. Закупівля та надання за державні кошти ліків, критично необхідних для збереження життя. Державний контроль за цінами, якістю продуктів харчування, товарів широкого вжитку та медичних послуг.	
ПРАВООХОРОННА		
Судочинство		
Персональна матеріальна відповідальність чиновників та суддів за неправомірні рішення. Обрання місцевих суддів – громадою, суддів апеляційних судів – з’їздом суддів місцевих судів, суддів Верховного Суду – з’їздом суддів України.		
Органи		
Перебудування і скорочення міліції.		
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА		
Територіальна цілісність, оборона		
Запровадження правового режиму воєнного стану на території, де тривають бойові дії. Забезпечення покриття воєнних витратів країни за рахунок оподаткування надприбутків олігархів. Нова концепція обороноздатності держави.	Конституційні гарантії єдності та територіальної цілісності країни.	Незалежність, територіальна цілісність й суверенітет країни. Ухвалення нової воєнної доктрини, яка буде відображати сучасний стан загроз і ризиків для безпеки країни.
Збройні Сили		
Встановлення фінансування ЗСУ на рівні 5% ВВП. Розбудова високо-технічної професійної армії та масового народного резерву ЗСУ за швейцарським зразком. Створення загонів територіальної оборони. Запровадження системи загального військового вишколу громадян. Реорганізація військово-промислового комплексу для першочергового оснащення Збройних Сил найновішим озброєнням.	Відновлення народної шани до захисників Вітчизни. Забезпечення військовослужбовців житлом, гідним рівнем життя і соціальними гарантіями.	Сучасна професійна армія на контрактній основі, яка здатна дати відсіч будь-якій зовнішній агресії. Реформування структури і принципів фінансування Збройних Сил України.
Добровольці		
	Невідкладна ліквідація неофіційних збройних формувань.	

ЯКІ НАБРАЛИ ПОНАД 1% ГОЛОСІВ ВИБОРЦІВ

(продовження)

Політична партія “Громадянська позиція”	Політична партія “Всеукраїнське аграрне об’єднання “ЗАСТУП”	Політична партія “Правий сектор”
допомога		
Соціальний захист військовослужбовців і учасників бойових дій та членів їхніх сімей.	Запровадження політики заохочення життя у селі; належна якість комунальних послуг для сільського населення; спрямовувати на розвиток культурно-освітньої інфраструктури до 25% місцевих бюджетів.	Розробка гарантованого пакету соціального страхування для військових та членів родин загиблих під час бойових дій.
забезпечення		
Визначення щороку Законом гарантованого державою пакету медичної допомоги, який кожна людина може отримати безкоштовно. Розвиток страхової медицини. Посилення державного контролю за цінами і якістю ліків.		Впровадження нових стандартів у систему охорони здоров’я.
СИСТЕМА		
Зміцнення незалежності судової системи на основі суддівського самоврядування, високих критеріїв відбору та прозорих процедур призначення суддів, жорсткої відповідальності за прийняття ними рішень всупереч Закону.		Забезпечення справжньої незалежності суддів. Запровадження інституту суду присяжних. Введення інституту обраних суддів.
внутрішніх справ		
		Запровадження виборів міських та районних начальників міліції та дільничних міліціонерів.
І ОБОРОНА		
Побудова трирівневої системи оборони країни: професійна контрактна армія; військовий резерв постійної готовності; комплексна система територіальної оборони.	Державний суверенітет та територіальна цілісність України. Оборона своєї території всіма доступними засобами.	Повернення всіх окупованих територій.
України		
Забезпечення Збройних Сил і Національної гвардії сучасним озброєнням. Відновлення сучасної технологічної бази системи цивільного захисту населення, запровадження підготовки людей до дій на випадок збройної агресії. Побудова ефективної системи інформаційної та кібернетичної безпеки країни, з опорою на новітні розробки вітчизняного ІТ.		Збільшення видатків на армію, її реформування і переозброєння.
волонтери		
		Державний статус Добровольчому Українському Корпусу.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ: СТАН, НАПРЯМИ РОЗВИТКУ, УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОЗИЦІЇ ЛІДЕРІВ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ

Політичні партії відіграють важливу роль у формуванні та діяльності влади, забезпечують зв'язок між політичними інститутами і громадянським суспільством, виконують низку важливих суспільних функцій. На сучасному етапі, коли Україна переживає найскладніший етап своєї історії, актуальність питання ефективності та відповідальності партій дедалі більше зростає. З огляду на це, значний суспільний інтерес викликає бачення власних завдань, планів і проблем самими політичними партіями.

У рамках проекту “Партійна система України до і після майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити” Центр Разумкова звернувся до лідерів провідних політичних партій України¹ з проханням відповісти на питання щодо сучасного стану, перспектив і проблем функціонування очолюваних ними політичних сил².

Нижче наводяться відповіді лідерів чи уповноважених представників політичних сил, які відповіли на запит Центру Разумкова³.

Арсеній ЯЦЕНЮК
Прем'єр-міністр України,
лідер партії “Народний фронт”

**РОЗВИТОК, АКТИВІЗАЦІЯ РОБОТИ З ГРОМАДЯНАМИ, З СУСПІЛЬСТВОМ –
ЦЕ ОДИН З НАШИХ ПОСТІЙНИХ ПРІОРИТЕТІВ**

– Як би Ви охарактеризували очолювану Вами партію з точки зору її місця в ідеологічному спектрі, організаційної структури, електоральної бази?

Партія “Народний фронт” була створена у скрутні для України часи, коли йшлося саме про виживання держави, про організацію відсічі відкритій збройній агресії з боку Росії. Але наша мета – не лише захист України, а розбудова сильної, демократичної, заможної, сучасної, справедливої держави, яка служить людям, і захищати яку – велика честь.

Ми виступаємо за здійснення глибоких фундаментальних перетворень у всіх сферах життя, за встановлення чесності, відповідальності й справедливості у відносинах між державою і кожною людиною. Держава повинна забезпечити створення базових умов для вільного розвитку приватної ініціативи, для того, щоб усе суспільство відчувало з боку держави не агресію, а щоденну підтримку.

Такий підхід змушує нас шукати поєднання між швидким здійсненням реформ, різким зниженням рівня втручання держави в повсякденне життя і посиленням соціальної підтримки людей, багато з яких не з власної вини опинилися на межі бідності. Ми перебуваємо на тому етапі, коли від відповідальності не лише держави, влади, але й бізнесу безпосередньо залежить, яку Україну ми залишимо нашим нащадкам.

Отже, “Народний фронт” – це сучасна, європейська правоцентристська партія, яка виступає за потужну

соціальну політику держави. Власне, цим шляхом ідуть багато впливових партій у країнах Європи.

Партія – це живий організм, що розвивається разом із суспільством і має на меті служіння його інтересам. “Народний фронт” від самого початку створювався як об'єднання тих людей, що творили Революцію гідності, очолили громадські добровольчі рухи в найскладніший для нашої держави час, боронили її на передовій лінії фронту, були лідерами громадської думки, а також професійними політиками. Ми об'єдналися на основі таких цінностей, як Україна та державність, демократія, права людини.

Ми працюємо над тим, щоб організаційна структура “Народного фронту” була ефективною і створювала можливості для роботи за будь-якої політичної ситуації в країні. Наша партія повинна давати живий приклад багатьом іншим силам, як можна й потрібно працювати на принципах внутрішньопартійної демократії, відкритості до людей, активності.

Ми не женемося за кількістю наших членів, як це було модно робити нещодавно. Для багатьох європейських країн характерними є тенденції, коли партії змагаються між собою не за кількість членів (що, як ми переконалися, нічого не вирішує), а за прихильність суспільства. “Народний фронт” вважає, що так має бути і в Україні.

Хто є нашими виборцями? Ми розраховуємо на всіх, кому дорога Україна, хто прагне перетворити

¹ Прохання про надання відповідей було надіслано лідерам партій, які набрали понад 1% голосів виборців за партійними списками на виборах до Верховної Ради України 26 жовтня 2014р.

² Опитування проводилося протягом червня-вересня 2015р.

³ Відповіді публікуються в порядку отриманих партіями результатів у загальнодержавному багатомандатному окрузі на парламентських виборах 2014р.

розвиток України на історію справжнього успіху й вибудувати потужну сучасну європейську державу на нашій землі. Ми звертаємося до всіх, хто прагне справедливості, верховенства права, торжества демократії, хто готовий власними руками створювати й зміцнювати європейську перспективу України, і для нас не має принципового значення, яка мова для людини є рідною, чи до якої церкви вона ходить, і чи ходить взагалі. “Народний фронт” завжди сприятиме зміцненню української громадянської нації, яка кров’ю вистраждала своє право на краще життя.

– Якими Ви бачите основні напрями розвитку Вашої політичної сили?

“Народний фронт” має перспективу як політична сила, що представляє всі регіони країни, і місто, й село, як партія, що стоїть на чолі масштабних перетворень у державі.

Виходячи з цього, я, як лідер партії, можу говорити про такі основні напрями її розвитку.

• **Парламентська та урядова робота.** Ми повинні не лише продовжувати, але й максимально нарощувати, інтенсифікувати, насичувати змістовно діяльність у Верховній Раді та Уряді, спрямовану на захист держави, на ухвалення і виконання реформаторських законів і рішень, разом з Президентом, нашими колегами по коаліції, всіма, хто дійсно хоче перетворень в Україні. Роботи неймовірно багато, але я переконаний, що складнощі нас лише загартують і зміцнять.

“Народний фронт” повинен залишатися локомотивом європейського шляху розвитку нашої країни і реформ, і ми працюємо над тим, щоб розвинути потенціал нашої партії в цьому напрямі, залучити до розробки нових ідей, пропозицій, проектів законів інтелектуальний і творчий потенціал громадськості.

• **Підготовка до місцевих виборів⁴.** Необхідно зробити все можливе, щоб не допустити жодного реваншу тих антиукраїнських, антинародних сил, що раніше звалися Партія регіонів, а тепер перефарбувалися в Опозиційний блок та ще кілька різних партій. Тому наше завдання на найближчий час – закріпити на місцевих виборах позиції тієї коаліції, що взяла на себе відповідальність, у всіх регіонах країни, в кожному місті й селі.

Ми працюємо над тим, щоб разом з нашими колегами виробити спільну позицію на місцевих виборах, уникнути непотрібної конкуренції у важкі часи, об’єднати зусилля і можливості. Це допоможе нам разом відновити довіру до держави і до влади, посилить кожного з нас і всіх разом. “Народний фронт” виступив з такою ініціативою, маючи певні думки й розробки.

• **Партійне будівництво, комунікація з суспільством.** Наша партійна організація повинна розвиватися і вшир, і вглиб. З одного боку, це завжди буде партія, віддана певним цінностям – демократія, права людини, Україна. З іншого боку, ми прагнемо створити впливову політичну силу, яка за жодних умов не підпаде під контроль олігархів, бізнесу чи інших джерел зовнішнього впливу.

Наше завдання – вести суспільство за собою, а не забувати про свої обіцянки після кожних виборів. Тому розвиток, активізація роботи з громадянами, з суспільством – це один з наших постійних пріоритетів. Ми повинні усвідомлювати, що тільки тоді люди нам віритимуть, коли бачитимуть, що ми дійсно знаємо, як і чим вони живуть, і що ми працюємо над тим,

щоб ці умови радикально змінилися на краще. Люди повинні знати кожного, хто претендує на те, щоб представляти їх інтереси в радах усіх рівнів.

• **Партійна дипломатія.** Ми плануємо активізувати роботу партії на зовнішніх напрямках. Партійна дипломатія повинна активно працювати над тим, щоб зміцнилася міжнародна солідарність і підтримка нашої держави, щоб ми мали тверді й безсумнівні європейські та євроатлантичні перспективи. У наших планах – зміцнення партнерських відносин з провідними партіями країн ЄС, заснованими на тих цінностях, які ми поділяємо.

– Які Ви оцінюєте умови, в яких відбувається функціонування політичних партій України? Які основні проблеми існують? Як Ви ставитеся до ідеї запровадження фінансування партій з державного бюджету?

Перемога Революції гідності дозволила повернути Україні шлях демократичного розвитку. Чинна редакція Конституції створює всі необхідні умови для повноцінної діяльності політичних партій – зокрема, саме партії утворюють парламентську коаліцію і формують уряд. Звичайно, є що вдосконалити і в законодавстві, і в політичній практиці.

Не лише я, але й багато громадських активістів, журналістів, громадян легко назвуть головну проблему політичного життя України. Це – непрозорість, вплив олігархів на партії, аж до того, що деякі партії стають мало не їх власністю.

Проблема тіньового фінансування політики загалом і політичних партій як частини цього процесу виникла не сьогодні і не вчора, і саме в цьому корінь, з якого виростає політична корупція – а через це суспільство втрачає довіру і до партій, і до влади.

Саме через корупцію, через те, що і партії, і окремі політики, ласі до грошей, забули про совість, ми мало не втратили державу, Україна понесла величезні жертви. На цьому необхідно поставити хрест. **Відкрити, прозоре фінансування партій, в т.ч. з державного бюджету, з відкритою звітністю – це абсолютно необхідний крок до того, щоб у нас нарешті, з’явилися партії, які не лише конкурують за владу, але й несуть повну відповідальність за все, що відбувається в країні.**

Нам усім разом необхідно змінити цю корупційну конструкцію, яка заважає нам розвиватися й лише ускладнює ситуацію. Почати, можливо, потрібно з радикальної зміни виборчого законодавства. Воно повинне стимулювати діяльність партій, а не сіяти корупцію й продукувати бездумних кнопкодавів. “Народний фронт” повністю підтримує впровадження пропорційної системи з відкритими списками вже зараз, на місцевих виборах.

Партії не повинні бути одноденними телепроектами чи бізнес-клубами, їх завдання – конструювати політику й реалізовувати її на практиці, виходячи з національних інтересів і потреб суспільства. Створивши нормальну основу для їх діяльності, ми зможемо, нарешті, закласти основи політичної традиції й знизити рівень популізму, якого все ще забагато в нашій політиці.

І звичайно, нормальна, відкрита й чесна конкуренція між партіями – це шлях до зменшення загрози узурпації влади, до подальшого удосконалення і демократії, і економічного розвитку.

⁴ Привертаємо увагу, що відповідь на запит Центру Разумкова політична партія “Народний фронт” надала в червні 2015р., тобто до прийняття політичною радою партії рішення про її неучасть у місцевих виборах, оголошеного 28 серпня А.Яценюком. – Ред.

Максим САВРАСОВ,
керівник секретаріату Партії
“БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА “СОЛІДАРНІСТЬ”

ЗАПОРУКОЮ УСПІШНОГО МАЙБУТЬОГО УКРАЇНИ МИ ВБАЧАЄМО СИЛЬНІ ГРОМАДИ

– Як би Ви охарактеризували Вашу партію з точки зору її місця в ідеологічному спектрі, організаційної структури, електоральної бази?

Партія “Солідарність” сповідує ідеологію правочентризму. Наші цінності та переконання базуються на ідеї солідарності. Ми виступаємо за мінімальне втручання держави в економіку, вільний ринок, монополізацію. Запорукою успішного майбутнього України ми вбачаємо сильні громади; співучасть громадян у долі села, міста, держави. Успадковані від минулих поколінь культурна ідентичність, національні традиції та родинні цінності є невід’ємною складовою розвитку нової країни.

Основу партії складають політики, які беруть на себе відповідальність у складний для країни час. Електоральна база, на яку орієнтується партія “Солідарність” – це громадяни, незалежно від соціального статусу та віку, котрі прагнуть змін і готові діяти.

– Якими Ви бачите основні напрями розвитку Вашої політичної сили?

На даному етапі важливим є залучення до влади якомога більше активних громадян. Тому в розбудові партії акцент робиться на залученні до лав ефективних відповідальних менеджерів, волонтерів, громадських активістів.

Територіальними організаціями партії на постійній основі, в т.ч. в міжвиборчий період, реалізовується ціла низка тематичних проєктів. А саме:

1) **“Антикорупція”**. Боротьба з корупціонерами (реагування на звернення громадян із залученням правоохоронних органів), допомога громадянам в отриманні якісних послуг від органів влади і місцевого самоврядування, інформаційна кампанія щодо протидії корупції;

2) **“Підтримка боротьби за Незалежність України”**. Допомога війнам АТО та їх сім’ям (оформлення статусу, збір допомоги на фронт тощо), допомога вимушеним переселенцям, проведення тематичних патріотичних заходів;

3) **“Громадська приймальня партії”**. На базі партійних осередків у всіх регіонах працюють Громадські приймальні, де громадянам надаються консультації та допомога щодо актуальних питань;

4) **“Швидка допомога в оформленні субсидій”**. Партійці надають громадянам практичну допомогу в оформленні субсидій в офісах партії та через мобільні бригади (роз’яснення нових правил, підготовка документів тощо);

5) **“Толока”**. Партійці регулярно займаються благоустроєм соціально значимих об’єктів; прибиранням від сміття територій парків, зон відпочинку, водойм, стихійних сміттєзвалищ; прибудинкових територій, дитячих і спортивних майданчиків, територій біля шкіл, садочків і лікарень.

Ми започаткували поетапне об’єднання в єдину партію тих політичних сил, котрі сповідують наші принципи та мають схожу ідеологію. Це той шлях, який дасть змогу структурувати політичне поле, об’єднати сотні тисяч активістів та заручитися найбільшою підтримкою мільйонів громадян. Зараз

потрібно шукати, що нас об’єднує, а не “грати на полі” популізму, подрібнюючи партії в угоду результатам на різних виборах.

Щодо міжнародного напрямку, то партія “Солідарність” подала заявку на вступ до правочентристської Європейської народної партії. Після низки консультаційних робочих зустрічей (у Києві та Брюсселі), прийняття нашої партії в ЄНП стоїть на порядку денному на найближчі місяці.

– Як Ви оцінюєте умови, в яких відбувається функціонування політичних партій України? Які основні проблеми існують? Як Ви ставитесь до ідеї запровадження фінансування партій з державного бюджету?

Очевидно, що після перемоги Революції гідності в Україні закінчився експеримент щодо формування однопартійної системи. По суті, зараз усі бажаючі мають змогу створити партію, чи вступити до неї та взяти участь у демократичних виборах. Проте, чіткі правила функціонування партій, зокрема і їх фінансування, досі законодавчо не закріплені. Тому фактично під кожні вибори створюються окремі політичні проєкти, для яких результат на виборах є моментом істини; залежить існування партії загалом. Такі партії перманентно створюються і зникають, як бізнесово-політичні проєкти.

Питання фінансування партій зараз гостро стоїть не тільки в Україні, але й в усій Європі. Ми поділяємо позицію Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо того, що правила фінансування політичних партій та виборчих кампаній мають базуватися на принципах справедливих критеріїв розподілу державної допомоги та суворих правил щодо приватних пожертв. Також мають жорстко контролюватися партійні видатки, пов’язані з виборчими кампаніями (за рахунок прозорості звітності).

Ми переконані, що держава має стимулювати громадян до участі в політичному житті країни. Тому фінансування партій із державного бюджету, за дотримання зазначених вище вимог, могло б дати серйозний ефект.

Наша партія уже підтримала в Парламенті законопроєкт щодо держфінансування партій (до речі, серед авторів найбільше представників фракції “Партія “Блок Петра Порошенка”). Документ проголосований за основу. Звичайно, необхідно серйозно попрацювати над усіма зауваженнями та пропозиціями від експертів. І якщо документ буде ухвалено, то держфінансування партій розпочнеться з 2017р. Розраховувати на допомогу зможуть ті партії, які набрали на останніх виборах більше 3% голосів виборців. Переконані, що доцільно розглядати пониження відсоткового бар’єра до 1-2%. Навряд, якась партія змагатиметься на виборах за отримання цього державного фінансування, адже суми є не надто великими. Тобто це не призведе до зростання кількості партій-одноденок. Але дасть змогу політичним силам, які мають певну підтримку в суспільстві, здійснювати мінімальну діяльність (особливо актуально в міжвиборчий період) і без залучення коштів від крупних спонсорів.

Олег БЕРЕЗЮК,
голова депутатської фракції
політичної партії “Об’єднання “САМОПОМІЧ”

**ЕЛЕКТОРАЛЬНОЮ БАЗОЮ ДЛЯ НАШОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИЛИ
Є ВСІ БЕЗ ВИНЯТКУ ГРОМАДЯНИ НАШОЇ ДЕРЖАВИ**

– Як би Ви охарактеризували Вашу партію з точки зору її місця в ідеологічному спектрі, організаційної структури, електоральної бази?

Ідеологічною платформою української, за своєю сутністю, партії Об’єднання “Самопоміч” визначено християнсько-консервативні цінності: “Будь собою! Співпрацюй з іншими! Домагайся тим, хто потребує! В єдності – сила!”.

Форма організаційної структури Об’єднання “Самопоміч” є класичною для партійних систем країн із високою політичною культурою, але вона відрізняється від тих моделей, які історично сформовані в нашій державі. Ця відмінність полягає в тому, що ми категоричні противники кількісного підходу при розвитку структури партії, нашим пріоритетом є якісний показник.

Тобто, Об’єднання “Самопоміч” запрошує до співпраці людей, які поділяють цінності, що об’єднали ініціаторів створення партії, а саме:

1. Життя сприймати як завдання, яке людина повинна виконувати відповідально, як свій святий обов’язок.

2. Своє “Я” поєднувати з волею та мораллю, включаючи духовні складові:

- віру в життєву правду;
- надію на міць людського духу;
- любов до ближнього.

3. Долучатися до спільного пошуку істини, формуючи високе почуття належності до своєї нації та Вітчизни.

4. Пізнавати минулий досвід свого народу та сприймати загальнолюдські цінності і через це бути відкритими для світу та майбутнього.

5. Впливати на події та процеси життя, формуючи себе у поступі, у вихованні, активно розвиваючи свій життєвий потенціал.

Наявність таких принципових критеріїв дозволяє відсіяти неефективних людей без відповідних моральних якостей та одночасно сформувані команду однодумців. Такі особи об’єднуються в ініціативні групи в різних куточках України та демонструють свою спроможність на місцях вирішувати суспільно-значимі проблеми.

Це дуже важливо, адже робота над будівництвом країни, в якій хочеться жити, вимагає величезних інтелектуальних і трудових ресурсів, а також стійких ідеологічних переконань.

Юрій ПАВЛЕНКО,
член фракції політичної партії
“Опозиційний блок”

**ПРАГНУЧИ ВСТАНОВИТИ ПОЛІТИЧНУ МОНОПОЛІЮ,
ВЛАДА БЛОКУЄ РОЗВИТОК ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В НАШІЙ ДЕРЖАВІ**

– Як би Ви охарактеризували Вашу партію з точки зору її місця в ідеологічному спектрі, організаційної структури, електоральної бази?

“Опозиційний блок” – партія демократичного спрямування, що відстоює принципи соціальної справедливості та якісних прогресивних змін в економіці. У своїй основі Опозиційний блок є партією представницького типу, що спирається на депутатський актив у радах всіх рівнів і партійних представників у регіонах.

Електоральною базою для нашої політичної сили є всі без винятку громадяни нашої держави. Адже розмежування, класифікація чи поділ громадян на електоральні кола за будь-яким географічним, етнічним чи соціальним принципом, руйнує ідею єдності держави і не дозволяє комплексно підійти до вирішення загальних проблем.

– Якими Ви бачите основні напрями розвитку Вашої політичної сили?

Основні напрями розвитку нашої політичної сили це, перш за все, робота над пріоритетними напрямами, а саме:

- Конституція України;
- обороноздатність держави;
- децентралізація влади та зміцнення громад;
- боротьба з корупцією;
- економіка;
- освіта і наука;
- інформатизація країни;
- міжнародна співпраця.

Ця робота повинна якісно здійснюватися членами депутатської фракції у Верховній Раді, депутатами органів місцевого самоврядування та посадовими особами у виконавчій гілці влади.

– Як Ви оцінюєте умови, в яких відбувається функціонування політичних партій України? Які основні проблеми існують? Як Ви ставитися до ідеї запровадження фінансування партій з державного бюджету?

Наявність проблем українського політикуму, що як наслідок, призвело до тієї соціально-економічної ситуації, в якій знаходиться держава, стало основою ідеологічної платформи нашого об’єднання, що має форму політичної партії.

Фінансування політичних партій із державного бюджету є хорошою практикою розвинених країн. Це дозволило б контролювати видатки і сприяло б фінансовій самобутності основних суб’єктів політичного процесу, більшість з яких є залежними від фінансових ресурсів певного кола осіб. Проте, для цього потрібно створити якісну нормативно-правову базу та збільшити джерела надходжень до державного бюджету України.

Партія широко представлена в усіх регіонах країни, як на рівні фракцій та депутатських груп в органах місцевого самоврядування, так і на рівні первинних партійних організацій. Опозиційний блок також має підтримку громадянського суспільства. У партії багато впливових партнерів з числа громадських організацій.

Наші основні симпатички – громадяни з активною позицією, люди праці. Особливо надійну підтримку ми маємо в індустріально розвинених регіонах України. Серед тих, хто працює в реальному секторі економіки,

серед представників малого та середнього бізнесу. Є також симпатичні партії у середовищі наукової та науково-технічної інтелігенції, серед державних службовців і працівників бюджетної сфери.

Люди підтримують нас, у першу чергу, через зваженість наших позицій та компетентність партійних представників у питаннях політичного та економічного розвитку країни.

Партія “Опозиційний блок” виступає за відновлення єдності країни, встановлення широкого суспільного діалогу для досягнення громадянського миру. Ми відстоюємо позицію, що лише політика мирного розвитку забезпечить вихід із поточної кризи, гарантує добробут українському суспільству та кожній родині в нашій державі.

Ми відстоюємо необхідність глибоких і системних економічних перетворень з акцентом на реалізацію нової індустріальної політики. В її основі – ставка на підтримку національного товаровиробника, модернізацію вітчизняної промисловості, розвиток нових інноваційних і конкурентоспроможних галузей.

У створенні міцної індустріально розвиненої економіки ми бачимо основу для забезпечення високої зайнятості, справедливої соціальної політики, високих зарплат і гідних пенсій громадянам України.

Опозиційний блок обстоює необхідність невідкладної реформи місцевого самоврядування. Її мета – створення дієздатної влади, що забезпечить життя громад і розвиток територій. Водночас, одним із наслідків реформи ми бачимо розширення впливу місцевого самоврядування на формування державної соціально-економічної та гуманітарної політики. Кінцевим завданням реформи бачимо створення дієздатних та економічно сильних регіонів за збереження унітарного адміністративно-територіального устрою держави.

У зовнішньополітичній площині Опозиційний блок виступає за послідовну реалізацію курсу на європейську інтеграцію на основі політики національного прагматизму. На відміну від інших політичних опонентів, ми – реалісти. Вважаємо, що Україна, як молода європейська держава, має проводити зовнішню політику, спрямовану на побудову взаємовигідних відносин не тільки з ЄС, але й з країнами СНД, Близького Сходу, Південно-Східної Азії.

У спектрі нині діючих політичних сил “Опозиційний блок” посідає місце політичного лівого центру. Для нас є неприйнятними ані радикальний націоналізм, ані гасла повернення у “світле минуле”.

– Якими Ви бачите основні напрями розвитку Вашої політичної сили?

Опозиційний блок виступає активним провідником ідеї реформування та зміцнення місцевого самоврядування. Саме тому ми активно розвиваємо діяльність партії на місцевому рівні, сприяємо підвищенню професійного рівня роботи місцевих представницьких органів. Опозиційний блок націлений на забезпечення успіху наших партійних команд у регіонах на найближчих виборах до місцевих рад усіх рівнів.

Ми також вважаємо, що діючий Парламент є **недієздатним, а правляча коаліція не виконує завдань, поставлених суспільством.** Тому Опозиційний блок наполягає на необхідності проведення

дострокових парламентських виборів та посилено готується до їх проведення. Ми розвиваємо систему інформаційної роботи з населенням, залучаємо активних молодих громадян до партійної роботи.

Під егідою “Опозиційного блоку” створений Опозиційний уряд, який напрацьовує пакет ініціатив з широкого спектру питань: від нової соціальної політики до конституційних змін.

Окремим важливим напрямом діяльності партії є робота з громадськими організаціями. Це профспілковий рух, об’єднання підприємців, об’єднання, що спеціалізуються на питаннях розвитку місцевих громад.

Опозиційний блок започаткував і реалізує низку програм, націлених на практичну допомогу громадянам. Це юридична підтримка, допомога у зборі коштів для вирішення гострих проблем місцевих громад. Активісти партії надають системну допомогу вимушеним переселенцям із зони збройного конфлікту. Ми беремо участь у програмах надання гуманітарної допомоги мешканцям територій, що постраждали від бойових дій.

Діяльністю надзвичайної важливості партія визначила захист прав дітей, які страждають від збройного конфлікту. В межах проекту “Діти неоголошеної війни” надається широкий спектр послуг для дітей та їх сімей: від екстреної допомоги пораненій дитині до запровадження нових законодавчих норм із захисту дітей-жертв війни та дітей, які потребують допомоги в мирних регіонах України.

Опозиційний блок планує розвивати широку просвітницьку програму, націлену на поширення світового досвіду проведення реформ, захист культурної спадщини, підвищення рівня правосвідомості українських громадян.

– Як Ви оцінюєте умови, в яких відбувається функціонування політичних партій України? Які основні проблеми існують? Як Ви ставитесь до ідеї запровадження фінансування партій з державного бюджету?

Діюча влада стоїть на хибній та упередженій позиції щодо діяльності політичних партій в Україні. Прагнучи встановити політичну монополію, влада блокує розвиток партійної системи в нашій державі. Дії, спрямовані на обмеження діяльності та політичні репресії проти політичних партій, які складають конкуренцію правлячій коаліції, набули системного характеру.

Опозиція перебуває під серйозним тиском, піддається інформаційним провокаціям, масштабним адміністративним перепонам у своєму функціонуванні. Серед найбільш проблем – використання правоохоронних і фіскальних органів для організації політичних переслідувань. Не менш відчутними є спроби влади заблокувати розвиток партійної мережі на місцях, завадити реєстрації місцевих організацій опозиційних партій. Тим самим – виключити їх з виборчого процесу, завадити нарощуванню кількості симпатиків.

Саме тому Опозиційний блок вважає, що **забезпечення прав на політичну діяльність для всіх партій, які діють відповідно до Конституції України та в межах закону, є сьогодні питанням №1.** Від цього багато в чому залежить подальший розвиток української демократії.

Опозиційний блок підтримує ідею бюджетного фінансування діяльності політичних партій. Разом з тим ми наголошуємо на необхідності створення прозорих механізмів контролю над цим процесом. Необхідно вберегти ці витрати від зловживань влади.

Олег ЛЯШКО,
народний депутат України
лідер Радикальної партії Олега Ляшка

НАШЕ СУСПІЛЬСТВО ПОТРЕБУЄ ДОКОРІННИХ І ШВИДКИХ ЗМІН

– Як би Ви охарактеризували Вашу партію з точки зору її місця в ідеологічному спектрі, організаційної структури, електоральної бази?

Радикальна партія Олега Ляшка не ставить собі за мету зайняти ідеологічну нішу. У своїй діяльності наша партія виходить із головного та єдиного принципу – побудови в Україні суспільства рівних можливостей і соціальної справедливості.

Наша країна понад 20 років тупцює на місці. Змінюються уряди, президенти та депутати, а результату – повний нуль. Радикальна партія переконана, що наше суспільство потребує докорінних і швидких змін.

Ці зміни можливі лише за умови радикальних реформ у всіх сферах: в економіці, політиці, системі правоохоронних органів та судах. Для виходу країни з кризи потрібно виконати такі пріоритетні завдання: знищити корупцію, запровадити справедливий суд, усунути олігархів від впливу на прийняття державних рішень і запустити в країну іноземні інвестиції.

Радикальна партія послідовно відстоює патріотичні принципи, що особливо важливо в умовах захисту країни від зовнішньої агресії. Питання національної безпеки, зміцнення обороноздатності, соціального захисту ветеранів – є винятково важливими за таких умов.

Для побудови нової якості суспільних відносин необхідним є радикальне очищення від комуністичного минулого та люстрація кадрів, пов'язаних із режимом В.Януковича, і Радикальна партія стала ініціатором відповідних рішень Парламенту.

Організаційна структура Радикальної партії – це ініціатива знизу. Ми нікого не примушуємо вступати до лав нашої партії. Хочеш змінювати країну – звертайся. Зустрінемося, обговоримо, обміняємося думками і вперед. Змінювати країну можна на будь-якому рівні, від власного двору до Конституційного Суду. Так, ми реєструємо обласні та місцеві осередки, але для нас головним показником є якість первинних організацій, а не їх кількість. Там де ми є – ми команда експертів, галузевих фахівців, волонтерів. Під час Революції гідності до Радикальної партії приєдналося багато активістів, учасників подій на Майдані, і саме вони, разом із кадровим кістяком партії забезпечили високі результати на минулих президентських і парламентських виборах.

Електоральна база Радикальної партії – вся Україна. Всі, кому близькі наші ідеї – можуть і голосують за нас. Прихильники Радикальної партії проживають в усіх областях України, в містах і селах. Результати екзит-полів довели, що ідеї Радикальної партії підтримані і пенсіонерами, і людьми середнього віку, і молоддю. Головне, що їх об'єднує – вони також не задоволені повільністю реформ, не сприймають половинчасті рішення та прагнуть радикальних змін.

– Якими Ви бачите основні напрями розвитку Вашої політичної сили?

Діяльність Радикальної партії відбувається у трьох основних напрямках:

Крім цього, державне фінансування не повинно виключати можливість підтримки партійної діяльності з боку українських громадян. Вони повинні мати право на основі прозорості та звітності фінансово сприяти статутній діяльності партії, яка захищає їх інтереси.

- Парламентська діяльність
- Місцеві та всеукраїнські проекти
- Партійне будівництво

Радикальна партія ставить собі за мету розробку та впровадження місцевих і всеукраїнських ініціатив, спрямованих на вирішення конкретних питань, які турбують людей вже сьогодні: транспортна інфраструктура, зайнятість населення, безпека рідного дому, соціальна підтримка, енергомодернізація, декого муніципалітету суспільства, боротьба з корупцією, відкритість органів влади.

Радикальна партія Олега Ляшка має потужну депутатську фракцію у Верховній Раді України і розраховує на отримання представництва в усіх місцевих радах після виборів у жовтні 2015р. Саме місцеві депутати від Радикальної партії забезпечать виконання зазначених ініціатив.

У розбудову партійної структури Радикальної партії покладений принцип ініціативи знизу. Упродовж 2015р. осередки нашої партії з'явилися практично в усіх районах та обласних центрах. Формування команди перебуває на фінальній стадії. На часі – створення експертних груп Радикальної партії з числа партійців, активістів, прихильників, волонтерів, ветеранів АТО.

Після створення парламентської фракції партія активізувала міжнародну співпрацю, перш за все, з європейськими партіями консервативного та реформістського спрямування.

– Як Ви оцінюєте умови, в яких відбувається функціонування політичних партій України? Які основні проблеми існують? Як Ви ставитесь до ідеї фінансування партій з державного бюджету?

Основна проблема політичних партій в Україні – їх відірваність від людей. **Більшість політичних сил функціонують для обслуговування інтересів їх головних акціонерів – олігархів.** Партії не відображають настроїв суспільства, а навпаки, маніпулюючи гаслами та передвиборчими програмами, намагаються ввести людей в оману. Партії мислять категоріями голосів виборців, а не вирішенням їх проблем.

Ідея фінансування партій з державного бюджету не є новою. Така практика існує в європейських країнах. Головна мета такого фінансування – усунення політичної корупції. Партія отримала гроші, витратила їх на свою політичну діяльність і повною мірою відвітувала за свою роботу перед виборцями. По факту – народ наймає на роботу партію і в змозі контролювати її діяльність. До такої практики треба прагнути. Чи може Україна зараз це собі дозволити? Поки що ні, поки не будуть вирішені найгостріші соціальні проблеми. Але те, що до такої практики частково слід звикати – річ очевидна. Так чи інакше – це європейські політичні принципи і цінності, і ми їх поетапно запровадимо.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД ФАХІВЦІВ

З метою всебічної оцінки змін, що відбулись у політичних партіях, партійній системі, інституційних і соціальних умовах їх функціонування, в рамках проекту “Партійна система в Україні до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити” було проведено Заочний круглий стіл у вигляді інтерв'ю.

Центр Разумкова звернувся до провідних вітчизняних фахівців у галузях політології та соціології, які представляють провідні університети України, авторитетні державні наукові інституції, відомі дослідницькі центри та соціологічні організації з проханням відповісти на низку питань, що відповідають профілю їх досліджень.

Нижче наводяться відповіді учасників Заочного круглого столу, в алфавітному порядку.

ПЕВНОЮ МІРОЮ ВИБІР ЕЛЕКТОРАТУ БАЗУЄТЬСЯ НА ЗМІНАХ У ДЕРЖАВІ

Олексій АНТИПОВИЧ,
директор Соціологічної групи
“Рейтинг”

– Які Ви вбачаєте головні чинники мотивації електорального вибору українських виборців між партіями?

Головним чинником мотивації електорального вибору є ставлення до лідера партії, лише невелика частина виборців ґрунтує свій вибір на ідеологічній складовій (виборці КПУ та ВО “Свобода”).

Почасти на вибір громадян впливає передвиборча кампанія, а саме, гасла, обіцянки та яскраві представники партійної команди. Досить багато виборців здійснюють вибір за принципом обрання “найменшого зла”, а також обирають перевірених (відомих) політиків. Хоча більшість українців декларують бажання бачити нові обличчя в українській політиці, але голосують за “старих” політиків¹.

– Наскільки усталеними є симпатії українських виборців стосовно конкретних політичних партій? Від чого залежить їх стійкість?

Оскільки електоральний вибір переважно ґрунтується на виборі лідера партії, то **усталеність вибору залежить від ставлення до конкретних політиків**, а рейтинги політиків постійно змінюються.

Основною віссю, відповідно до якої робиться вибір партії (політика), є вісь “свій-чужий”. До категорії “свій” потрапляють політики, які відповідають уявленням виборців про напрям зовнішньої політики

(інтеграція Росія/Європа), ставлення до минулого держави (радянське минуле), вибір між демократією (свободою) та патерналізмом з боку держави, а також політики-вихідці з того ж регіону, де проживають виборці.

Стабільного вибору українці не демонструють. Певною мірою вибір електорату базується на змінах у державі. Наприклад, на фоні війни ростуть радикальні настрої. Але зміна вибору тієї чи іншої партії (того чи іншого політика) відбувається всередині електоральної ніші, до якої належить виборець. Наприклад, колишні прихильники В.Януковича так і не стали прихильниками будь-якої партії, яка належить до теперішньої більшості у Верховній Раді, а прихильники чи то Блоку Петра Порошенка, чи то “Народного фронту” мігрують у бік партій-союзників у Верховній Раді.

– Які риси сьогодні мають бути притаманними політичній партії, щоб її підтримали виборці? Яка ідеологічна ніша дає для цього найбільше перспектив?

Оскільки війна на Донбасі охоплює переважну більшість інформаційних потоків у країні, а також ділить українців на прихильників радикального завершення війни (війна до повної перемоги) та тих, хто підтримує мирний шлях вирішення конфлікту, то **двома найперспективнішими електоральними нішами є радикальна та поміркована.**

Гаслами, напрямами, на яких партії можуть здобути електоральну підтримку є:

- **для радикальної ніші**, ймовірно, це вступ до НАТО, розрив відносин з Росією, війна до повної перемоги, українізація, відмова від радянського минулого, реформування в усіх сферах, боротьба з корупцією, мілітаристські настрої, пріоритетність євроінтеграції, підвищення активності громадян у суспільному житті;
- **для поміркованої ніші**, ймовірно, це стабільність, мир на Донбасі за всяку ціну, відновлення відносин з Росією, повернення до радянського минулого, несприйняття європейських цінностей, позаблоковість і багатовекторність, покладання більшої відповідальності за ситуацію в державі на владу. ■

¹ Див. зокрема “Суспільно-політичні очікування громадян: квітень 2014”. – Сайт Соціологічної групи “Рейтинг”, <http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14087>.

СЬОГОДНІ ПРОСТІШЕ “ПЕРЕКУПИТИ” ПАРТІЮ, НІЖ УТВОРИТИ ТА ЗАРЕЄСТРУВАТИ НОВУ

Наталія БОГАШЕВА,
головний консультант
Інституту законодавства
Верховної Ради України

– Які головні зміни відбулися у конституційно-правовому регулюванні діяльності політичних партій в Україні в період березень 2010р. - червень 2015р.? Якими були наслідки їх впливу для політичних партій?

Упродовж згаданого періоду відбулися певні зміни в конституційно-правовому регулюванні політичних партій в Україні; при чому це були як безпосередньо зміни до Закону “Про політичні партії в Україні”, так і зміни в інших законах.

Зміни до Закону “Про політичні партії в Україні”. До ст.6 Закону “Про політичні партії в Україні” 22 березня 2012р. внесено доповнення щодо права члена партії “в будь-який час зупинити чи припинити своє членство в політичній партії шляхом подання заяви до відповідних статутних органів політичної партії. Членство в політичній партії зупиняється чи припиняється з дня подання такої заяви та не потребує додаткових рішень. З цього ж дня припиняється перебування громадянина України на будь-яких виборчих посадах в політичній партії”.

Право припинення членства з дня подання заяви підвищує рівень свободи об’єднання в частині її негативного аспекту: вихід зі складу об’єднання за власною волею особи, без обумовлення рішенням партійного органу. З іншого боку, така свобода може створити проблеми встановлення юридичного факту виходу особи з партії у разі, коли партія це заперечує.

Однак зміст поняття “зупинення членства” законодавчо не визначений, не встановлено відмінності між “зупиненням членства на певний час” та припиненням членства з можливим повторним вступом чи “поновленням” у партії. **Нечіткість інституту “зупинення членства”, зокрема, відсутність вичерпного переліку підстав і наслідків такого зупинення, а тепер – і способу підтвердження такого юридичного факту, призводить до негативних явищ, які по суті означають введення в оману виборців.**

Так, члени (і навіть керівники) деяких партій, що не беруть участі у виборах, “зупиняють” членство у своїх партіях і балотуються на виборах за списками кандидатів від інших партій як “позапартійні”, обходячи законодавчу заборону партіям висувати кандидатами

членів інших партій. Після обрання на виборах такі особи часто “поновлюються” у своїх партіях, у т.ч. на керівних посадах, що породжує явище представництва в Парламенті партій, які не брали участі у виборах. Такі дії слід кваліфікувати як зловживання правом.

З метою забезпечення гендерної рівності до Закону у 2013р. внесено зміни щодо обов’язкової вимоги зазначення у статуті політичної партії відомостей щодо “розміру квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від партії у загальнодержавному окрузі і має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку”.

З огляду на кількість кандидатів у списку (225 в умовах змішаної системи) така вимога є дуже формальною. При цьому не визначено органу, на який покладається контроль за дотриманням цієї вимоги, не визначено порядку перевірки такої вимоги та не передбачено санкцій щодо партій за недотримання цієї вимоги. Таким чином, ця норма має декларативний характер.

З 2011р. набула чинності норма ст.24 Закону, згідно з якою *не висування політичною партією своїх кандидатів по виборах Президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років є підставою для анулювання свідоцтва про реєстрацію партії.* З 2011р. ця норма почала на практиці застосовуватися судами для анулювання свідоцтва (по суті, ліквідації) політичних партій².

Законодавство про вибори

На функціонування партій суттєво впливає виборче законодавство. Прийняття Закону “Про вибори народних депутатів України” в редакції 2011р. повернуло змішану виборчу систему. Це певною мірою знизило роль партій як суб’єктів висування кандидатів, відновивши інститут самовисування. Водночас, Закон зберіг повноваження політичної партії ініціювати скасування реєстрації раніше висунутого нею кандидата, що розглядається як інструмент порушення пасивного виборчого права.

Згаданий Закон запровадив низку новел, що впливають на виборчу активність політичних партій. Так, вперше із виборчого законодавства вилучено інститут виборчих блоків політичних партій як суб’єкта висування кандидатів (згодом такі самі зміни відбулись і в Законі “Про вибори Президента України”); на жаль, це стимулювало “виборчу мімікрію” з використанням інституту тимчасового зупинення членства у партії.

Скасовано вимогу завчасної (за рік до дня виборів) реєстрації політичної партії для отримання права висувати кандидатів; таким чином, до участі у виборах допускаються партії незалежно від часу їх утворення, у т.ч. зареєстровані безпосередньо перед початком виборчого процесу. Така новела істотно спростила можливість утворення т.зв. “виборчих проєктів” – імітації політичних партій, орієнтованих на одноразову участь у конкретних виборах. Значною мірою завдяки цьому **політична палітра Парламенту різко оновлюється практично після кожних виборів** (як 2012р., так і 2014р.).

² Див. зокрема: Окружний адміністративний суд Києва задовольнив позови міністерства юстиції та анулював реєстрацію п’яти політичних партій. – BBC Україна, 24 листопада 2011р., http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2011/11/111124_ko_parties_ukraine.shtml.

Скасовано законодавче регулювання порядку висування кандидатів; закон тепер передбачає встановлення такого порядку винятково статутами партій. За Законом “Про політичні партії в Україні”, контроль за порядком скликання та проведення з’їзду партії щодо висування кандидатів має орган легалізації; проте відповідна процедура не адаптована до швидкоплинного виборчого процесу. Внаслідок цього окремі партії висувають кандидатів на з’їздах, у яких бере участь 20 і менше делегатів, що формально не заборонено Законом “Про політичні партії в Україні”. **Такий крок, спрямований на послаблення законодавчого регулювання висування кандидатів, є хибним, насамперед з точки зору забезпечення демократичного характеру висування кандидатів. Європейські стандарти у сфері політичних партій підкреслюють вимогу максимальної публічності, відкритості та демократичності цієї процедури.**

У цьому ж контексті слід відзначити запровадження змішаної виборчої системи Законом “Про місцеві вибори” в редакції 2010р., яким суттєво розширено повноваження місцевих організацій партій висувати кандидатів на всіх місцевих виборах, у т.ч. у тих територіальних громадах, де немає осередків і навіть членів партії. **Надмірне зростання ролі партій у формуванні і функціонуванні органів місцевого самоврядування не можна вважати позитивним явищем з огляду на правову природу та функції місцевого самоврядування.**

Інші закони та нормативні акти

Закон “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” від 9 квітня 2015р. запровадив заборону на утворення та діяльність політичних партій, програмні цілі або дії яких спрямовані на “пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки”, та на символіку “комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів”. Наслідком цього стають законодавчі перешкоди для існування у нинішньому вигляді деяких лівих партій, зокрема, КПУ, що може вплинути на перебіг судового процесу щодо її заборони.

У 2012р. прийнято Закон “Про громадські об’єднання”, внаслідок чого втратив чинність Закон “Про об’єднання громадян”, деякі положення якого доповнювали законодавче регулювання політичних партій (зокрема, встановлення принципу рівноправності членів об’єднання, вимоги щодо його назви, заборона партіям займатися підприємницькою діяльністю). Оскільки відповідні зміни до Закону “Про політичні партії в Україні” досі не внесені, це призвело до певних прогалин у законодавчому регулюванні партій.

Протягом останніх років відбулися певні зміни у визначенні органу, уповноваженого здійснювати легалізацію партій та державний контроль щодо їх діяльності. Указом³ Президента України відбулася передача відповідних повноважень новоутвореній Державній реєстраційній службі України, хоча закон надавав ці повноваження Мін’юсту. Постановою КМУ⁴ в січні 2015р. було ліквідовано Державну реєстраційну службу та передано відповідні повноваження Мін’юсту.

Водночас певний нормативний хаос у цих питаннях призвів до посилення тенденцій поширення на політичні партії вимог Закону “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців”, низка положень якого, орієнтовані насамперед на суб’єктів підприємницької діяльності, не враховує правову специфіку політичних партій.

– Які найважливіші проблеми існують у законодавчому регулюванні діяльності політичних партій України на сучасному етапі?

Практика застосування Закону “Про політичні партії в Україні” засвідчила наявність багатьох прогалин і колізій у нормативному регулюванні партій. Однак послідовного підходу до вноرمування відповідних суспільно-політичних відносин, юридично визначеного та відповідного потребам демократичного суспільства обмеженого впливу держави на політичні партії в Україні на основі міжнародно-правових стандартів поки що не вироблено.

Закон “Про політичні партії в Україні” надто загально регулює *процедуру* утворення політичних партій. Така процедура передбачає додатковий етап, який здійснюється після проведення установчого з’їзду: на підтримку утворення партії потрібно зібрати підписи не менше 10 тис. громадян України не менш як у двох третинах регіонів України.

Проте правовий зміст такої процедури є неясним: адже громадяни, які проставляють підпис, не зобов’язуються після цього бути причетними до відповідної партії. Законом не встановлено суб’єкта збору підписів громадян і не врегульована процедура збору підписів, а також способи встановлення достовірності підписів. **Недосконалість процедури утворення нової партії підтверджується поширеною практикою “перекупування” партій замість їх утворення у встановленому порядку.** Необхідність уточнення регулювання підтверджується і тим фактом, що на практиці сьогодні простіше “перекупити” партію, ніж утворити та зареєструвати нову.

Важливою проблемою є відсутність державного фінансування діяльності партій, що в умовах практичної недоступності достатніх легальних джерел коштів стає найбільшою корупційною складовою у їх діяльності та причиною політичної залежності партій від її основних спонсорів. Саме звідси насамперед походить явище “олігархів”.

Законодавче регулювання назв політичних партій є недостатньо повним і досить суперечливим. Тому й виникають партії з дуже схожими назвами (партія “Відродження”, політична партія “Відродження і розвиток”, політична партія “Партія національного відродження”, політична партія “Відродження України”), або незрозумілі за своїм змістом (політична партія “5.10”, політична партія “Офіцерський корпус”, політична партія “Піратська Партія України”, політична партія “Добрий самарянин” та ін.). Неврегульованість цього питання сприяє політтехнологічним методам “політичної мімікрії”, яке часто використовується під час виборів т.зв. “технічними партіями” на шкоду відомим і впливовим політичним силам.

Партії мають широкую свободу у встановленні способу статутного регулювання своїх внутрішніх питань.

³ Указ Президента “Про затвердження Положення про Державну реєстраційну службу України” №401 від 6 квітня 2011р. – Ред.

⁴ Постанова КМУ “Питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції” №17 від 21 січня 2015р. – Ред.

Законодавство України практично не встановлює вимог щодо внутрішньо-організаційної діяльності партій. Однак така свобода в умовах недостатньої правової і політичної культури суспільства та олігархічного впливу на партії призводить до істотних деформацій у внутрішньопартійному житті.

– Які зміни до законодавчого регулювання політичних партій України могли б позитивно вплинути на ефективність їх діяльності вже в найближчій перспективі?

Для забезпечення нормального функціонування та посилення гарантій демократичного характеру партій у першу чергу необхідно відновити державне фінансування політичних партій – як їх статутної діяльності, так і відшкодування витрат партій, пов'язаних з фінансуванням їх передвиборної агітації.

Цей крок є необхідним для підвищення прозорості діяльності партій, забезпечення їх фінансової незалежності, а отже, політичної свободи, усунення корупційної складової у фінансуванні виборів та політичної діяльності. Необхідно на законодавчому рівні визначити принципи, способи та обсяги фінансування партій з різних джерел та перелік суб'єктів контролю за фінансовою діяльністю партій. Проте подібний контроль за діяльністю партій як юридичної особи жодним чином не повинен обмежувати діяльність політичної партії як суб'єкта конституційно-правових відносин. Зокрема, санкції за порушення правил фінансування партій повинні мати грошовий характер і не можуть передбачати заборону діяльності партій чи їх окремих організацій.

Вкрай важливо передбачити законодавчі вимоги щодо забезпечення внутрішньопартійної демократії. Адже не може повноцінно забезпечувати функціонування демократії у державі партія, яка привчає своїх членів до авторитарного внутрішньопартійного управління. Обсяг відповідних нормативних вимог щодо забезпечення внутрішньопартійної демократії має встановлюватися відповідно до їх реальної потреби в демократичному суспільстві, а також чіткого визначення меж і процедур державного контролю за дотриманням цих вимог.

Лише невелика частина відносин у цій сфері допускає пряме законодавче регулювання; інші вимоги можуть бути сформульовані як вказівки щодо предмета і прийнятних меж регулювання статутом політичної партії (щодо порядку формування і повноважень керівних органів, проведення з'їздів і конференцій, забезпечення прозорості прийняття рішень партійними органами, залучення членів партії до вирішення основних питань діяльності партії).

Потребує вдосконалення питання стосовно припинення діяльності політичних партій, зокрема шляхом саморозпуску (реорганізації).

Деякі партії після тривалого перебування у стані ліквідації внаслідок прийняття партією рішення про саморозпуск відновили свою діяльність. Такі партії часто стають предметом “купівлі-продажу” і реанімуються після зміни “власників” партійного бренду, що негативно впливає на розвиток партійної системи України. ■

ПАРТІЇ НЕ МАЮТЬ ПОТРЕБИ В РОБОТІ З ВИБОРЦЯМИ ТА РОЗБУДОВІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ

Галина ЗЕЛЕНЬКО,
провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Кураса НАН України

– Яких змін зазнали політичні партії України після Майдану з погляду їх побудови, ідеології, характеру діяльності?

Майдан став каталізатором початку трансформації політичних партій, під час якого партії як інститути були повністю дискредитовані. Це стосується не лише правлячих і проурядових, але й партій, що перебували в опозиції.

Крім того, Майдан генерував соціальний попит на оновлення політичних партій та методів їх діяльності. Повернення до парламентсько-президентської республіки зумовило відновлення політичної конкуренції. Парламентським партіям повернули притаманні їм функції – право формування уряду і право поточного корегування його складу. Це підвищило роль партій у політичному житті, їх статус, і як наслідок – зробило партії виразнішими та відносно відповідальнішими.

Позитивний вплив цих процесів був знівельований збереженням змішаної виборчої системи, на основі якої відбулися дострокові парламентські вибори 2014р. Хоча підвищення ролі партій у політичному житті спричинило масову появу нових партій. Зокрема, у 2014р. Мінюстом було зареєстровано 39 партій, у 2015р., станом на 1 травня, було зареєстровано 26 партій, при тому що у попередні два роки щорічно реєструвалося 6-7 політичних партій⁵.

Попри появу нових назв, радше слід вести мову про ребрендинг політичних партій. Незважаючи на те, що до Парламенту пройшли нові партії (крім “Батьківщини”), його склад оновився приблизно на половину⁶ (після виборів 2012р. – на 52-53%), основні політичні актори, принципи формування політичних рішень, схеми і критерії електорального відбору – не змінилися.

Партії й наразі залишаються “псевдо інститутами”, які закріплені юридично, але не стали повноцінними політичними інститутами. Політичні партії здобувають голоси виборців шляхом використання ЗМІ і перетворюють на засіб легітимації влади бізнес-груп. Це й довели останні парламентські вибори.

– Якими Ви бачите головні особливості політичних партій України на сучасному етапі? У чому полягають відмінності “нових” і “старих” партій?

Найбільшою проблемою сучасних партій є **небачений раніше рівень популізму**, який по-різному проявляється у “старих” і “нових” партіях. Так, популізм

⁵ Сайт Державної реєстраційної служби України, рубрика “Політичні партії”, <http://www.drso.gov.ua/show/202>. – Ред.

⁶ Ідеться про результати позачергових парламентських виборів 2014р. – Ред.

у “старих” партіях спрямований на критику будь-яких ініціатив і політичних рішень, що пропонуються правлячими партіями. Популізм “нових” партій полягає у спрощенні проблем, які стоять перед країною.

Наслідком цього є: зростання дилетантизму в політиці; сповільнення і блокування артикуляції інтересів суспільних груп, ускладнення можливості їх представлення і захисту (оскільки вони імітуються популістами); посилення у суспільстві стану постійної конфронтаційності; перманентна делегітимація існуючого політичного та соціального порядку; формування двомірної картини світу (“народ” – “вороги”), вульгаризація політичних рішень

Ще однією особливістю “нових” політичних партій в Україні є те, що вони, як “старі” партії, за незначними винятками, не перетворилися на соціальні ліфти і не виконують одну з основних своїх функцій – кооптації еліт та артикуляції інтересів. **Партії залишилися політичними ліфтами для фінансово-промислових груп**, хоча й під новими назвами та гаслами.

Стиль діяльності парламентських партій дещо змінився, що пояснюється, крім згаданих інституційних змін, і наявним надзвичайно інтенсивним соціальним запитом на фоні високої радикалізації суспільних настроїв.

Якщо донедавна парламентські політичні партії здебільшого вдавалися до імітації виконання своїх передвиборчих обіцянок (а в деяких випадках, як, наприклад, статус російської мови, умовний “поділ” України на Схід і Захід, свідомо загострювали проблему в електоральних цілях), то **зараз рівень імітації суттєво знизився, натомість змінившись гострим популізмом.**

Організаційна структура партій лишається віртуальною. Партії просто не мають потреби в роботі з виборцями та розбудові організаційної структури. Це відбувається через можливості використання ЗМІ, власниками яких є ті ж бізнес-групи, що й власники партій, застосування адмінресурсу (у вигляді прямого тиску на виборця, зняття конкурентів через судові рішення, висунення технічних кандидатів) та через брак політичної відповідальності.

– У яких напрямках розвиватимуться політичні партії в Україні в найближчому майбутньому? Яка модель політичної партії домінуватиме в Україні через п’ять років (основні риси “типової” партії)?

В умовах зниження рівня життя зростатиме суспільний запит на ліву ідеологію. Відповідно слід очікувати суттєве “полівіння” партійно-політичного спектру.

Розвиток політичних партій і формування відносно сталої партійної системи залежатиме: від перспектив прийняття пропорційної виборчої системи з відкритими списками для парламентських виборів, від запровадження диференційованого підходу до партій та виборчих коаліцій; від способу визначення меж виборчих округів; від врегулювання статусу парламентської опозиції; від вирішення проблеми фінансування політичних партій.

Проте вплив цих чинників стане відчутним після мінімум двох електоральних циклів, за умови збереження цих нових “правил гри”. В найближчому майбутньому (1-2 електоральні цикли) партії будуватимуть свої виборчі кампанії на популістських гаслах, залишаючись за своєю суттю неідеологічними – т.зв. “catch-all party”.

Консервація ж існуючих процедур електорального відбору не привнесе істотних якісних змін ні до організаційної структури політичних партій, ні до їх діяльності. Відтак, “типова” вітчизняна партія йдучи на вибори під соціал-демократичними гаслами, залишатиметься партією “хапай усіх” та ліфтом для бізнес-груп, які приватизували владу.

Водночас, на цьому фоні з’являться партії патріотичного спрямування, які в умовах України скоріше будуть правими та правоцентристськими. Їх успіх залежатиме від зниження масштабів популізму, що, може відбутися вже після наступних парламентських виборів.

За умови запровадження перерахованих вище змін, які зазвичай стимулюють процеси партогенезу, партійно-політичний спектр України почне набувати рис, типових для країн “молодої демократії”. Це велика кількість центристських партій як лівого, так і правого спрямування, і незначна кількість вкрай радикальних партій, як у лівій, так і у правій частині партійно-політичного спектру.

Однак, як зазначалося, це питання як мінімум кількох електоральних циклів. Крім того, процеси гальмуватиме недовіра до партій з боку суспільства. Подолати таке відчуження буде значно складніше, ніж “перезапустити” політичні партії, повернувши їм притаманні функції.

Поки ж у вітчизняному політикумі спостерігаються використання партій як політичних ліфтів для бізнес-інтересів та як вигідних бізнес-проектів, практика “заганяння” членів у правлячу партію тощо. Це вже відбувалося протягом 15-20 років, і не дає підстав сподіватися на якісні зміни в найближчому майбутньому. ■

НОВІ ПАРТІЇ – ЦЕ ПАРТІЇ ГОРИЗОНТАЛЬНІ, А НЕ ВЕРТИКАЛЬНІ, ГРОМАДЯНСЬКОГО, А НЕ ЛІДЕРСЬКОГО ТИПУ

Вадим КАРАСЬОВ,
директор Інституту
глобальних стратегій

– Яких змін зазнали політичні партії в Україні після Майдану з погляду їх побудови, ідеології, характеру діяльності?

З погляду побудови, політичні партії стали більше формуватися “знизу”, спираючись на активну громадянську позицію людей. Партії інтенсивно займаються ребредингом, рекрутингом нових кадрів на базі активної співпраці з новими політичними акторами – активістами, “новими героями” (учасники АТО, волонтери та ін.), громадськими організаціями.

Нові партії – це партії горизонтальні, а не вертикальні, громадянського, а не лідерського типу. Втім, зміни в партійному будівництві лише розпочалися. Тому зараз маємо дві тенденції. З одного боку, старі

партії намагаються слідувати сучасним тенденціям, бути більш відкритими, залучати до своїх лав громадських активістів. З іншого, молоді партії заявляють про амбіції створити якісно нові організації “з нуля”.

Головний ідеологічний фокус політичних партій зосереджений на патріотичному, правозахисному та інтеграційному напрямках. Партії намагаються допомагати людям у захисті їх прав від свавілля влади, корупції, несправедливості. Євроінтеграція розглядається партіями як своєрідна модель розбудови соціальних зв'язків всередині суспільства та правових відносин між суспільством і державою.

Характер діяльності партій також зазнає змін. Партії дедалі більше працюють у “полі”, організовують та беруть активну участь у пікетах, мітингах, флеш-мобах, протестних заходах. Змінюється і тип взаємодії з прихильниками. Цьому сприяє активне використання соціальних мереж і мобільних технологій, краудсорсингу тощо.

Однак, незважаючи на позитивні тенденції, партії продовжують діяти в умовах застиглому політичного режиму. Тому поки вони залишатимуться політичними клубами, електоральними машинами, спрямованими на виконання інструментальних функцій, передусім, на участь у виборах. Особливістю таких партій є нестабільність рейтингів, а нарощування популярності може відбуватися за рахунок гучних PR-акцій (скандалів, провокацій тощо).

Слабкість партій сьогодні в тому, що вони намагаються “накачати собі м'язи” за рахунок суспільної активності, але, водночас, не готові до державного управління. Ця робота охоплює бачення стратегії державного розвитку, використання сучасного державного менеджменту, моделювання економічної політики, концептуалізацію інтеграційного курсу України. Іншими словами, якщо раніше домінувала “партія держави” (“партія влади”), то зараз – партії суспільства. Але оптимальною буде партія, здатна поєднати суспільне підґрунтя з державним баченням.

– Якими Ви бачите головні особливості політичних партій України на сучасному етапі? У чому полягають відмінності “нових” і “старих” партій?

“Старі” партії – це партії адміністративного ресурсу, вождистського типу, кланово-олігархічних інтересів. “Нові” партії – це об'єднання громадської енергетики, колективного управління, суспільно-правових інтересів. “Старі” партії продовжують бути виразниками старорежимних еліт, “нові” партії стають виразниками активних, просунутих, прогресивних прошарків суспільства.

Водночас, “старі” та “нові” партії стикаються із спільними викликами, на які не можуть дати адекватної відповіді. Партіям важко працювати з великим різноманіттям суспільних інтересів. У суспільстві вже не працюють старі технології масової мобілізації прихильників, адже сьогодні воно виглядає як мозаїка “нішевих” інтересів, запитів, викликів. Сплести з них солідарний політичний інтерес – ось у чому головний виклик для партій сьогодні.

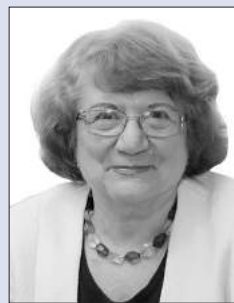
– У яких напрямках розвиватимуться політичні партії України в найближчому майбутньому? Яка модель політичних партій домінуватиме через п'ять років (основні риси “типової партії”)?

Нестабільність політичного режиму, парламентаризму, економіки, збереження старих електоральних кліважів впливатиме і на нестабільність партійної

системи України. “Меню” партій на виборах буде постійно змінюватися, а самі партії намагатимуться шляхом “спроб і помилок” знайти оптимальну траєкторію політичної поведінки.

Наступні п'ять років, скоріше за все, будуть періодом партійної турбулентності, пошуку рецепту “усталеності”. Тому основна риса майбутніх партій – бути “в активному пошуку”. Це відповідатиме “пост-майданному” запиту на якісно нові партії і корелюватиме з ключовими викликами сучасній Українській державі, що проходить етап переосмислення своєї ідентичності та перспектив майбутнього розвитку. ■

ТАК ЗВАНІ НОВІ ПАРТІЇ ПРАКТИЧНО НІЧИМ НЕ ВІДРІЗНЯЮТЬСЯ ВІД СТАРИХ

Антоніна КОЛОДІЙ,
завідувач кафедри політичних наук і філософії Львівського регіонального інституту державного управління Академії державного управління при Президентіві України

– Яких змін зазнали політичні партії України після Майдану з погляду їх побудови, ідеології, характеру діяльності?

Майдан не справив великого впливу на способи творення політичних партій та їх типологію. Політична складова Майдану була слабкою і не відповідала на ті виклики, які постали перед політичною системою України.

Лідери тодішньої опозиції, замість того, щоб вести – пристосовувались, а громадський сектор не зміг ні виявити зі свого середовища нових політичних лідерів, ні створити масовий рух, на основі якого постала б нова організована політична сила.

Тому все відбувається за відомою формулою Л.Кравчука: маємо, те що й мали, а саме: лідерські, корпоративні, під вибори створені та вочевидь нестійкі політичні організації. Навіть “Самопоміч” не є якоюсь по-справжньому новою організацією, хоча люди в ній нові, і велика їх частина – прогресивні.

– Якими Ви бачите головні особливості політичних партій України на сучасному етапі? У чому полягають відмінності “нових” і “старих” партій?

Відмінності стосуються не стільки самих політичних партій, скільки їх впливовості та розташування у парламенті: партіями більшості, як відомо, стали сили, яких ми віддавна називаємо демократичними та проєвропейськими, які були в опозиції до режиму В.Януковича і до ніг яких “впала” влада після Майдану. Їх можливості зросли, але вони не спроможні скористатися ними на користь суспільства, оскільки природа цих партій не змінилася.

Якщо говорити про парламентські партії та ті, що ледь-ледь не дотягли до подолання виборчого бар'єра, то формально до “нових” можна віднести Блок Петра Порошенка, “Народний фронт” і “Самопоміч” (яка

набула загальноукраїнського значення тільки після Майдану), а також Опозиційний блок. До старих – ВО “Батьківщина, Радикальну партію О.Ляшка, ВО “Свобода”, “Громадянську позицію” і, можливо, Компартію, хоча вона, вочевидь, уже не матиме майбутнього.

Чим вони відрізняються? Блок Петра Порошенко – типова для нашої країни центристська партія, вісь якої – відповідно до ситуації в країні і позиції лідера – зсунулася в бік демократії, європейського вибору та захисту національних інтересів. Проте, сказати, що вона має хоч якісь “проблемно” ідеологічної згуртованості, не можна.

Програма БПП писана поспіхом і є набором загальноформульованих орієнтирів і передвиборчих гасел. Те, що партія не розрізняє поняття програми партії та передвиборчої платформи, є зайвим підтвердженням, що програмно-ідеологічною ця партія не є. **Партія є ситуативною, прагматично-лідерською**, на що вказує навіть її назва. Формальний голова партії Ю.Луценко обіцяє повернути партії стару назву “Солідарність”, але цей ніби правильний крок нічого по суті не змінить, оскільки не вплине ні на спосіб кооптації членів, ні на причини прихильності симпатиків партії.

“Народний фронт” – усе те саме, з тією різницею, що ця партія є дещо радикальнішою – і за своїми програмними формулюваннями, і за персональним складом фракції. Але та ж сама ситуативність, корпоративність, старі зв’язки і старі стереотипи поведінки, що виливаються у зверхність, закритість і небажання ламати систему.

Наявність “молодої крові” у двох найбільших партіях коаліції дещо змінює їх настанови та політичний курс, але не надто радикально. Молоді політики, які прийшли з громадянського суспільства, проявляють принциповість у питаннях відкритості та дотримання процедури та показують здатність врівноважувати консерватизм, а також протидіяти пануванню прихованих лобістських інтересів двох найбільших фракцій коаліції.

З ними пов’язані антиолігархічні кроки Парламенту та Президента, але про це немає жодної згадки в партійних програмах. Тому можна вважати, що ці кроки є вимушеними – такими, що відбуваються під тиском політичної ситуації і громадянського суспільства. Тобто, **олігархічні зв’язки не припинені, залежність зберігається**. Здається, що у НФ вона є навіть більшою, ніж у БПП.

Об’єднання “Самопоміч” дещо відрізняється більшою відкритістю, наближеністю до громадянського суспільства та його вимог, принциповістю членів фракції в питаннях голосувань. Водночас, партія наближається до двох попередніх партій наявністю, умовно кажучи, “патрона” партії (А.Садового) та, як стверджують ЗМІ, олігархічного походження принаймні частини партійних фінансів.

Радикальна партія Олега Ляшка є типовим прикладом популістської, персоналістської і, водночас, клієнтельної (в розумінні – утримуваної олігархами) партії, яка отримала свій шанс завдяки занепаду іншої популістської партії – ВО “Батьківщина”, а також через

дуже сприятливий час для “войовничості” її лідера на тлі недостатнього радикалізму інших партій, що йшли до влади. Як і всі популістські партії, Радикальна партія тримається на довірі частини виборців до лідера. Персональний склад партії – дуже строкатий, “своїх” і надійних там дуже мало, якщо вони є взагалі.

ВО “Батьківщина” – “стара” не просто лідерська, а вождистська партія популістського типу. Раніше партія тримала й нарощувала рейтинг завдяки харизмі лідера, яка різко зменшилася після виходу Ю.Тимошенко з тюрми. Низка невдалих кроків лідера партії, її невміння вписатися в нову суспільно-політичну ситуацію спричинили падіння довіри до неї в суспільстві і зниження рейтингу очолюваної нею партії. **Приклад “Батьківщини” доводить безперспективність вождистських партій у демократичному суспільстві**: коли немає “великого ворога” (колись ПР), коли харизматичний лідер втрачає “шарм”, партія неминуче занепадає.

Опозиційний блок – рештки колишньої партії влади, яка намагається грати роль опозиції, але вміє тільки здійснювати владу авторитарними методами в корисливих цілях. Іншої мети та інших здібностей ОБ не має. У кадровому, фінансовому та ідейному аспектах вона є спадкоємицею Партії регіонів, а відтак, зберігає, хоч і намагається приховати (за своєю начебто миротворчою позицією) проросійську орієнтацію, чим й приваблює електорат. Якщо очільники партії не будуть притягнуті до відповідальності за свої минулі правопорушення (політичного та/чи корупційного характеру), ОБ матиме шанс подолати свою нинішню слабкість і непевність та консолідуватися навкруг простих, але сильних ідей виживання та економічного інтересу.

Свого роду “сполучена посудина” з ОБ – партія “Сильна Україна” С.Тігіпка. Як в одній з них – убуде, другій – прибуде, оскільки загалом і цілі, і симпатки в цих партій – ті ж самі. Остання є дещо поміркованою на словах, але зовсім “яловою” є на ділі.

Дві партії (старі), що претендують на звання ідеологічних і теоретично є антиподами: ВО “Свобода” та КПУ, на мій погляд, не мають перспектив. Перша у 2012р. здобула несподіваний успіх, як одна з найбільш опозиційно-радикальних. На ділі вона не підтвердила своїх претензій і відразу стала нікому не цікавою. Ідеологія у неї – дуже застаріла, **методи дії – на грані провокацій – не сприймаються більшістю українців**. Добрих управлінців серед членів цієї партії не знайшлося, а в питаннях корупційних зв’язків вони виявилися такими ж, як усі. Тому партія потребує якоїсь особливої нагоди для збільшення впливу, але її може й не статися. Адже навіть активна участь лідера “Свободи” в революційних подіях 2014р. не допомогла партії зберегти популярність.

КПУ мала б остаточно зійти зі сцени – після пакета законів, спрямованих на декомунізацію суспільства і можливо відновлення справи безпосередньо проти неї.

Ще залишається “Громадянська позиція”, лідер якої сам себе вір, назвавшись свого часу непрохідним. “Непрохідність” пов’язана насамперед із сумнівами щодо здатності лідера і партії щось міняти на практиці. Розірвати це зачароване коло недовіри можна

було б лише ув'язавшись у якісь практичні політичні дії, але, здається, на них партія не здатна.

Отже, т.зв. нові партії (нашвидкуруч організовані після Майдану) практично нічим не відрізняються від старих. **І ті, й інші – це лідерсько-корпоративні об'єднання з непрозорим фінансуванням.** Вони є об'єднаннями людей, які вирішили йти у владу або прагнуть лишитися при владі, згуртувавшись навкруг якогось, більш або менш харизматичного, але обов'язково перспективного лідера з грошима (чи надійними спонсорами). Такі партії уособлюють вчорашній день нашої політики. А як із ним розпрощатися, поки що неясно. Закон про державне фінансування партій може не мати того ефекту, на який від нього чекають, оскільки від цього тіньові схеми “допомоги” партіям нікуди не зникнуть.

– У яких напрямках розвиватимуться політичні партії в Україні в найближчому майбутньому? Яка модель політичної партії домінуватиме в Україні через п'ять років (основні риси “типової” партії)?

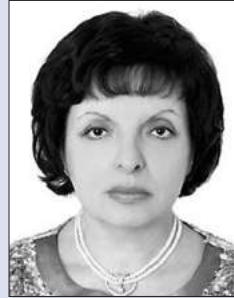
Думаю, що партії старого типу почнуть занепадати не раніше, ніж з'явиться потужний політичний рух знизу за створення партій (партій) на нових принципах. Це не обов'язково має бути ідеологічна партія старого зразка. Я поділяю погляд, що час чистих ідеологій минув. Але **об'єднуватися треба навкруг чітко і предметно (а не у вигляді гасел) сформульованої, ціннісно визначеної програми**, у якій має бути окреслене як бачення перспективи, так і конкретні завдання на найближчий час. А за цим має стояти відданість членів партії суспільним інтересам, їх прагнення насамперед змінити суспільство. Такий рух не з'явиться без якихось нових потрясінь, хоча самі по собі потрясіння зовсім не є запорукою його появи.

Щоб говорити про конкретні терміни змін у партійній системі (п'ять чи скільки там років), треба спочатку спрогнозувати, що буде з країною. Я цього зробити не здатна і з боку інших експертів великої певності не бачу. Тому скажу так: у випадку потрясінь все залежатиме від їх характеру. А без них можна пророчити хіба що повільну, як воно у нас завжди бувало (через менталітет, культурну традицію, інституційну “стежку залежності”), еволюцію того типу партій, що маємо, в бік європеїзації та деякого правового окультурення. ■

⁷ За інформацією, наведеною рубриці “Політичні партії” сайту Державної реєстраційної служби України (<http://www.drsv.gov.ua/show/202>), в Україні зареєстровано 262 політичні партії. – Ред.

ГОВОРИТИ ПРО ПОЯВУ “НОВИХ” ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ПІСЛЯ МАЙДАНУ МОЖНА ЛИШЕ З ЧИСТО ФОРМАЛЬНОЇ ТОЧКИ ЗОРУ

Ірина КРЕСІНА,
завідувач відділу правових проблем політології
Інституту держави і права
ім.В.М.Корецького
НАН України

Олена СТОЙКО,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім.В.М.Корецького
НАН України

– Яких змін зазнали політичні партії України після Майдану з погляду їх побудови, ідеології, характеру діяльності?

Якщо брати до уваги кількісні показники, то понад половини з нинішніх 242 політичних партій були зареєстровані після 2004р.⁷ Але визначальним чинником цих змін стало не так зростання громадської активності, скільки створення інституційних передумов для розвитку партій шляхом проведення виборів 2006р. і 2007р. за пропорційною системою. Однак політичні партії виявилися неготовими до виконання нових завдань, що поклалися на них у зв'язку з переходом до парламентсько-президентської республіки, та нездатними виконати свої обіцянки перед громадянами.

Підтвердженням цього є той факт, що через 10 років політичні партії та їх лідери, які отримали надзвичайний кредит довіри з боку виборців у 2004-2006рр., опинилися на маргінесі політичного життя або дуже близькі до цього. Більше того, **вони дискредитували ідею національного відродження**, яка “вистрілила” у 10% “Свободи” лише у 2012р., і то не останньою чергою завдяки її опозиційній діяльності.

Радикальний вплив на ідеологію українських партій мали Революція гідності та збройна агресія з боку Російської Федерації (анексія Криму, діяльність сепаратистських збройних груп на території Донбасу). Їх результатом стала консолідація зовнішньополітичного вектора більш-менш значущих політичних партій, які сьогодні декларують проєвропейський курс і практично не згадують про східний вектор інтеграції (поглиблення взаємовідносин з Росією та країнами СНД).

Саме ці події зумовлюють переформатування ідеологічного спектру в майбутньому: подальше зміщення політичних партій вправо через наявність електорального запиту на зміцнення національної ідентичності та “оголення” лівого флангу в результаті фактичної заборони Комуністичної партії України та відсутності впливової прозахідної соціалістичної чи соціал-демократичної партії.

– Якими Ви бачите головні особливості політичних партій України на сучасному етапі? У чому полягають відмінності “нових” і “старих” партій?

Говорити про появу “нових” політичних партій після Майдану можна лише з чисто формальної точки зору. Якщо взяти першу десятку політичних партій за підсумками виборів 2014р., то новими серед них є “Народний фронт” (zareєстрований у 2014р., фактичний спадкоємець “Фронту змін”, створеного у 2007р.), Об’єднання “Самопоміч” (zareєстрована у 2012р.), Опозиційний блок, Радикальна партія (2010р.), “Сильна Україна” і “Громадянська позиція” (2005р.).

Однак якщо брати їх кадровий склад, то слід констатувати, що після 2004р. нових облич в українській політиці майже не з’явилося, а методи політичної боротьби також практично не змінилися. Головна проблема полягає в тому, що сплеск громадянської активності та якісні зміни у свідомості громадян як наприкінці 2004р., так і 2013р. не набули належного інституційного закріплення: законодавчого закріплення нових правил взаємодії між державою та організаціями громадянського суспільства, реформи судової та виборчої системи, створення запобіжних механізмів від узурпації влади, удосконалення партійного законодавства тощо.

Без проведення радикальних реформ у багатьох сферах суспільного життя говорити про появу справді нових партій навіть після Революції гідності передчасно. Красномовний факт: фінансовий звіт про доходи і видатки, а також звіт про майно політичної партії за 2014р., які повинні щорічно публікуватися у загальнонаціональних ЗМІ, можна знайти на сайтах лише “Народного фронту”, Блоку Петра Порошенка та Об’єднання “Самопоміч”, а Радикальна партія не надала цієї інформації зовсім. Якщо самі партії не демонструють зацікавленості у збільшенні прозорості своєї діяльності, в т.ч. через публічність процесу формування виборчих списків, то й якісних відмінностей між “новими” та “старими” партіями немає.

– У яких напрямках розвиватимуться політичні партії в Україні в найближчому майбутньому? Яка модель політичної партії домінуватиме в Україні через п’ять років (основні риси “типової” партії)?

На подальший розвиток партійної системи України впливатиме низка чинників. Насамперед, це стосується типу виборчої системи, причому як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівнях. Повернення до чистої пропорційної системи сприятиме структуризації партійної системи, а впровадження відкритих списків сприятиме якісному оновленню кадрового складу існуючих партій.

Іншим чинником є вирішення проблеми з державним фінансуванням політичних партій. **Надання політичним партіям, що пройшли до парламенту, державної підтримки дасть підстави вимагати більшої прозорості їх діяльності, зокрема, щодо**

проведення виборчих кампаній, **сприятиме їх професіоналізації і зменшенню залежності від представників бізнес-середовища.**

Закріплення на законодавчому рівні вимог щодо дотримання демократичних принципів в організації внутріпартійного життя сприяло б якісним змінам у природі українських політичних партій. **Без повернення до пропорційної виборчої системи, запровадження відкритих виборчих списків зміни в партійній системі України в найближчому майбутньому матимуть радше косметичний характер.**

Що стосується ідеологічного виміру, то у зв’язку з посиленням патріотизму, використанням проукраїнських гасел практично всіма партіями, поява і зростання популярності радикальних правих партій є малоімовірні. У зв’язку з погіршенням соціально-економічних умов небезпека виникає на лівому фланзі, де можуть сформуватись ультраліві популістські партії, що експлуатуватимуть тему соціальної справедливості та проблему зростання майнової нерівності серед громадян. ■

СУЧАСНИЙ СТАН ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ КОНФІГУРАЦІЯ УТВОРИЛИСЯ ВНАСЛІДОК ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2014р.

Юрій ОСТАПЕЦЬ,
декан факультету
суспільних наук
Ужгородського
національного університету

– Які процеси і події, що відбулися в Україні упродовж 2013-2014рр. викликали найбільші зміни в партійній системі України, як вони позначилися на її функціонуванні?

Насамперед, це Революція гідності, президентські вибори 2014р., повернення до парламентсько-президентської форми правління та парламентські вибори 2014р.

Сучасний стан партійної системи України, її конфігурація утворилися за результатами парламентських виборів 2014р. Революційні події в Києві змінили позиціонування партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів. *По-перше*, Партія регіонів скомпроментувала себе відмовою від європейської інтеграції та участі у виборах не брала. Рейтинг її найближчого сателіта – КПУ – також суттєво знизився. Ті сили, які колись представляли Партію регіонів, переформатувались у партію “Опозиційний блок”. *По-друге*, одним із наслідків Революції гідності було утворення нових партійних структур (Блок Петра Порошенка, “Народний фронт”, “Правий сектор”, Об’єднання “Самопоміч”).

За результатами виборів, у регіональному вимірі можна констатувати, що соціополітичний поділ

Захід-Схід й надалі є таким, що обумовлює формат партійної системи України. До Парламенту потрапили чотири нові політичні партії. На кінець 2014р. в Україні було зареєстровано 235 політичних партій⁸, з числа яких, за критерієм результату участі у виборах, до партійної системи можна віднести не більше 14⁹.

Змінився й ідеологічний вимір партійної системи. **Йдеться про процес деідеологізації партійних структур, взаємопроникнення ідеологічних доктрин.** Цей процес тісно пов'язаний зі зміною організаційної будови політичних партій. Нині спостерігається процес переходу від масових до професійно-електоральних і картельних партій. **Наслідком цього процесу є втрата ідеологією мобілізуючої функції та ключової ролі в партійному будівництві.**

Водночас, слід говорити про диференціацію серед електорально-професійних партій у їх ставленні до ідеології. Можна виокремити електорально-професійні партії сильної ідеологічної артикуляції та електорально-професійні партії слабкої ідеологічної артикуляції, або прагматичні. До числа останніх можна віднести: “Народний фронт”, Блок Петра Порошенка, Опозиційний блок, “УДАР”. З іншого боку, для політичних партій сильної ідеологічної артикуляції, або “програмних”, характерним є те, що вони впродовж тривалого часу стабільно дотримуються визначеної ідеологічної лінії. Такими партіями в українському політикумі є ВО “Свобода”, КПУ, НРУ.

Слід також зазначити, що всі партії, які утворюють формат партійної системи України, є партіями лідерського типу, а це значить, що вони є нестійкими через залежність від рейтингу лідера.

– У які періоди в партійній системі України відбулися найбільш значимі зміни?

Насамперед, це перші альтернативні вибори до законодавчого органу влади України, в яких Народний Рух був головною опозиційною силою до КПРС. Завдяки цьому він дістав можливість створити парламентську опозицію – Народну Раду (125 осіб).

Подальший розвиток української багатопартійності був обумовлений установчими виборами, до яких можна віднести президентські вибори 1991р. та парламентські і президентські вибори 1994р. **Установчі вибори в Україні виконали покладені на них функції в умовах демократичного переходу, окресливши особливості електоральної конкуренції, показавши її регіональний характер та стали основою легітимації майбутнього політичного режиму.**

Це і парламентські вибори 1998р., які вперше проводилися за змішаною виборчою системою, пропорційна складова якої зробила партії головними суб'єктами виборчого процесу. За результатами парламентських виборів 1998р., формат партійної системи утворили від 8 до 12 партій, сама ж партійна система функціонувала за принципами системи поляризованого плюралізму.

Але найбільш суттєві зміни в партійній системі України відбулися у період з 2004р. по 2014р.

Упродовж цього періоду відбулося вісім виборчих кампаній: чотири – парламентські (2006р., 2007р., 2012р., 2014р.), три – президентські (2004р., 2010р., 2014р.), вибори до місцевих органів влади (2010р.); тричі була змінена форма правління (2004р., 2010р., 2014р.); двічі змінена виборча формула (2006р. та 2012р.); трансформаційні зміни набували форм революції у 2004р. (Помаранчева революція) та у 2014р. (Революція гідності). Унаслідок цих подій неодноразово змінювався формат партійної системи та головних політичних акторів.

Інституційні зміни в суспільстві пов'язані з президентськими виборами 2004р., які завершилися Конституційною реформою (8 грудня 2004р.), в результаті якої відбулася зміна форми правління на парламентсько-президентську, а також запровадження пропорційної виборчої системи для виборів Верховної Ради та місцевих органів влади, **мали позитивний вплив на розбудову вітчизняної партійної системи.**

За результатами парламентських виборів 2006-2007рр. відбулася подальша поляризація суспільства. Україна залишилася розділеною не лише географічно, але й електорально: на Півдні і Сході виборці проголосували за Партію регіонів, Блок Наталії Вітренко “Народна опозиція”, Комуністичну партію України, в Центрі і на Заході за Блок Юлії Тимошенко, а в трьох Західних областях України (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська) перемогу отримав пропрезидентський блок “Наша Україна”. Такі результати голосування вказують на протилежні ціннісні орієнтації населення України.

Результатом парламентських виборів та інституційних змін було переформатування партійної системи, яка не змогла самовідтворитися як система зразка 1998-2002рр. Партійна система за наслідками парламентських виборів 2006-2007рр. почала функціонувати за принципом двоблокової системи.

До електорального циклу 2010-2012рр. належать президентські вибори 17 січня 2010р., місцеві вибори 31 жовтня 2010р. та парламентські вибори 28 жовтня 2012р. Результати президентських виборів 2010р., як і 2004р., були обумовлені соціокультурним поділом на Захід і Схід.

Отримавши перемогу на виборах, В.Янукович зініціював повернення до президентсько-парламентської республіки. Відповідне рішення було прийнято Конституційним Судом України 1 жовтня 2010р.¹⁰ За результатом місцевих виборів 2010р. та парламентських виборів 2012р. партійна система України набула конфігурації системи з домінуючою партією (Партія регіонів). За результатами подій 2013-2014рр. партійна система знову повертається до формату двоблокової.

– Які чинники найбільше впливатимуть на формат партійної системи України в найближчому майбутньому? Через п'ять років?

На формування партійних систем у перехідних суспільствах впливають цілий ряд чинників. Передусім, їх розвиток обумовлений загальними тенденціями

⁸ Сайт Державної реєстраційної служби України, рубрика “Політичні партії”, <http://www.drso.gov.ua/show/202>. – Ред.

⁹ Сайт Центральної виборчої комісії, рубрика “Позачергові вибори народних депутатів України 2014”, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp001>. – Ред.

¹⁰ Ідеться про Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004р. №2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) №20 від 30 вересня 2010р. – Ред.

розвитку політичних партій у сучасному світі (утворення нових типів партійних структур, наприклад, картельних партій, партій постматеріальних цінностей тощо) та безпосередньо логікою демократичного транзиту.

Крім вказаних, хочу звернути увагу на дію наступних чинників: (а) суспільно-політичні поділи; (б) виборча система; (в) вибір форми правління; (г) нормативно-правова основа функціонування політичних партій; (д) вплив фінансово-промислових груп.

Соціополітичний поділ на “Захід-Схід” сформувався в Україні історично. До парламентських виборів 2002р. він був латентним, а його актуалізація відбувається у процесі парламентських виборів 2002р. Відтоді його дія стає більш потужною і підпорядковує собі інші проблемні соціально-політичні виміри.

Процес еволюції виборчої системи України не завершився, а всі парламентські вибори в незалежній Україні проводилися за новими правилами, що, звичайно, мало негативні наслідки для консолідації партійної системи. Відтак майбутній розвиток партійної системи багато в чому залежатиме від того, якою буде система виборів ВР України.

Зміна форм правління у 2004р., 2010р., 2014р. також мала суттєвий вплив на конфігурацію партійної системи. Такі зміни сприяли насамперед виникненню нових політичних партій.

Потребує удосконалення нормативно-правова основа функціонування політичних партій. Основні напрямки її вдосконалення можуть бути наступні: (а) запровадження державного фінансування політичних партій; (б) залучення національних меншин до участі в політичному житті на місцевому рівні; (в) ефективні механізми запобігання зловживанню державними ресурсами для політичних цілей тощо.

Головним завданням у реформуванні законодавчої бази діяльності партій, на мій погляд, є запровадження їх державного фінансування, що унеможливить у майбутньому підпорядкування політичних партій олігархічним угрупованням.

Таким чином, можна виокремити чинники, які упродовж майбутніх п'яти років здійснюватимуть визначальний вплив на розвиток партійної системи України та обумовлюватимуть її формат. Це суспільно-політичні поділи, виборча система, нормативно-правова база функціонування політичних партій, адміністративно-територіальна реформа, яка суттєво посилить регіоналізацію партійного впливу. ■

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ НЕ МАЮТЬ “ГЕНЕРАЛЬНИХ ПЛАНІВ РОЗВИТКУ”

Микола ПРИМУШ,
завідувач кафедри політології
та державного управління
Донецького національного
університету (м.Винниця)

– Яких політичних змін зазнали політичні партії України після Майдану з погляду їх побудови, ідеології, характеру діяльності?

Після подій Революції гідності політичні партії України, перш за все, відмовилися від “регіональної стратегії” та ідеологічної складової свого розвитку й зосередили увагу на принципово нових можливостях: патріотичній риториці щодо єдності всього українського суспільства, яке живе “у приниженому стані” (гасла “найбідніша нація Європи” та інші).

Причому, сам факт “приниження” має специфіку – на національній арені він подається як боротьба з російською агресією, анексія Криму та війна на Донбасі, тоді як у самому Донбасі та на Південному Сході України орієнтує електорат і суспільство на пошук і реалізацію принципово нових можливостей.

Дуже цікавих змін зазнає організаційна робота політичних партій. Так, кожна політична сила після подій Революції гідності до своїх лав намагається залучити якомога більшу частку “неполітиків”: військових, журналістів, волонтерів, які тісно пов’язані з АТО.

Яскравим прикладом є ситуація з арештом у Росії відомої української льотчиці Н.Савченко, що дозволяє партії “Батьківщина” постійно бути присутньою в мас-медіа, або прихід до Парламенту командирів добровільних батальйонів із зони АТО (С.Семенченко, Д.Ярош).

Метою таких заходів можна назвати практичну реалізацію двох тенденцій. *По-перше*, це намагання принципово оновити політичний розвиток держави на цінностях “патріотизму”, “національної безпеки”, “свободи слова”, “потужного громадянського суспільства” й “національної гідності”.

По-друге – політичні сили України втратили ідеологічний сенс своїх програмних документів й намагаються втілити в українській політиці загально-світову тенденцію на появу “універсальної ідеології”. Її сутність полягає в розробці та здійсненні комплексної державної політики на підставі політичних ідеалів: “соціальна економіка”, “вільний ринок та ринкові відносини”, “конкурентна освіта”. Відбувається своєрідний “мікс” ідеологій, реалізуються запити електорату на вирішення гострих проблем сьогодення та на залучення до політичного управління якомога більшого числа представників громадянського суспільства.

По-третє, підтверджується ідея вітчизняних політологів В.Горбатенка та Ю.Шведи про “атомізацію”¹¹ політичних партій і партійних систем в умовах системної трансформації. Кількість політичних сил і надалі зростає, незважаючи на низьку ефективність партійних програм розвитку держави, швидке розчарування електорату та загалом, на відсутність актуальних причин для зростання. Так, після Революції гідності з’явилося понад 50 політичних сил зі схожими ідеями, гаслами, партійними програмами, які мають за мету прискорення реалізації євроінтеграційного розвитку України.

По-четверте, політичні партії після Революції гідності надалі перетворюються на своєрідний маркетинговий, електоральний продукт. Прикладом цього є Блок Петра Порошенко та “Народний фронт” А.Яценюка. Суть полягає в тому, що “урядова” та “президентська” партії здійснюють свою діяльність як певну електоральну стратегію, на підставі бачення проблем сьогодення, але кризь призму соціокультурних цінностей: мир і злагода в державі, добробут кожного українця, національна держава, національна гідність й гордість.

Незмінними залишаються кризові елементи партійного розвитку, які зберігають актуальність досить тривалий час й пов’язані, перш за все, з відсутністю політичної волі як у лідерів, так й у партійних функціонерів.

По-перше, політичні партії продовжують обирати стратегію свого формування навколо лідера, де його ім’я вже офіційно включається до назви партії.

По-друге – в суспільстві втрачається попит на суто ідеологічні політичні сили, доказом цього є провал ВО “Свободи” та КПУ на останніх парламентських виборах. Їм на зміну йдуть партії більш широкого консенсусу, які будують свою політику навколо соціокультурних категорій “порозуміння”, “солідарності”, “миру”, “суспільство без корупції” тощо.

По-третє – політичні партії не відмовилися від впливу інтересів олігархів на політику. Більш того, олігархи відкрито підтримують певні політичні сили, до лав яких йдуть певні зацікавлені особи. Принципова відмінність полягає в тому, що відтепер олігархи намагаються долучитися до громадянських ініціатив й відкрито їх фінансують, що в майбутньому може викликати дуже багато запитань стосовно законності фінансової діяльності політичних партій.

– Якими Ви бачите головні особливості політичних партій України на сучасному етапі? У чому полягають відмінності “нових” і “старих” партій?

Українські політичні партії на сучасному етапі свого розвитку дедалі більше орієнтуються на “менеджерський проект” або “партію під вибори”, й залежно від гостроти соціальних проблем обирають стратегію свого розвитку.

У “старих” політичних сил, до яких варто віднести ВО “Батьківщину”, уламки Партії регіонів, які зараз називають себе Опозиційним блоком, значну частину Блоку Петра Порошенко та “Народного

фронту” А.Яценюка, на перший план постає економічна стратегія. Її сутність полягає в тому, що такі політичні сили закликають до пошуку консенсусу в економічних інтересах всіх учасників політичного процесу, але безпосереднє управління має здійснювати тільки одна партія – переможець виборів.

Нові ж політичні сили, до яких можна віднести “Самопоміч” та Радикальну партію Олега Ляшка, замість ідеологічних ознак намагаються втілити популярний у країнах ЄС принцип “універсальності” (узгодження власної позиції з широким колом бізнес-інтересів, громадянських активів, простих громадян тощо).

Об’єднує “старі” та “нові” політичні сили не лише спільна позиція щодо зовнішньої агресії Росії, а широке використання у власній діяльності та у комунікації з електоратом засобів практичної психології, PR-технологій та елементів інформаційної війни. “Старі” політичні сили базувалися на використанні діаметрально протилежних позицій-кліше “Ми-Вони”. “Нові” політичні сили у своїй діяльності дедалі більше використовують елементи сучасної синестетики – вибір кольору, гасел, символіки, логотипів, вербальних і невербальних комунікацій, які мають за мету пробудити необхідні почуття (наприклад, патріотизму, відданості державі, захисту власної сім’ї від агресії “сусіда” тощо).

Підвищення впливу інформаційних і PR-технологій не зумовлює підвищення ефективності партійної діяльності. Після подій Революції гідності вона й досі залишається неефективною. Навпаки, “нові” політичні сили могли б взяти курс на покращення взаємодії між партіями, виробити універсальні стратегії співпраці між собою, при цьому не об’єднуючись в єдину політичну силу (саме в цьому й полягає сутність парламентсько-президентських республік).

Отже, з точки зору теорії політичних партій, **ані “нові”, ані “старі” політичні об’єднання не є партіями з огляду на ідеологію, специфіку діяльності, способи партійної організаційної роботи і т.д.** Вони скоріше являють собою соціальні рухи, що виникли як громадянські організації, які активно діяли під час гострих соціальних подій (“Правий сектор” – під час Революції гідності, як найбільш радикальний її учасник; “Самопоміч” – як соціально-гуманітарний, інтелектуальний проект, який став відомим завдяки волонтерам з зони АТО).

Також політичні сили “нової генерації” здійснюють принципово новий різновид комунікації з електоратом і прихильниками – вони “віртуалізують” комунікаційну складову власної діяльності й дедалі більше спілкуються з електоратом у соціальних мережах. **Їх електорат – це вже не певна маса громадян, а персоніфікований, якісний склад людей, які не лише слідкують за діяльністю політичної сили, але й беруть у ній активну дистанційну участь.**

Але при цьому “нові” партії, на відміну від “старих”, не зацікавлені збільшувати чисельність своїх лав, й акцент у своїй роботі роблять на двох факторах – створити якісну, персоніфіковану електоральну базу та збільшити чисельність власного електорату з використанням засобів синестетики (викликати почуття

¹¹ Див. зокрема: В.Бабкіна, В.Горбатенко Політологія: підручник, Київ, 2002; Ю.Шведа Теорія політичних партій та партійних систем, Львів, 2004; А.Романюк, Ю.Шведа Партії та електоральна політика, Львів, 2005 та ін.

переживань, тривоги, невпевненості й тим самим закріпитися в свідомості громадян, як політична сила, яка це розуміє й відчуває). Саме в такому напрямі й розвиваються політичні сили на кшталт “Самопоміч”.

– У яких напрямках розвиватимуться політичні партії в Україні в найближчому майбутньому? Яка модель політичної партії домінуватиме в Україні через п’ять років (основні риси “типової” партії)?

Сучасні політичні партії в Україні, як правило, не мають певного “генерального плану розвитку” як політичної сили та саморозвитку як партії у класичному розумінні цього слова. Головне, партійні функціонери не вивчають суспільні потреби, тому будь-яка партія швидко втрачає свій електоральний та політичний авторитет і вплив, а тому змушена буде залишити політичну арену. Особливо це стосується “партії влади”. Прикладів цього багато – СДПУ(о), “Наша Україна”, Партія регіонів. Однак, тенденція до формування “партії влади” й надалі зберігатиме актуальність, оскільки дається взнаки низький рівень політичної культури населення та політиків, а також швидке розчарування громадян у своїх електоральних симпатіях.

Українські політичні партії протягом майбутніх п’яти років розвиватимуться за трьома напрямками:

- *по-перше*, їх діяльність й дедалі буде “віртуалізуватися”, тобто відходити в комунікативному плані в мережу Інтернет, що буде аргументуватися більшою ефективністю зв’язку з виборцями;
- *по-друге*, політичні партії остаточно втратять вплив на процеси формування програм стратегічного розвитку держави, оскільки, з одного боку, вони намагаються створити універсальну ідеологію, а з іншого – не надають цьому питанню достатньої уваги через небажання виборців знайомитися з політикою партії;
- *по-третє* – політичні партії й надалі формуватимуться навколо своїх лідерів, залишаючись при цьому їх сателітами.

Саме такою видається модель типової політичної партії в Україні через п’ять років.

Але українські політичні партії, незважаючи на низький авторитет у суспільстві, можуть зберегти домінуючі позиції в політичному просторі, якщо у своїй діяльності увагу зосередять на наступних аспектах:

- тісніше працюватимуть як з власним електоратом, так і з електоратом опонентів;
- складатимуть більш реальні політичні програми, які не лише будуть наближені до інтересів і проблем українського суспільства, але й матимуть відповідну економічну базу для їх втілення в життя;
- репрезентуватимуть морально-етичні цінності на зразок німецьких політичних партій, особливо в гуманітарній та соціальній політиці;
- відмовляться від орієнтації на лідера та розвиватимуть професіоналізм партійних кадрів;
- більш активно втручатимуться у формування напрямів державної політики та ефективно впливатимуть на розробку стратегічних програм розвитку України. ■

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ І НОВОГО ТИПУ ПАРТІЙ ЗАЛЕЖИТЬ ВІД ТОГО, ЩО ПРИЙДЕ НА ЗМІНУ ОЛІГАРХІЧНОМУ КОНСЕНСУСУ

Максим РОЗУМНИЙ,
завідувач відділу
політичних стратегій,
старший науковий співробітник
Національного інституту
стратегічних досліджень

– Яких змін зазнали політичні партії України після Майдану з погляду їх побудови, ідеології, характеру діяльності?

Розглядати зміни партійної системи України в “майданівський” період доречно в контексті еволюції інституційного комплексу представницької демократії, що відбувається протягом української незалежності.

Теорія демократичного транзиту передбачала вирішальну роль інститутів демократичного врядування у трансформації неліберальних суспільств. Головна стратегія і тактика демократизації полягала в тому, щоб повсюдно засновувати недержавні (неурядові) організації та послідовно інсталювати в пострадянську політичну дійсність демократичні норми і процедури, вироблені на Заході в процесі його власної ліберальної еволюції.

Щоправда результат виявився дещо іншим від очікуваного. Ним стала т.зв. **фасадна демократія, в рамках якої значна частина реально функціонуючих соціальних норм і принципів деградували до відверто феодалських форм**, але при цьому інституційний каркас (чи фасад) політичної системи продовжував “вдосконалюватися”.

Більше того, клієнтистські, корупційні та відверто кримінальні соціальні структури не лише навчилися використовувати інститути представницької демократії, але й зуміли вписати самі демократизаційні зміни в контекст власних корпоративних стратегій. Прикладом чого є перманентний процес “політичної реформи”, маніпуляції з виборчою системою та суперечливі колізії вітчизняного “конституційного процесу”.

Еволюція української партійної системи в період “до і після Майдану” є досить промовистою ілюстрацією. Незважаючи на те, що з 1998р. (перші парламентські вибори за пропорційною системою) політичні партії є, в теорії, головним суб’єктом політичної відповідальності, джерелом кадрів і виразником інтересів народу, і ця їх роль у процесі конституційних змін і змін виборчого законодавства лише посилювалася, сама партійна система весь цей час невпинно деградувала.

Про це свідчать: рівень недовіри до політичних партій; нестабільність партійної системи, в якій постійно змінюються лідери, відбуваються злиття і

розколи, політичні “самогубства” та недружні “поглинання”; хистка, непрозора та недемократична структура самих партій, які будуються, головним чином, навколо публічної постаті лідера та/або джерела тіньового фінансування.

– Якими Ви бачите головні особливості політичних партій України на сучасному етапі? У чому полягають відмінності “нових” і “старих” партій?

Криза 2014-2015рр. залишила в якості головних суб'єктів політичної конкуренції вже не стільки партії у класичному розумінні слова, скільки “політичні проекти”. За характером виникнення і функціонування останні баланують між логікою бізнесових “стартапів” і законами “розкрукти” зірок естради.

Проте, сам “ринок” політичного представництва – як середовище попиту на ідеологію, лідерство і діяльність – суттєво не змінюється. Українське суспільство перебуває переважно в полоні тих самих уявлень, мотивацій та емоцій, що й впродовж усіх років незалежності. Домінантними його рисами залишаються патерналістські установки, нестабільна й почасти конфліктна ідентичність, пошук авторитета, брак довіри до інститутів й очікування “сильної руки”.

Ймовірно, саме цими, дещо інфантильними, установками й обумовлена дієвість та успішність маніпулятивних технологій, які в результаті призвели до нинішнього критичного стану партійної системи та системи політичного представництва як такого. Надміру інертне й архаїчне у свої запитах та очікуваннях соціальне підґрунтя експлуатується політичним класом для отримання управлінського мандата за демократичними процедурами. Для цього використовуються постмодерні медійні технології, підкріплені для переконливості механізмами архаїчного насильства над волею і свідомістю представників електорату – підкупом, залякуванням і залученням до корпоративованих груп.

Попередній період політичної історії України може бути охарактеризований як олігархічний консенсус, зруйнований на певному етапі свого розвитку спробою монополізації з боку оточення В.Януковича.

“Старі” партії обслуговували цей консенсус: (а) не допускали до важелів політико-адміністративного контролю “чужих”, неінкорпорованих у кланові середовища елементів; (б) виконували роль балансу в розв’язанні періодичних конфліктів, що спалахували між групами інтересів, а також були інструментом розмежування (квотування) сфер інтересів; (в) виступали в якості каналізатора соціальної напруженості як побічного результату олігархічного панування.

Майдан і подальші політичні зміни в Україні утворили нову систему координат, в якій олігархічні групи постали перед необхідністю узгодження нових правил взаємодії між собою і з суспільством.

Поки що ці нові правила не є визначеними. З одного боку, існує велика імовірність повернення до стану олігархічного консенсусу, але з оновленим складом учасників. Ця перспектива впливає з характеру політичної еліти України, яка практично не зазнала суттєвих змін після Майдану, а відтак шукатиме звичних для себе механізмів та інструментів панування. Засвоєні нею політичні технології, накопичений ресурс

(фінансовий, майновий, адміністративний, медійний) практично позбавляють шансів будь-яку неолігархічну політичну альтернативу – чи то в якості партії, чи громадського руху або незалежних медіа.

Однак, відновленню олігархічної моделі перешкоджають кілька зовнішніх факторів, що мають об’єктивну природу. *По-перше*, це – низька рентабельність соціально-економічної моделі, побудованої довкола олігархічного консенсусу, в основі якого лежить корупція і тотальна монополізація. В умовах триваючої війни та кризи державних фінансів ця низька рентабельність є перешкодою для виживання самої держави.

По-друге, перешкодою для збереження олігархічного консенсусу вітчизняних еліт є інтеграційний імператив. Україна вичерпала можливості виживання на узбіччі інтеграційних процесів, що зрештою і призвело до кризи напередодні Вільнюського саміту. Фінансова, майнова, нормативно-правова відкритість неминуче виявляє низьку конкурентоспроможність вітчизняних олігархічних груп і розбиває їх консенсус як малозначущу перешкоду для сильніших гравців на глобальному ринку.

По-третє, українське суспільство пройшло через досвід радикалізації, і цей досвід спонукатиме активні соціальні елементи не пристосовуватися до реалій олігархічного консенсусу, а намагатися їх зруйнувати. Якщо поєднати цей фактор радикалізації з зовнішнім тиском і низькою рентабельністю олігархічної економіки, то стає зрозумілим, що повернутися до старих форм соціального панування в Україні нікому вже не вдасться.

Тому слід очікувати, що нова модель політичної системи, а з нею і новий тип партії, формуватимуться залежно від того, що прийде на зміну олігархічному консенсусу в Україні.

– У яких напрямках розвиватимуться політичні партії в Україні в найближчому майбутньому? Яка модель політичної партії домінуватиме в Україні через п’ять років (основні риси “типової” партії)?

Найбільш імовірним є перехід до відносно конкурентної моделі, в якій основні олігархічні групи зберігатимуть своє домінування, але змушені будуть: зменшити тиск на державні фінанси; допустити на внутрішній ринок зовнішніх конкурентів; обережніше використовувати медійний ресурс для захисту корпоративних інтересів.

Наслідком таких змін, зокрема, може стати поява нових політичних проектів, заснованих на мережевій та інших мобілізаційних технологіях, фінансованих з альтернативних, у т.ч. зовнішніх джерел.

Не слід очікувати в найближчій перспективі відновлення класичного ідеологічного спектру та повернення до традицій “кадрових” партійних машин. Період трансформацій вимагатиме гнучких організаційних і пропагандистських рішень. Реклама партійних брендів буде дедалі більш агресивною, партійні лідери ставатимуть більш ефектними, а середовище “партійних активістів” з часом професіоналізується і набуватиме ознак корпоративної закритості. ■

ГОЛОВНОЮ ОСОБЛИВІСТЮ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ СЬОГОДНІ Є ТЕ, ЩО ВОНИ НЕ Є ПАРТІЯМИ

Тарас СТЕЦЬКІВ,
член Центрального
проводу політичної партії
Республіканська платформа,
народний депутат України
I-VI, VI скликань

– Які зміни в політичних партіях відбулися після Майдану (побудова, ідеологія, діяльність)?

Насправді особливих змін не відбулося. Швидше за все, відбувся навіть регрес партійної структури суспільства. До Майдану ми мали переважно “вождистські” партії, збудовані за допомогою адміністративного ресурсу та серйозних фінансових вливань, а також залежно від перемоги чи поразки їх лідерів на президентських і парламентських виборах.

Це стосується “Нашої України”, “БЮТ”, Партії регіонів. Ці партії домінували протягом десятиліття після Помаранчевої революції.

Після Майдану ми отримали виразний крен у бік формування тимчасових виборчих проєктів, своєрідних “партій – брендів”. Рейтинги таких партій формувалися винятково внаслідок масивної передвиборчої телереклами та серйозних грошей, які вливали олігархічні клани. Виникнення таких “одноразових” партій, залежних від одного вождя і фінансованих одним або кількома олігархами, є яскравим свідченням неподоланості в Україні кланово-олігархічної економічної і управлінської моделі держави.

Ідеологічні партії в Україні почали вмирати з кінця 1990-х років (РУХ, УНП, УРП, ПРП та ін.) через відсутність реальної роботи з населенням, застарілість власних ідейно-політичних настанов і, звичайно, через брак фінансів.

Їм на зміну поступово почали приходити партії, збудовані за допомогою адмінресурсу та грошей олігархічних кланів, що утверджувалися в Україні (СДПУ(о), Партія зелених, НДП, “Солідарність” та ін.). А їх, своєю чергою, змінили “партії – монстри”, сформовані після Помаранчевої революції (НУ, ПР, БЮТ).

– Якими є головні особливості політичних партій в Україні сьогодні?

Головною особливістю політичних партій в Україні сьогодні є те, що вони власне не є партіями. Це телевізійні проєкти, зроблені під вибори. Це бренди, як правило, залежні від одного чи кількох олігархів. Це проєкти без ідеології і навіть без власного бачення майбутнього України, тим більше, без власних напрацьованих (самостійно чи з експертами) концепцій чи планів здійснення тих чи інших реформ у країні.

Вони, як правило, не мають реальної членської бази та діючих регіональних і місцевих осередків. Це просто не потрібно, оскільки рейтинг здобувається за допомогою реклами і під час виборів. Практично всі вони є партіями вождистського характеру, тобто збудованими під одного вождя, який, своєю чергою, залежний від одного чи кількох “грошових мішків”.

Внаслідок цих особливостей ми не спостерігаємо практично жодної діяльності цих партій в міжвиборчий період на місцевому рівні. Все замінюється медіа-присутністю, “джинсою”, участю лідерів чи представників цих “брендів” у популярних ток-шоу (“Свобода слова” на ICTV, “Шустер life”, “Право на владу” на 1+1, “Чорне дзеркало” на “Інтері”).

– У яких напрямках розвиватимуться партії в Україні в найближчі п’ять років?

Думаю, що в Україні в найближчі п’ять років мають виникати (і будуть виникати) реальні, справжні партії, більш-менш подібні до партій, які існують у країнах ЄС. Тобто партії, які відбиватимуть інтереси тих чи інших соціальних верств чи професійних кластерів.

Це не означає, що не буде вождистських партій, “фейкових” чи одноразових проєктів. Вони будуть. Проте будуть утворюватися нові (чи оновлюватися існуючі) партії, які будуватимуться зовсім на інших засадах.

Вони матимуть ідеологію (мету, візію) та власну ідейно-політичну платформу. Під ідеологією я розумію не навішування на партію -ізму (лібералізму, націоналізму, консерватизму тощо), а наявність власних шляхів розв’язання важливих для суспільства проблем, які постійно виникають і потребують від партії постійних відповідей.

Вони будуть збудовані не як ієрархічні структури, а як організації горизонтально-мережеві.

Вони базуватимуться на засадах полі лідерства, а лідер буде виростати з такої системи. Це принципово відрізняється від існуючих сьогодні в Україні партій, де раз і назавжди обирають вічного вождя, який, як правило, приймає персональні політичні рішення.

Вони діятимуть системно та систематично, працюватимуть на місцях, помітно для населення, на чому і здобуватимуть довіру, авторитет і, в кінцевому підсумку, рейтинг.

На мою думку, такими мають бути основні риси типової політичної партії в країні, яка хоче доєднатися до Європи. Такі риси дадуть українським партіям змогу продукувати власний конкурентоспроможний, інтелектуальний продукт, тобто власні варіанти розв’язання найважливіших суспільно-політичних проблем. Саме в такий спосіб реальні партії зможуть “поховати” існуючі нині псевдопартії, засновані на домінуванні олігархічних кланів.

Львівський незалежний дослідник Т.Плахтій якось сказав чудову фразу: “всі українські партії побудовані за принципом асфальтного заводу. Завдання такого заводу – випускати асфальт. А головне завдання політичної партії – видавати інтелектуальний продукт і поширювати його серед громадян. Тому сучасні партії мають будуватися за принципом провідних ІТ-корпорацій”¹².

¹² Т.Плахтій – незалежний дослідник, голова громадської організації “Центр розвитку української культури та самоорганізації”. 22 травня 2015р. у Дніпропетровську на місцевому телеканалі “Регіон” Т.Плахтій взяв участь у телепередачі “Тема дня: українські політичні організації – що вони собою представляють?” – Сайт “Тарас Плахтій. Динамічні мережі. Теорія та технологія.”, <https://tarasplakhtiy.wordpress.com>. – Ред.

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЛИШЕ РОЗПОЧИНАЄТЬСЯ

Володимир ФЕСЕНКО,
голова правління
Центру прикладних політичних
досліджень "Пента"

– Яких змін зазнали політичні партії України після Майдану з погляду їх побудови, ідеології, характеру діяльності?

Принципових змін після Майдану зазнали не стільки політичні партії України, скільки вітчизняна партійна система, тобто комплекс кількісних та якісних параметрів взаємодії політичних партій України.

У розвитку партійної системи України можна виділити три етапи:

1. Початковий етап (1990-2004рр.) – період створення та становлення нових політичних партій України. Це період ідеологічного протистояння між націонал-демократами та лівими партіями (комуністами і соціалістами), а також політичного протистояння між напівпартійним парламентом і позапартійними президентами країни. В той же час, було кілька не дуже вдалих спроб створення "партій влади".

2. Олігархічно-біполярний етап розвитку партійної системи України (2004-2013рр.). Процес олігархізації партійної системи України (посилення впливу олігархічних груп на провідні політичні партії України) почався після запровадження змішаної виборчої системи та парламентських виборів 1998р. Але розквіт олігархічної партійної системи відбувся у 2004р. – після запровадження пропорційної виборчої системи та здійснення конституційної реформи, яка передбачила перехід до парламентсько-президентської системи.

У процесі президентських виборів 2004р. і після Помаранчевої революції відбулася також поляризація партійної системи. Одним полюсом стала Партія регіонів (умовна "Партія Сходу"; партія, яка спиралася переважно на російськомовних виборців східних і південних регіонів України та пострадянську номенклатуру), іншим полюсом – прозахідні (у внутрішньополітичному та зовнішньополітичному сенсі) політичні партії ("Батьківщина" Ю.Тимошенко і "Наша Україна" та її політичні спадкоємці).

Цей етап характеризувався також певним еквілібріумом, відносною рівновагою електоральних потенціалів двох конкуруючих таборів. На президентських і парламентських виборах вигравав той з таборів, який перемагав у центральних областях України.

3. Новий етап розвитку партійної системи розпочався після Євромайдану, Революції гідності, анексії Криму Росією та війни на Сході України. У партійній системі відбулися суттєві зміни, головною тенденцією стала кардинальна зміна балансу електоральних сил.

Партія регіонів формально зійшла з політичної сцени, хоча у неї з'явився спадкоємець – Опозиційний

блок. Але умовна "Партія Сходу" втратила (внаслідок анексії Криму та окупації частини території Донбасу) кілька мільйонів потенційних виборців. Баланс електоральної підтримки кардинально змінився на користь "прозахідних" партій. Вперше за всі роки незалежності України до Верховної Ради не потрапила жодна з лівих партій.

Суттєво оновився і табір "прозахідних" політичних сил. На позачергових парламентських виборах у жовтні 2014р. з формально "старих" партій до Парламенту пройшла лише "Батьківщина". Інші переможці парламентських виборів були формально "новими", хоча їх лідери були відомими політиками. Більш того, головними переможцями позачергових парламентських виборів стали партія нового Президента України П.Порошенка і партія Прем'єр-міністра А.Яценюка. Обидва ці політичні лідери відігравали значну роль в українській політиці не менше 10 останніх років. Достатньо новою виглядала "Самопоміч" та певною мірою – Радикальна партія Олега Ляшка.

На позачергових парламентських виборах у жовтні 2014р. дуже відчутно проявився суспільний запит на нові політичні сили. Але якісних змін у самих політичних партіях України (їх побудові, ідеології та характері діяльності) майже не відбулося. Дещо зменшився, але значною мірою зберігається олігархічний вплив на провідні політичні партії, особливо з погляду їх фінансування. Знову домінують "лідерські" та "персоніфіковані" партії. Як і раніше, відчувається брак внутрішньопартійної демократії.

На позачергових парламентських виборах 2014р. перемогли нові партійні бренди та електоральні машини, а не партійні організації. А ось ідеологічні партії ("Свобода" та КПУ) – програли. Проте, процес оновлення пішов. Поки це переважно стосується партійної системи. І ми ще не знаємо, якою вона буде. Формування нової партійної системи лише розпочинається. Через певний час зміни неминуче торкнуться й інституту політичних партій. Запит на це також є. Але зміни в діяльності політичних партій відбуватимуться повільно та суперечливо.

– Якими Ви бачите головні особливості політичних партій України на сучасному етапі? У чому полягають відмінності "нових" і "старих партій"?

Поки що якісно нових партій у політичній системі України не з'явилося. Відразу поясню, які партії я вважаю "якісно новими". Це не партії, які з'явилися за останні 2-3 роки, і не партії з відносно новими лідерами. Якісно новими партіями будуть лише ті політичні сили, які використовуватимуть якісно нові політичні практики, зокрема, нові демократичні і прозорі механізми фінансування своєї діяльності, нові засоби комунікації та зворотного зв'язку з рядовими громадянами, активно розвиватимуть внутрішньопартійну демократію і не будуть прив'язані до одного харизматичного лідера.

– У яких напрямках розвиватимуться політичні партії України в найближчому майбутньому? Яка модель політичної партії домінуватиме в Україні через п'ять років (основні риси "типової" партії)?

Українська політика є швидкоплинною, а зараз вона ще й переживає період карколомних змін. Тому наряд чи доцільно прогнозувати навіть на п'ять років вперед. Та і надійних, науково обгрунтованих методик такого прогнозування немає. Можна лише дуже

обережно прогнозувати тенденції розвитку політичних партій України на найближчі роки, особливо, якщо знову відбудуться позачергові парламентські вибори.

Домінуватимуть й надалі лідерські партії, але їм спробують кинути виклик нові політичні проекти, які будуть спиратися на громадських активістів, молодь і новий середній клас. Можливо, серед цих проектів все ж таки будуть спроби створити якісно нові політичні партії (хоча б за певними ознаками). Також імовірно є спроба об'єднання в одну політичну партію нових політиків і громадських активістів, які зараз розпорошені між різними політичними силами.

В умовах повосенного та кризового (а потім і посткризового) часу активну роль у політичному житті відіграватимуть популістські партії. Навряд чи варто очікувати ренесансу ідеологічних партій. Їх час, як і загалом доба ідеологій епохи модерну, минає. Вони не знаходять відгуку в середовищі простих українців. Можливо, майбутнє буде за партіями-суспільними рухами, які будуватимуться за мережним принципом (доба соціальних мереж!), будуть висувати конкретні політичні цілі та виконуватимуть свої функції лише тимчасово.

Що ж до формату партійної системи України, то він визначатиметься вибором конкретної моделі виборчої системи, а також розвитком політичної ситуації на Сході України. Скоріше за все, це буде система з 2-3 провідними партіями, але на проходження до Парламенту претендуватимуть ще 5-7 партій. Коаліції парламентської більшості формуватимуть від двох до п'яти партій. Поступовій і відносній стабілізації партійної системи сприятиме запровадження державного фінансування політичних партій, які долатимуть виборчий бар'єр на парламентських виборах. ■

ОСНОВНА ІНТРИГА – ЧИ ЗУМІЮТЬ “ПОСТМАЙДАНІВСЬКІ” ПАРТІЇ СТАТИ ПОТУЖНИМИ ПОЛІТИЧНИМИ СИЛАМИ Й ЗАПРОПОНУВАТИ НОВИЙ ПОРЯДОК ДЕННИЙ ДЛЯ УКРАЇНИ

Юрій ШВЕДА,
доцент кафедри політології
філософського факультету
Львівського національного
університету ім. Івана Франка

– Яких змін зазнали політичні партії України після Майдану з погляду їх побудови, ідеології, характеру діяльності?

Після Майдану (Революції гідності) політичні партії України зазнали змін як в ідеологічному, організаційному, так і у функціональному плані.

Найвиразнішими є зміни, що торкнулися світогляду (ідеології) політичних партій. Домінуючими в закликах політичних партій стали т.зв. егалітарні

цінності (такі як соціальна рівність, антиолігархізм і народовладдя, боротьба з корупцією тощо). Однак, суспільний запит на подібного характеру цінності, на жаль, виявився переважно в домінуванні популізму та популістських партій. Серйозних пропозицій, які б могли змінити існуючий суспільний порядок, сучасні українські партії так і не представили.

Щодо змін на організаційному рівні – то вони виявилися у зростанні ролі громадян (рядових членів партій) у внутрішньопартійному житті. Проявилось це в серйозному інкорпоруванні до партійного середовища громадянського компоненту у вигляді лідерів громадських організацій (у т.ч. волонтерських).

Агресія з боку Росії змусила політичні партії визначитися щодо проблеми війни та миру. З огляду на це, **виник новий поділ політичних партій України на “партії війни” та “партії миру”.** У партійних списках на парламентських виборах з'явилося чимало кадрових військових і керівників добровільних військових формувань. Виник запит на залучення до політики незалежних експертів – фахівці, здатних реформувати існуючі суспільні відносини, а також носіїв нових моральних цінностей – журналістів, героїв Майдану. Загальним трендом постмайданівського партійного життя стало зростання публічності діяльності політичних партій України.

– Якими Ви бачите головні особливості політичних партій України на сучасному етапі? У чому полягають відмінності “нових” і “старих” партій?

Революція гідності виразно продемонструвала кризу наявної моделі політичних партій України, висвітила той факт, що **всі існуючі партії** (як правлячі, так і опозиційні) **не є такими у класичному значенні цього поняття.** Ціла низка суспільно важливих функцій партій ними не виконувалися. Передусім, партіями недостатньо забезпечувався зв'язок між державою та громадянським (неполітичним) суспільством.

У результаті спонтанно організоване суспільство, виступивши проти існуючого політичного режиму, на початковому етапі Революції гідності свідомо дистанціювалося від політичних партій. Щоправда, згодом намітився певний компроміс між опозиційними партіями та протестним рухом. Останній виявився неготовим до тривалої організованої боротьби, не маючи необхідних ресурсів. Опозиційні ж політичні партії виявилися досить гнучкими й зуміли перебрати на себе представництво протестного руху, підпорядкувати його собі.

Як підсумок – громадянське суспільство виявилось неготовим до оформлення у самостійну політичну силу, а найвиразніші його представники та гасла були інкорпоровані до вже існуючих партійних структур. Фактично відбувся певний компроміс між уже існуючими (старими) партіями і протестним рухом, який і виступив прообразом нових партій.

Нові політичні сили (нові партії), які виникли як політичні репрезентанти учасників Майдану, **не мають необхідних для успішної політичної діяльності ресурсів** (насамперед фінансово-матеріальних і медійних), фактично залишилися **на маргінесі сучасного політичного життя.** Й тому основна міжпартійна інтрига сучасності – чи зуміють партії постмайданівського періоду стати потужними політичними силами й запропонувати новий порядок денний

для України. Оновлені “старі” політичні сили продовжують перебувати в орбіті впливу фінансово-промислових груп, а сучасна українська політика звелася до боротьби за розподіл ресурсів між ними. Політичні партії залишаються лише інструментом цієї боротьби.

– У яких напрямках розвиватимуться політичні партії України в найближчому майбутньому? Яка модель політичних партій “домінуватиме” в Україні через п’ять років (основні риси “типової” партії)?

Система організації партій потребує серйозних системних змін. Суть їх – перетворення політичних партій на повноцінні суб’єкти політичного життя. Це можливо, насамперед, за умови зміни моделі фінансування політичних партій. Більшість експертів (і я у їх числі) погоджуються, що **запровадження державного фінансування українських партій було б найоптимальнішою моделлю**, яке б суттєво змінило їх суспільний статус.

Тому напрям розвитку сучасних політичних партій у найближчій перспективі визначатиметься вирішенням питання їх фінансового забезпечення. Якщо буде прийнятий закон про державне фінансування політичних партій – можна буде говорити про якісно новий їх тип. Швидше за все, це буде виборча партія з ознаками картельної партії. Якщо ж система фінансування політичних партій в Україні не буде змінена – продовжуватимуть існувати квазіпартії (віртуальні партії або т.зв. виборчі проекти) із значним компонентом популізму.

Модель партійної організації також залежатиме й від виборчої формули, яка буде прийнята на політичних виборах. **Запровадження відкритих виборчих списків із преференціями суттєво змінить характер внутрішньопартійних і міжпартійних взаємин**, зробить їх більш публічними та чутливими до потреб виборців, зміцнить внутрішньопартійну демократію. ■

БЕЗ ЗМЕНШЕННЯ РОЛІ ОЛІГАРХІВ У ЖИТТІ КРАЇНИ НЕМОЖЛИВО ПРИВЕСТИ ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ДО ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД

Василь ЯБЛОНСЬКИЙ,
заступник директора
Національного інституту
стратегічних досліджень

– Яких змін зазнали політичні партії України після Майдану з погляду їх побудови, ідеології, характеру діяльності?

Політичні партії¹³ за останні півроку насправді зазнали деяких змін. Практично всі вони залишилися партіями “лідерського”, харизматичного типу та перебувають на утриманні олігархів чи політиків, які

мають можливість їх утримувати. Також можна говорити про певну віртуальність партій – інституційно більшість з них існують лише на загальнонаціональному та обласному рівнях.

Не змінився і підхід українських політиків до використання партій. Для багатьох з них більш вигідним є постійний “ребрендинг”, що певною мірою дозволяє уникати політичної відповідальності. З одного боку, це спосіб виживання політиків у політиці, з іншого – “задобрювання” суспільства, яке весь час вимагає нових облич і нових політичних сил. **Певним компромісом між політиками та суспільством є своєрідне “оновлення”, де майже обов’язковою умовою є збереження статусу та впливу діючого лідера партії.**

Як приклад, можна навести переможців останніх парламентських перегонів – партії “Народний фронт” та Блок Петра Порошенка. Обидві партії кількаразово змінювали назви, і схоже, цей процес ще не завершений.

До цієї ж групи партій, з певними застереженнями, можна віднести і Опозиційний блок. Попри те, що формально Партія регіонів ще існує, переважна більшість її лідерів перейшли до нового утворення. Не виключено, що формальне збереження колишньої “партії влади” має на меті її реанімацію, за умов сприятливої політичної кон’юнктури. Самоназва політичної партії “Опозиційний блок” свідчить про її виражений популістський характер, оскільки означає, що партія перед виборами не планувала брати участь у владній коаліції та чітко розуміла своє місце у структурі виборчих симпатій.

Партія “Батьківщина”, відносний довгожитель української політики, стала одним з аутсайдерів серед теперішніх парламентських партій. Не останньою чергою такий результат – це політична ціна за попередню діяльність керівництва партії під час перебування при виконавчій, законодавчій та місцевій владі.

– Якими Ви бачите головні особливості політичних партій України на сучасному етапі? У чому полягають відмінності “нових” і “старих” партій?

Політичні структури, які в результаті виборів увійшли до правлячої коаліції, максимально можливо враховували вимоги суспільства до змін, однак сам процес формування партійних списків та визначення мажоритарних кандидатів здійснювався не завжди у прозорий та вільний спосіб. Підтвердженням цьому є наявність “випадкових” людей у списках і відсутність достатньої кваліфікації у частини депутатів.

¹³ Ідеться про політичні сили, які представлені у Верховній Раді України або перебувають на межі прохідного бар’єра.

Позитивним винятком можуть слугувати нові партії, які утворилися напередодні Революції гідності, брали у ній активну участь, і які не мають досвіду перебування при владі до 2014р. (“Самопоміч”, “Демократичний альянс”). З одного боку, це є позитивним явищем в українській політиці, оскільки руйнує усталену систему міжпартійних взаємовідносин і партійного лобіювання. З іншого, у цих партій низький рівень прогнозованості політичної поведінки та не завжди прозорі механізми фінансування, що зокрема нівелює позитивний ефект від їх діяльності.

Зменшується ідеологічна визначеність партій. У цій каденції Парламенту відсутні “чисті” ідеологічні партії, які ще недавно були представлені у Верховній Раді – КПУ та ВО “Свобода”. Інші політичні структури мають досить розмите ідеологічне обличчя. Серед іншого, це зумовлено слабкою соціальною структурованістю українського суспільства й відповідною орієнтацією партій не на чітко визначені електоральні кластери, а на ширші прошарки населення.

Організаційна будова партій є також далекою від доведеної. Ситуація, за якої партії йшли на вибори-2014, призвела до того, що лідери парламентських перегонів вийшли на них практично без членської бази, структури, низових осередків. Складається парадоксальна, на перший погляд, але характерна для України, ситуація, коли парламентська коаліція утворена переважно політичними структурами, неповноцінними з організаційної точки зору.

Нерозвиненість політичних партій як демократичних інститутів в Україні має своє пояснення. Партії в Україні втратили свою масовість і стали закритими клубами через контроль над ними з боку фінансово-промислових груп. Без зменшення ролі олігархів у житті країни через перетворення їх на “цивілізованих бізнесменів” неможливо привести діяльність політичних партій до демократичних засад.

Доки непрозорими залишатимуться джерела і шляхи фінансування партій, процеси формування вищих партійних органів, обрання партійних лідерів, формування виборчих списків і визначення кандидатів по мажоритарних округах, ми не зможемо говорити про існування в Україні повноцінної партійної системи.

Як і чимало інститутів, що є дієвими в демократичних суспільствах, але не працюють на повну силу в Україні, **вітчизняні політичні партії є швидше атрибутами політичної гри, засобами для входження у владу.** Далекі не всі вони є справжніми демократичними інститутами, що забезпечують здійснення народовладдя та сприяють оновленню політичних еліт.

– У яких напрямках розвиватимуться політичні партії в Україні в найближчому майбутньому? Яка модель політичної партії домінуватиме в Україні через п’ять років (основні риси типової партії)?

Розвиток політичних партій залежатиме, насамперед, від обраної виборчої системи та характеру змін законодавства про партії. Партії також розвиватимуться через виконання своїх основних функцій.

Перша з них – це *функція комунікації та представництва інтересів*. Ті партії, які будуть постійно

залучати своїх прихильників до вироблення реальних партійних рішень, матимуть постійну комунікацію знизу доверху та навпаки – мають шанси отримати вагомий підтримку на виборах.

Формування і добір політичних еліт – одна з функцій, яка дійсно реалізується українськими партіями. Позитивна тенденція простежується особливо після революції 2013-2014рр. Щоправда, всі політичні партії здійснюють оновлення складу, насамперед, через внесення до виборчих списків лідерів думок і популярних особистостей. Складніше виглядає ситуація із залученням реальних професійних політиків, які б могликласти конкуренцію партійному керівництву та певним внутрішньопартійним групам.

Якщо звернутися до недавньої історії, то ми побачимо, що чи не єдиним політиком, який став Президентом України від політичної партії, був В.Янукович. Попри негативні конотації цього прикладу в сучасних умовах, партії будуть змушені висувати політиків загальноукраїнського масштабу із свого середовища, а не залучати їх зі сторони.

Функція вироблення політики та політичного курсу. Залежно від того наскільки партії дійсно братимуть участь у виробленні політики через внутрішньопартійні демократичні механізми, а не схвалюватимуть ініціативи керівництва, вони матимуть шанс працювати для досягнення цілей, важливих для всього суспільства.

Соціальна інтеграція також залишається важливою функцією партій, попри певний загальносвітовий тренд до її послаблення (виборці дедалі менше ідентифікують себе з партіями). Партії залишатимуться мобілізаційними центрами для своїх прихильників чи політичними мішенями для противників. Тому **важливим напрямом діяльності українських партій є активна робота серед громадян не лише в період виборчих кампаній.**

У середньостроковій перспективі в політичній системі України, очевидно, матимуть поширення партії “харизматичного” типу, з більшим чи меншим впливом олігархічного капіталу на їх діяльність.

Партії, відповідно до світових тенденцій, уникатимуть чіткої ідеологічної ідентифікації, вплив існуючих “чистих” ідеологічних партій й надалі знизуватиметься.

Заявлені зміни суспільних і державних інституцій, запровадження обмежень щодо фінансування партій фізичними та юридичними особами та запровадження державного фінансування, послідовність державної антикорупційної політики – це ті передумови, за яких може відбутися трансформація українських партій в напрямі більшої ефективності у виконанні їх функцій. ■

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ

Важливою складовою досліджень політичних партій і партійної системи, що здійснюються Центром Разумкова, є аналіз громадської думки та позицій експертів. З цією метою в рамках проекту були проведені загальнонаціональні соціологічні дослідження¹ та експертне опитування².

Метою опитування було виявлення позицій експертів стосовно сучасних проблем політичних партій, відмінностей між “старими” та “новими” партіями, ступеню виконання партіями їх функцій, чинників впливу на формування партійної системи України. Важливим елементом дослідження стало з’ясування експертного бачення перспектив розвитку багатопартійності в Україні, зокрема, моделі майбутньої партії та напрямів еволюції партійної системи.

Відповіді на поставлені експертам питання узагальнені в таблицях і діаграмах, наведених нижче.

ПАРТІЇ І ПАРТІЙНА СИСТЕМА: СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ

На думку більшості експертів, у сучасній Україні **переважають партії “лідерського” типу**, діяльність яких спрямована на реалізацію бачень і ідей партійних лідерів (так вважають 62% експертів).

З великим відривом друге місце (29%) посіла думка, що **переважають партії, які ставлять перед собою “велику мету”** (європейська інтеграція, здійснення реформ тощо). Найменше (14%) експертів підтримали тези, що в Україні переважають партії, які базуються на певній ідеології й мають відповідну програму, або партії, які спрямовують свою діяльність на вирішення конкретної проблеми (таблиця “Партії якого типу переважають в Україні?”).

Партії якого типу переважають в Україні?*
% опитаних експертів

Партії, діяльність яких спрямована на реалізацію бачень і ідей їх лідерів	61,5
Партії, які ставлять перед собою “велику мету” (наприклад, вступ України до ЄС, проведення реформ тощо)	29,2
Партії, які базуються на певній політичній ідеології та мають програму, яка їй відповідає	13,5
Партії, які спрямовують свою діяльність на вирішення конкретної суспільної проблеми (наприклад, боротьба за чистоту довкілля, боротьба з корупцією тощо)	13,5
Жодні з перелічених	11,5
Важко відповісти	2,1

* Експертам пропонувалося відзначити не більше двох прийнятних варіантів відповіді.

На думку трьох чвертей експертів, в українських партіях переважає підхід, коли їх очолюють сильні, авторитетні лідери, які не змінюються упродовж тривалого часу (таблиця “Який підхід до питання лідерства в партіях переважає...?”).

Який підхід до питання лідерства в партіях переважає в сучасних українських партіях?*
% опитаних експертів

Партію очолює сильний, авторитетний лідер, який не змінюється упродовж тривалого часу	74,0
Партію очолює група авторитетних лідерів, які періодично змінюють один одного на посаді керівника партії згідно з внутрішніми домовленостями	13,5
Партію очолюють керівники, які обираються на конкурентних засадах статутними органами і змінюють один одного через визначений термін	4,2
Інший підхід	3,1
Важко відповісти	5,2

Найчастіше експерти вважають, що сучасні партії служать інтересам фінансових і бізнесових структур (80%), а також партійних лідерів (62%). Лише 14% експертів дотримуються думки, що партії служать інтересам виборців (діаграма “Чий інтересам служать політичні партії в Україні?”).

Чий інтересам служать політичні партії в Україні?*
% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

¹ Докладно див. матеріал “Політичні партії і партійна система України на сучасному етапі: думки громадян”, вміщений в цьому журналі.

² Експертне опитування “Сучасний стан і перспективи розвитку партійної системи України” проведене соціологічною службою Центру Разумкова 18 травня-19 червня 2015р. Опитано 95 експертів, серед яких представники органів державного управління та місцевого самоврядування, науково-дослідних установ, місцевих осередків політичних партій в усіх областях України, неурядових організацій, ВНЗ, незалежні експерти.

Експерти оцінюють як **найбільші проблеми сучасних політичних партій** (в порядку зменшення ваги): політичну корупцію; залежність від фінансово-промислових груп; невідповідність виборцям; відсутність постійної комунікації з суспільством; брак внутрішньопартійної демократії; брак кваліфікованих партійних кадрів.

Наступні за значущістю проблеми – відсутність стабільної соціальної бази партій; слабкість їх організаційних структур; переважно регіональний характер їх підтримки; слабкість програмно-ідеологічних засад, залежність від зовнішніх впливів (таблиця “*Наскільки актуальними для сучасного стану політичних партій...?*”).

Наскільки актуальними для сучасного стану політичних партій України є наведені проблеми?*
середній бал

Політична корупція	4,5
Залежність від ФПГ	4,2
Невідповідність виборцям	4,2
Відсутність постійної комунікації з суспільством	3,9
Брак внутрішньопартійної демократії	3,9
Брак кваліфікованих партійних кадрів	3,9
Відсутність стабільної соціальної бази	3,7
Слабкість організаційних структур	3,7
Переважно регіональний характер підтримки	3,6
Слабкість програмно-ідеологічних засад	3,6
Залежність від зовнішніх впливів	3,4

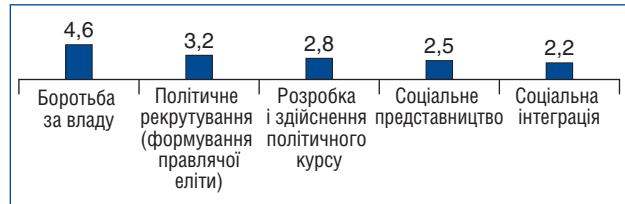
* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає, що актуальність є мінімальною, а “5” – максимальною.

Експерти **незадовільно оцінили виконання існуючими партіями більшості їх функцій**. Лише виконання функції боротьби за владу було оцінено високим балом – 4,6 (за п'ятибальною шкалою).

Формування правлячої еліти набрало 3,2 бали, розробка та реалізація політичного курсу – 2,8 балів, соціальне представництво – 2,5 бали, соціальна інтеграція – 2,2 бали (діаграма “*Оцінка рівня виконання...?*”).

Серед експертів немає одностайності в оцінках певних рис, що їх приписують політичним партіям України.

Оцінка рівня виконання політичними партіями України їх функцій*, середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” – мінімальне значення, а “5” – максимальне значення.

Так, експерти не змогли дійти згоди стосовно питання, чи є в Україні партії, які **представляють інтереси певних соціальних груп і підтримують з ними постійні зв'язки**, чи таких партій немає: голоси розділилися порівну (по 44%).

Більше половини експертів вважають, що в Україні **немає загальнонаціональних партій, які б користувалися підтримкою в усіх регіонах країни**. Однак 38% опитаних не погоджуються з цією тезою.

Майже половина (48%) експертів вбачають наявність в Україні політичних партій, які **будують свою діяльність на основі певної ідеології**. Проте, 40% заперечують наявність таких партій.

Відносна більшість (42%) експертів вважають, що в Україні немає партій, які фінансувалися б з різних джерел і не були б підконтрольними олігархічним групам, проте 34% вважають, що такі партії є.

48% експертів вважають, що в Україні є партії, які діють за принципами внутрішньої демократії. Однак 37% заперечують їх існування.

Більшість експертів вважають, що в Україні немає політичних партій, які б **регулярно звітували перед виборцями за виконання партійних і передвиборних програм**, але майже третина експертів з цим не погоджуються (діаграма “*Чи є в Україні політичні партії, які б...?*”).

Деяко більшою є визначеність експертів стосовно поширеності серед політичних партій певних якостей, необхідних для їх діяльності: стосовно кожної з них переважають оцінки “*ця якість виражена лише у деяких партій*” (від 43% до 69%).

Чи є в Україні політичні партії, які б відповідали наведеним критеріям?
% опитаних експертів

Найчастіше, на думку експертів, жодній з політичних партій не притаманні такі якості: “уміння і бажання захищати інтереси свого виборця, “електорального ядра”” (37%); “уміння виробити чітку програму дій” (29%); “наявність чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави” (22%).

А серед рис, які відносно частіше називалися як “виражені у більшості або практично у всіх політичних партій” – наявність сильних лідерів (34%) та “наявність достатнього фінансування” (34%) (таблиця “Якою мірою політичним партіям...?”).

На пряме питання, “чого насамперед не вистачає існуючим в Україні політичним партіям?”, найбільші частки експертів обрали відповіді “наявності чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави” (33%), уміння і бажання захищати свого виборця (26%) та уміння виробити чітку програму дій (19%) (діаграма “Чого саме насамперед не вистачає...?”).

Лінії міжпартійного розмежування. Понад половини експертів вважають, що найсильнішими є

Чого саме насамперед не вистачає існуючим в Україні політичним партіям?
% опитаних експертів

конфлікт між партіями-членами коаліції і опозиційними парламентськими партіями, а також конфлікт між прозахідними і проросійськими партіями.

Третина експертів відзначають, що серед найсильніших є конфлікти всередині коаліції, а понад чверть експертів – між партіями, що контролюються олігархами, які перебувають у конфлікті між собою (таблиця “Між якими з існуючих в Україні партій...?”).

Між якими з існуючих в Україні партій конфлікти є найсильнішими?*
% опитаних експертів

Між тими, що належать до складу коаліції, і тими, що перебувають в опозиції	52,1
Між тими, що орієнтуються на західні країни, і тими, що орієнтуються на Росію	51,0
Між партіями всередині коаліції	33,3
Між партіями, що контролюються олігархами, які перебувають у конфлікті між собою	27,1
Між тими, що представлені у Верховній Раді, і тими, що до неї не потрапили	11,5
Між тими, що виступають за підтримку української мови та культури, і тими, що виступають за державний статус російської мови	9,4
Між партіями, створеними до Майдану, та новими партіями, створеними під час Майдану і після нього	7,3
Між тими, що виступають за державну, планову економіку, і тими, що виступають за ринкову економіку, приватизацію	3,1
Між усіма партіями	3,1
Конфлікту між партіями немає	2,1
Важко відповісти	1,0

* Експертам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Значно менші частки експертів визначили такі підстави конфліктів, як конфлікт між парламентськими та позапарламентськими партіями, позиція у мовно-культурному питанні, час створення (до чи після Майдану), орієнтація та державну чи ринкову економіку.

Якою мірою політичним партіям України, про діяльність яких Вам відомо, притаманні кожна з наведених якостей чи характеристик?
% опитаних експертів

	Якість виражена практично в усіх політичних партій	Якість виражена у більшості політичних партій	Якість виражена лише у деяких політичних партій	Якість не притаманна жодній з політичних партій	Важко відповісти
Наявність чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави	3,1	18,8	53,1	21,9	3,1
Уміння виробити чітку програму дій	3,1	11,5	52,1	29,2	4,1
Уміння і бажання захищати інтереси свого виборця, електорального “ядра”	4,2	10,4	42,7	36,5	6,2
Наявність достатнього фінансування	3,1	31,3	55,2	4,2	6,2
Наявність сильних лідерів	2,1	32,3	56,3	5,2	4,1
Уміння організувати роботу на місцях	0,0	11,5	68,8	14,6	5,1
Уміння співпрацювати з громадськими організаціями, об’єднаннями громадян	2,1	16,7	59,4	14,6	7,2

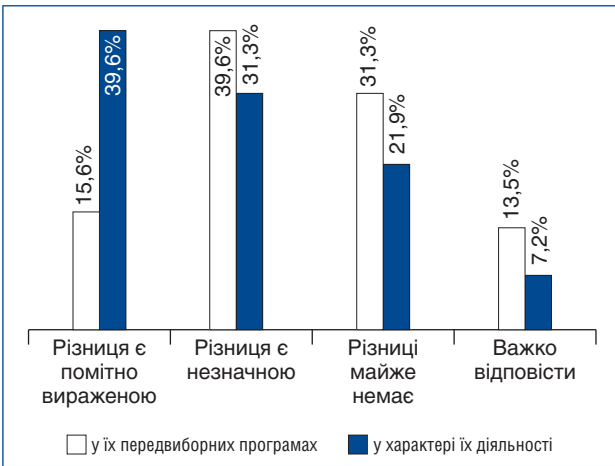

Таким чином, основними джерелами конфліктів скоріше виступають фактор перебування при владі, геополітичні орієнтації та олігархічний контроль.

Різниця між партіями, що належать до коаліції. Лише 16% експертів вбачають помітну різницю між передвибірними програмами партій коаліції. 40% експертів бачать між ними незначну різницю, 31% вважають, що різниці майже немає.

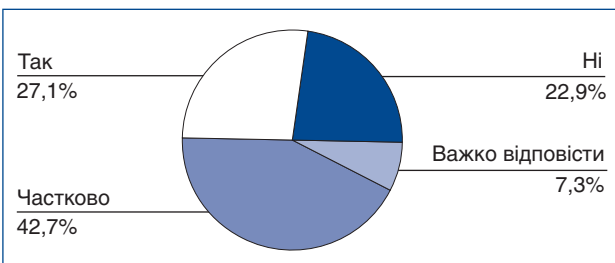
Стосовно практичної діяльності партій коаліції – відмінності є більш помітними – так вважають 40% опитаних експертів, 31% вважають різницю незначною, 22% – що її майже немає (діаграма “Наскільки істотною є різниця між політичними силами, ...?”).

Наскільки істотною є різниця між політичними силами, що належать до складу коаліції у нинішній Верховній Раді...?
% опитаних експертів

Серед експертів немає визначеності стосовно стану захищеності прав опозиції в Україні: 27% вважають, що ці права захищені, 23% – що вони не захищені, а відносна більшість (42%) – що вони захищені частково (діаграма “Чи захищені права опозиції в Україні?”).

Чи захищені права опозиції в Україні?
% опитаних експертів

Чинники впливу на формування партійної системи в Україні. Найбільший вплив на формування партійної системи (понад 7 балів за 10-бальною шкалою), на думку експертів, здійснили Революція гідності 2013-2014рр., президентські вибори 2004р. і Помаранчева революція, запровадження пропорційної системи виборів до Верховної Ради в 2004р., перехід до парламентсько-президентської республіки на основі змін до Конституції 2004р., позачергові президентські

і парламентські вибори 2014р., політична криза 2006-2007рр. та дострокові парламентські вибори 2007р., ухвалення Конституції 1996р.

Російська агресія проти України та підписання Угоди про асоціацію з ЄС набрали практично рівну кількість голосів. Співставним з цими подіями був, на думку експертів, вплив таких подій, як ухвалення Закону “Про політичні партії в Україні” у 2001р., заборона КПУ (у складі КПРС) у 1991р., перетворення Народного руху на політичну партію в 1993р., запровадження змішаної системи виборів до Верховної Ради у 1997р., перемога В.Януковича на президентських виборах 2010р. і створення більшості на основі Партії регіонів після парламентських виборів 2012р. (6,6-6,9 бали).

Повернення до Конституції в редакції 1996р., встановлення авторитарного режиму В.Януковича також було важливою подією у формуванні партійної системи, причому експерти вплив цієї події і вплив боротьби за владу між Президентом Л.Кучмою та Верховною Радою у 1998-2000рр. оцінили однаково (по 6,4 бали).

Далі в ієрархії подій, які найбільше вплинули на формування партійної системи, експерти відзначили спроби утворення “партій влади” (власне, утворення їх “згори” – НДП, СДПУ(о), Партія регіонів), президентські вибори 1999р., створення власних політичних сил кандидатами у Президенти на виборах 2010р., ухвалення Закону “Про об’єднання громадян”, “касетний скандал”, відсутність державного фінансування політичних партій (5,7-6,2 бали) (таблиця “Оцінка ступеня впливу наведених подій...”).

За ефективністю впливу різних чинників на розвиток політичних партій і партійної системи експерти поставили на перше місце позиції найбільшого ФПГ (4 бали за п’ятибальною шкалою). На наступному місці – діяльність ЗМІ (3,9 бала).

Ціла група чинників отримали приблизно однакові оцінки: зміна соціально-демографічної структури суспільства внаслідок анексії Криму та подій на Донбасі (3,6); дії органів влади (прийняття нормативних актів щодо політичних партій); зміну соціально-економічної структури суспільства внаслідок падіння економіки; процеси реформування влади (люстрація, децентралізація); невизначеність у питанні виборчого законодавства як для загальнонаціональних, так і для місцевих виборів – по 3,5 бали.

Нижче експерти оцінили такі чинники, як громадська думка стосовно партій; позиції інститутів громадянського суспільства; діяльність фондів, програм, що реалізуються в Україні за підтримки зарубіжних країн і міжнародних організацій; позиції органів влади зарубіжних країн та їх об’єднань; відсутність державного фінансування та позиції зарубіжних політичних партій (таблиця “Оцінка ефективності впливу наведених чинників...”).

Отже, в очах експертів, партії швидше вважаються політичними інструментами спонсорів, ніж інститутами політичного програмування розвитку держави та політичного представництва різних верств суспільства.

Оцінка ступеня впливу наведених подій на формування партійної системи в Україні у 1990-2015рр.*, середній бал

Революція гідності 2013-2014рр., перемога Майдану та падіння режиму В.Януковича	8,3
Президентські вибори 2004р., Помаранчева революція	8,0
Запровадження повністю пропорційної системи виборів до Верховної Ради у 2004р.	7,9
Внесення змін до Конституції України у 2004р., які передбачали формування Уряду коаліцією депутатських фракцій	7,7
Дострокові президентські та парламентські вибори 2014р.	7,5
Прийняття Конституції України у 1996р.	7,3
Політична криза 2006-2007рр. та дострокові парламентські вибори 2007р.	7,3
Відновлення дії Конституції 2004р.	7,2
Перетворення Народного Руху України на політичну партію у 1993р.	6,9
Запровадження змішаної, мажоритарно-пропорційної системи виборів до Верховної Ради у 1997р.	6,9
Заборона КПУ (у складі КПРС) у 1991р.	6,8
Агресія Росії проти України, анексія Криму, окупація окремих районів Донецької та Луганської областей	6,8
Президентські вибори 2010р., перемога лідера Партії регіонів В.Януковича	6,7
Парламентські вибори 2012р., створення більшості на основі Партії регіонів	6,7
Прийняття Закону "Про політичні партії в Україні" у 2001р.	6,6
Підписання Угоди про асоціацію між Україною і ЄС	6,6
Боротьба за повноваження між Президентом Л.Кучмою і Верховною Радою у 1998-2000рр.	6,4
Повернення до Конституції 1996р., встановлення авторитарного режиму В.Януковича	6,4
Спроби створення в Україні "партій влади" (НДП, СДПУ(о), Партії регіонів)	6,2
Президентські вибори 1999р.	6,1
Створення власних політичних сил кандидатами у Президенти на виборах-2010 С.Тігіпком, А.Яценюком, А.Гриценком	6,1
Прийняття Закону "Про об'єднання громадян" у 1992р.	6,0
"Касетний скандал", справа Гонгадзе та спричинені ними акції "Україна без Кучми"	5,8
Відсутність державного фінансування політичних партій	5,7
Спроби створення партій бізнес-структурами ("Громада", ПНЕРУ та ін.)	5,3

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де "1" означає, що вплив є мінімальним, а "10" – максимальним.

Оцінка ефективності впливу наведених чинників на розвиток політичних партій та партійної системи в Україні*, середній бал

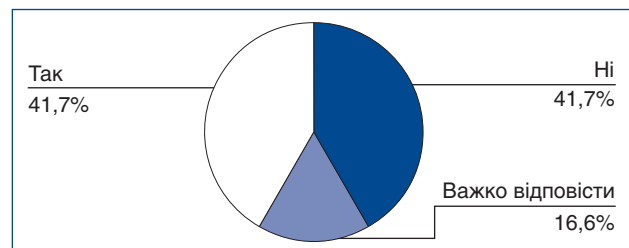
Позиції найбільших ФПГ	4,0
Діяльність ЗМІ	3,9
Зміна соціально-демографічної структури суспільства внаслідок анексії Криму, бойових дій на Донбасі	3,6
Дії органів влади (прийняття законів, інших нормативно-правових актів стосовно політичних партій)	3,5
Зміна соціально-економічної структури суспільства внаслідок різкого падіння економіки, знецінення гривні	3,5
Процеси реформування політико-адміністративної системи (люстрація, децентралізація та ін.)	3,5
Невизначеність у питанні виборчого законодавства як для загальнонаціональних, так і для місцевих виборів	3,5
Громадська думка стосовно політичних партій	3,2
Позиції інститутів громадянського суспільства (неурядових організацій, профспілок) України	3,2
Діяльність фондів, програм, проектів допомоги, що реалізуються в Україні за підтримки зарубіжних країн і міжнародних організацій	3,1
Позиції органів влади зарубіжних країн та їх об'єднань	3,0
Відсутність державного фінансування політичних партій	2,9
Позиції політичних партій зарубіжних країн	2,3

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що ефективність є мінімальною, а "5" – максимальною.

"СТАРІ" ТА "НОВІ" ПАРТІЇ – ПОДІБНЕ Й ВІДМІННЕ

У питанні про наявність відмінностей між партіями, створеними "до" і "після Майдану" думки експертів поділилися навпіл: по 42% опитаних вважають, що такі відмінності є, і що їх немає (діаграма "Чи є відмінності між політичними партіями, ...?").

**Чи є відмінності між політичними партіями, створеними до Майдану та після нього?
% опитаних експертів**

Більшість експертів (абсолютна чи відносна) вважають, що партіям, створеним після Майдану, більшою мірою притаманні такі якості: "нові" партії більше пов'язані з ініціативами громадян, волонтерами, громадськими рухами; ці партії підтримують проведення реформ та просувають нові ідеї і розробки.

Партіям, створеним до Майдану, більшість експертів вважають притаманною більш розвинуту організаційну структуру в регіонах.

Водночас, у відповідях на більшість питань щодо притаманності певних рис “старим” чи “новим” партіям більшість експертів (відносна чи абсолютна) обрали варіант “різниця немає”.

У цих питаннях відносно більші частки експертів відзначили певну перевагу:

“нових” партій:

- у захисті національних інтересів;
- у меншій корумпованості;
- у меншій залежності від олігархічного впливу;
- у більшій внутрішній демократичності.

“старих” партій:

- у захисті інтересів певних регіонів;
- у наявності ідеологічної бази та партійних програм;
- у наявності фахівців, професіоналів.

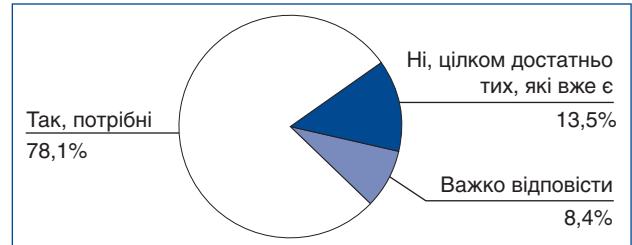
Приблизно однаково експерти оцінили притаманність “старим” і “новим” партіям таких якостей, як орієнтація на інтереси “середнього виборця” та наявність яскравих лідерів (таблиця “Яким із партій...?”).

Яким із партій (створеним до Майдану чи після нього) більшою мірою притаманні наведені нижче якості?
% опитаних експертів

	Створеним до Майдану	Створеним після Майдану	Різниця немає	Важко відповісти
Орієнтуються на інтереси виборця, який за своїм соціально-економічним становищем належить до більшості населення	9,4	9,4	68,8	12,4
Є вільнішими від олігархічного впливу	9,4	21,9	59,4	9,3
Базуються на певних політичних ідеологіях і мають відповідні партійні програми	21,9	13,5	54,2	10,4
Захищають національні інтереси України	10,4	32,3	49,0	8,3
Мають більше фахівців, професіоналів	21,9	14,6	47,9	15,6
Мають “яскравих” лідерів	19,8	22,9	45,8	11,5
Захищають інтереси певних регіонів	36,5	8,3	43,8	11,4
Є менш корумпованими	8,3	35,4	42,7	13,6
Є внутрішньо демократичними	5,2	32,3	42,7	19,8
Підтримують проведення у країні необхідних реформ	7,3	42,7	40,6	9,4
Просувають нові ідеї та розробки	5,2	45,8	36,5	12,5
Мають розвинуту організаційну структуру в регіонах	52,1	6,3	33,3	8,3
Більше пов’язані з ініціативами громадян, волонтерами, громадськими рухами	4,2	68,8	20,8	6,2

Переважає більшість (78%) експертів відзначають потребу в нових партіях і нових лідерах (діаграма “Чи потрібні Україні нові політичні лідери?”).

Чи потрібні Україні нові політичні лідери?
% опитаних експертів

Ієрархія якостей, якими повинні відрізнятися нові лідери, є такою (за зменшенням ваги): некорумпованість; патріотизм, державницька позиція; наявність чіткої програми та плану дій; незалежність від ФПГ; чесність; наявність лідерських якостей; освіченість, професіоналізм; готовність захищати інтереси простих людей; демократизм, вміння вести діалог з людьми.

Такі позиції, як скромність, безжальність, вміння йти на компроміси були відзначені незначними частками експертів, а закордонну освіту не назвав жоден експерт (діаграма “Якими якостями повинні...?”).

Якими якостями повинні відрізнятися нові політичні лідери?*
% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Нові лідери з новими якостями можуть бути вихідцями з таких середовищ (за зменшенням ваги): громадянського суспільства, нових політичних сил, учасників АТО, добровольців, волонтерів, уже існуючих політичних партій, інтелігенції, малого або середнього бізнесу.

На організаторів масових акцій протесту, великий бізнес, закордонних політиків, на думку експертів, у цьому питанні особливо розраховувати не варто. Найменше експертів відзначили середовищем походження нових лідерів силові структури (діаграма “З якого середовища можуть з’явитися...?”).

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Більші частки експертів відзначають, що новою може вважатися та партія, яка має чітке бачення суспільних перетворень і конкретний план дій (63%) та яку очолює політик, не скомпрометований корупційними діями та фінансовими махінаціями (60%).

Надалі якості партій, притаманність яких є необхідною для того, щоб їх можна було вважати новими, виглядають так (за зменшенням ваги): очолюються сильним, відповідальним лідером; висувають реалістичні обіцянки та уникають популізму; дають можливість проявити себе молодим, перспективним людям;

активно співпрацюють з неурядовими організаціями, громадськими рухами; висувають на перший план спільні для жителів різних регіонів проблеми, а не спекулюють на відмінностях; мають прозоре фінансування.

Інші позиції (зокрема, нещодавно зареєстрована, очолювана молодим політиком, намагається поширити свою ідеологію) підтримані значно меншими частками експертів (таблиця “Які з наведених характеристик мають бути притаманні...?”).

Які з наведених характеристик мають бути притаманні партії, щоб вважати її “новою політичною силою”?
% опитаних експертів

Партія має чітке бачення суспільних перетворень, конкретний план дій, які ставить за мету реалізувати, прийшовши до влади, а не бореться за владу заради влади	62,5
Партію має очолювати політик, який не скомпрометував себе корупційними діями, фінансовими махінаціями	60,4
Партію має очолювати людина, яка проявила себе лідером у складних ситуаціях, вмів брати на себе відповідальність	46,9
Партія висуває лише ті обіцянки, які є реалістичними, уникає популізму	44,8
Партія дає можливість проявити себе молодим, перспективним людям, “новим обличчям”	41,7
Партія активно співпрацює з неурядовими організаціями, громадськими рухами та ініціативами, надає їм підтримку	28,1
Партія висуває на перший план спільні для жителів різних регіонів соціально-економічні проблеми та не акцентує увагу на існуючих між громадянами різних регіонів відмінностях у світоглядних питаннях (мова, релігія тощо)	28,1
Партія має прозоре фінансування, регулярно оприлюднює свої фінансові звіти	25,0
Партія намагається насамперед максимально поширити свою ідеологію, свої підходи в суспільстві, а не прийти до влади	17,7
Партію має очолювати політик, який раніше не обіймав керівних посад в органах влади	16,7
Партія привертає увагу до проблем, які залишаються поза увагою більшості інших партій (наприклад, захист історичного середовища міст, зелених зон від забудовників, права вкладників банків, якість продуктів харчування і питної води тощо)	14,6
Партію має очолювати молодий політик (не старший 40 років)	13,5
Партія має бути зареєстрованою не більш ніж 5 років тому	12,5
Партія використовує у своїй діяльності нові інформаційні технології, засоби комунікації – Інтернет, соціальні мережі та ін.	9,4
Інше	3,1
Важко відповісти	2,1

* Експертам пропонувалося відзначити не більше п’яти прийнятних варіантів відповіді.

Цікаво, що прозоре фінансування для експертної спільноти не є серед пріоритетів, що певною мірою суперечить бажанню експертів бачити нових політичних лідерів некорумпованими, позбавленими олігархічного впливу.

ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ КОНКРЕТНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ

Експертам було запропоновано оцінити діяльність партій, які набрали не менше 1% на позачергових виборах до Верховної Ради 2014р.

Найбільш позитивно експерти оцінили діяльність партії “Самопоміч” (майже 71% експертів оцінили її повністю або скоріше позитивно).

До діяльності партії “Блок Петра Порошенка – Солідарність” скоріше або повністю позитивно ставляться 62% експертів (скоріше або повністю негативно – 31%) (діаграма “Як би Ви оцінили діяльність наведених партій?”).

До діяльності партії “Батьківщина” позитивне або відносно позитивне ставлення у 47% експертів, негативне – у 40%.

Приблизно так само оцінюють діяльність партій “Правий сектор” та ВО “Свобода”. Перевага

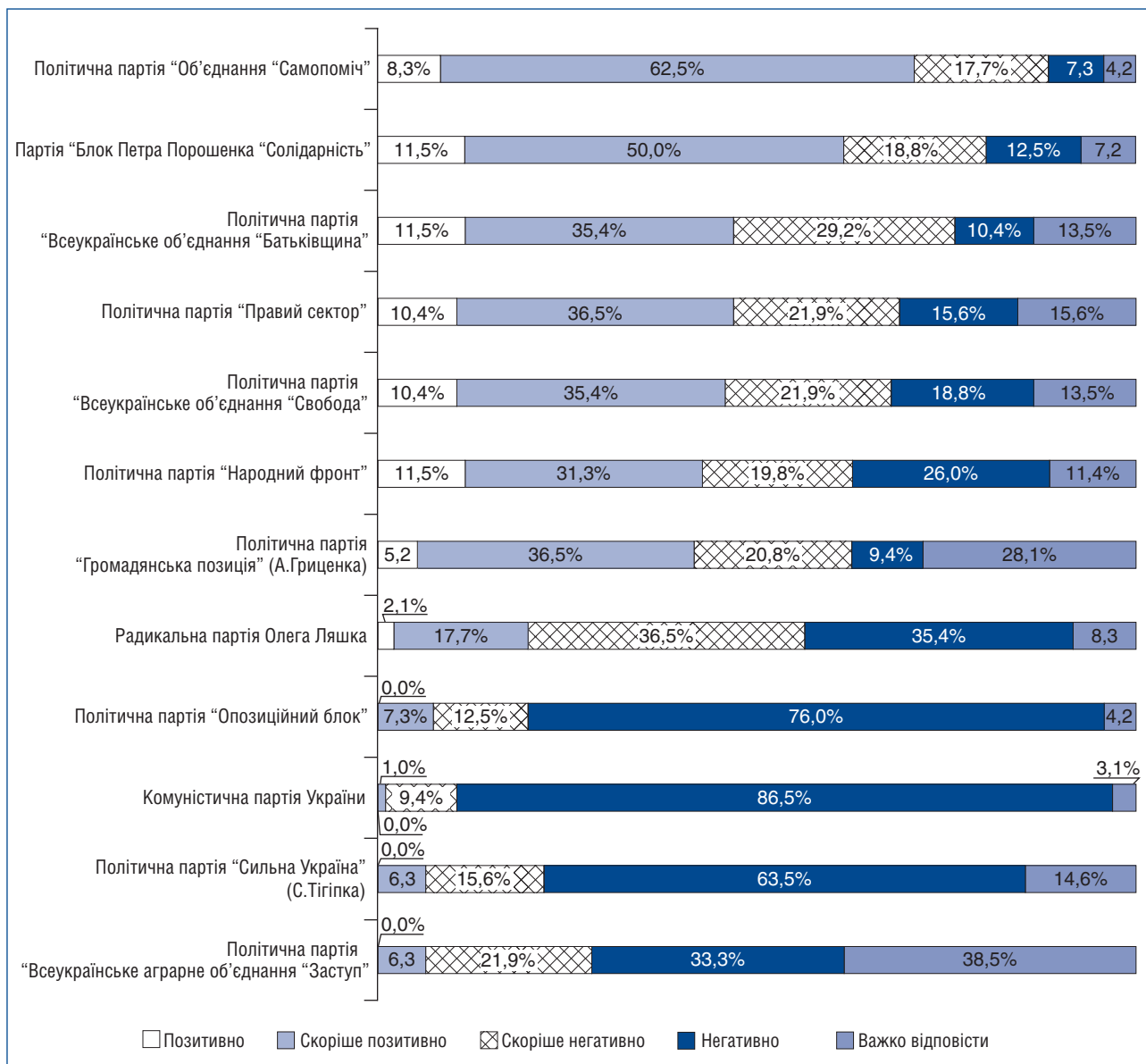
позитивних оцінок експертів над негативними зафіксована також стосовно діяльності “Громадянської позиції” А.Гриценка.

Діяльність партії “Народний фронт” скоріше або повністю позитивно оцінили майже 43% експертів, а скоріше або повністю негативно – 46%.

Лідер за негативним ставленням експертів до своєї діяльності – КПУ (96%), а також партія “Опозиційний блок”, її діяльність негативно оцінюють 89% експертів. Третє місце за негативними оцінками експертів посіла партія С.Тігіпка “Сильна Україна” (79%), при тому, що за час після виборів було майже неможливо відслідкувати її публічну діяльність на загальноукраїнському рівні.

Найменш відомою для експертів виявилася діяльність партії “Заступ” (39% експертів про неї не знають), баланс ставлення до партії є негативним (-49%).

Як би Ви оцінили діяльність наведених партій?
% опитаних експертів

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ, МОДЕЛЬ МАЙБУТНЬОЇ ПАРТІЇ

Представницька функція. Відносна більшість (38%) експертів вважають, що партії повинні представляти інтереси певної соціальної групи, навіть якщо така позиція не є популярною серед інших виборців. 10% експертів вважають представництво інтересів певної групи не обов'язковим, оскільки головним для партії є перемога на виборах, 28% опитаних виступають за поєднання цих двох підходів (діаграма “З яким підходом до побудови політичних партій...?”).

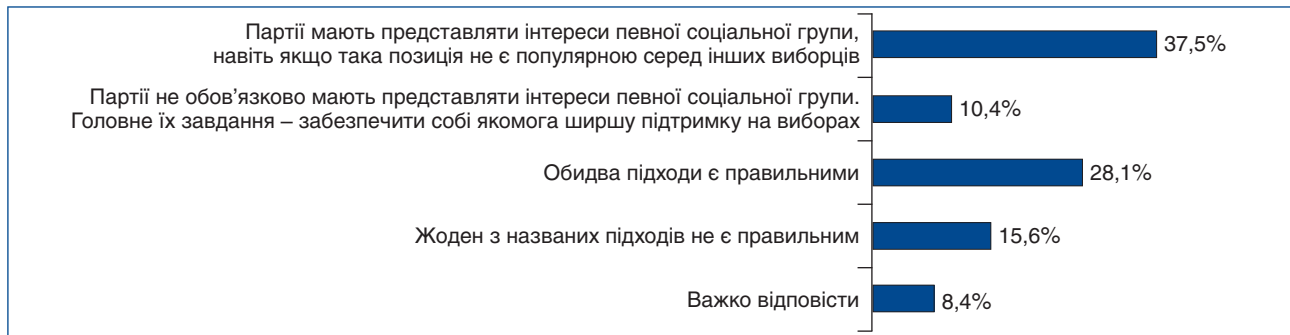
На перспективу 32% експертів бачать в Україні переважно “всеохоплюючі” партії, 8% опитаних – соціально-класові партії, а 52% – партії обох типів.

Ідеологія. 75% експертів вважають, що партії повинні мати певну ідеологію, на основі цінностей і принципів якої формуються партійні та передвиборні програми. 6% експертів поділяють думку, що ідеологія не є обов'язковою, партія може формувати власні програми відповідно до політичної доцільності. 13% вважають прийнятними обидва підходи (діаграма “Який підхід до ідеологічних засад...?”).

При цьому лише 8% експертів вважають, що партії в Україні розвиватимуться як ідеологічні. 37% вважають, що партії розвиватимуться як прагматичні, а їх програмні документи базуватимуться на прагненні відповідати потребам і запитам якомога більшого кола виборців. Рівно половина експертів думають, що в Україні будуть партії обох типів.

З яким підходом до побудови політичних партій в Україні Ви згодні найбільшою мірою? % опитаних експертів

Який підхід до ідеологічних засад діяльності політичних партій є більш прийнятним в умовах України? % опитаних експертів

Членство. Рівно половина опитаних експертів вважають, що партії повинні мати фіксоване членство і власних членів. Між тим, 28% експертів вважають, що партіям достатньо утримувати оплачуваний апарат і мати активних прихильників.

Найменше (7%) експертів вважають, що сучасним партіям зовсім не обов'язково мати фіксоване членство чи активних прихильників, їм достатньо утримувати оплачуваний апарат і наймати персонал на період виборів.

Звертає на себе увагу, що понад 10% експертів не згодні з жодним з цих положень (таблиця “З яким твердженням стосовно політичних партій...?”).

З яким твердженням стосовно політичних партій України Ви згодні більшою мірою?
% опитаних експертів

Сучасні партії обов'язково повинні мати фіксоване членство і власних членів	50,0
Сучасні партії не обов'язково повинні мати фіксоване членство, їм достатньо утримувати оплачуваний партійний апарат (у центрі та на місцях) і мати активних прихильників, які допомагають партії на волонтерських засадах	28,1
Сучасні партії не обов'язково повинні мати фіксоване членство чи активних прихильників, їм достатньо утримувати оплачуваний партійний апарат (у центрі та на місцях), а на період виборів – наймати агітаторів та інший потрібний персонал	7,3
Не згоден з жодним з цих тверджень	10,4
Важко відповісти	4,2

Фінансування. Переважна більшість експертів висловилися за фінансування партій з членських внесків (85%) і громадянами-прихильниками партій з їх добровільних пожертв (78%). 45% експертів підтримують фінансування партій бізнесом, що суперечить бажанню бачити нові політичні сили некорумпованими та позбавленими олігархічного впливу, робить їх вразливими до впливів з боку бізнесу. 41% експертів підтримують фінансування партій з

державного бюджету, 8% – з коштів місцевих бюджетів і лише 2% – з-за кордону (діаграма “Ким і з яких джерел має фінансуватися...?”).

Ким і з яких джерел має фінансуватися діяльність політичних партій в Україні?*
% опитаних експертів

* Експерти мали обрати три прийнятні варіанти відповіді.

Пріоритетні завдання партій. 73% опитаних експертів вважають, що для ефективного захисту своїх виборців партія повинна пройти до Верховної Ради й сформувати власну фракцію.

На другому місці – завдання перемоги на місцевих виборах і проведення якомога більше депутатів до місцевих рад по всій країні (60%). Далі з майже рівним результатом (близько половини відповідей) ідуть отримання керівних посад в уряді й обрання свого кандидата на пост Президента, 40% опитаних відзначили перемогу в одному чи кількох регіонах країни (40%) (діаграма “Які з наведених завдань повинні...?”).

Які з наведених завдань повинні в першу чергу реалізувати політичні партії, щоб мати можливість ефективно обстоювати інтереси своїх виборців?*
% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

ПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТИРИ МАЙБУТНЬОЇ ПАРТІЇ

Експертам було запропоновано обрати серед альтернативних політичних позицій у різних сферах ту позицію уявної партії, яка могла б, на їх погляд, бути підтриманою більшістю виборців (за п'ятибальною шкалою).

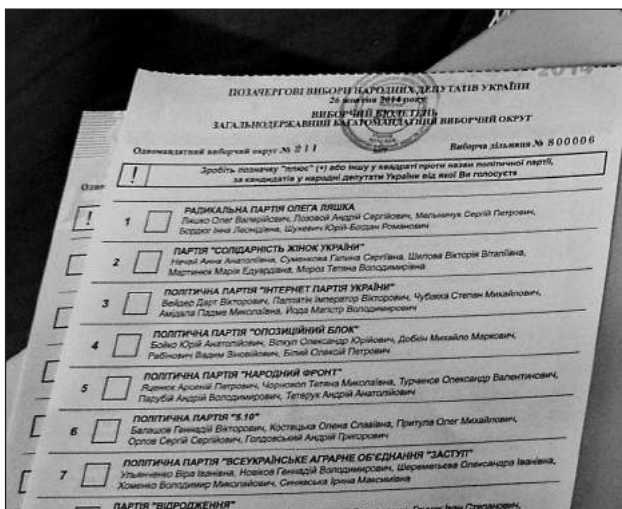
За результатами відповідей сформувався набір програмних положень, які є ближчими до позицій лівоцентристської партії (таблиця "Тут представлені альтернативні позиції...").

У соціально-економічній сфері це: сприяння розвитку малого та середнього бізнесу; захист прав найманих працівників; стримування споживчих цін і тарифів за рахунок оподаткування великого бізнесу; підтримка фермерського руху; подовження мораторію на вільний продаж аграрних земель; запровадження адресної системи субсидій замість існуючої системи пільг; можливість громадянам самим заробити на все необхідне (тобто, вільний розвиток приватної ініціативи).

У політико-правовій сфері це: недопущення обмеження демократії, прав і свобод заради політичної стабільності; надання більшої самостійності регіонам; сприяння вільному розвитку неурядових організацій; посилення громадського контролю за правоохоронними органами; посилення впливу Верховної Ради на Уряд і виконавчу владу.

У питаннях зовнішньополітичних і соціокультурних орієнтацій це: вступ України до ЄС і НАТО в осяжній перспективі; входження України до європейського культурного простору; зміцнення державного статусу української мови; рівність всіх релігійних конфесій у відносинах з державою. Експерти також вважають, що більші шанси на суспільну підтримку має визначення української нації як спільноти громадян України незалежно від їх національності (походження).

Водночас, експерти не змогли однозначно оцінити, які саме з таких альтернативних позицій отримають більшу підтримку суспільства – зокрема, захист інтересів громадян з низькими доходами чи підтримка середнього класу, розширення державного сектору чи приватизація, політика високих податків і державних субсидій, чи низьких податків і спроможності громадян самостійно оплатити необхідні послуги; державна підтримка вітчизняних підприємств чи сприяння приходу до України іноземних компаній.

У політико-правовій сфері є певна невизначеність у питаннях "пріоритет прав особистості над правами спільноти, чи навпаки?", а також у питанні зменшення ролі партій, позапартійності влади, або підвищення ролі партій та партизації влади.

Таким чином, у відповідях експертів майбутня партія виглядає як проукраїнська, проєвропейська політична сила, яка поєднує елементи захисту індивідуальних прав і свобод із збереженням ролі держави в економіці та в соціальному захисті громадян.

СТАВЛЕННЯ ДО БАГАТОПАРТІЙНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВ ЇЇ РОЗВИТКУ

Україна потребує багатопартійності – з цим погоджуються 95% опитаних експертів (діаграма "Чи потрібна Україні багатопартійна система?"). Але щодо питання, в якому саме напрямі має розвиватися багатопартійна система, думки експертів розділилися.

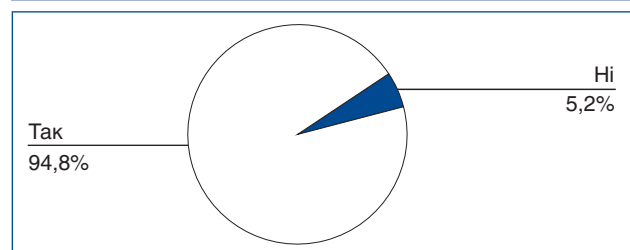
Зокрема, на думку третини експертів, у країні повинно діяти 2-5 політичних партій, і майже стільки ж експертів вважають, що партій повинно бути від 5 до 10.

15% експертів вважають, що партій має бути понад 20, а 13% – що їх має бути 10-20 (діаграма "Скільки приблизно партій мають існувати в Україні?").

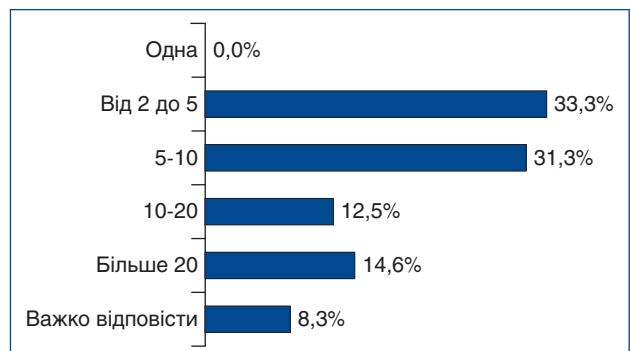
При цьому майже три чверті експертів вважають, що в майбутньому партійна система України складатиметься з 5-7 партій різних спрямувань, які утворять коаліції різного формату.

Набагато менші частки (12-14%) експертів підтримали варіанти відповіді, що партійна система України еволюціонує в бік утворення двох потужних центристських партій (ліво- та правоцентристської), які чергуватимуться при владі, або ж однієї потужної центристської та кількох менших, які можуть по чергову входити до коаліції з найбільшою партією (діаграма "Який напрям еволюції...?").

Чи потрібна Україні багатопартійна система?
% опитаних експертів

Скільки приблизно партій мають існувати в Україні?
% опитаних експертів

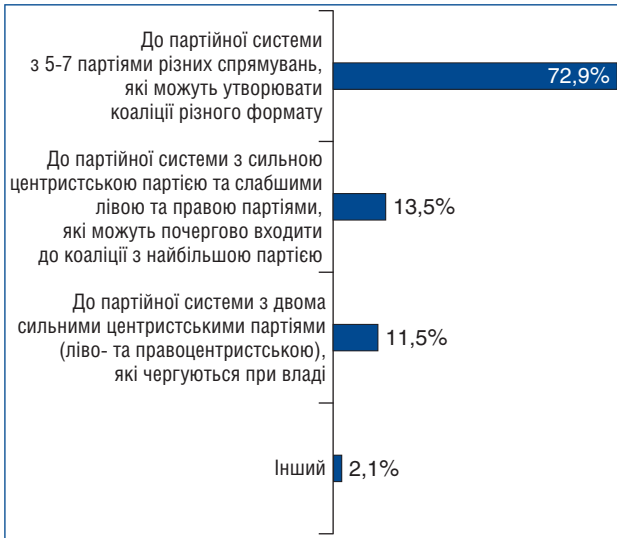
Тут представлені альтернативні позиції з найбільш принципових питань розвитку українського суспільства в різних сферах. Де на шкалі від 1 до 5 має бути розташована позиція партії, яку могли б підтримати більшість виборців України?*

середній бал

	1	2	3	4	5	
Вступ України до Союзу Росії і Білорусії, вступ до Євразійського економічного союзу					4,5	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
Збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі				4,4		Входження України до європейського культурного простору
Надання російській мові статусу другої державної, мовам національних меншин – статусу регіональних				4,4		Збереження і зміцнення державного статусу української мови
Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам				4,3		Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою (рівність перед законом)
Державне сприяння крупному національному бізнесу				4,2		Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі				4,2		Посилення громадського контролю за правоохоронними органами
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків				4,2		Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
Управління всієї вертикаллю влади (аж до місцевої) з центру, централізація влади				4,1		Надання регіонам більшої самостійності, децентралізація влади
Посилення контролю з боку держави за діяльністю неурядових організацій				4,1		Сприяння вільному розвитку неурядових організацій
Держава повинна забезпечувати громадян усім необхідним для життя				4,1		Держава повинна надавати громадянам можливість самим заробити на все необхідне для життя
Збереження нинішньої системи пільг на оплату житлово-комунальних послуг (надаються усім громадянам, що належать до певної категорії, у вигляді знижок на оплату ЖКГ, безкоштовного проїзду та ін.)				4,0		Реформування системи соціальної допомоги, запровадження адресної системи субсидій у грошовій формі
Підтримка крупного аграрного виробника				3,9		Підтримка фермерського руху
Забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян				3,9		Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян заради збереження політичної стабільності
Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради				3,5		Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента
Захист інтересів громадян з низькими доходами				3,3		Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств				3,3		Приватизація державних підприємств, пріоритетний розвиток приватного сектору економіки
Забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості				3,3		Забезпечення пріоритету прав особистості над правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.)
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги				3,2		Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна сплачувати за соціальні послуги
Зменшення ролі партій, позапартійність влади				2,9		Підвищення ролі партій у політичному житті, партизація влади
Підтримка державою вітчизняних промислових підприємств				2,9		Сприяння приходу на Україну зарубіжних компаній
Подовження мораторію на вільні купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення				2,5		Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення
Стимування споживчих цін і комунальних тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, “олігархів”				2,4		Обмеження втручання держави в утворення цін і тарифів, вони мають регулюватися ринком
Українська нація – це всі громадяни України незалежно від їх національності				2,2		Українська нація – це громадяни України української національності
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями				1,9		Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає повну підтримку позиції, наведеної зліва, а “5” – повну підтримку позиції, наведеної справа. “3” означає, що важко надати перевагу якомусь із тверджень.

Який напрям еволюції партійної системи в Україні в майбутньому є найбільш сприятливим для розвитку країни?
% опитаних експертів

Привертає увагу невизначеність в експертному середовищі стосовно питання – хто ж має **представляти інтереси громадян у суспільних процесах**. Так, третина опитаних експертів не змогли знайти однозначної відповіді на це питання, а майже рівне число експертів визнають таку можливість і за громадськими організаціями, і за політичними партіями (відповідно, 29 і 25%). Лише 7% експертів вважають, що таке право мають мас-медіа, і лише 3% – що профспілки (діаграма “Хто має в першу чергу представляти...?”).

Напрями удосконалення виборчого законодавства. З огляду на важливість чинника виборчої системи для розвитку партій і партійної системи,

Хто має в першу чергу представляти інтереси громадян у суспільних процесах?
% опитаних експертів

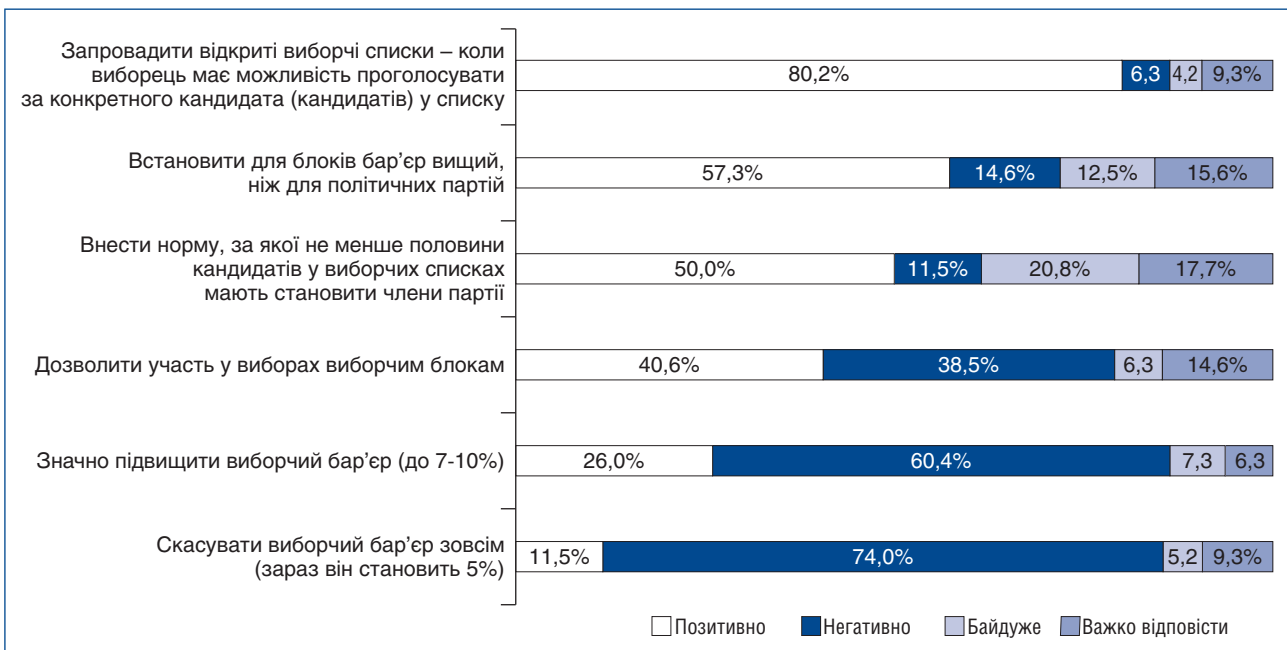

експертам було запропоновано оцінити можливі нововведення до виборчого законодавства. Переважна більшість (80%) експертів підтримали запровадження відкритих списків (з преференційним голосуванням). Підтримку більшості також знайшли пропозиції про встановлення диференційованого бар'єра для партій і блоків (57%), а також норми про те, що члени партій мають становити не менше половини кандидатів у виборчих списках (50%).

Негативно більшість експертів поставилися до пропозицій скасування виборчого бар'єра (74%) або до його значного підвищення (60%).

Практично навпіл розділилися думки експертів стосовно дозволу брати участь у виборах виборчим блокам: 41% підтримали цю ідею, 39% – не підтримали її (діаграма “Упродовж останнього часу вносилися...”).

Упродовж останнього часу вносилися різні ініціативи щодо удосконалення Закону “Про вибори народних депутатів України”. Як би Ви поставилися до наведених пропозицій?
% опитаних експертів

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ДУМКИ ГРОМАДЯН

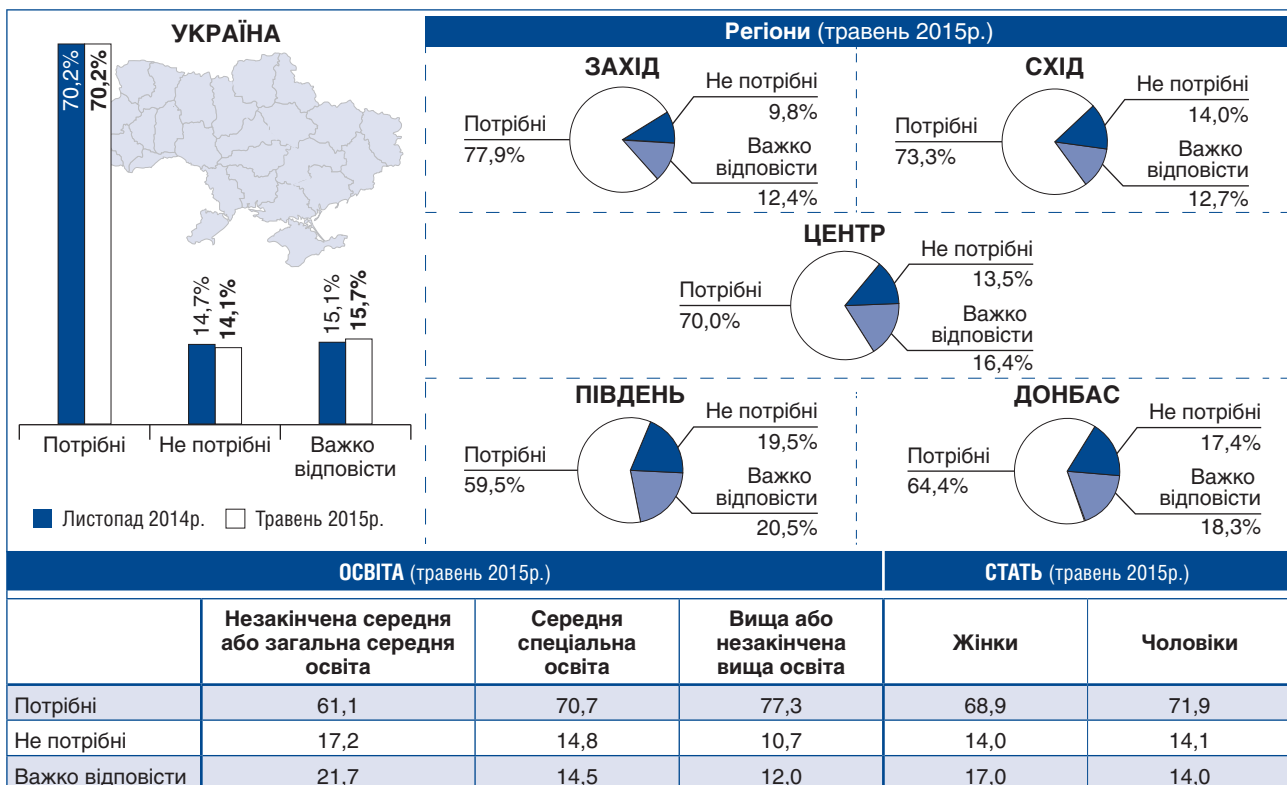
Громадська думка є важливим індикатором стану і ступеня зрілості політичних партій, їх відповідності своєму місцю і ролі в політичній системі суспільства. З метою виявлення ставлення громадян до різних аспектів функціонування українських політичних партій в Україні, в рамках проекту “Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити” соціологічною службою Центру Разумкова проведено низку загальнонаціональних соціологічних опитувань, узагальнені результати яких представлені нижче¹.

ГРОМАДЯНИ І ПАРТІЇ: ЗАПИТ, УЧАСТЬ, ПОІНФОРМОВАНІСТЬ

Більшість (70%) громадян вважають, що партії потрібні для нормального розвитку України як держави. 14% вважають партії непотрібними, 16% не

змогли відповісти². За регіональною ознакою найбільше партії вважають потрібними на Заході (78%), найменше – на Півдні (60%)³. Потреба в партіях зростає із зростанням рівня освіти (діаграма “Потрібні чи не потрібні політичні партії...?”).

Потрібні чи не потрібні політичні партії для нормального розвитку України як держави? % опитаних

¹ Використані дані досліджень, проведених соціологічною службою Центру Разумкова: (1) з 29 квітня по 5 травня 2015р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей; (2) з 21 по 26 листопада 2014р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Під час кожного дослідження опитано понад 2 000 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитувань будувалась як багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка кожної вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

² Дані наводяться округленими до цілих чисел.

³ Використовується наступний розподіл територій за регіонами: **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр**: Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь**: Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід**: Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області; **Донбас**: Донецька, Луганська області.

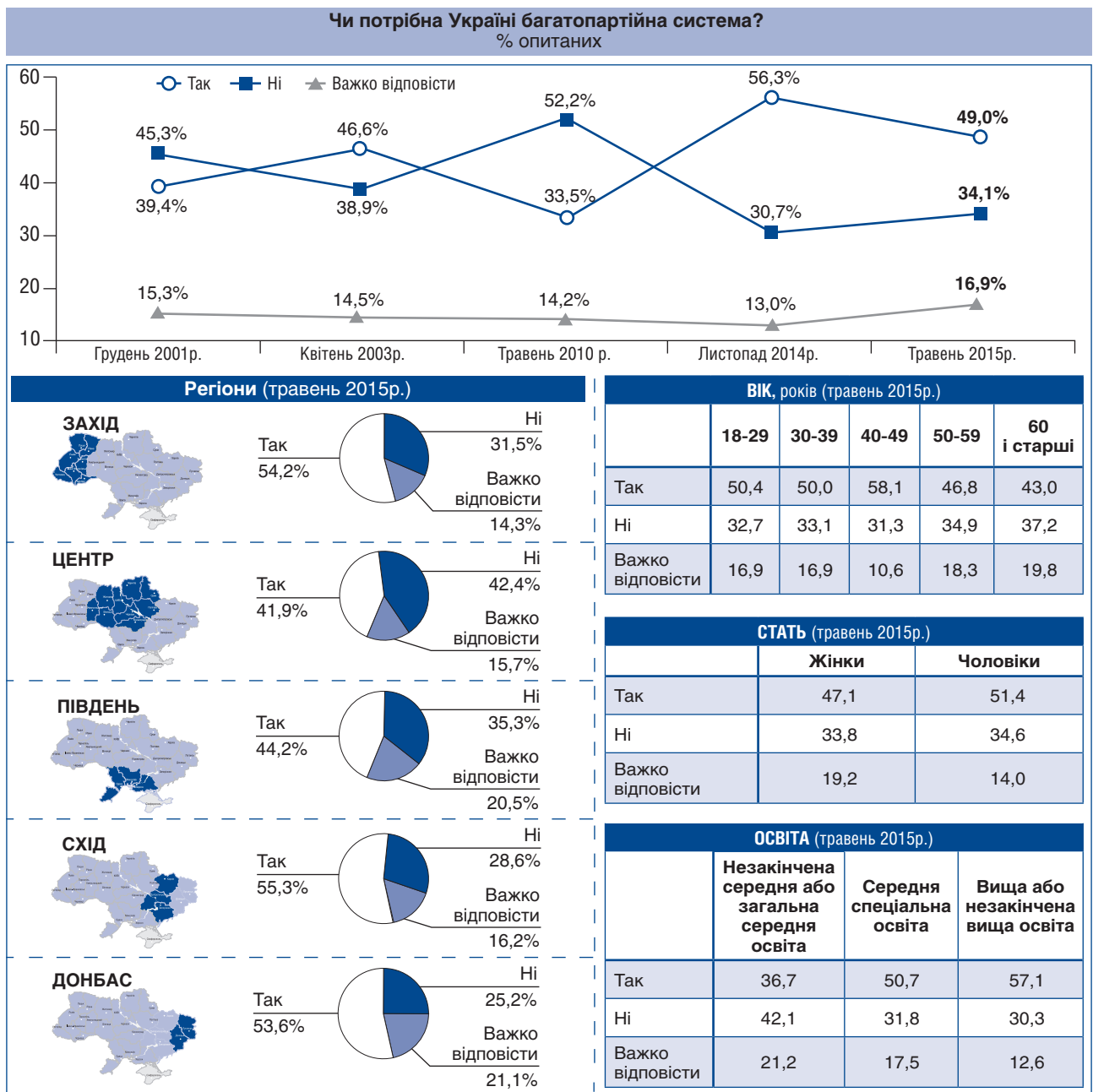
Майже половина (49%) опитаних вважають, що Україні потрібна багатопартійна система, 34% громадян вважають її непотрібною⁴. Найменше прихильників багатопартійності – в Центрі (42%) і на Півдні (44%). Потреба в багатопартійності помітно зростає із зростанням рівня освіти респондентів.

Порівняно з листопадом 2014р., частка респондентів, які вважають багатопартійну систему необхідною, дещо зменшилася (з 56% до 49%), у червні 2014р. приблизно рівні частки респондентів вважали багатопартійність потрібною і не потрібною. Проте, загалом протягом останніх п'яти років цей показник має тенденцію до зростання: у травні 2010р. потребу в багатопартійній системі засвідчували 34% опитаних⁵ (діаграма “Чи потрібна Україні багатопартійна система?”).

Відносна більшість (47%) респондентів вважають, що в Україні має бути від 2 до 5 партій, 19% опитаних – що від 5 до 10, 11% вважають, що партія має бути одна.

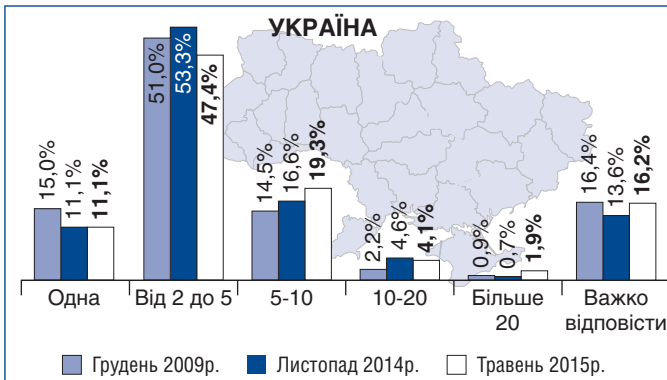
Найбільш невизначені в цьому питанні респонденти Донбасу – там не змогли відповісти 29% опитаних, 24% обрали варіант 2-5 партій, 20% – 5-10 партій. Частка прихильників однопартійності зростає серед літніх громадян. До неї також більші тяжіють респонденти з нижчим рівнем освіти.

Порівняно з груднем 2009р., помітним є зростання частки респондентів, які вважають, що партій має бути від 5 до 10, і зменшення частки прихильників однопартійності (діаграма “Скільки приблизно партій мають існувати в Україні?”, с.108).

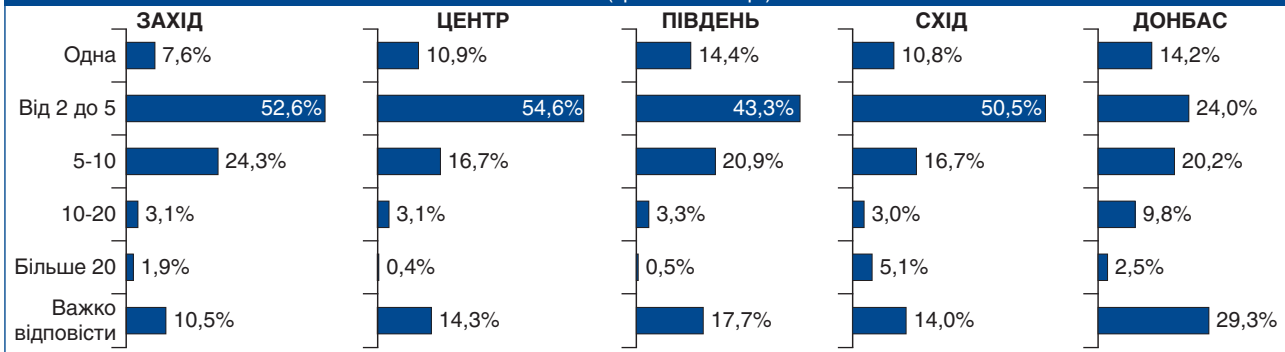

⁴ Відмінності порівняно з відповідями на попереднє питання пояснюються роздратуванням громадян існуванням надмірної кількості партій, “дрібнопартійності”, з якою ототожнюється термін “багатопартійна система”. Докладніше див.: Політичні партії і партійна система України очима громадян. – Національна безпека і оборона, №5, 2010, с.62.

⁵ Стосовно деяких питань наводиться динаміка відповідей за різні роки. Докладно з результатами соціологічних досліджень, проведених Центром Разумкова, можна ознайомитися на сайті <http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php>.

Скільки приблизно партій мають існувати в Україні?
 % опитаних

ОСВІТА (травень 2015р.)			
	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта
Одна	17,8	9,8	7,0
Від 2 до 5	47,5	49,2	45,3
5-10	14,5	18,1	24,8
10-20	1,5	4,6	5,6
Більше 20	1,6	1,4	2,7
Важко відповісти	17,1	16,9	14,6

Регіони (травень 2015р.)

Членство в партіях. Більшість (69%) громадян вважають себе відносно політичних партій “просто виборцями”. Членами політичної партії визнають себе лише 1% громадян. Понад 13% вважають себе прихильниками певної партії (активними чи простими), 10% – виборцями зі стійкими партійними симпатіями.

Рівень “партизації” є дещо вищим на Сході та Півдні України, на Донбасі він зростає зі збільшенням рівня освіти респондентів. Серед громадян, які відносять себе до середнього класу, він є вищим, ніж серед тих, хто відносять себе до нижчого (діаграма “Відносно до політичних партій, ким Ви себе вважаєте?”).

Відносно до політичних партій, ким Ви себе вважаєте?
 % опитаних

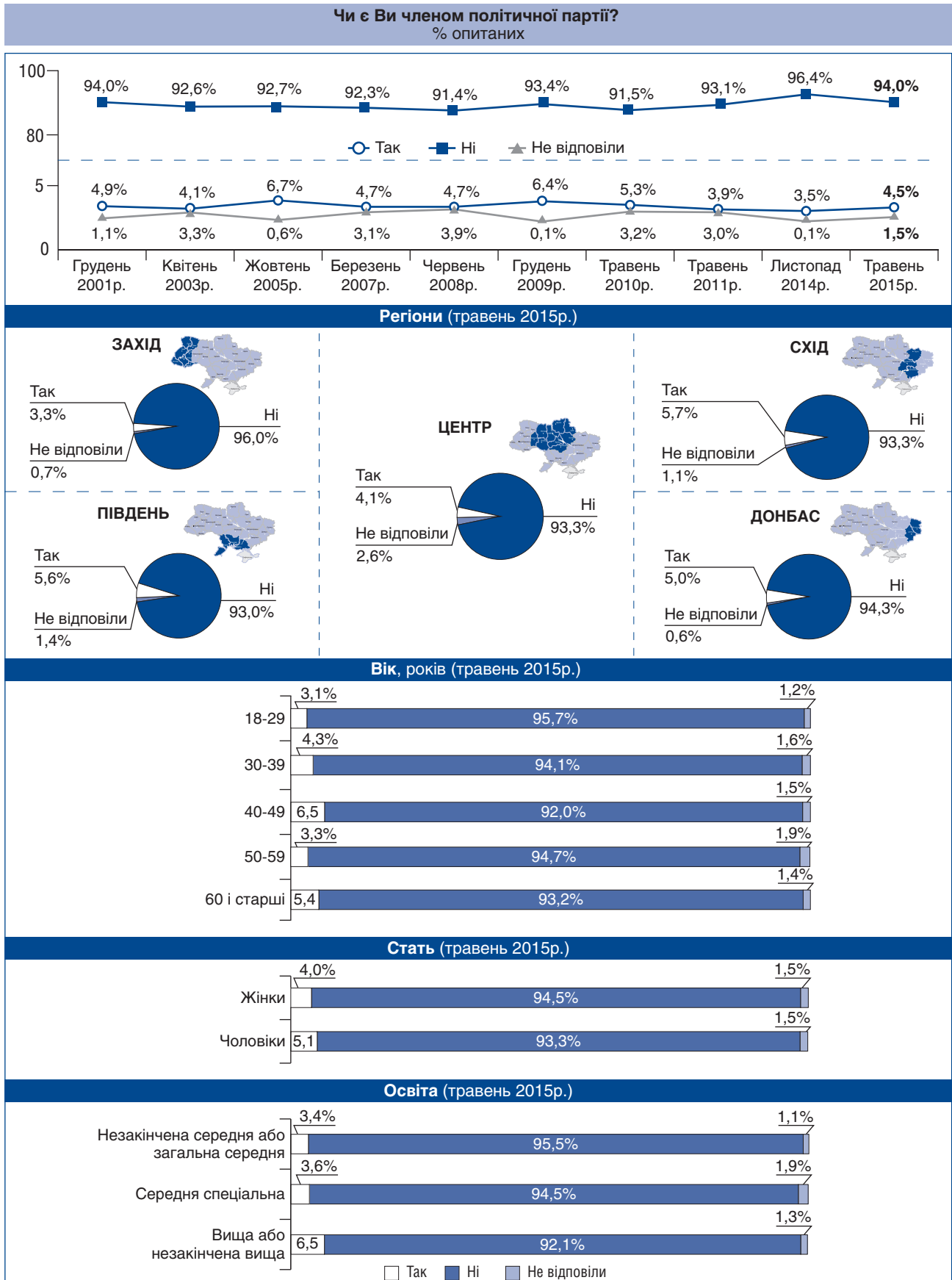

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Просто виборцем	75,3	74,4	62,8	62,2	59,0
Виборцем зі стійкими партійними симпатіями	11,2	7,6	11,6	9,5	14,8
Простим (пасивним) прихильником партії	5,5	6,0	7,0	11,1	11,7
Активним прихильником певної партії	4,5	4,9	7,4	7,6	3,8
Членом певної партії	1,2	1,0	1,9	1,4	0,6
Важко відповісти	2,4	6,1	9,3	8,4	10,1

	ВІК, років					ОСВІТА			СТАТЬ	
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Жінки	Чоловіки
Просто виборцем	68,3	66,8	68,0	72,3	68,1	72,1	69,0	65,5	69,0	68,2
Виборцем зі стійкими партійними симпатіями	7,6	9,9	10,7	10,0	12,5	7,8	10,7	11,6	9,7	11,0
Простим (пасивним) прихильником партії	9,1	8,8	7,1	7,2	6,9	7,1	7,5	8,8	8,6	6,9
Активним прихильником певної партії	5,5	5,4	6,5	3,3	6,0	3,8	5,1	7,1	5,5	5,4
Членом певної партії	0,2	1,9	0,9	1,7	1,4	0,4	1,3	1,6	1,0	1,3
Важко відповісти	9,3	7,2	6,8	5,5	5,0	8,9	6,4	5,4	6,3	7,2

Травень 2015р.

На пряме питання про членство в політичній партії 94% громадян відповіли, що вони не є членами партій. Членами партій себе назвали 5% опитаних. Членів партій відносно більше серед громадян з вищою освітою та тих, хто відносять себе до середнього класу.

Від травня 2010р. частка членів партій коливалася в межах 3,9-5,3%. Номінально найвищими показники членства в партіях з 2001р. були в жовтні 2005р. та грудні 2009р., коли цей показник становив 6,7% та 6,4%, відповідно (діаграма “Чи є Ви членом політичної партії?”).

Серед опитаних виявилось 37%⁶ респондентів, які хотіли би зробити кар'єру політика, держслужбовця (стати депутатами різних рівнів, керівниками чи працівниками центральних і місцевих органів влади) чи бажали цього для своїх дітей (діаграма “Чи хотіли б Ви особисто або щоб Ваші діти стали...?”).

Реалізувати цю мету через різні форми участі в політичних партіях громадяни виявилися готовими не однаково. Найбільша частка (57%) готові для цього працювати в партійному осередку на оплачуваній роботі. 47% – готові стати членом партії. Лише в цих двох питаннях частка готових перевищує частку тих, хто не готовий.

Проте, лише 23% готові працювати в партії безоплатно (не готові – 63%), 36% готові працювати волонтерами у виборчій кампанії (не готові – 49%), 26% готові підтримувати партію матеріально членськими внесками (не готові – 59%), 11% готові зробити великий разовий внесок у виборчий фонд партії (не готові – 76%) (діаграма “Чи готові Ви для цього?”). Тобто загалом ставлення громадян до партій, навіть для реалізації своїх власних цілей, є здебільшого прагматичним.

Готовність матеріально підтримати партію. Переважна більшість (77%) респондентів не готові матеріально підтримувати партію, за яку вони голосували на останніх виборах до Верховної Ради, готові до цього 11% громадян (діаграма “Чи готові Ви особисто фінансово підтримати...?”).

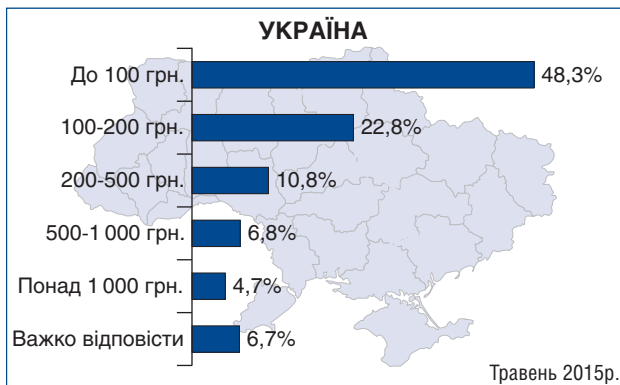
Відносно більше готових до підтримки партії – на Заході (16%), найменше – на Сході (8%).

На готовність до матеріальної підтримки партій суттєво впливає майновий стан громадян: серед двох бідніших категорій громадян таких респондентів, відповідно, 6% і 9%, серед громадян, яким на життя в цілому вистачає – 16%, серед громадян, які живуть забезпечено – 23%. Порівняно з листопадом 2014р., частка громадян, готових підтримувати партію матеріально, практично не змінилася.

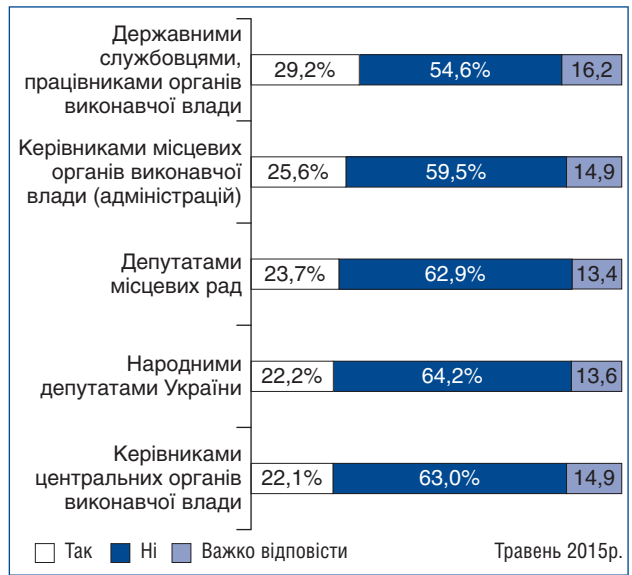
Серед громадян, готових до матеріальної підтримки партій, відносна більшість (48%) готові витратити на рік до 100 гривень, 23% – від 100 до 200 гривень, ще 22% готові витрати суми 200 гривень і більше (діаграма “Яку суму на рік Ви готові...?”).

Яку суму на рік Ви готові віддати на підтримку обраної Вами політичної партії?

% тих, хто готовий особисто фінансово підтримувати партію

Чи хотіли б Ви особисто або щоб Ваші діти стали...?
% опитаних

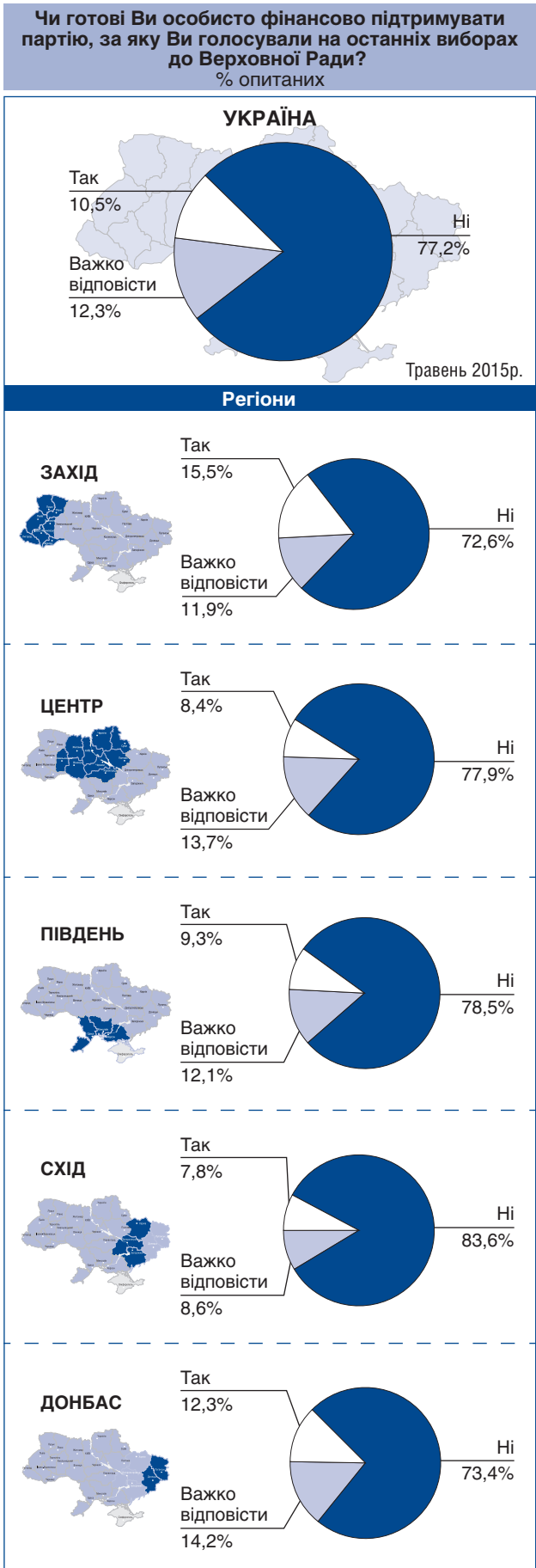
Чи готові Ви для цього?
% тих, хто ствердно відповів хоча б на один варіант відповіді на питання “Чи хотіли б Ви...?”

Поінформованість про партії. Відносна більшість (45%) громадян вважають, що їм недостатньо інформації про партії. Проте, не набагато менша частка (42%) вважають, що такої інформації вистачає.

На Заході більше тих, кому інформації вистачає. Найгіршою є ситуація з поінформованістю – на Сході і в Центрі: не вистачає інформації половині жителів, вистачає – 35% і 38%, відповідно. Частіше не вистачає інформації громадянам з середньою та середньою спеціальною освітою. Більшою мірою не вистачає інформації двомовним і російськомовним громадянам, ніж україномовним (діаграма “Чи достатньо Ви маєте інформації...?”, с.112).

⁶ Відсоток тих, хто ствердно відповів хоча б на одне з питань у діаграмі “Чи хотіли б Ви особисто або щоб Ваші діти стали...?”.

Серед різних джерел інформації про політичні партії, яких бракує громадянам, більші частки назвали виступи представників партій по телебаченню в ток-шоу (31%), зустрічі з представниками партій (26%), аналітичні програми про діяльність партій на ТБ та радіо за участю експертів (23%), сюжети про партії у випусках новин (19%) та газетні публікації (15%) (таблиця “Яких джерел інформації про політичні партії Вам бракує?”, с.112).

Виступів партій у ток-шоу більше бракує жителям Півдня і Сходу, зустрічей з представниками партій – практично рівномірно жителям усіх регіонів, аналітичних програм – жителям Півдня, Заходу та Донбасу, газетних публікацій – жителям Сходу та Донбасу. Жителі Сходу та Півдня також частіше відзначають брак новинних Інтернет-ресурсів. Російськомовні респонденти більшою мірою відзначають брак друкованих матеріалів (у т.ч. партійних газет).

Більшість (57%) громадян нічого не чули про діяльність місцевих осередків партії у своєму регіоні, чули про неї 33% опитаних. Найбільше громадян, які чули про діяльність місцевих осередків партій, – на Заході (45%) та на Донбасі (40%), найменше – на Півдні (19%) (діаграма “Чи чули Ви щось про діяльність місцевих осередків...?”, с.113).

Обізнаність суттєво зростає із підвищенням освітнього рівня респондентів (22% серед громадян із незакінченою або загальною середньою освітою, 42% – серед громадян з вищою освітою).

Існують відмінності, зумовлені типом населеного пункту, де проживають громадяни. Так, у великих містах (100 тис. і більше) про партійні осередки знають 36% респондентів, не знають – 54%. У містах з населенням менше 100 тис. жителів ці показники складають, відповідно, 33% і 57%, у селах – 29% і 62%.

Порівняно з груднем 2009р., частка тих, хто знає про діяльність місцевих осередків будь-яких партій в їх регіонах, зменшилася із 42% до 33%. Очевидно, що це може бути зумовлено різкими змінами в політичних партіях, що відбувались упродовж останніх років.

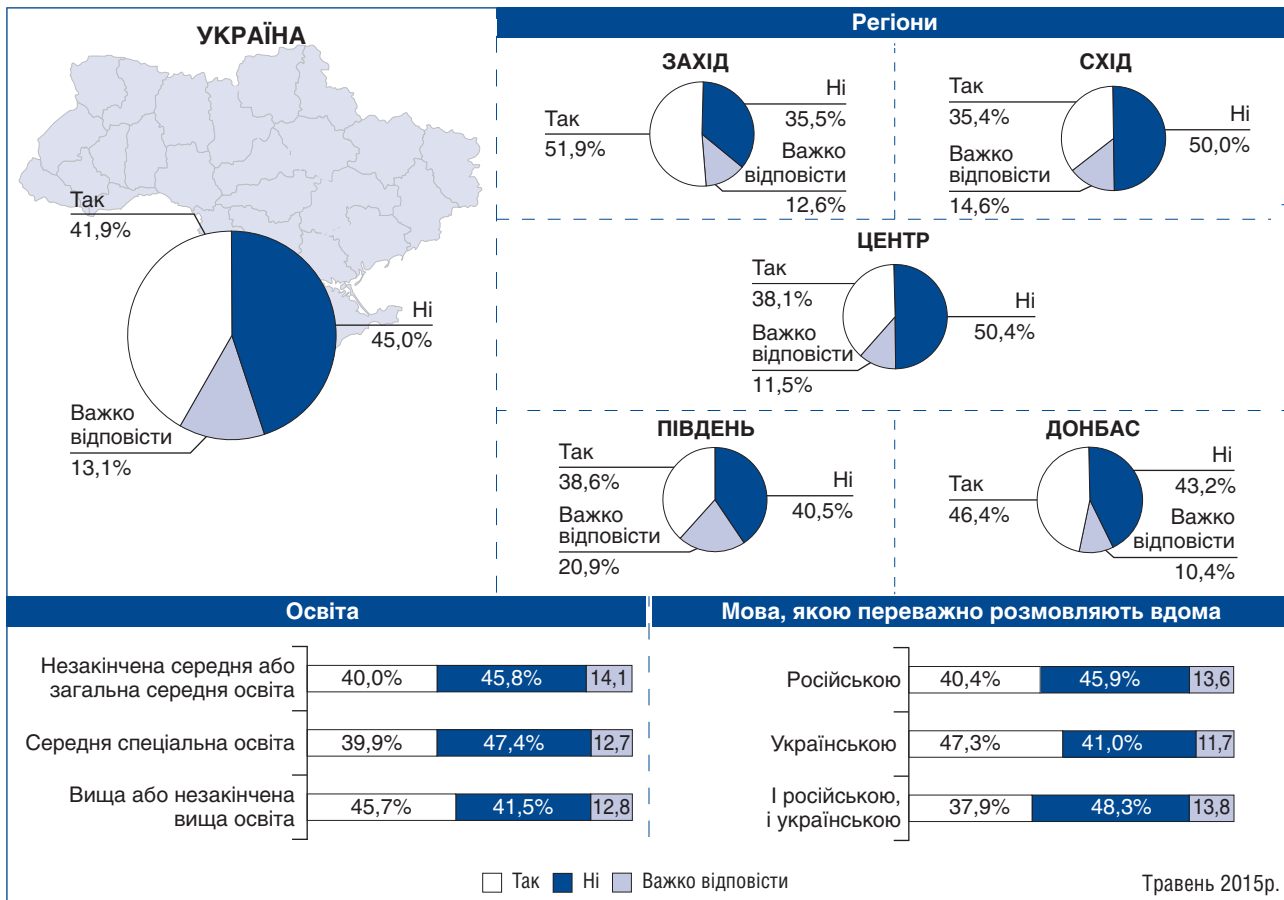
ІДЕОЛОГІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ПАРТІЙНІ ПРЕФЕРЕНЦІЇ ГРОМАДЯН

Понад половини (58%) опитаних громадян змогли обрати ідейно-політичний напрям, який відповідає їх переконанням.

Відносно більша частка (26%) обрали національно-демократичний напрям, друга за значимістю (10%) – соціал-демократичний, 5% обрали національно-радикальний напрям, 4% – напрям, що включає ідеї возз’єднання України з Росією (таблиця “Який ідейно-політичний напрям найбільше відповідає Вашими переконанням?”, с.114).

Порівняно з листопадом 2011р., в ідейно-політичних орієнтаціях громадян відбулися значні зміни. Громадяни стали більш визначеними стосовно ідеології: частка тих, хто обрали певний напрям, зросла з 48% до 58%.

Значно зросли частки прихильників національно-демократичного напрямку (з 15% до 26%) та соціал-демократичного напрямку (з 4% до 10%). Зросла також частка прихильників національно-радикального напрямку (з 2% до 5%). Зменшилися частки прихильників ідей возз’єднання з Росією та комуністичного напрямку.

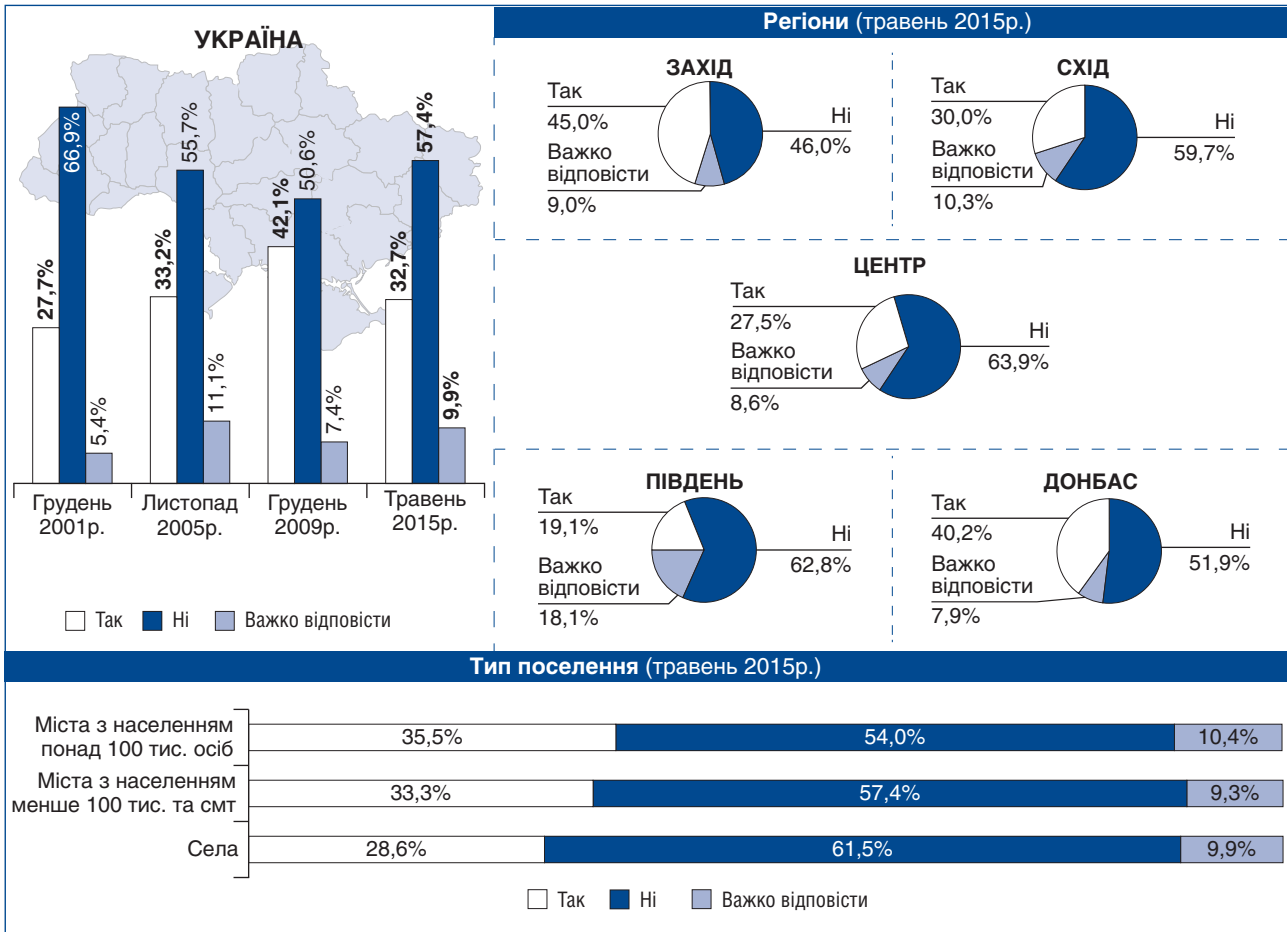
Чи достатньо Ви маєте інформації про політичні партії та їх діяльність?
 % опитаних

Яких джерел інформації про політичні партії Вам бракує?*
 % опитаних

	Україна	РЕГІОНИ					МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА		
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Російською	Українською	І російською, і українською
Виступи представників партії по телебаченню в дискусійних програмах (ток-шоу)	30,6	30,2	26,5	37,2	38,4	26,2	30,9	28,5	32,5
Зустрічі з представниками партій	26,4	26,7	26,9	24,3	24,9	27,8	28,3	26,5	24,2
Аналітичні теле- та радіопрограми про діяльність партій за участю експертів	22,6	29,3	18,5	34,9	12,4	26,5	23,1	24,4	19,1
Сюжети про партії у випусках новин	19,2	23,8	20,1	27,9	10,8	15,1	15,9	21,1	19,9
Газетні публікації	15,3	9,5	16,0	11,2	19,1	19,6	20,2	11,3	16,3
Обговорення з іншими людьми	11,5	15,7	10,2	9,3	6,8	15,5	11,2	12,2	10,7
Новинні або політичні Інтернет-сайти	11,0	6,7	9,9	15,3	18,1	8,2	12,9	9,3	11,5
Партійні газети	9,2	5,7	9,2	10,2	4,1	19,2	14,0	7,2	7,9
Виступи представників партій по радіо	8,5	6,4	8,0	11,2	5,1	14,8	8,8	9,0	7,8
Сторінки партій у соціальних Інтернет-мережах (наприклад, "ВКонтакте", Facebook, "Однокласники" та ін.)	7,8	6,4	7,6	8,8	10,2	6,3	9,5	7,2	7,3
Листівки та інші інформаційні матеріали партій	7,6	5,2	9,2	5,6	8,6	7,6	8,6	5,6	9,3
Інше	5,9	7,9	5,5	7,9	4,6	4,7	6,6	6,2	5,3
Важко відповісти	23,2	21,2	24,9	27,9	20,8	21,8	22,8	23,8	22,5

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Травень 2015р.

Чи чули Ви щось про діяльність місцевих осередків будь-яких партій у Вашому регіоні?
% опитаних

За регіональною ознакою найбільше невизначених громадян – на Сході, де їх частка перевищує 50%.

Прихильність до національно-демократичного напрямку є високою (порівняно з підтримкою інших ідеологічних течій) в усіх регіонах, проте на Заході вона сягає 46%, а на Сході – лише 13%.

“Інтеграціоністський” напрям (ідея возз’єднання з Росією) має відносно більшу підтримку на Донбасі (14%). На Сході та Півдні його прихильників значно менше – по 5%, у Центрі – 2%, на Заході – 0%.

Прихильників соціал-демократичного ідейно-політичного напрямку більше в Центрі і на Сході.

Комуністичний напрям є відносно більш популярним на Півдні, Донбасі та Сході (від 5% до 9%).

Серед інших особливостей розподілу, відносно більші частки прихильників соціалістичного напрямку – на Півдні, християнсько-демократичного – на Заході.

Таким чином, з погляду ідейно-політичних орієнтацій можна говорити про більше поширення: на Заході – правочентристських і правих поглядів; у Центрі – правочентристських і лівоцентристських; на Півдні і Сході – лівих, лівоцентристських і правочентристських; на Донбасі – правочентристських, “інтеграціоністських”, лівих і лівоцентристських.

За віковою ознакою суттєвою відмінністю є більша частка прихильників комуністичного напрямку серед найстарших респондентів. За освітньою – більша

частка прихильників націонал-демократії та соціал-демократії серед респондентів з вищою та середньою спеціальною освітою і більша частка тих, хто не зміг визначитися – серед осіб із середньою освітою. За гендерною ознакою помітних відмінностей немає, проте серед жінок більше тих, хто не зміг визначитися.

Фактор використання російської мови призводить до зростання частки носіїв лівих та інтеграціоністських поглядів, української – до збільшення частки прихильників націонал-демократії.

Серед представників найменш заможних категорій громадян більше тих, хто не визначився, а також прихильників комуністичної та інтеграціоністської орієнтацій, менше – прихильників націонал-демократії.

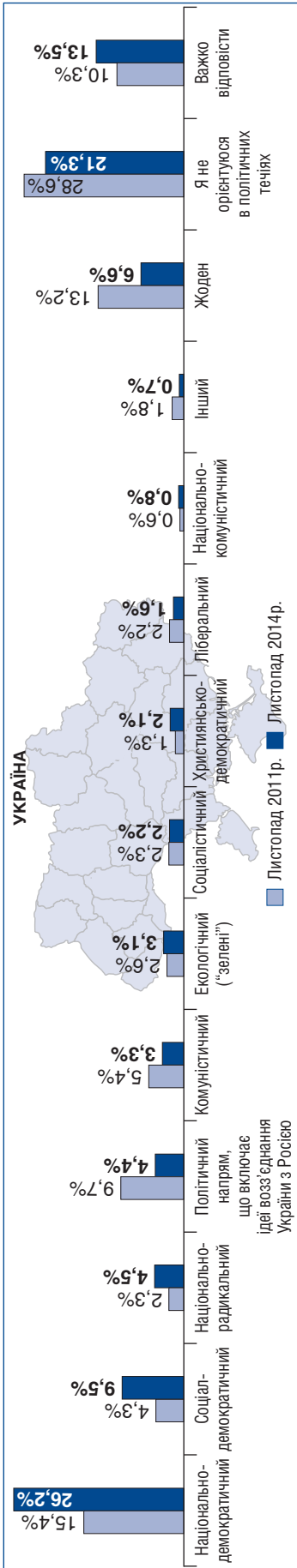
Скоріше за все, зміни в ідеологічних орієнтаціях громадян зумовлені Революцією гідності, падінням режиму В.Януковича, російською агресією проти України, а також наслідками цієї агресії – анексією Криму, окупацією окремих районів Донецької і Луганської областей та масовою міграцією населення цих областей.

Серед респондентів, які змогли обрати певний ідейно-політичний напрям, 62% засвідчили, що серед українських партій є така, діяльність якої йому відповідає. 23% відзначили, що такої партії немає (діаграма “Чи є в Україні партія, практична діяльність якої...?”, с.115).

Який ідейно-політичний напрям найбільше відповідає Вашим переконанням?

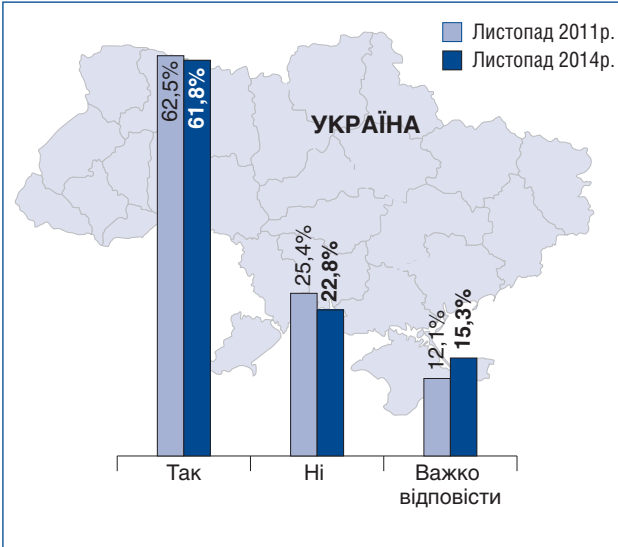
% опитаних

	РЕГІОНИ (листопад, 2014р.)				ВІК, років (листопад, 2014р.)					ОСВІТА (листопад, 2014р.)			СТАТЬ (листопад, 2014р.)		МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА (листопад, 2014р.)			МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ (листопад, 2014р.)				
	Захід	Південь	Схід	Донбас	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта	Жінки	Чоловіки	Російською	Українською	! російською, ! українською	Легше зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на недорогі речей	У цілому на життя вистачає, але придбання уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі!	
Национально-демократичний	45,5	29,6	15,7	12,7	16,1	27,6	24,7	29,8	26,3	23,7	18,3	28,0	31,3	25,4	27,2	17,1	36,3	20,4	16,2	27,6	29,7	24,6
Соціально-демократичний	7,1	12,5	6,0	11,4	6,6	8,8	11,0	8,0	10,1	9,6	6,8	9,7	11,4	8,8	10,3	10,9	10,4	6,6	4,7	10,1	10,4	14,6
Национально-радикальний	7,1	5,4	4,2	2,4	1,9	5,1	4,4	6,4	6,4	2,4	5,2	5,6	3,0	3,1	6,2	1,2	6,2	5,3	5,0	3,8	5,3	2,3
Політичний напрям, що включає ідеї возз'єднання України з Росією	0,0	2,2	5,1	4,9	13,9	4,2	4,0	5,6	3,6	4,7	5,3	4,2	3,7	4,4	4,3	8,9	0,6	5,7	5,6	5,0	2,5	3,1
Комуністичний	0,0	1,2	8,8	5,4	6,0	0,2	2,1	2,7	2,2	7,7	4,0	3,5	2,7	3,2	3,5	7,2	1,0	2,9	5,6	4,0	2,2	2,3
Екологічний ("зелені")	3,3	1,6	4,2	5,1	3,5	4,9	3,8	2,9	1,7	2,4	3,7	3,0	2,7	2,8	3,5	1,9	3,8	3,5	3,7	2,1	3,3	6,2
Соціалістичний	0,7	1,7	6,5	1,9	2,2	0,7	1,1	2,7	3,4	3,2	2,0	2,5	2,1	2,1	2,4	3,6	1,2	2,6	1,6	3,0	1,8	0,8
Християнсько-демократичний	5,0	1,0	2,3	1,4	1,3	1,0	1,9	1,5	2,0	0,6	1,0	2,2	1,6	1,4	1,8	2,4	1,4	1,1	1,2	1,7	2,0	6,2
Ліберальний	1,2	1,5	3,2	2,7	0,0	2,4	1,9	1,5	2,0	0,6	1,0	2,2	1,6	1,4	1,8	2,4	1,4	1,1	0,9	0,8	2,2	4,6
Национально-комуністичний	0,0	0,9	0,5	0,3	2,5	0,2	0,3	0,3	2,0	1,1	0,7	1,6	0,1	0,9	0,7	1,7	0,6	0,2	1,6	1,0	0,4	0,8
Інший	0,0	1,0	1,9	0,5	0,6	1,0	1,3	1,2	0,3	0,2	0,2	0,4	1,6	0,8	0,7	0,9	0,1	1,7	0,6	0,4	1,0	0,8
Жоден	2,6	6,4	7,4	11,1	6,3	5,6	5,9	10,0	8,4	4,5	6,5	6,1	7,3	5,5	7,8	8,7	3,7	8,8	8,4	6,5	6,5	4,6
Я не орієнтуюся в політичних течіях	15,2	19,4	23,1	28,4	24,1	23,7	21,4	18,0	18,5	23,4	29,3	18,5	17,4	25,0	17,1	23,9	19,5	21,1	25,5	19,5	21,6	18,5
Важко відповісти	12,1	15,6	11,1	11,9	14,9	14,4	15,5	10,9	11,8	14,3	14,5	13,6	12,9	14,1	12,9	10,6	12,2	18,6	19,3	14,4	11,0	10,8

Порівняння даних 2011р. і 2014р. свідчать про зростання ідейно-політичної визначеності громадян і суттєві зміни їх ідеологічних орієнтацій.

Чи є в Україні партія, практична діяльність якої відповідає обраному Вами ідейно-політичному напрямку?
% тих, хто обрав якийсь ідейно-політичний напрям

ПАРТІЇ ЯК ПРЕДСТАВНИКИ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН

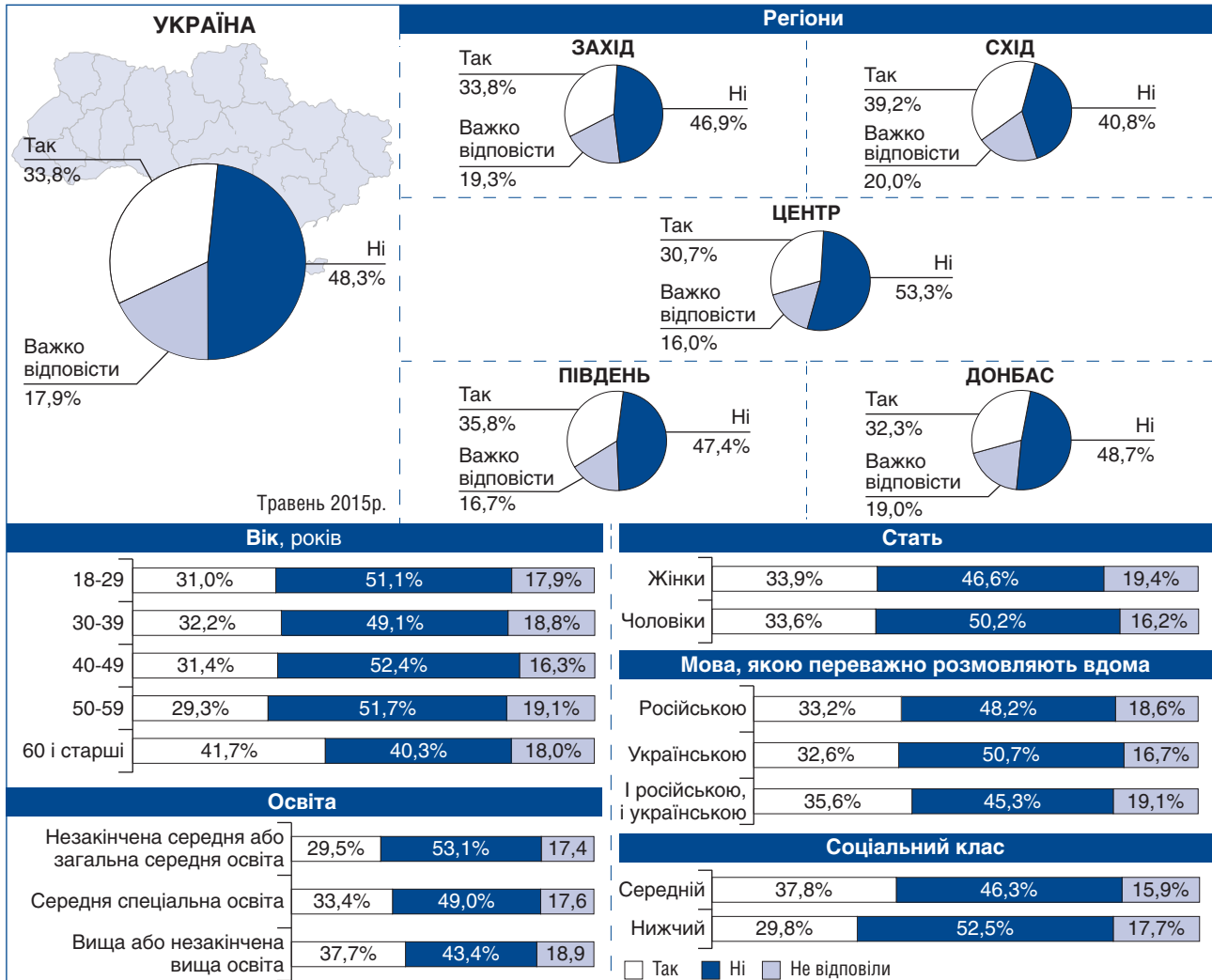
Серед інститутів, які мають представляти інтереси громадян у суспільних процесах у першу чергу, відносно більша частка (22%) респондентів обрали політичні партії. На другому місці – громадські організації (20%), на третьому – профспілки (15%) (діаграма “Хто в першу чергу має представляти...?”, с.116).

Частка громадян, які обирають партії в якості представників їх інтересів у суспільних процесах, зростає із підвищенням рівня освіти та рівня матеріального становища.

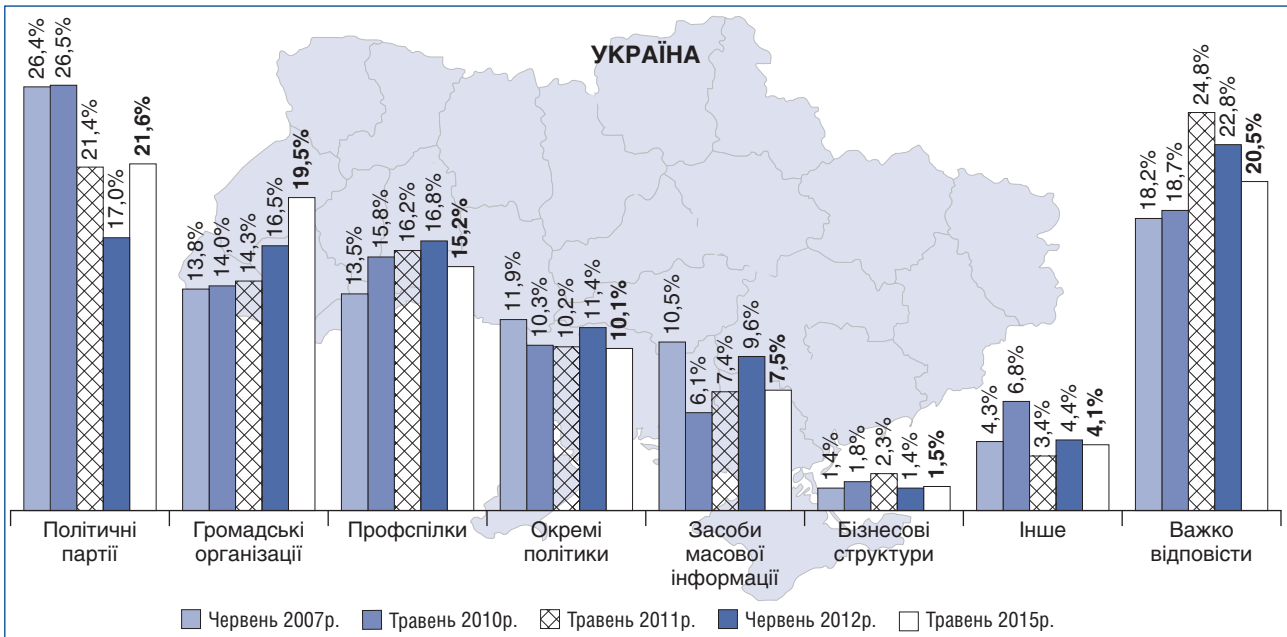
У травні 2015р., порівняно з червнем 2012р., частка тих, хто вважає партії своїм представником у суспільних процесах, зросла з 17% до 22%. Проте, це менше максимумів, зафіксованих у червні 2007р. та травні 2010р., коли таких громадян було понад 26%.

Третина (34%) громадян вважають, що в Україні є партія, яка представляє їх інтереси. Майже половина (48%) вважають, що такої партії немає. 18% не змогли відповісти на питання. Відносно більше громадян, які вважають, що мають таку партію, – на Сході (39%). Їх також більше серед старших громадян і серед громадян з вищою освітою (діаграма “Чи є в Україні партія, про яку Ви можете сказати, що вона представляє Ваші інтереси?”).

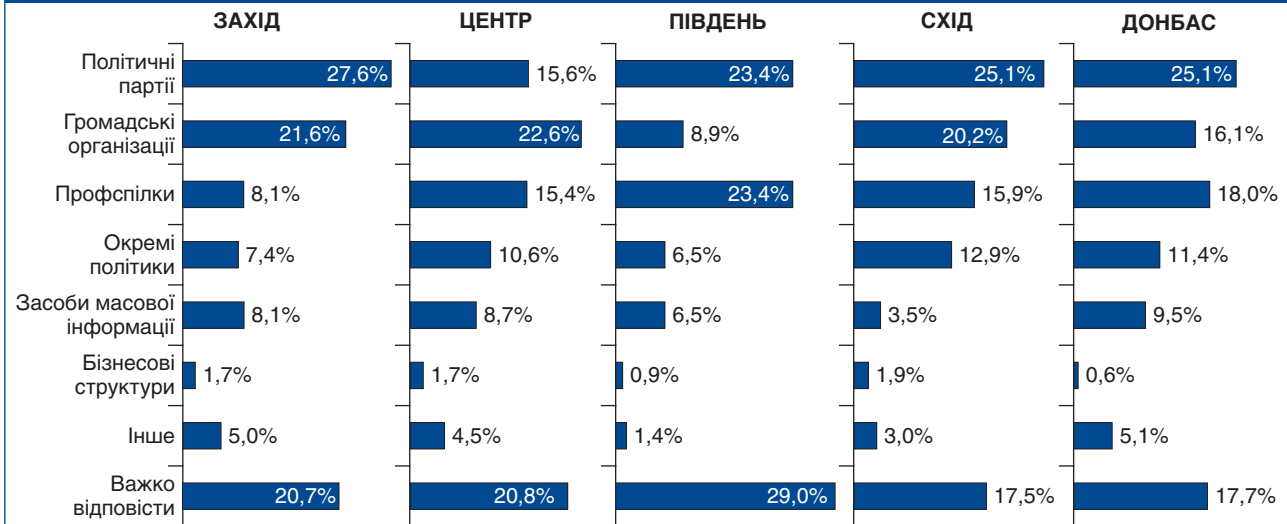
Чи є в Україні партія, про яку Ви можете сказати, що вона представляє Ваші інтереси?
% опитаних

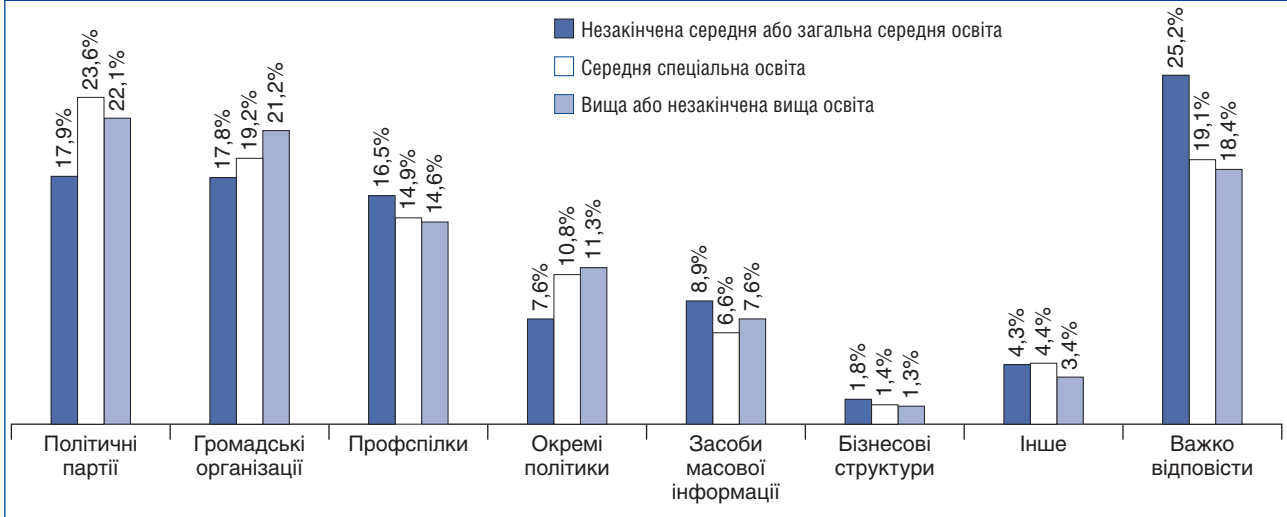
Хто в першу чергу має представляти Ваші інтереси в суспільних процесах?
% опитаних

Регіони (травень 2015р.)

Освіта (травень 2015р.)

Усього респондентами в якості представників їх інтересів було згадано 20 партій, серед яких шість партій назвали понад 2% громадян (БПП, “Батьківщина”, “Самопоміч”, Опозиційний блок, РПЛ, “Свобода”), ще п’ять – від 1% до 2% опитаних (“Народний фронт”, КПУ, “Сильна Україна”, “Громадянська позиція”, “Правий сектор”) (діаграма “Про яку саме партію Ви можете сказати...?”, с.118).

Регіональний розподіл відповідей засвідчив, що жителів Західного регіону частіше обирають (понад 5%) своїми представниками “Самопоміч” та БПП; Центру – БПП та ВО “Батьківщина”, Півдня і Сходу – Опозиційний блок та БПП, Донбасу – Опозиційний блок, БПП та “Сильну Україну”.

Наймолодші респонденти частіше, ніж інші, обирають “Самопоміч”, найстарші – ВО “Батьківщина”, Опозиційний блок та КПУ, громадяни з вищою освітою – БПП, російськомовні – Опозиційний блок.

Майже половина (49%) опитаних змогли назвати серед існуючих в Україні партій таку, що відповідає їх уявленню про те, якою має бути партія (діаграма “Яка з існуючих партій найбільше відповідає Вашому уявленню...?”, с.119).

Усього були названі 24 партії, з них 10 були названі більш як 2% респондентів (БПП, “Самопоміч”, “Батьківщина”, Опозиційний блок, РПЛ, “Народний фронт”, “Свобода”, “Сильна Україна”, “Громадянська позиція”).

Серед цих партій симпатії громадян розподілилися приблизно так само, як і в питанні про те, яка партія представляє їх інтереси, що ставилося в

цьому ж опитуванні. Виняток становить “Самопоміч”, яку “належною” партією визнали удвічі більше респондентів, ніж представником їх інтересів.

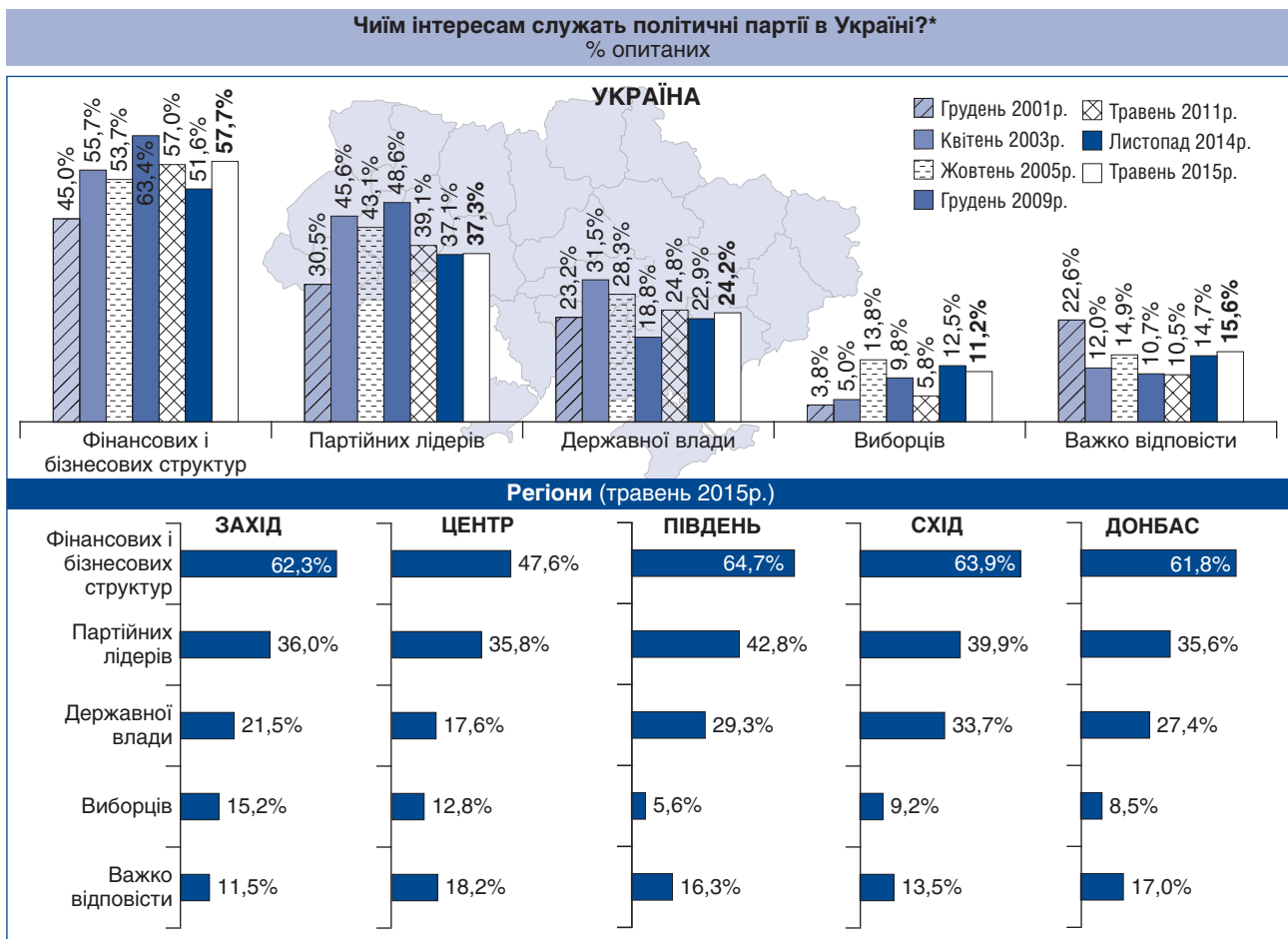
Отже, можна припустити, що прихильники певних партій вважають “свої” політичні сили такими, що “є партіями по суті”. Це підтверджується й регіональним розподілом відповідей, який відповідає географії підтримки відповідних політичних сил.

Серед відповідей респондентів різних вікових груп спостерігаються певні відмінності. Так, “нові” партії (насамперед БПП, “Самопоміч”) скоріше відповідають уявленням про партії молодших виборців (18-39 років), тоді як “старі” партії (“Батьківщина”, “Свобода”, КПУ та Опозиційний блок) – частіше визначаються “справжніми” виборцями старших вікових груп.

За гендерною ознакою суттєві відмінності є щодо “Батьківщини” і “Свободи”. Перша з цих партій відповідає уявленням жінок про партії удвічі частіше, ніж чоловіків, друга – навпаки. Щодо інших партій відмінності не є такими виразними.

ОЦІНКИ ЯКОСТЕЙ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ВІДМІННОСТІ МІЖ ПАРТІЯМИ, СТВОРЕНИМИ ДО МАЙДАНУ ТА ПІСЛЯ НЬОГО

Більшість (58%) респондентів вважають, що **партії служать інтересам фінансових і бізнесових груп**. 37% опитаних вважають, що партії служать інтересам партійних лідерів, 24% – державної влади. Лише 11% вважають, що партії служать інтересами виборців (діаграма “Чий інтересам служать політичні партії в Україні?”).

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

⁷ Це припущення є важливим, з огляду на досить поширену серед дослідників тезу про те, що “українські партії не є партіями”.

Про яку саме партію Ви можете сказати, що вона представляє Ваші інтереси?*

% опитаних

Україна*		Регіони**										
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас						
Блок Петра Порошенка	7,2											
ВО "Батьківщина"	4,5											
"Самопоміч"	4,2											
Опозиційний блок	4,2											
Радикальна партія Олега Ляшка	3,1											
ВО "Свобода"	2,3											
"Народний фронт"	1,8											
КПУ	1,6											
"Сильна Україна"	1,6											
"Громадянська позиція"	1,3											
Правий сектор	1,3											
"Заступ"	0,2											
Партія зелених	0,2											
"УДАР"	0,1											
5.10	0,1											
"Демократичний Альянс"	0,1											
Соціалістична партія	0,1											
"Сила Людей"	0,1											
Партія регіонів	0,1											
ПСПУ (Н.Вітренко)	0,1											
Важко відповісти / не відповіли	0,6											
Запитання не ставилося	66,2											
		Блок Петра Порошенка	ВО "Батьківщина"	"Самопоміч"	Опозиційний блок	Радикальна партія Олега Ляшка	ВО "Свобода"	"Народний фронт"	КПУ	"Сильна Україна"	"Громадянська позиція"	Правий сектор
		7,1	4,5	7,6	0,2	3,8	3,3	2,9	0,2	0,0	2,4	1,7
		7,4	6,1	4,1	0,9	3,6	2,3	1,3	1,5	0,1	1,3	1,3
		8,4	3,7	2,3	8,8	2,8	3,3	0,9	1,4	3,7	0,5	1,4
		8,1	3,8	3,2	8,9	2,7	1,1	3,0	2,7	1,1	1,6	1,9
		5,0	2,5	2,2	8,5	1,3	1,9	0,6	2,5	5,7	0,6	0,0

* Респондентам пропонувалося назвати власний варіант відповіді.

** Наведені варіанти відповіді, які набрали понад 1%.

	ВІК, років**					СТАТЬ**		ОСВІТА**			МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА**			СОЦІАЛЬНИЙ КЛАС**	
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Жінки	Чоловіки	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта	Російською	Українською	І російською, і українською	Середній	Нижчий
Блок Петра Порошенка	7,4	7,2	8,0	5,8	7,5	6,1	8,6	5,8	5,6	10,4	3,8	6,8	10,4	10,4	4,3
ВО "Батьківщина"	1,9	5,4	2,7	4,7	7,3	5,5	3,4	4,5	4,5	4,8	3,1	4,8	5,4	4,4	4,6
"Самопоміч"	7,2	3,8	4,7	3,6	2,3	4,7	3,5	3,1	3,7	5,8	2,6	5,8	3,7	5,2	3,6
Опозиційний блок	2,1	2,4	4,1	5,5	6,6	5,2	3,2	2,7	6,0	3,4	8,8	1,1	3,9	3,6	4,8
Радикальна партія Олега Ляшка	3,3	3,2	2,1	1,7	4,1	2,9	3,2	3,8	3,1	2,4	2,2	3,7	3,0	3,5	2,6
ВО "Свобода"	1,0	0,8	2,1	2,5	4,2	1,6	3,1	1,3	2,8	2,5	1,2	3,3	2,2	1,8	2,6
"Народний фронт"	1,9	2,9	1,2	1,4	1,5	2,0	1,6	1,6	1,8	1,9	1,9	2,4	1,1	2,0	1,5
КПУ	0,2	0,8	0,6	1,1	4,4	1,6	1,5	2,7	1,0	1,3	2,9	1,1	0,9	0,8	2,8
"Сильна Україна"	1,0	1,9	1,8	1,1	2,1	1,5	1,6	0,7	1,5	2,4	3,6	0,1	1,6	2,2	0,7
"Громадянська позиція"	1,4	1,9	0,3	1,9	1,4	1,3	1,5	1,8	1,3	1,0	1,2	1,6	1,2	1,5	1,5
Правий сектор	2,1	1,6	2,4	0,3	0,4	0,9	1,8	1,1	1,3	1,5	1,2	1,6	1,1	1,9	0,5

** Наведені варіанти відповіді, які набрали понад 1%

Травень 2015р.

Яка з існуючих партій найбільше відповідає Вашому уявленню про те, якою має бути партія?*
% опитаних

Україна*		Регіони**				
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Блок Петра Порошенка	9,9					
“Самопоміч”	8,8					
ВО “Батьківщина”	5,7					
Опозиційний блок	5,1					
Радикальна партія Олега Ляшка	4,4					
“Народний фронт”	3,3					
ВО “Свобода”	2,9					
“Сильна Україна”	2,3					
“Громадянська позиція”	2,2					
КПУ	2,0					
Правий сектор	1,8					
“Заступ”	0,3					
“УДАР”	0,2					
Народний Рух України	0,2					
5.10	0,1					
Партія регіонів	0,1					
Соціалістична партія	0,1					
Партія зелених	0,1					
СДПУ	0,1					
ПСПУ	0,05					
Інтернет партія України	0,05					
“Демократичний Альянс”	0,05					
“Сила людей”	0,05					
“Єдиний Центр”	0,05					
Немає таких	23,6					
Важко відповісти	15,8					
Не відповіли	11,7					
Блок Петра Порошенка		12,6	9,3	8,4	10,5	7,6
“Самопоміч”		17,9	8,0	3,3	5,7	5,7
ВО “Батьківщина”		6,0	7,7	3,7	4,9	3,2
Опозиційний блок		0,0	1,9	7,4	12,1	9,1
Радикальна партія Олега Ляшка		5,7	5,8	4,2	3,5	1,3
“Народний фронт”		5,7	3,5	1,4	3,8	0,6
ВО “Свобода”		4,5	3,2	1,9	1,1	2,2
“Сильна Україна”		0,0	0,7	4,2	1,3	8,8
“Громадянська позиція”		1,9	3,1	0,5	1,9	1,9
КПУ		0,2	1,5	1,9	3,8	3,8
Правий сектор		2,6	2,3	1,4	1,6	0,0

* Респондентам пропонувалося назвати власний варіант відповіді.

** Наведені варіанти відповіді, які набрали понад 1%.

	ОСВІТА**			МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА**			СОЦІАЛЬНИЙ КЛАС**	
	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта	Російською	Українською	І російською, і українською	Середній	Нижчий
Блок Петра Порошенка	7,4	8,8	13,2	5,3	10,5	13,2	13,6	7,2
“Самопоміч”	4,4	8,5	12,8	3,6	13,2	8,1	11,7	6,6
ВО “Батьківщина”	5,4	5,4	6,2	4,1	6,0	6,8	5,6	5,9
Опозиційний блок	4,5	7,1	3,1	9,7	0,8	6,1	4,7	5,7
Радикальна партія Олега Ляшка	6,0	4,8	2,7	2,9	5,6	4,7	3,9	4,8
“Народний фронт”	3,4	3,7	2,8	2,2	5,3	2,2	3,9	2,8
ВО “Свобода”	1,5	3,9	2,8	0,9	4,6	2,6	2,2	3,3
“Сильна Україна”	2,5	1,8	3,0	5,5	0,3	2,2	3,0	1,7
“Громадянська позиція”	2,2	2,0	2,2	2,2	1,7	2,6	2,0	2,5
КПУ	4,0	1,1	1,3	4,3	0,9	1,1	0,9	3,2
Правий сектор	1,3	2,0	1,9	1,6	2,0	1,9	2,0	1,6

** Наведені варіанти відповіді, які набрали понад 1%.

Травень 2015р.

Найменше респондентів, які вважають, що партії служать інтересам фінансових і бізнесових груп – в Центрі (48%). На Сході і Півдні відносно більше респондентів, які вважають, що партії служать інтересам влади.

Порівняно з листопадом 2014р., зросла з 52% до 58% частка тих, хто вважають, що партії служать інтересам фінансових і бізнесових структур, повернувшись на рівень 2011р. Однак, порівняно з травнем 2011р., також зросла частка тих, хто вважає, що партії служать інтересам виборців (з 6% до 11%).

Чого не вистачає партіям? Відносно більша (29%) частка респондентів вважають, що партіям не вистачає уміння та бажання захищати інтереси простих людей. 25% громадян вважають, що партіям не вистачає чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави, 15% – уміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян (таблиця “Чого саме насамперед не вистачає...?”).

Менші частки респондентів визначають такі проблеми партій, як невміння виробити чітку програму дій, відсутність сильних лідерів, брак уміння організувати роботу на місцях та співпрацювати з громадськими організаціями. Лише 1% опитаних вважають, що партіям бракує фінансів.

Таким чином, фактично 45% громадян засвідчили, що основним недоліком партій є невміння чи

небажання працювати в їх інтересах, демонструючи цілком прагматичний підхід до партій.

Найбільше на невмінні партій “захищати інтереси” та “вирішувати конкретні проблеми” звертають увагу респонденти на Сході, Півдні і Донбасі, де сумарна частка таких громадян становить 50-56%.

У Центрі і на Заході більші, ніж в інших регіонах, частки респондентів вважають, що партіям бракує чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави.

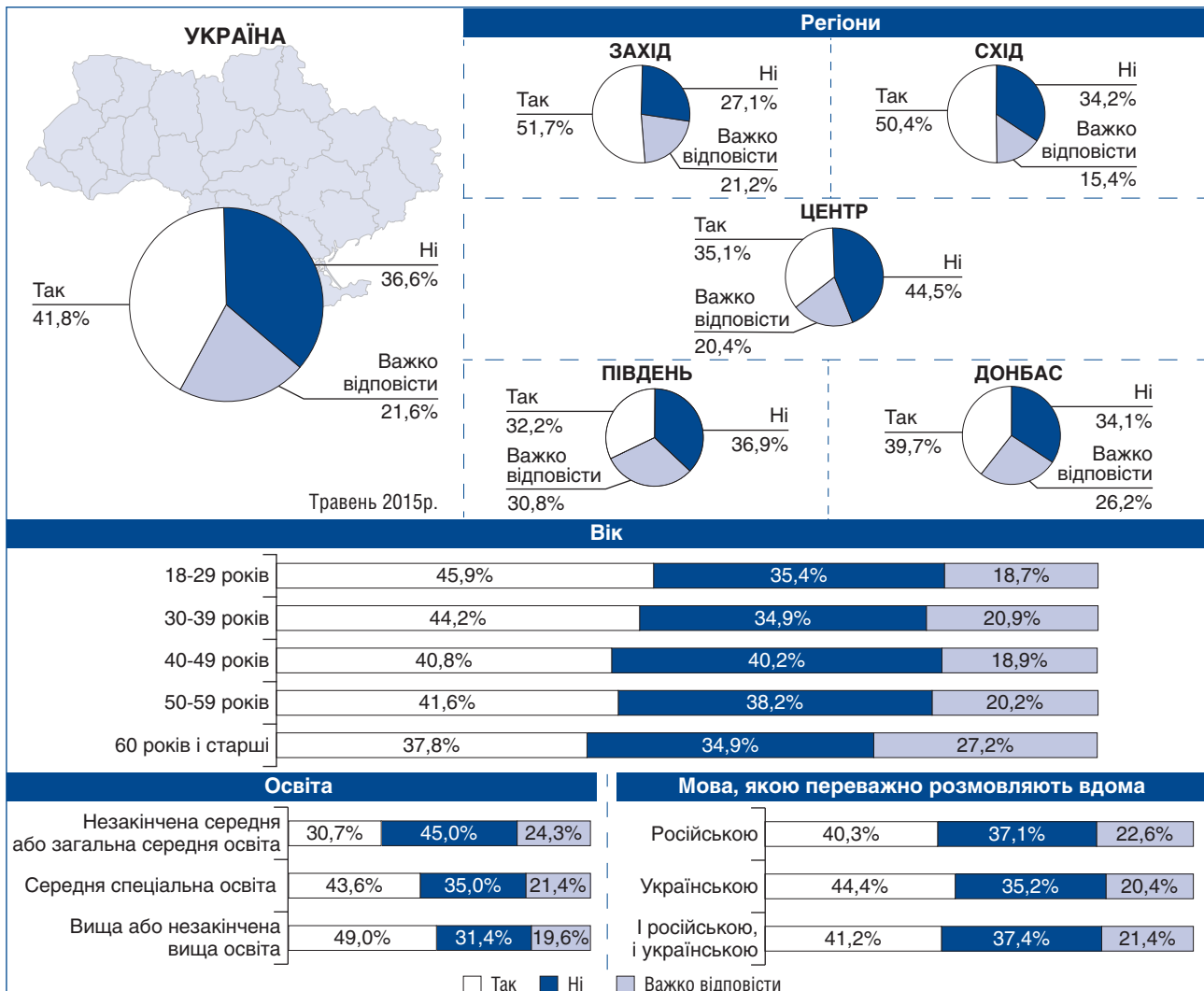
Чоловіки дещо частіше, ніж жінки відзначають такий недолік партій, як відсутність позиції щодо стратегії розвитку держави та дещо рідше – уміння та бажання захищати інтереси простих людей.

Україномовні громадяни значно частіше звертають увагу на відсутність у партій позицій щодо стратегії розвитку держави, ніж дво- та особливо російськомовні громадяни. Серед останніх частіше відзначають позиції – уміння і бажання захищати інтереси та вирішувати конкретні проблеми.

Партії “до” і “після” Майдану: спільне і відмінне. Відносно більша (42%) частка громадян вважають, що між партіями, створеними до і після Майдану існують відмінності. Проте, 37% опитаних таких відмінностей не бачать (діаграма “Чи є відмінності між політичними партіями, створеними...?”).

Частка громадян, які бачать відмінності, переважає на Заході (52% проти 27%), на Сході (50% проти 34%).

Чи є відмінності між політичними партіями, створеними до Майдану та після нього?
% опитаних

Чого саме насамперед не вистачає існуючим в Україні політичним партіям?

% опитаних

	УКРАЇНА 	РЕГІОНИ					ВІК, років					МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА			МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ			
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донець	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Російською	Українською	І російською, і українською	Легше зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі!
Уміння та бажання захищати інтереси простих людей	28,6	29,3	21,3	44,2	27,8	33,4	25,6	26,8	28,8	30,9	30,6	29,2	27,5	29,5	31,8	29,9	23,2	27,8
Наявності чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави	24,5	28,1	33,9	15,8	14,3	17,4	25,8	25,5	23,4	22,4	25,0	19,2	30,6	22,7	22,4	23,8	28,5	22,2
Уміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян	15,1	14,8	10,9	11,6	22,2	18,6	11,2	15,3	17,5	17,4	14,9	18,8	13,2	13,4	15,7	14,1	16,0	18,1
Уміння виробити чітку програму дій	10,0	10,5	10,9	8,8	10,3	7,6	12,2	9,9	11,9	8,0	8,5	10,5	9,8	10,1	8,0	10,9	10,6	9,7
Сильних лідерів	6,4	2,6	8,3	3,3	11,1	3,8	9,1	6,2	4,5	6,4	5,4	5,2	5,6	8,2	4,9	6,7	7,8	2,8
Уміння організувати роботу на місяць	4,7	4,0	4,1	3,3	5,9	6,3	5,0	4,6	4,5	3,9	5,4	5,0	4,0	5,1	7,7	3,5	4,2	1,4
Уміння співпрацювати з громадськими організаціями, об'єднаннями громадян	3,7	2,9	3,6	1,9	3,5	6,6	5,0	3,8	3,3	3,3	3,1	5,5	2,8	3,0	3,0	3,8	3,8	5,6
Достатнього фінансування	1,3	1,0	1,0	0,5	1,1	3,2	1,2	1,6	1,2	1,1	1,4	1,6	0,8	1,7	0,9	1,2	1,3	4,2
Інше	1,3	3,3	0,0	1,4	1,4	1,3	1,2	1,9	1,5	1,4	0,6	0,9	1,3	1,4	1,3	1,4	0,8	0,0
Важко відповісти	4,5	3,6	6,0	9,3	2,4	1,9	3,6	4,6	3,6	5,2	5,2	4,1	4,5	5,0	4,3	4,6	3,8	8,3

Травень 2015р.

У Центрі, навпаки, більше тих, хто відмінностей не бачить (35% проти 45%), на Півдні та Донбасі їх частки статистично значуще не відрізняються.

Громадяни, які бачать відмінності, помітно переважають серед виборців віком до 39 років, їх частка збільшується зі зростанням рівня освіти, їх також відносно більше серед україномовних громадян.

Більшість або відносна більшість громадян вважають, що між партіями, створеними до і після Майдану немає відмінностей з огляду на їх якості, крім однієї – зв'язку з ініціативами громадян, волонтерами, громадськими рухами (діаграма “Яким із партій (створеним до чи після Майдану) більшою мірою притаманні наведені якості?”, с.124-125).

Респонденти, які визнали наявність різниці, практично з усіх параметрів, крім наявності організаційних структур у регіонах, віддали перевагу партіям, створеним після Майдану.

Найбільшою різниця на користь нових партій виявилася за такими параметрами, як: більший зв'язок з ініціативами громадян, волонтерами, громадськими рухами (баланс +40%); близькість до людей, громадськості (+25%); менша залежність від олігархічного впливу (+23%); менша корумпованість (+22%); кращий захист національних інтересів України (+21%); просування нових ідей та розробок (+20%); внутрішня демократичність (+19%); здійснення у країні необхідних реформ (+17%).

Загалом, дещо більш позитивні оцінки нових партій є характерними для жителів Західного регіону, для молодших громадян, респондентів з вищим рівнем освіти, україномовних. Менше бачать різницю жителі Центру та Півдня.

Для відносної більшості (37%) громадян час утворення не впливає на їх довіру до партій. 22% не

довіряють жодним партіям, 13% не змогли відповісти (діаграма і таблиця “Яким партіям Ви довіряєте більшою мірою?”).

Партіям, заснованим у період Майдану чи після нього довіряють 16% опитаних, 6% респондентів більше довіряють партіям, які були засновані упродовж 2002-2012рр., 4% – партіям, які були засновані на початку 1990-х років, 2% – партіям, заснованим до 2002р.

В усіх регіонах, крім Сходу та Донбасу, частка громадян, які довіряють партіям, створеним у період і після Майдану, перевищує частку тих, хто довіряє партіям, створеним раніше. На Сході та Донбасі “старим” партіям довіряють більші частки респондентів, ніж в інших регіонах.

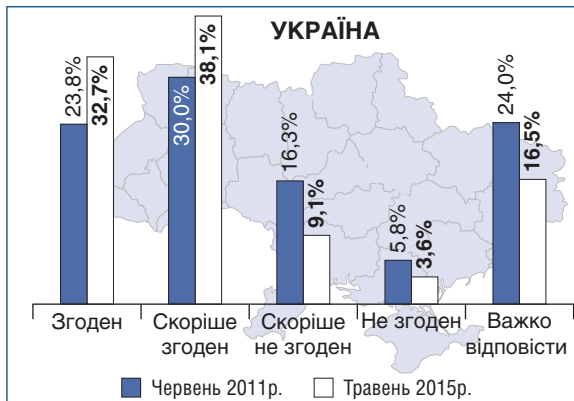
Довіра до партій, створених у період і після Майдану, є вищою серед молодших вікових груп, громадян, які вдома переважно спілкуються українською мовою, та які вважають себе середнім класом⁸. Найстарші громадяни відносно більше довіряють партіям, заснованим на початку 1990-х років, серед них також більше тих, для кого час заснування партій не має значення.

Такі оцінки громадян свідчать про певний аванс суспільної довіри до нових партій, що також зумовлює високий рівень очікувань від них.

ЗАПИТ НА НОВІ ПАРТІЇ І НОВИХ ЛІДЕРІВ

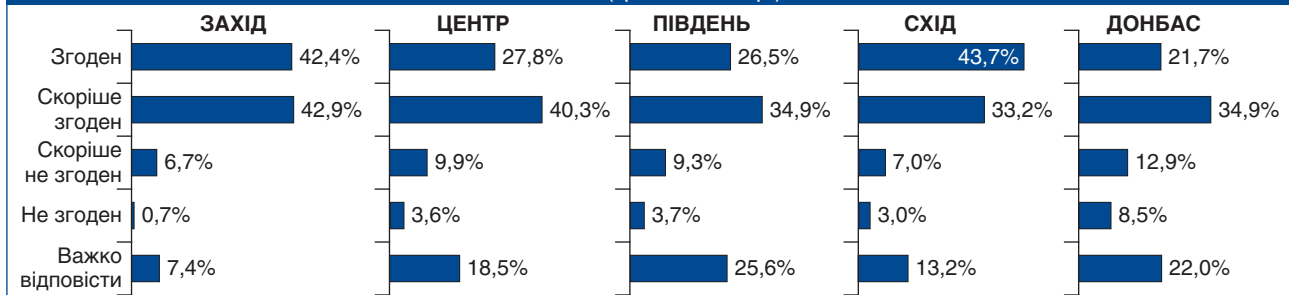
Більшість (71%) респондентів повністю або скоріше згодні з твердженням, що партії, які тривалий час перебували при владі, скомпрометували себе, і надія тільки на нові політичні сили та нових лідерів. Не згодні з цим 13% респондентів (діаграма “Якою мірою Ви згодні з твердженням...?”).

Якою мірою Ви згодні з твердженням: “Партії, які тривалий час перебувають при владі, скомпрометували себе, надія лише на нові політичні сили і нових лідерів”?
% опитаних

	МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА (травень 2015р.)		
	Російською	Українською	І російською, і українською
Згоден	30,2	36,5	30,4
Скоріше згоден	30,9	43,0	39,8
Скоріше не згоден	12,1	7,6	8,2
Не згоден	7,1	2,3	2,2
Важко відповісти	19,8	10,7	19,4

Регіони (травень 2015р.)

⁸ Надалі в тексті для позначення категорій громадян за мовою їх переважного спілкування вдома будуть вживатися терміни “україномовні”, “російськомовні” і “двомовні” громадяни.

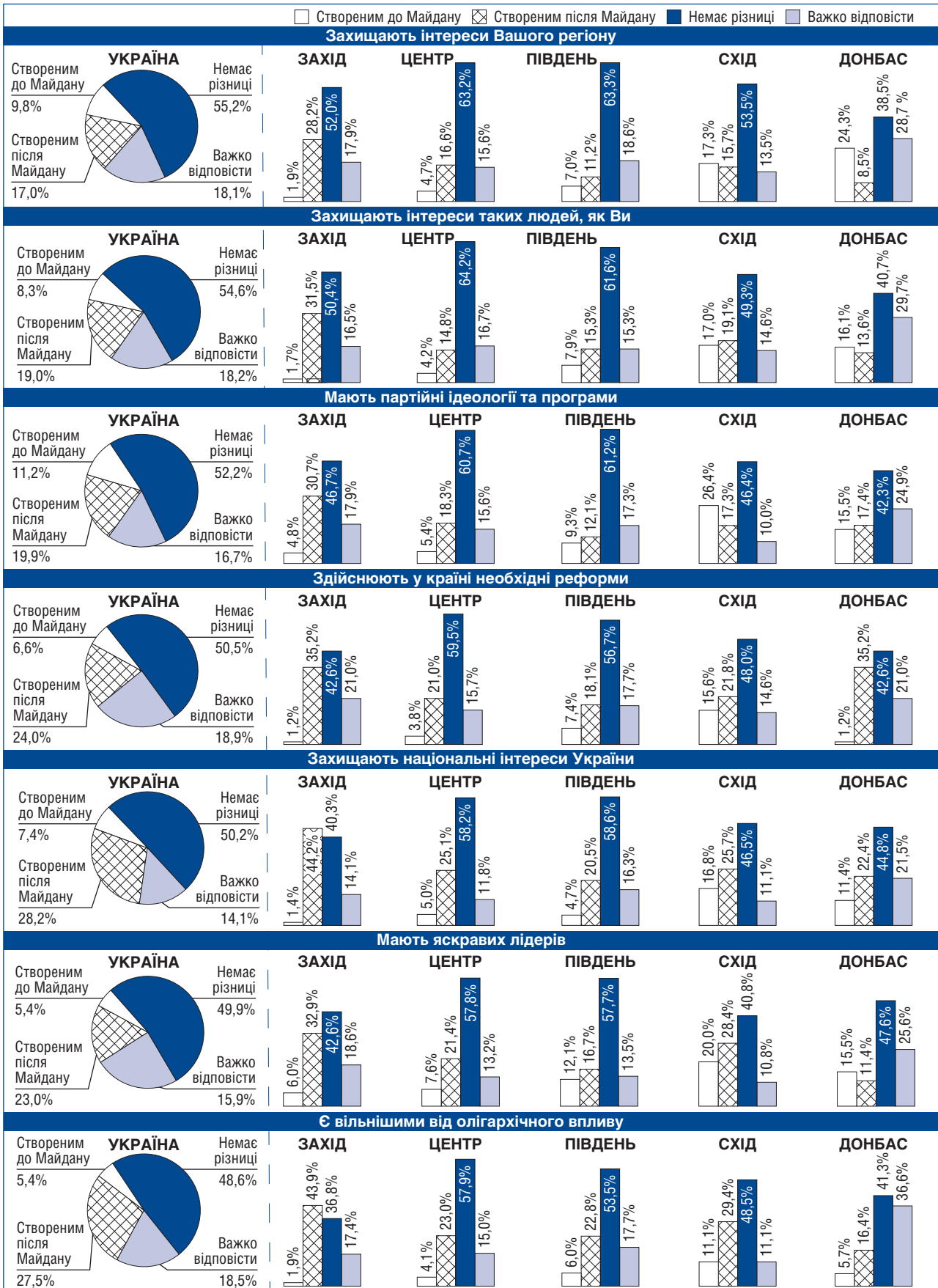
Яким партіям Ви довіряєте більшою мірою?
% опитаних

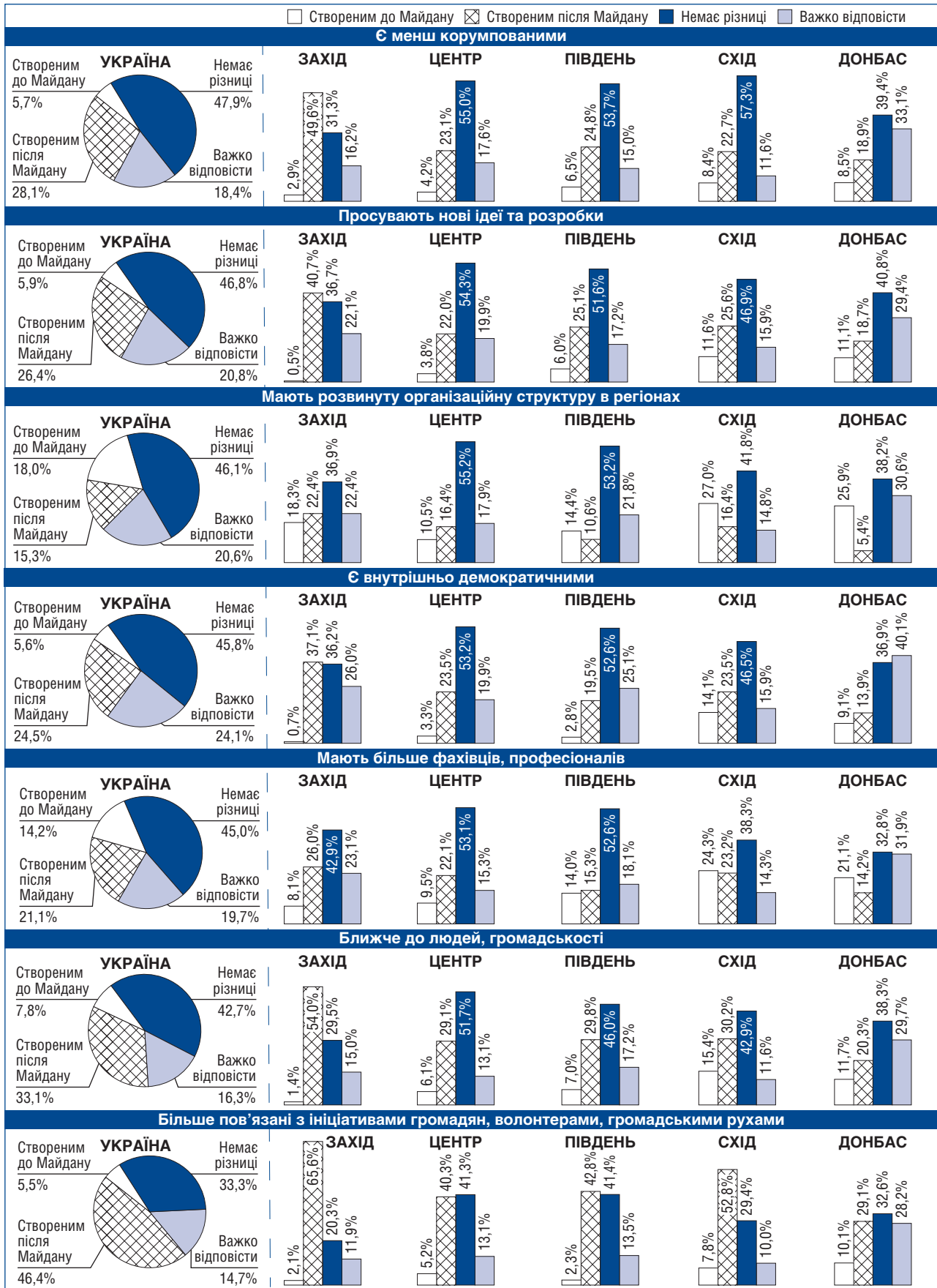
	РЕГІОНИ					ОСВІТА			ВІК, років					МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Російською	Українською	І російською, і українською
Партіям, заснованим на початку 1990-х років (одразу після проголошення незалежності України)	3,3	2,9	3,3	4,9	6,0	4,2	3,6	4,2	2,6	2,2	3,5	3,3	6,9	4,3	2,8	4,8
Партіям, заснованим до 2002р. (перших виборів до Верховної Ради за партійними списками)	0,5	2,0	1,4	4,9	2,5	1,8	2,5	2,1	1,2	1,6	2,9	2,8	2,5	2,1	0,9	3,9
Партіям, заснованим після 2002р., але до 2012р.	5,5	4,9	2,8	7,8	9,1	6,5	4,2	7,4	4,5	7,0	6,5	4,2	7,1	7,1	4,6	6,2
Партіям, заснованим у період Майдану чи після нього	25,7	13,1	14,4	15,1	9,1	13,6	16,4	16,3	18,7	17,5	17,9	13,9	11,6	9,8	19,9	15,9
Час заснування для мене не має значення	36,7	38,2	33,0	38,8	36,2	32,6	37,2	41,0	34,9	37,6	31,8	37,1	42,2	40,5	36,9	34,7
Не довіряю жодним партіям	17,1	23,4	27,9	18,9	24,8	28,8	22,0	16,2	23,7	21,5	23,5	24,9	17,9	25,2	22,3	18,2
Важко відповісти	11,2	15,5	17,2	9,7	12,3	12,5	14,1	12,8	14,4	12,6	13,8	13,9	11,8	11,0	12,5	16,3

Травень 2015р.

Яким із партій (створеним до чи після Майдану)

більшою мірою притаманні наведені якості?
% опитаних

Найбільше згодних – на Заході України (85%), найменше – на Донбасі (56%) та Півдні (61%). Такий розподіл відповідей є характерним для всіх вікових груп, однак серед найстарших виборців відносно більше тих, хто не згоден з таким твердженням. Також більше тих, хто не згоден з цим твердженням серед російськомовних громадян. Очевидно, це є наслідком залежності відповідей від політичних симпатій опитаних.

Порівняно з червнем 2011р., частка тих, хто згоден з твердженням, що старі партії скомпрометували себе, і надія лише на нові політичні сили і нових лідерів, помітно зросла – з 54% до 71%. Відповідно, зменшилося число не згодних.

Нові партії

Громадяни визначили наступні критерії, за яких партія може вважатися “ною” політичною силою: партію має очолювати некорумпований політик (48%); партію має очолювати лідер, який проявив себе у складних ситуаціях (44%); партія висуває лише реалістичні обіцянки, уникає популізму (34%); партія має чітке бачення, план дій (32%); партія висуває нові обличчя (28%)⁹. На шостій позиції (27%) – зосередження партією уваги на спільних для жителів різних регіонів проблемах та відмова від акцентування світоглядних відмінностей (таблиця “Які з наведених характеристик мають бути притаманні...?”).

Некорумпованість лідера є на першому місці в усіх регіонах. З інших питань між відповідями жителів різних регіонів існують відмінності.

На Сході значно більшої ваги надається акценту партією уваги на проблемах, що є спільними, а не розділяють жителів різних регіонів. На Сході, Донбасі та в Центрі менше значення мають критерії молодості лідера партії.

Зі зростанням рівня освіти зростає запит на некорумпованість очільника партії, його лідерські якості, уникнення популізму, співпрацю з громадськими рухами.

У переліку “нових” політичних сил респонденти назвали 22 політичні партії. Не відповіли на питання 45% респондентів, 12% вважають, що таких партій немає (діаграма “Які політичні сили Ви могли б назвати “новими політичними силами”?”).

Серед названих партій лідерами стали “Самопоміч” (20%) та “Правий сектор” (15%). Більше 1% респондентів назвали серед нових партій БПП (5%), “Заступ” (4%), РПЛ (3%), “Народний фронт” (3%), Опозиційний блок (2%), “УДАР” (1%).

⁹ Респонденти могли обрати не більше п'яти прийнятних варіантів відповіді.

Які політичні сили Ви могли б назвати “новими політичними силами”?
% опитаних

* Респондентам пропонувалося назвати власний варіант відповіді.

У червні 2011р., коли це питання ставилося вперше, до списку “нових сил” громадяни внесли такі партії, як “Фронт змін” (21%), “УДАР” (11%), “Сильна Україна” (9%) та ВО “Свобода” (8%).

За період з червня 2014р. по травень 2015р. серед громадян значно зросло сприйняття в якості нової політичної сили партії “Самопоміч”, збереглося – партії “Правий сектор” і зменшилося – БПП “Солідарність”, РПЛ і особливо – партії “УДАР”.

Нові лідери

Понад половини (55%) опитаних вважають, що Україні потрібні нові політичні лідери. 28% – що цілком достатньо тих лідерів, які є (діаграма “Чи потрібні Україні нові політичні лідери?”, с. 128).

В усіх регіонах частка тих, хто вважає, що нові лідери потрібні, перевищує частку тих, хто цю тезу не підтримує. Найбільший запит на нових лідерів – на Заході (67%), найнижчий – на Півдні та Донбасі (44% і 48%, відповідно). У цих регіонах також більше задоволених “старими” лідерами (34% і 35%, відповідно).

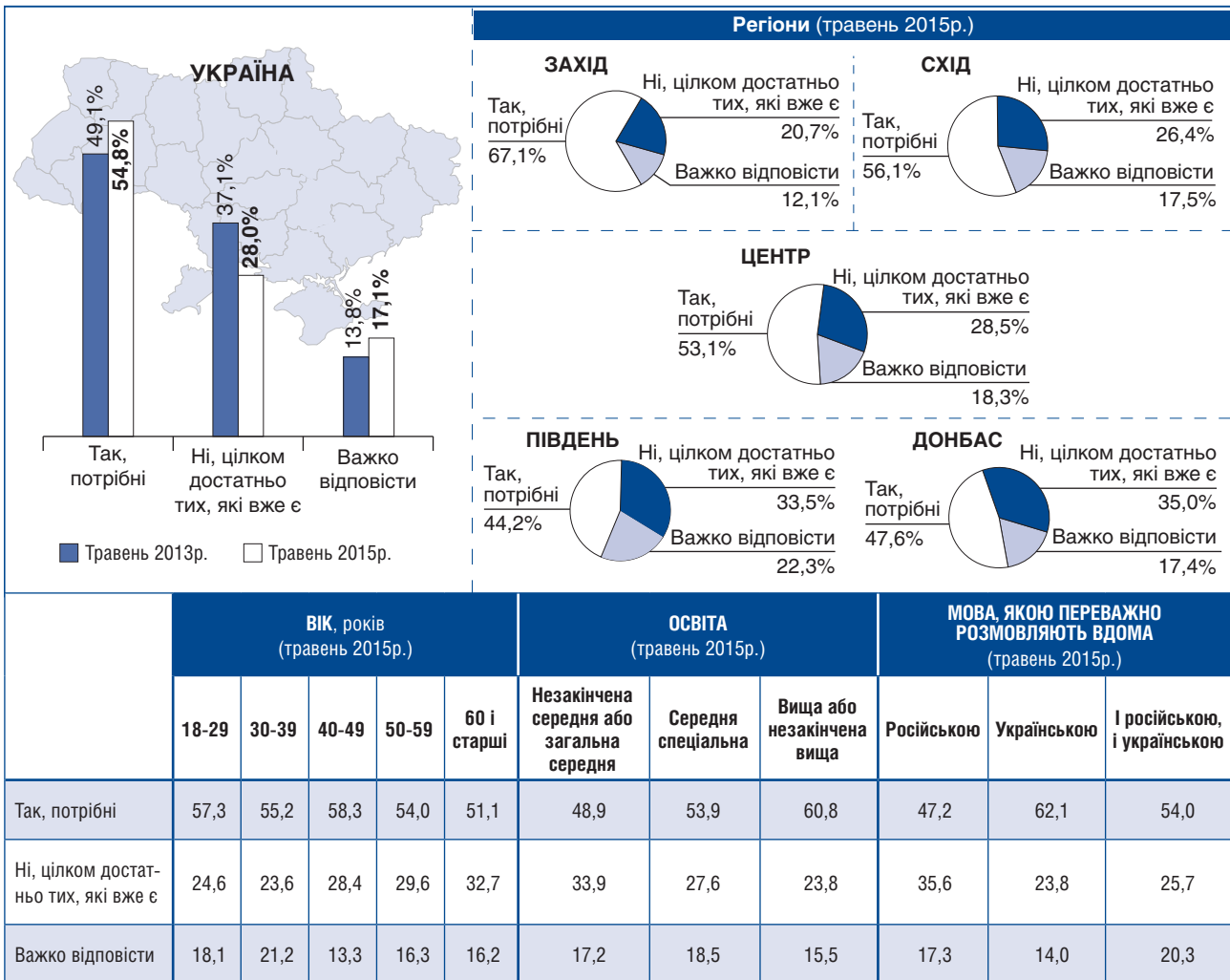

Які з наведених характеристик мають бути притаманні партії, щоб вважати її “ною політичною силою”?*
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ					ОСВІТА		
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Незакінчена с ередня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта
Партію має очолювати політик, який не скомпрометував себе корупційними діями, фінансовими махінаціями	47,5	44,9	45,6	48,4	50,9	50,8	39,6	47,8	53,8
Партію має очолювати людина, яка проявила себе лідером у складних ситуаціях, вміє брати на себе відповідальність	43,5	48,8	46,0	35,3	38,0	43,2	40,5	43,7	46,0
Партія висуває лише ті обіцянки, які є реалістичними, уникає популізму	34,0	26,0	33,5	36,7	41,0	35,3	31,0	34,0	36,3
Партія має чітке бачення суспільних перетворень, конкретний план дій, які ставить за мету реалізувати, прийшовши до влади, а не бореться за владу заради влади	32,4	30,0	28,5	41,9	35,3	34,1	30,3	33,8	32,4
Партія висуває нові обличчя, дає можливість проявити себе молодим, перспективним людям	27,8	29,8	28,5	24,2	25,9	28,1	26,6	25,8	31,1
Партія висуває на перший план спільні для жителів різних регіонів соціально-економічні проблеми та не акцентує увагу на існуючих між громадянами різних регіонів відмінностях у світоглядних питаннях (мова, релігія тощо)	26,8	22,4	21,5	27,0	40,7	27,4	29,0	24,7	27,2
Партія має прозоре фінансування, регулярно оприлюднює свої фінансові звіти	24,6	24,3	23,6	26,5	23,2	27,8	24,7	23,9	25,3
Партія активно співпрацює з неурядовими організаціями, громадськими рухами та ініціативами, надає їм підтримку	20,0	19,1	19,1	18,1	20,8	23,3	15,8	21,7	21,4
Партію має очолювати політик, який раніше не обіймав керівних посад в органах влади	19,7	19,8	17,9	20,5	25,3	16,1	20,0	19,6	19,3
Партія привертає увагу до проблем, які залишаються поза увагою більшості інших партій (наприклад, захист історичного середовища міст, зелених зон від забудовників, права вкладників банків, якість продуктів харчування і питної води тощо)	18,9	21,0	15,6	16,7	23,0	19,9	17,9	20,0	18,3
Партію має очолювати молодий політик (не старший 40 років)	18,8	24,6	17,6	24,2	14,3	15,8	18,3	21,4	16,3
Партія намагається насамперед максимально поширити свою ідеологію, свої підходи в суспільстві, а не прийти до влади	15,5	11,0	14,8	18,1	21,6	14,2	13,8	17,3	14,7
Партія має бути зареєстрованою не більш ніж п'ять років тому	14,1	18,4	9,5	15,3	21,9	8,2	13,2	14,0	14,9
Партія використовує у своїй діяльності нові інформаційні технології, засоби комунікації – Інтернет, соціальні мережі та ін.	8,4	9,8	7,0	7,9	10,0	7,9	6,5	8,4	9,8
Інше	1,3	2,1	0,9	1,4	1,1	1,6	1,1	1,7	1,2
Важко відповісти	8,4	7,9	11,5	10,2	3,8	6,9	12,0	7,4	6,7

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше п'яти прийнятних варіантів відповіді.

Травень 2015р.

Чи потрібні Україні нові політичні лідери?
% опитаних

Запит на нових лідерів зростає із зростанням рівня освіти, він є вищим серед україномовних громадян і тих, хто відносить себе до середнього класу.

Порівняно з травнем 2013р., частка громадян, які вважають потрібними нових політичних лідерів зросла на 5%, а тих, хто кому “цілком достатньо існуючих” – зменшилася на 9%.

Більшість (61%) респондентів вважають, що нові політичні лідери мають вирізнятися не корумпованістю¹⁰ (таблиця “Якими якостями повинні відрізнятися нові політичні лідери?”). На наступних місцях такі якості, як готовність насправді захищати інтереси простих людей та чесність (готовність не брехати, не давати нереальних обіцянок) (по 44%). Професіоналізм відзначили 25% респондентів, необхідність такої якості, як наявність чіткої програми і плану дій – 22%.

Така ієрархія якостей є характерною (з певними варіаціями) для більшості регіонів. На Донбасі значно менша частка респондентів вважають основною рисою не корумпованість. На Сході і на Донбасі менші частки респондентів відзначають важливість професіоналізму.

¹⁰ Респонденти могли обрати всі прийнятні варіанти відповіді.

Немає принципових розбіжностей у відповідях респондентів і за віковою, гендерною, освітньою, класовою, мовною ознаками.

Таким чином, громадяни вбачають “новизну” в характері публічної поведінки лідерів та їх взаємодії з громадянами: не корумпованості, чесності (перед громадянами) та бажанням захищати інтереси останніх.

Порівняно з 2013р., зріс запит на такі риси нових лідерів, як не корумпованість (з 48% до 61%), освіченість, професіоналізм (з 16% до 25%), сильні лідерські якості (з 16% до 19%).

В якості середовища походження нових лідерів відносно більші частки респондентів визначили: організації громадянського суспільства (33%); гуманітарну або технічну інтелігенцію (32%); учасників АТО, добровольців, волонтерів (31%); нові політичні сили (30%) (таблиця “З якого середовища можуть з'явитися нові політичні лідери?”).

Вже існуючі політичні партії джерелом “нових лідерів” (де вони були не на перших ролях) вважають 24% громадян, малий і середній бізнес – 22%.

На Заході пріоритет віддають учасникам АТО, добровольцям (42%), і критичніше оцінюють

Якими якостями повинні відрізнятися нові політичні лідери?*
% опитаних

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (травень 2015р.)				
	Травень 2013р.	Травень 2015р.	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Не корумпованістю	47,7	60,9	59,0	67,7	67,8	62,3	42,0
Готовністю насправді захищати інтереси простих людей	47,8	44,4	45,7	39,4	48,8	54,2	39,4
Чесністю (не брехати, не давати нереальних обіцянок)	50,1	43,7	53,1	43,8	41,4	39,2	37,9
Освіченістю, професіоналізмом	15,9	24,9	26,4	28,5	23,8	20,5	20,6
Наявністю чіткої програми та плану дій	20,3	22,1	17,9	20,4	20,5	25,9	28,4
Сильними лідерськими якостями, вмінням вести людей за собою	15,5	19,3	14,3	19,4	13,5	29,7	17,7
Патріотизмом, державницькою позицією	16,9	15,1	20,7	16,9	7,0	10,8	14,2
Не залежати від фінансово-економічних груп	12,3	12,9	16,2	9,8	9,8	12,7	17,7
Скромністю у повсякденному житті, відсутністю прагнення до розкошів	10,6	10,3	13,1	11,5	7,4	7,0	9,8
Вмінням за потреби йти на компроміси	3,2	8,3	2,9	7,6	12,6	8,6	13,9
Демократизмом, вмінням вести діалог з людьми	6,4	8,0	6,0	7,4	7,0	8,4	12,3
Безжальністю, готовністю добиватися своєї мети будь-якими методами	3,0	2,4	1,0	2,8	0,5	2,4	5,0
Інше	0,6	0,6	0,7	0,7	0,9	0,5	0,0
Важко відповісти	8,2	4,4	3,8	3,6	8,4	2,2	6,6

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

потенціал “старих” партій. У Центрі на першому місці – учасники АТО, добровольці, а також гуманітарна або технічна інтелігенція. На Півдні – на перших позиціях гуманітарна або технічна інтелігенція, на Сході – організації громадянського суспільства та нові політичні сили. На Донбасі на першому місці – організації

громадянського суспільства, тоді як учасники АТО і волонтери оцінюються як джерело нових лідерів значно нижче.

Загалом серед “нових лідерів” респонденти назвали 70 осіб, проте лише 13 з них відзначили понад 1% громадян. Серед цих 13 політиків понад

З якого середовища можуть з’явитися нові політичні лідери?*
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
З організацій громадянського суспільства	32,9	38,3	27,5	28,4	37,2	35,4
З кола гуманітарної або технічної інтелігенції (науковців, учителів та ін.)	31,5	28,8	34,2	37,2	29,2	28,1
З учасників АТО, добровольців, волонтерів	30,9	42,4	34,5	26,5	28,8	13,2
З нових політичних сил	30,0	30,0	28,8	23,8	36,1	29,7
З уже існуючих політичних партій (де вони були не на перших ролях)	23,7	17,4	23,9	22,3	27,2	28,7
З малого або середнього бізнесу	22,1	22,4	22,6	20,0	22,4	21,8
З організаторів масових акцій протесту	15,0	14,5	12,8	14,9	22,4	12,0
Із силових структур (армія, міліція тощо)	10,0	9,5	9,8	23,3	8,1	4,1
З великого бізнесу	9,0	4,8	10,8	15,3	6,5	9,5
Із закордонних політиків	6,1	8,6	6,0	5,1	5,4	4,1
Інше	2,9	3,8	2,8	3,3	1,9	3,2
Важко відповісти	15,2	13,1	15,7	20,0	14,8	13,9

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Травень 2015р.

половини – лідери або представники політичних партій (діаграма “Яких політичних лідерів Ви могли б назвати “новими політичними лідерами”?”).

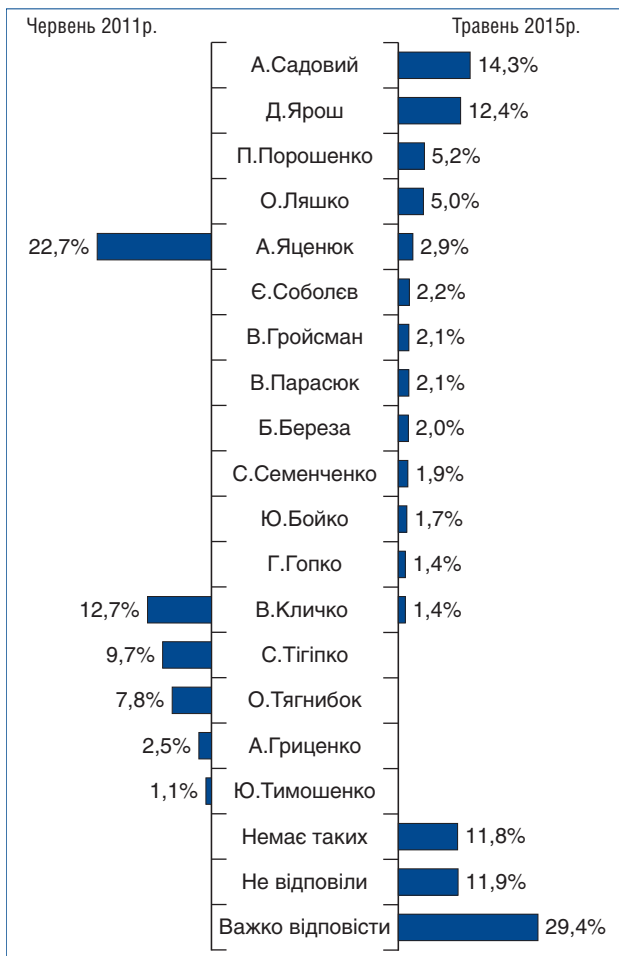
Лідери за частотою згадування – А.Садовий (14%) та Д.Ярош (12%), що відповідає ієрархії “нових партій”. Далі у списку – П.Порошенко, О.Ляшко (по 5%) та А.Яценюк (3%). В.Кличка відзначили 1,4% опитаних.

У червні 2014р. “новими лідерами” більші частки опитаних громадян називали Д.Яроша (20%), О.Ляшка (18%), П.Порошенка (14%), В.Кличка (12%), О.Богомолець (8%), А.Садового (3%).

Таким чином, за рік значно “здали” свої позиції ті політичні лідери, які вважалися “новими” перед президентськими та парламентськими виборами, і за їх підсумками обійняли вищі державні посади. Особливо слід відзначити втрату “новизни” В.Кличком, який був обраний мером Києва.

У травні 2011р. список нових політичних лідерів із значним відривом очолював А.Яценюк (23%). За ним розташовувалися В.Кличко (13%), С.Тігіпко (10%), О.Тягнибок (8%) та А.Гриценко (2,5%). З цих політиків до першої п’ятірки 2015р. увійшов лише А.Яценюк (5 місце, 3%).

Яких політичних лідерів Ви могли б назвати “новими політичними лідерами”?
% опитаних

* Респондентам пропонувалося назвати власний варіант відповіді.

СТАВЛЕННЯ ДО ПРОВІДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ, ОЦІНКИ ВІДНОСИН МІЖ НИМИ¹¹

Лише одна партія з числа визначених у переліку – “Об’єднання “Самопоміч” – має позитивний баланс¹² підтримки діяльності, хоча й незначний (+3,1%) (діаграми “Як би Ви оцінили діяльність наведених партій?”, с.132-133).

Решта партій мають негативний баланс підтримки діяльності, серед яких найгірший мають КПУ (-69,6%), “Сильна Україна” (-66,4%), Опозиційний блок (-55,6%), Радикальна партія (-52%)).

БПП має позитивний баланс – на Заході і в Центрі, негативний – на Півдні, Сході та Донбасі. “Самопоміч” – має позитивний баланс на Заході і в Центрі, негативний – на Сході та Півдні, приблизно рівні оцінки – на Донбасі. “Правий сектор” має позитивний баланс на Заході та негативний в інших регіонах.

“Народний фронт”, “Батьківщина”, РПЛ, “Громадянська позиція”, “Свобода”, партія “Заступ” мають негативний баланс в усіх регіонах. Так само негативний баланс в усіх регіонах мають Опозиційний блок, КПУ та “Сильна Україна”.

У цілому, загальний фон сприйняття усіх політичних партій є переважно негативним. Лише деякі партії мають позитивний баланс оцінок у певних регіонах. Партії, пов’язані з режимом В.Януковича сприймаються гірше, ніж партії, які підтримували Майдан чи були створені після нього.

Жителі Сходу, Півдня та Донбасу найбільш критичні в оцінках підтримки діяльності партій – у т.ч. тих, які раніше користувалися підтримкою в цих регіонах. Діяльність жодної з партій у цих регіонах не оцінюється позитивно. Жителі Заходу та Центру також критичні у ставленні до “своїх” партій (зокрема, “Батьківщини”, “Свободи”, РПЛ та ін.) У жителів Заходу-Центру та Сходу-Півдня-Донбасу зберігається більш негативне ставлення до “чужих” партій.

Підстави міжпартійного розмежування. Відносно більші частки респондентів вважають, що найбільші конфлікти між українськими партіями існують по лініям “коаліція – опозиція” (34%), прозахідна–проросійська орієнтація (30%) (діаграма “Між якими з існуючих в Україні партіями конфлікти є найсильнішими?”).

У відповідях на це питання існують певні регіональні відмінності. Так, на Заході друга за вагою частка громадян відзначає як більш актуальний конфлікт між партіями всередині коаліції (29%). На Півдні на першому місці відзначають конфлікт між парламентськими та позапарламентськими партіями (33%). На Сході порядок відповідей є наступним: конфлікт між прозахідними і проросійськими партіями (42%); між коаліцією і опозицією (40%); між коаліційними партіями та на підставі олігархічного конфлікту (по 26%). На Донбасі порядок є таким самим, за винятком конфлікту всередині коаліції.

Російськомовні та двомовні громадяни оцінюють інтенсивність конфлікту між прозахідними та проросійськими партіями вище, ніж україномовні респонденти. Вони також вище оцінюють інтенсивність конфлікту між партіями, створеними до Майдану та після нього.

¹¹ Ідеться про партії, які отримали понад 1% голосів виборців у загальнодержавному багатомандатному окрузі на парламентських виборах 2014р.

¹² Різниця сум варіантів відповіді “позитивно і скоріше позитивно” та “скоріше негативно і негативно”.

Між якими з існуючих в Україні партіями конфлікти є найсильнішими?*
% опитаних

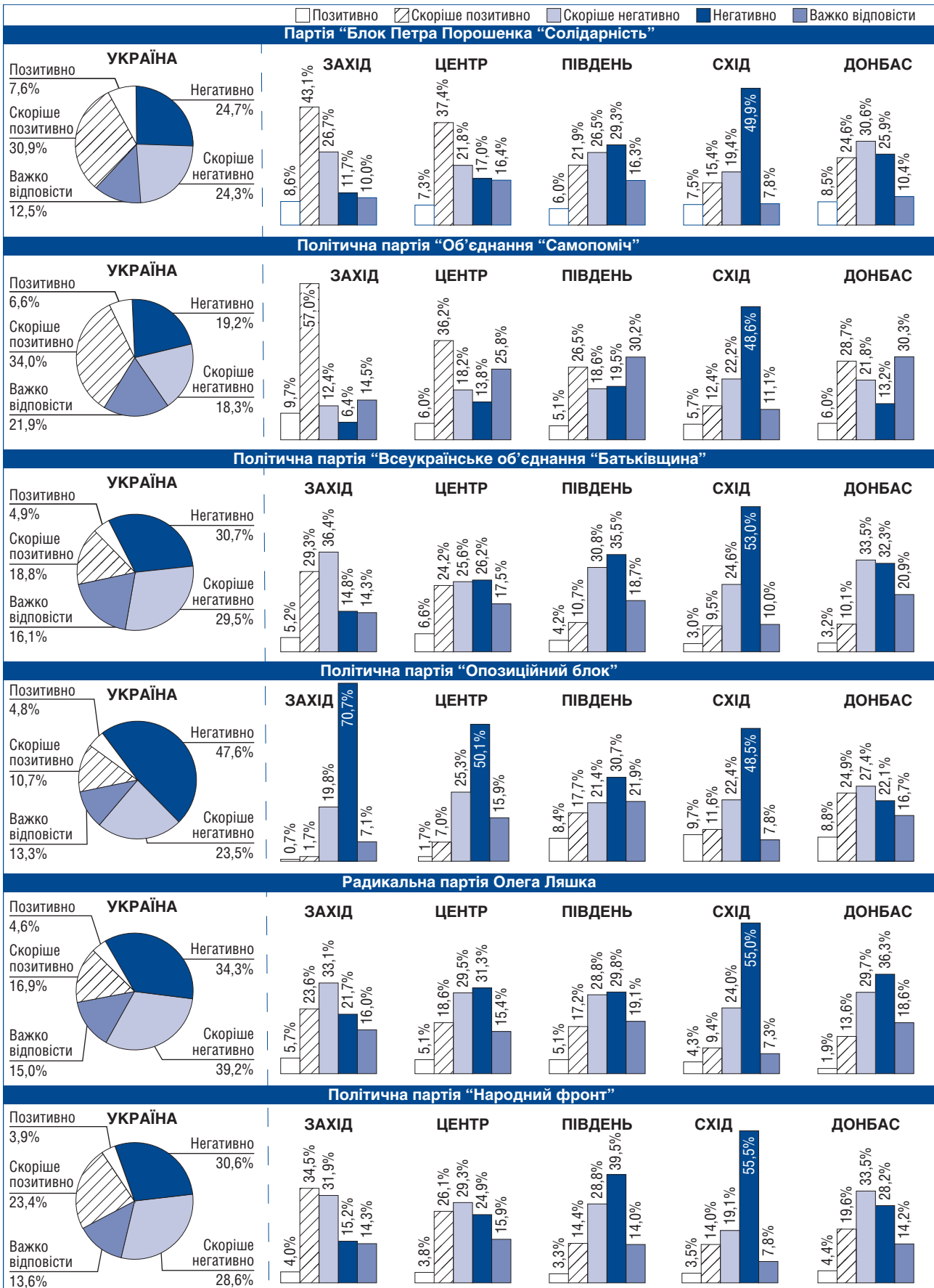
	РЕГІОНИ					МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Російською	Українською	І російською, і українською
Між тими, що належать до складу коаліції і тими, що перебувають в опозиції	38,6	29,2	27,4	39,6	37,9	37,1	34,2	32,5
Між тими, що орієнтуються на західні країни, і тими, що орієнтуються на Росію	25,5	21,5	29,8	41,5	43,2	36,9	24,1	32,5
Між партіями, що контролюються олігархами, які перебувають у конфлікті між собою	21,7	21,8	27,0	26,2	26,3	24,1	22,1	25,8
Між партіями всередині коаліції	29,0	17,2	23,7	26,7	19,6	25,0	22,1	21,0
Між тими, що представлені у Верховній Раді, і тими, що до неї не потрапили	18,1	17,5	32,6	25,4	16,4	23,3	20,7	17,7
Між партіями, лідери яких перебувають у конфлікті між собою	13,3	17,8	19,5	17,0	12,6	17,4	14,7	16,3
Між партіями, створеними до Майдану, і новими партіями, створеними під час Майдану та після нього	11,9	15,3	19,5	15,9	16,1	18,5	12,3	15,8
Між тими, що виступають за державну, планову економіку, і тими, що виступають за ринкову економіку, приватизацію	11,0	10,9	13,0	19,4	18,0	18,6	10,2	13,5
Між усіма партіями	13,3	18,6	12,1	10,5	8,8	13,4	15,0	12,1
Між тими, що виступають за підтримку української мови та культури, і тими, що виступають за державний статус російської мови	11,5	7,9	9,8	19,7	15,5	14,1	10,9	12,0
Конфлікту між партіями немає	3,6	2,0	0,9	2,2	0,6	0,3	3,7	1,6
Важко відповісти	9,5	7,1	11,2	4,6	9,2	7,6	7,9	8,1

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

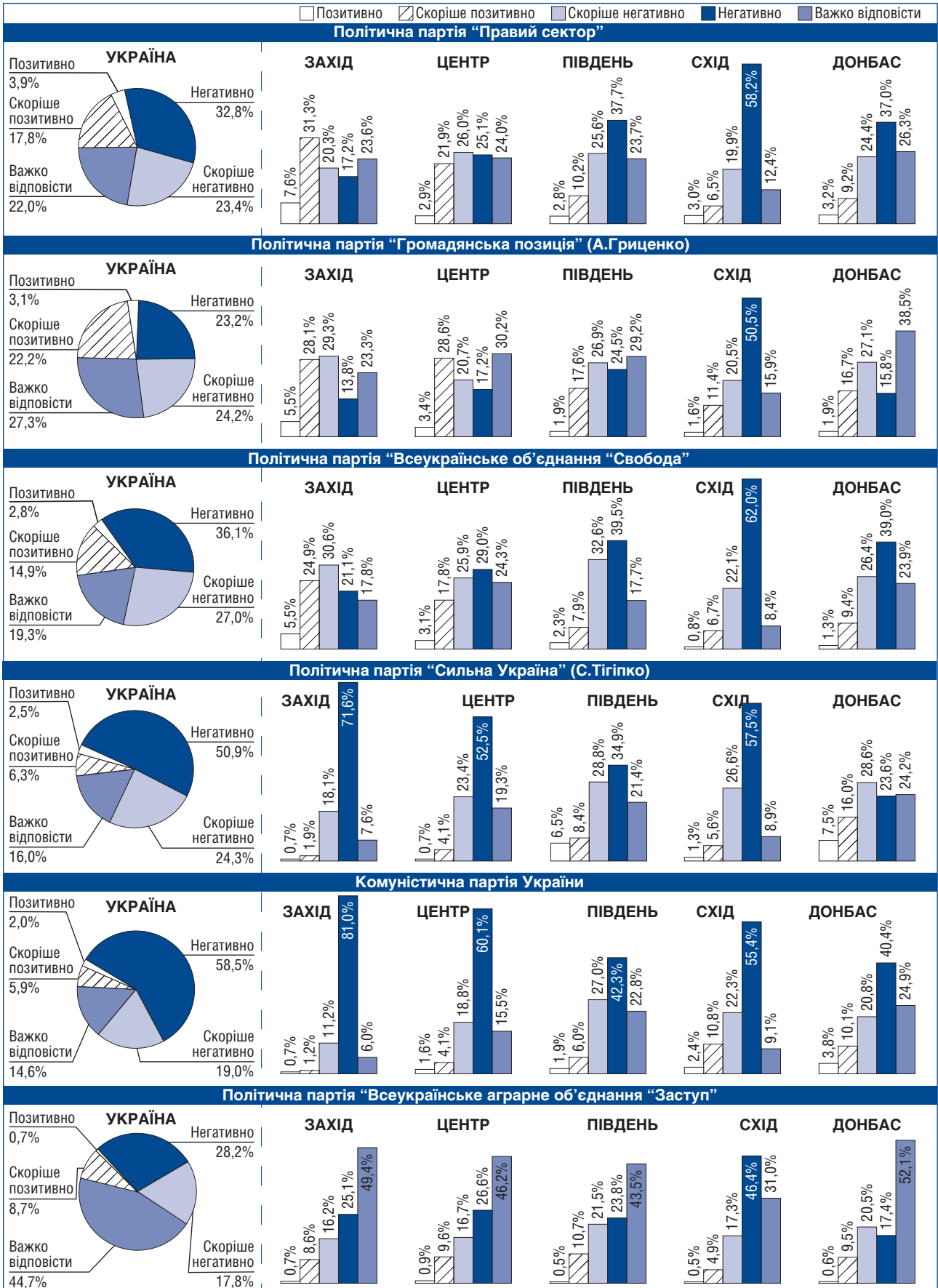
Травень 2015р.

Як би Ви оцінили діяльність

наведених партій?
% опитаних

Опозиція та її права. Більшість (73%) респондентів повністю чи скоріше згодні з тим, що існування опозиції необхідне для нормального політичного розвитку України (діаграма “Наскільки Ви згодні з наведеними твердженнями щодо діяльності опозиції?”). 54% опитаних згодні з тим, що діяльність опозиції має позитивний вплив на ситуацію в країні (не згодні – 25%). В усіх регіонах необхідність опозиції визнають абсолютна більшість громадян.

Відносна більшість (48%) громадян не згодні з твердженням, що влада намагається придушити опозицію, використовуючи будь-які засоби. Згодні з цим 31% опитаних. Частка незгодних переважає на Заході і в Центрі, частка згодних – на Сході та Донбасі.

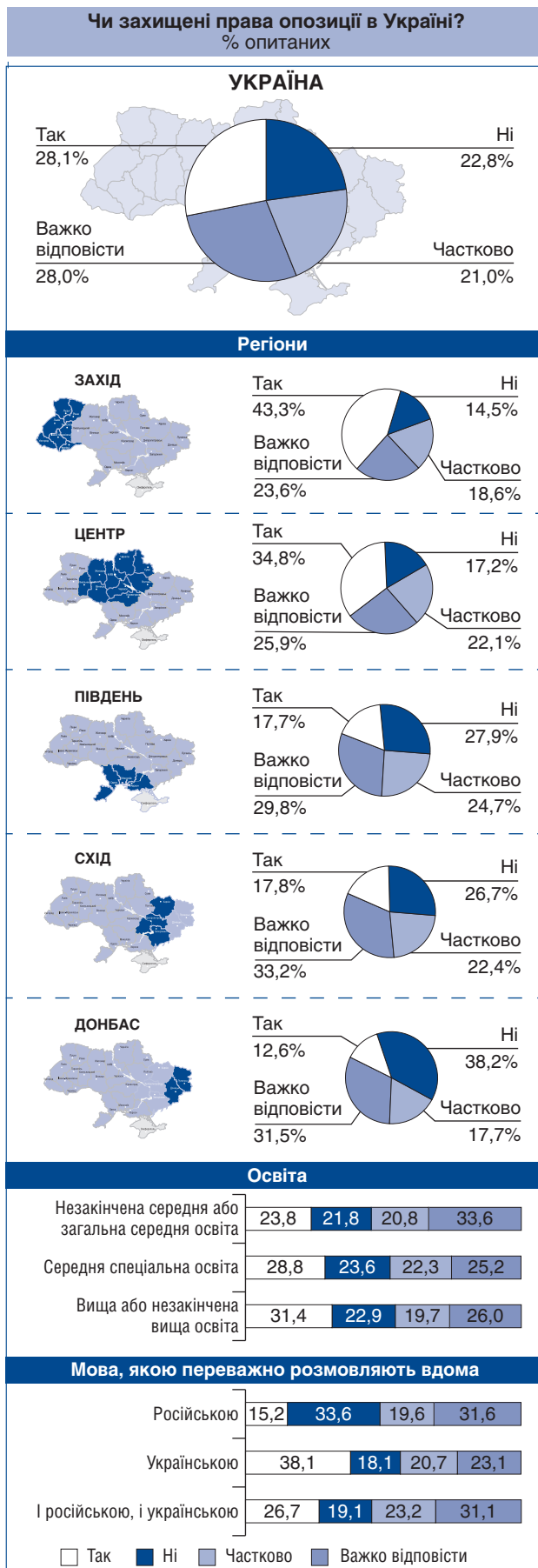
Стосовно стану захисту прав опозиції думки громадян розділилися. Відносна більшість (28%) вважають, що ці права захищені. 23% дотримуються протилежної думки. 21% вважають, що права захищені частково, 28% – не змогли відповісти (діаграма “Чи захищені права опозиції в Україні?”). Помітно більше громадян, які вважають, що права опозиції не захищені – на Донбасі (38%), а також на Півдні і Сході (27-28%).

Відносна більшість (38%) громадян вважають, що не порушуються жодні права опозиції. Не визначилися з відповіддю – 33% (діаграма “Які права опозиції в Україні порушуються найбільшою мірою?”, с.136).

14% опитаних вважають, що порушується право опозиції обіймати частину керівних посад у Парламенті, 7% – право вести публічну діяльність. Організувати масові акції серед населення, 4% – право на вільний доступ до ЗМІ.

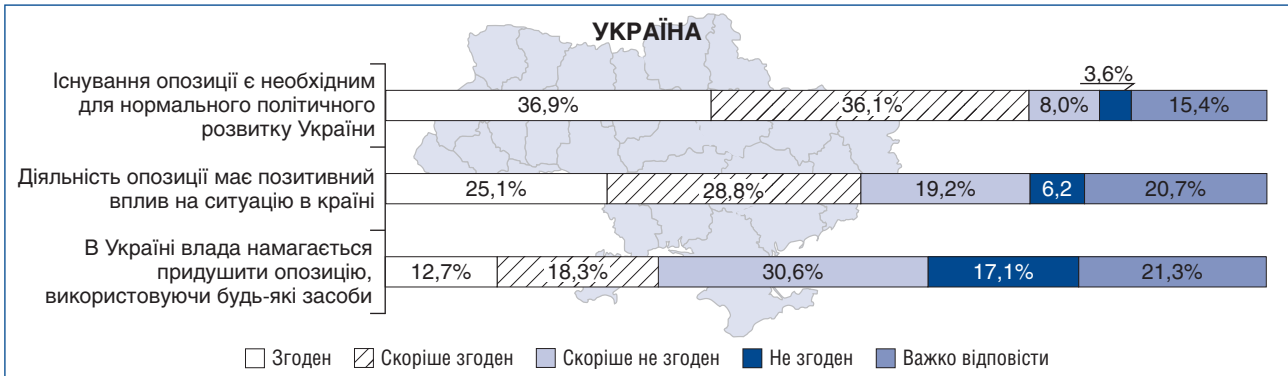
Відмінності за регіонами є суттєвими: якщо на Заході 59% опитаних вважають, що жодні права опозиції не порушуються, то на Півдні, Сході і Донбасі частка таких громадян становить 21-23%. Відносно більші частки громадян у цих регіонах вважають, що порушуються права опозиції на обіймання частини керівних посад у Парламенті та ведення публічної діяльності.

Відносна більшість (42%) громадян вважають, що права опозиції потрібно закріпити в законі. 30% вважають це недоцільним, 28% не визначилися з відповіддю (діаграма “Чи потрібно права опозиції закріпити в законі?”, с.137). В усіх регіонах, крім Центру, відносна більшість громадян підтримують закріплення прав опозиції в законі – від 41% на Заході до 63% на Донбасі. В Центрі співвідношення прихильників і противників становить 30% і 40%, відповідно.

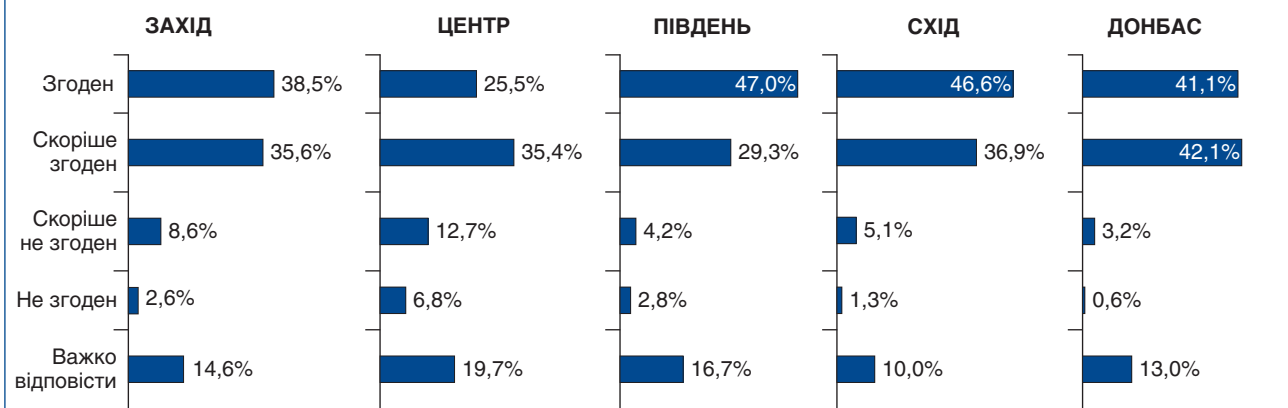

Листопад 2014р.

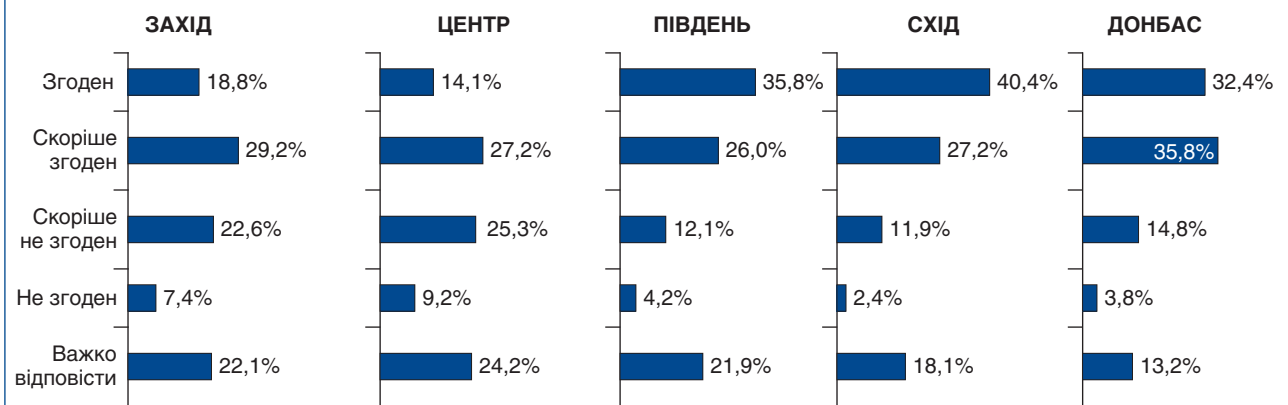
Наскільки Ви згодні з наведеними твердженнями щодо діяльності опозиції?
% опитаних

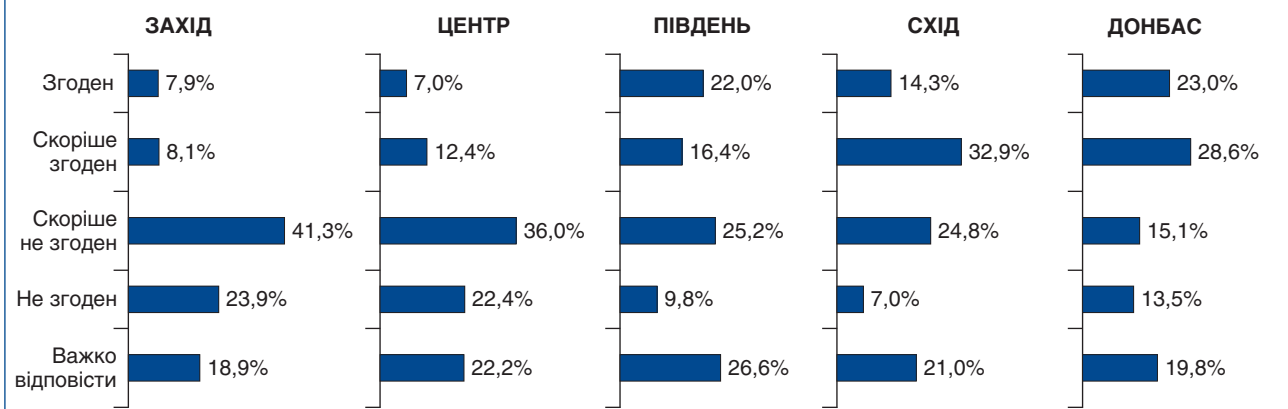
Існування опозиції є необхідним для нормального політичного розвитку України

Діяльність опозиції має позитивний вплив на ситуацію в країні

В Україні влада намагається придушити опозицію, використовуючи будь-які засоби

Травень 2015р.

Які права опозиції в Україні порушуються найбільшою мірою?
 % опитаних

	РЕГІОНИ					ОСВІТА			МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Російською	Українською	І російською, і українською
Право обіймати частину керівних посад у Парламенті	6,0	11,8	24,8	11,6	27,5	14,8	14,7	14,1	24,2	8,6	13,4
Право вести публічну політичну діяльність серед населення, організувати масові акції	3,8	5,4	10,7	6,5	13,3	7,8	7,5	6,1	10,8	3,9	8,1
Право на вільний доступ до ЗМІ	3,6	4,2	4,2	3,2	5,1	3,2	4,6	4,1	5,5	2,9	4,6
Право брати участь у виборах	1,0	3,4	2,8	2,2	3,2	2,0	2,2	3,4	5,1	1,4	1,8
Інші	0,7	0,9	0,5	4,3	2,5	0,7	1,3	3,0	2,4	0,7	2,6
Жодні права не порушуються	59,2	44,5	21,0	22,4	22,8	32,9	39,4	39,4	20,1	52,4	32,7
Важко відповісти	25,8	29,9	36,0	49,7	25,6	38,6	30,4	29,9	31,9	30,2	36,9

Листопад 2014р.

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА: СТІЙКІСТЬ СИМПАТІЙ, МОТИВАЦІЯ ВИБОРУ

Стійкість електоральних симпатій. Відносна більшість (39%) респондентів серед тверджень, що характеризують ставлення громадян до політичних сил, обрали варіант “В Україні є політичні сили, діяльність яких я певною мірою підтримую, але якщо з’явиться якась краща політична сила, я можу проголосувати за неї” (діаграма “З яким із наведених суджень Ви згодні більшою мірою?”, с.138).

24% опитаних вважають, що в Україні немає таких сил, які вони могли б підтримати хоча б якоюсь мірою. 22% засвідчили, що в Україні є політична сила, діяльність якої вони вважають правильною, і на наступних виборах голосуватимуть лише за неї. 15% – не змогли відповісти. Таким чином, наявність стійких електоральних симпатій засвідчили менше чверті виборців.

Найбільше виборців зі стійкими симпатіями – на Сході (27%), найменше – на Заході (17%). На Заході

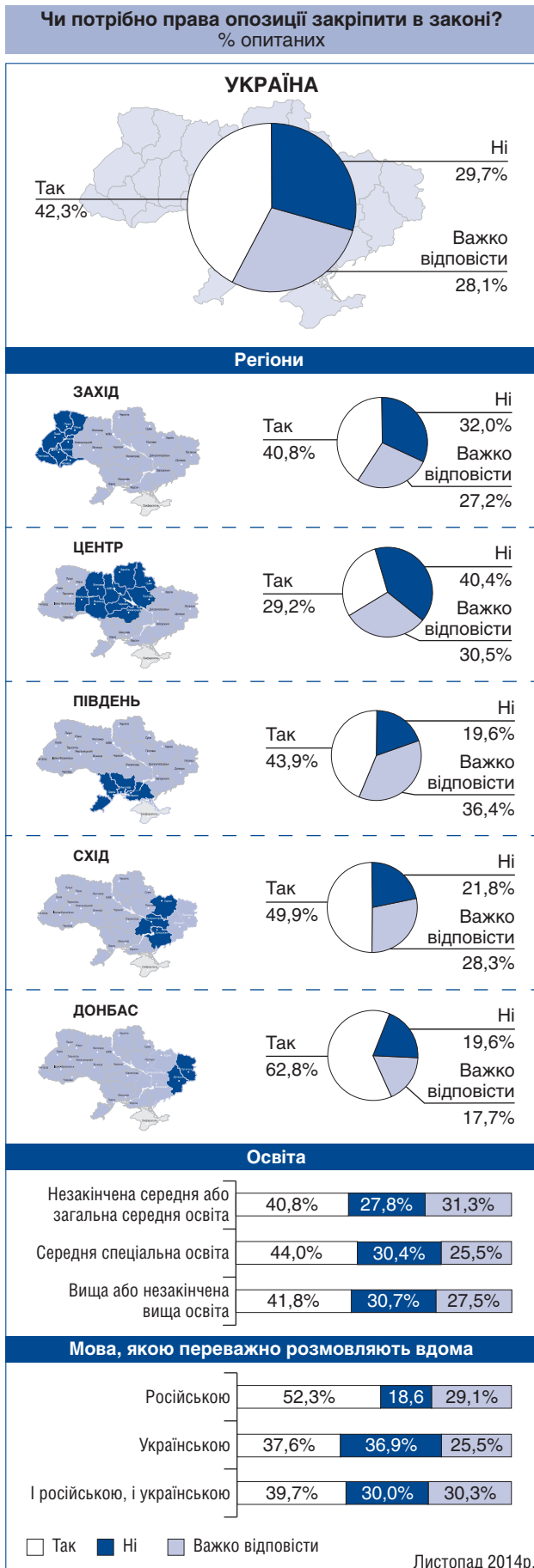
найбільше (52%) тих, хто має симпатії до певних політичних сил, проте може змінити їх у разі появи кращої альтернативи. Найбільше громадян, які не підтримують жодні партії – на Півдні (31%).

Відповідно до зростання рівня освіти зростає і частка громадян, які мають стійкі симпатії до партій або мають певні симпатії, що можуть змінитися. Серед громадян з нижчим рівнем освіти більше тих, хто не підтримує діяльність жодної з політичних сил.

Серед україномовних громадян більше тих, хто може змінити свій вибір на користь кращої політичної сили, серед російськомовних – тих, хто не підтримує жодної політичної сили (29%).

Частки громадян, які мають стійкі або певні електоральні симпатії, які можуть змінити, збільшуються із зростанням матеріального рівня, відповідно, з його зниженням зростає частка тих, хто не має симпатій до жодних політичних сил.

Порівняно з листопадом 2014р., частка громадян, які мають стійкі електоральні симпатії, зменшилася з

33% до 22%, частка тих, хто може змінити свій вибір практично не змінилася (38% і 39%), а частка тих, хто зовсім не підтримує жодної партії – зросла з 18% до 24%.

Можна припустити, що це є наслідком зростання невдоволення громадян партіями, за які вони голосували на виборах 2014р. Досить показово, що таке ж падіння відбувалось і після президентських виборів 2010р. – частка громадян, які мали стійкі симпатії, впала з 44% до 25%, а частка тих, хто нікого не підтримує, зросла з 12% до 29%.

Стойкість симпатій громадян до політичних партій характеризують й відповіді на питання “Якщо партія, яка відбиває Ваші інтереси та яку Ви підтримуєте, опиниться (або зараз перебуває) в опозиції, що Ви робитимете?”. Так, 40% опитаних засвідчили готовність підтримувати “свою” партію і сприяти її проходу до влади. 13% респондентів стануть підтримувати найбільш близьку їй за програмою партію з числа провладних, 21% в такому випадку не підтримуватимуть жодної з партій (діаграма “Якщо партія, яка відбиває Ваші інтереси та яку Ви підтримуєте, опиниться (або зараз перебуває) в опозиції, що Ви робитимете?”, с.139).

Більшою стійкістю вирізняються настрої виборців на Сході, Донбасі та Заході. Там продовжать підтримувати “свої” партії і в опозиційному статусі від 54% до 42% респондентів. Найбільше тих, хто змінить симпатії на користь іншої партії – на Заході і в Центрі (відповідно, 15% і 16%). На Півдні більше тих, хто не підтримуватиме жодної з партій (32%).

Серед вікових груп стійкіші симпатії демонструють виборці 40-49 років та 60 років і старші. З підвищенням рівня освіти зростає як стійкість симпатій, так і готовність вибрати іншу партію. Серед громадян з нижчим рівнем освіти більше тих, хто не буде підтримувати жодної з партій.

Серед російськомовних громадян більше тих, хто підтримуватиме “свою” партію або не підтримуватиме жодної. Серед громадян, які говорять українською або двома мовами більше тих, хто підтримуватиме “близьку” партію або не зміг відповісти.

Характер виборчої поведінки. Відносно більша частка (35%) респондентів на кожних виборах роблять свій вибір незалежно від того, за які політичні сили і представників якої ідеології вони голосували на попередніх виборах (діаграма “Яке з наведених тверджень найкраще характеризує Ваш підхід до вибору політичної сили...?”, с.140). Друга за чисельністю частка (30%) робить вибір між ідеологічно спорідненими політичними силами, обираючи кращу з них. 15% респондентів на виборах, як правило, голосують за одну й ту ж саму політичну силу.

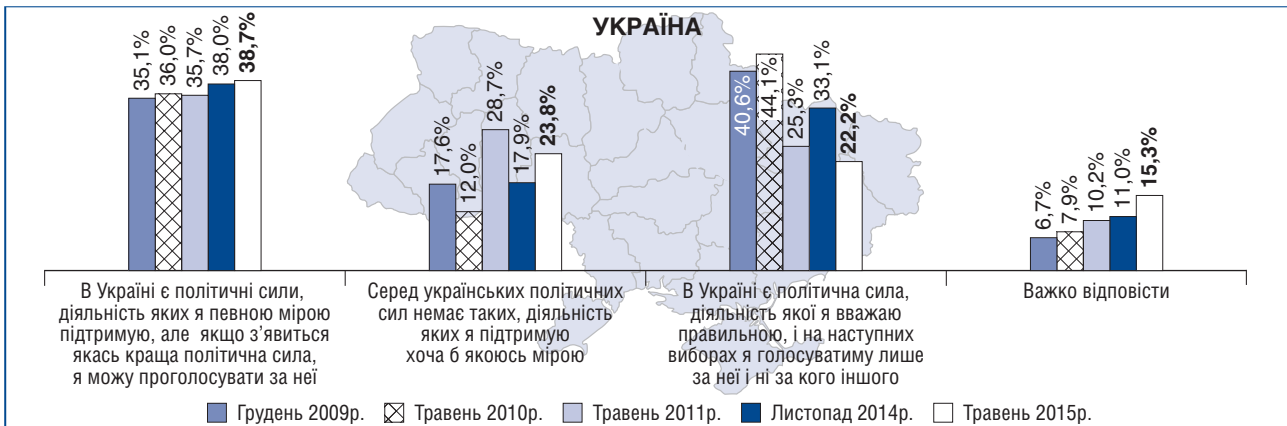
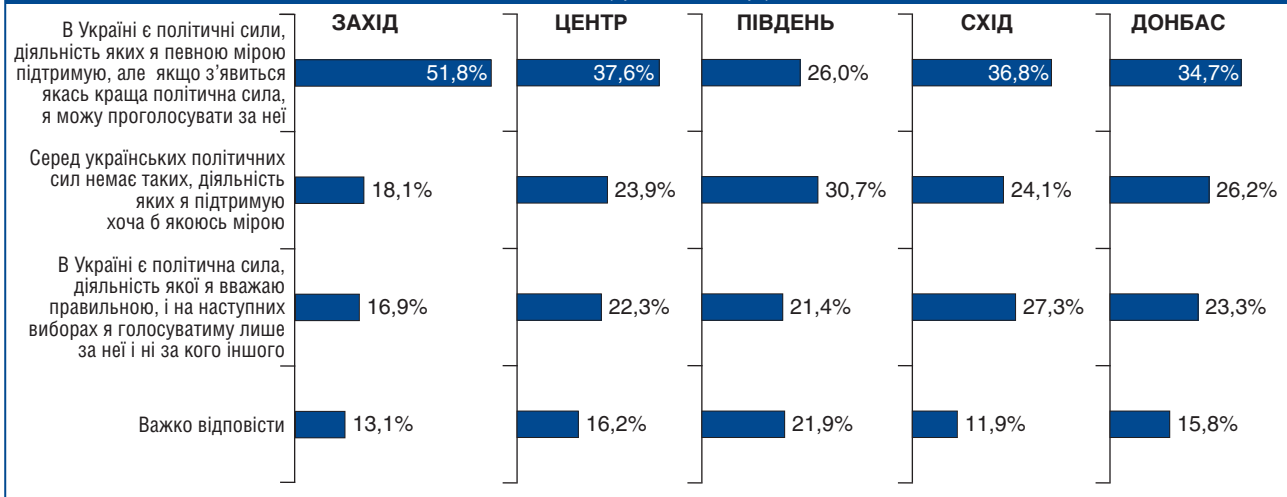
Найбільше громадян, які на кожних виборах роблять свій вибір “заново” – на Заході (50%).

Найбільша частка громадян, які голосують за ті ж самі партії – на Сході (21%), найменша – на Заході (10%).

Відносно більша частка тих, хто на кожних нових виборах обирає кращу серед споріднених сил – на Сході і Донбасі (34% і 35%).

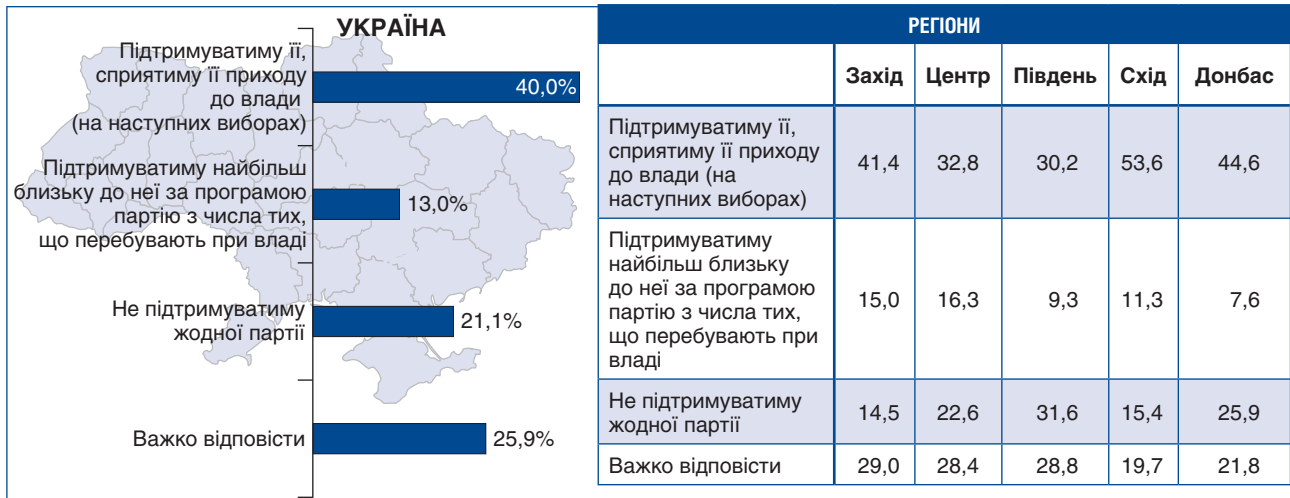
Більше громадян зі стійкими симпатіями – серед респондентів віком 60 років і старше, жінки децю

З яким із наведених суджень Ви згодні більшою мірою?
 % опитаних

Регіони (травень 2015р.)

	ВІК, років (травень 2015р.)					СТАТЬ (травень 2015р.)		ОСВІТА (травень 2015р.)			МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА (травень 2015р.)			МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ (травень 2015р.)			
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Жінки	Чоловіки	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Російською	Українською	І російською, і українською	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
В Україні є політичні сили, діяльність яких я певною мірою підтримую, але якщо з'явиться якась краща політична сила, я можу проголосувати за неї	36,8	38,6	40,5	41,2	37,5	40,1	37,0	33,8	38,1	43,5	31,4	46,0	36,9	30,8	37,3	47,6	45,8
Серед українських політичних сил немає таких, діяльність яких я підтримую хоча б якоюсь мірою	26,0	23,9	26,6	24,9	19,3	24,5	22,9	27,9	24,3	19,7	29,4	21,8	20,6	31,6	24,3	16,3	19,4
В Україні є політична сила, діяльність якої я вважаю правильною, і на наступних виборах я голосуватиму лише за неї і ні за кого іншого	20,0	22,8	21,9	18,5	26,3	20,7	24,0	19,8	21,4	25,1	22,6	18,9	26,2	17,4	23,7	23,7	26,4
Важко відповісти	17,2	14,7	10,9	15,5	17,0	14,7	16,1	18,5	16,2	11,7	16,6	13,2	16,3	20,2	14,7	12,3	8,3

Якщо партія, яка відбиває Ваші інтереси та яку Ви підтримуєте, опиниться (або зараз перебуває) в опозиції, що Ви робитимете?
% опитаних

	ОСВІТА			МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА		
	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта	Російською	Українською	І російською, і українською
Підтримуватиму її, сприятиму її приходу до влади (на наступних виборах)	35,2	40,3	43,8	44,0	38,8	38,7
Підтримуватиму найбільш близьку до неї за програмою партію з числа тих, що перебувають при владі	8,7	13,4	16,1	10,2	14,7	13,8
Не підтримуватиму жодної партії	28,3	21,0	15,2	25,9	17,2	20,8
Важко відповісти	27,8	25,4	25,0	20,0	29,3	26,7

Травень 2015р.

більше схильні до змін свого вибору, ніж чоловіки. Зі зростанням рівня освіти дещо зростає частка виборців, які обирають кращу з ідеологічно близьких політичних сил.

Україномовні виборці відрізняються від двох особливо від російськомовних вищим рівнем мінливості електорального вибору – серед них помітно менше тих, хто голосує за одну й ту ж саму політичну силу, а також тих, хто на кожних нових виборах здійснює вибір незалежно від голосування на попередніх виборах.

Порівняно з травнем 2010р., електоральна поведінка громадян стала набагато більш мінливою. Так, частка респондентів, які голосують на виборах за одну й ту ж саму політичну силу, зменшилася з 36% до 15%, а частка тих, хто кожного разу голосує незалежно від того, за кого голосував на попередніх виборах – зросла з 23% до 35%. Частка тих, хто обирає кращу зі споріднених партій практично не змінилася.

Ці дані можна пояснити значною мінливістю партій в партійній системі в цей період. Протягом 2010-2015рр. в ній відбулося три хвилі змін – у період президентської кампанії і кампанії з місцевих виборів

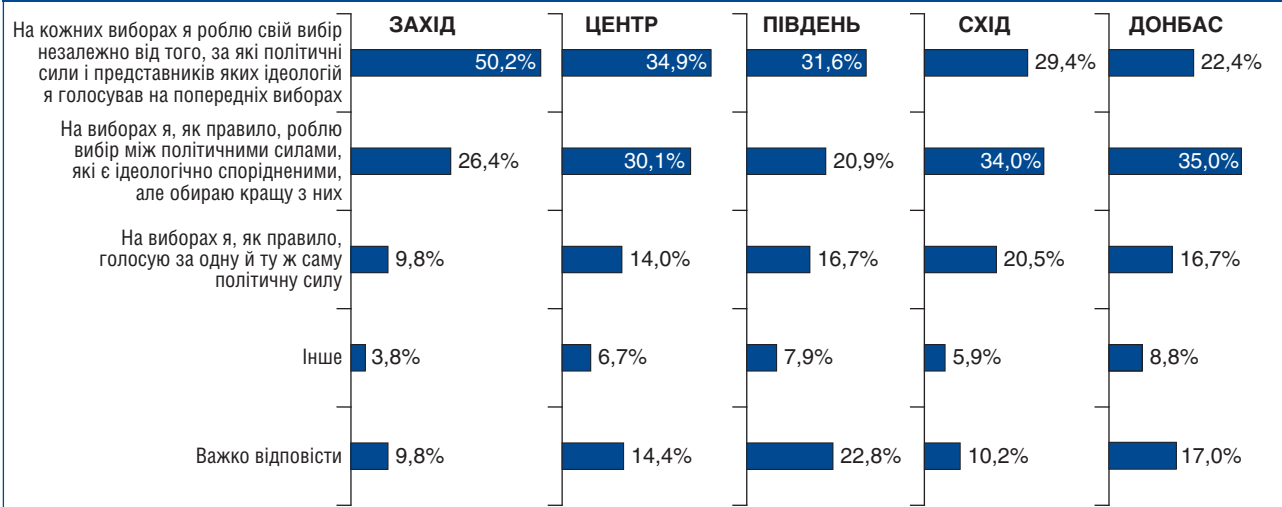
2010р. (поява таких партій, як “Фронт змін”, “УДАР”, “Сильна Україна”, “Громадянська позиція”); парламентської кампанії 2012р. (об’єднання опозиційних сил у форматі “Об’єднана опозиція “Багьківщина”, успіх “УДАРу” та “Свободи”) та, власне, в період і після Майдану.

Ці зміни дезорієнтували громадян щодо вибору між конкретними партіями, проте зберегли основну лінію їх розмежування. Очевидно, саме тому відносна більшість залишилися прихильниками “вибору кращого” в певних ідеологічних межах.

Мотиви вибору між партіями. Фактор опозиційності. Для відносної більшості (34%) респондентів опозиційність чи не опозиційність партій на має значення. 15% опитаних з більшою симпатією ставляться до провладних партій, 8% – до опозиційних. 17% респондентів не підтримують нікого, 14% не змогли відповісти (діаграма “Ви з більшою симпатією ставитесь до політичних партій, які...?”, с.141).

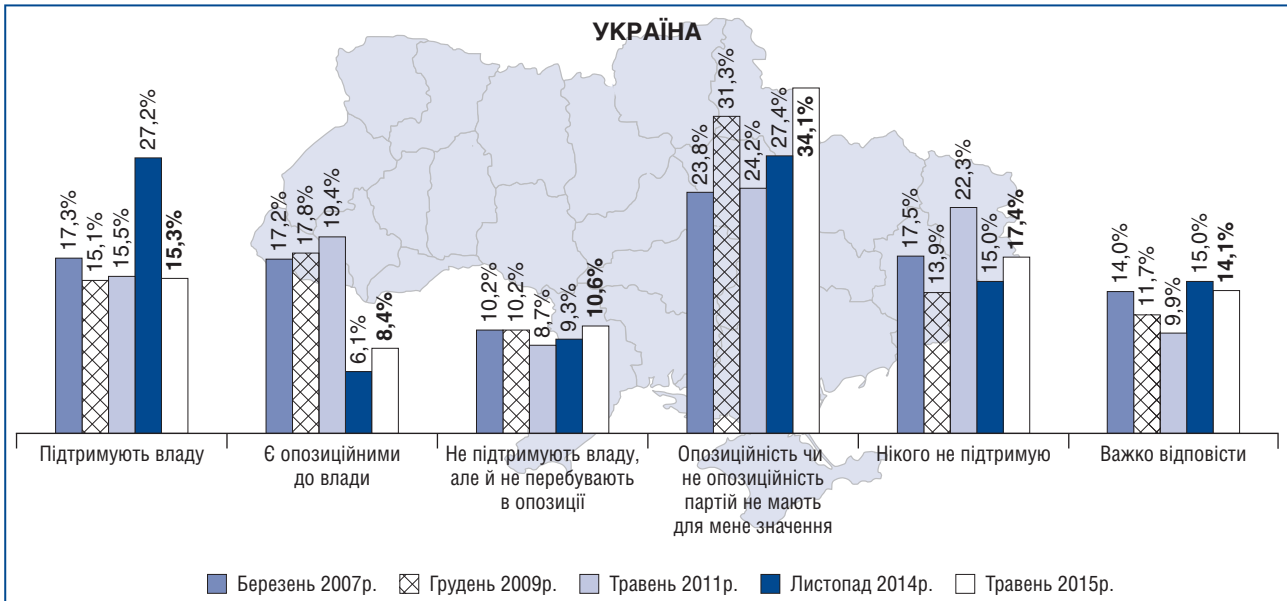
Провладні партії підтримують найбільше на Сході (21%) і на Заході (20%). Опозицію більше підтримують на Сході (19%), найменше – на Заході (1%) і в Центрі (5%).

Яке з наведених тверджень найкраще характеризує Ваш підхід до вибору політичної сили, за яку Ви голосуватиме на виборах до Верховної Ради?
 % опитаних

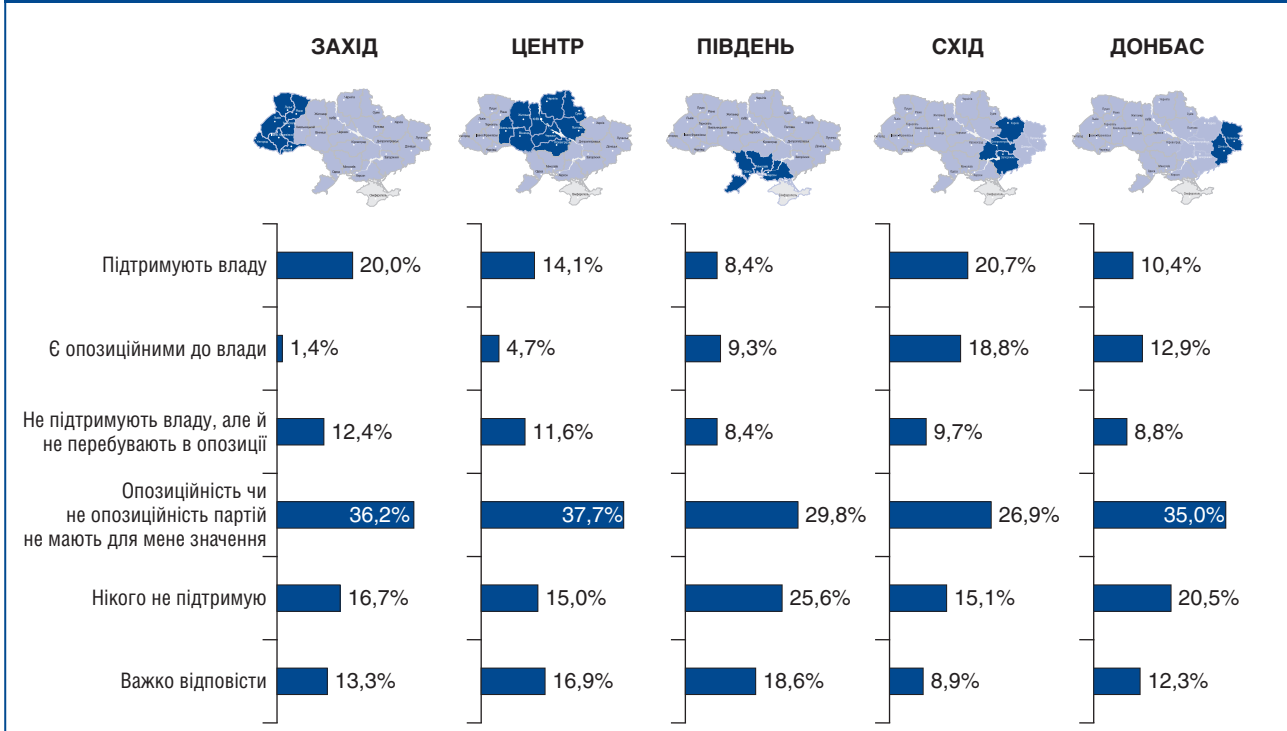
Регіони (травень 2015р.)

	ВІК, років (травень 2015р.)					СТАТЬ (травень 2015р.)		ОСВІТА (травень 2015р.)			МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА (травень 2015р.)			МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ (травень 2015р.)			
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Жінки	Чоловіки	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Російською	Українською	І російською, і українською	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
На кожних виборах я роблю свій вибір незалежно від того, за які політичні сили і представників яких ідеологій я голосував на попередніх виборах	34,4	35,6	38,2	38,0	30,1	36,5	32,7	33,9	36,7	33,3	27,4	43,2	31,5	35,2	34,2	34,8	32,9
На виборах я, як правило, роблю вибір між політичними силами, які є ідеологічно спорідненими, але обираю кращу з них	28,4	27,8	30,8	29,5	32,0	28,9	30,9	26,6	28,4	34,1	32,8	28,6	28,7	26,4	28,3	35,9	34,2
На виборах я, як правило, голосую за одну й ту ж саму політичну силу	11,5	15,0	11,8	14,3	20,6	14,7	15,6	15,4	14,1	15,9	15,5	12,8	17,7	13,7	16,7	13,7	13,7
Інше	6,9	7,5	7,1	5,5	5,4	6,3	6,5	6,5	8,3	4,0	8,3	4,2	7,5	9,2	7,0	3,0	6,8
Важко відповісти	18,9	14,2	12,1	12,7	11,9	13,7	14,3	17,6	12,5	12,6	16,0	11,1	14,6	15,5	13,7	12,5	12,3

Ви з більшою симпатією ставитеся до політичних партій, які...?
% опитаних

Регіони (травень 2015р.)

МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА (травень 2015р.)

	Російською	Українською	І російською, і українською
Підтримують владу	10,0	18,6	16,9
Опозиційні до влади	14,8	2,9	9,2
Не підтримують владу, але й не перебувають в опозиції	8,6	10,7	11,6
Опозиційність чи не опозиційність партій не мають для мене значення	32,8	37,5	32,1
Нікого не підтримую	21,4	15,9	15,1
Важко відповісти	12,4	14,3	15,1

Зі зростанням рівня освіти збільшується частка тих, хто підтримує провладні партії та тих, для кого провладний/опозиційний статус не мають значення.

Фактор російської мови сприяє зростанню симпатій до опозиційних партій і зменшенню підтримки провладних. Серед україномовних виборців відносно більше тих, для кого опозиційність чи не опозиційність партій не має значення (38%).

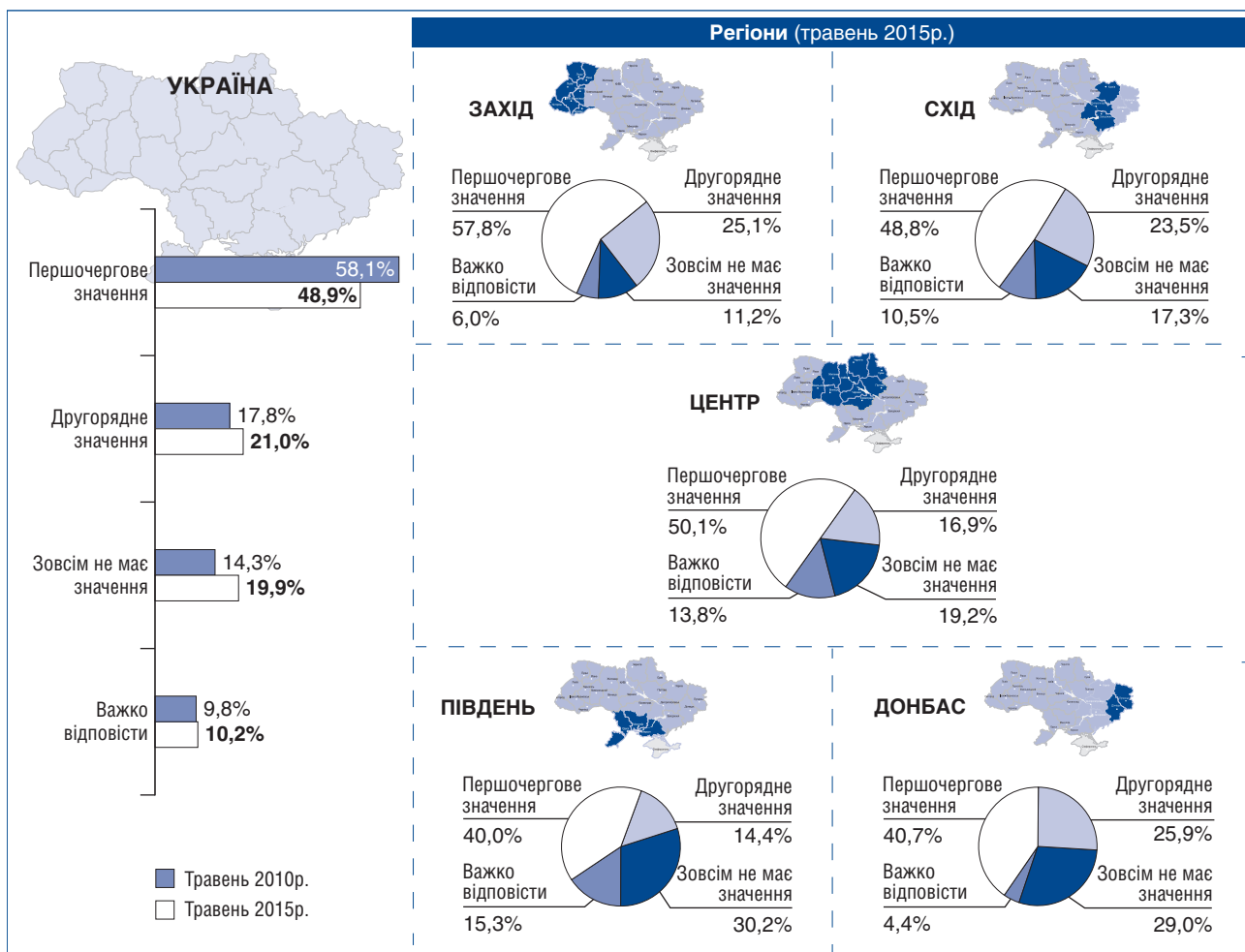
Порівняно з листопадом 2014р., зменшилася частка респондентів, які підтримують провладні партії (з 27% до 15%), зросла – тих, для кого цей чинник не має значення (з 27% до 34%). Симпатії до опозиції зросли

незначно. Це може бути наслідком, з одного боку, розчарування громадян діями влади і провладних партій, з іншого – відсутністю переконливої опозиції.

Фактор лідера. Для майже половини (49%) респондентів особистість лідера має першочергове значення під час голосування, для 21% опитаних вона має другорядне значення (діаграма “Яке значення для Вас під час голосування за політичну партію має те, хто саме очолює цю партію?”). Зовсім не має значення фактор лідера для 20% виборців, 10% не змогли відповісти.

Відносно більше звертають увагу на лідера – на Заході (58%), менше – на Півдні (40%) і Донбасі (41%).

Яке значення для Вас під час голосування за політичну партію має те, хто саме очолює цю партію?
% опитаних

	Вік, років (травень 2015р.)					Освіта (травень 2015р.)			Стать (травень 2015р.)	
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Жінки	Чоловіки
Першочергове значення	43,5	49,1	49,7	48,8	53,1	46,4	48,5	51,4	49,5	48,2
Другорядне значення	23,0	19,8	20,4	20,2	20,8	17,2	22,0	22,9	21,2	20,6
Зовсім не має значення	22,2	19,0	21,6	20,5	17,0	25,0	19,1	16,6	18,8	21,3
Важко відповісти	11,2	12,1	8,3	10,5	9,1	11,4	10,3	9,1	10,5	9,9

Фактор лідерства має менше значення для наймолодших респондентів і більше – для найстаршої їх категорії. Значення фактору лідерства зростає із підвищенням освітнього. Рівень лідерства також є більш значимим україномовних громадян.

Порівняно з травнем 2010р., частка тих, хто надає особистості лідера першочергового значення зменшилася з 58% до 49%, відповідно, зросли частки тих, для кого це є другорядним фактором або зовсім не має значення. Однак, частка респондентів, які орієнтуються на лідера, все одно є високою, що стимулює подальше створення “лідерських” партій.

Мотиви голосування на виборах-2014. Головним мотивом голосування на виборах для більшості (62%) респондентів стала симпатія до лідера партії (діаграма “Чому Ви обрали саме цю партію?”). Серед мотивів, наступних за вагою – підтримка програми партії (37%), довіра до політиків-лідерів партії (34%), чітке формулювання партією її завдань (33%), віра в спроможність партії здолати економічну кризу (32%), здатність реально покращити життя людей (26%), представництво партією інтересів таких людей “як я” (23%).

Приблизно однакові частки респондентів обрали мотиви, пов’язані з темою російської агресії: здатність партії забезпечити перемогу над агресором, терористами та сепаратистами (19%) і здатність вирішити проблеми Донбасу через мирні переговори (18%).

Лише 7% голосували за партію тому, що голосували за неї на минулих виборах, у 2012р.

Досить показово, що така ієрархія з невеликими варіаціями в порядку та абсолютними значеннями величин зберігається в усіх регіонах України, серед вікових, освітніх і майнових груп.

Серед україномовних громадян відносно більші частки відзначили симпатії до лідера та наявність кращих кандидатів на посади в уряді, серед російськомовних – довіра до політиків, які очолюють цю партію, програму, здатність партії вирішити конфлікт на Донбасі мирним шляхом, а також голосування за цю партію на виборах 2012р.

Найбільше (49%) респондентів серед трьох головних мотивів голосування за партію відзначили симпатії до її лідера (таблиця “Визначте три головні причини, чому Ви обрали саме цю партію?”, с.144). Наступні за вагою частки – підтримка програми партії (24%) та чітке формулювання партією завдань, які вона виконуватиме (23%).

Чому Ви обрали саме цю партію?* % тих, хто проголосував за яку-небудь партію	
Подобається її лідер	61,6
Мені близька її програма	37,0
Цю партію очолюють політики, які викликають у мене довіру	34,3
Вона чітко сформулювала головні завдання, які виконуватиме	33,1
Ця партія спроможна здолати економічну кризу	31,6
Ця партія здатна реально покращити життя людей	25,7
Ця партія виражає інтереси таких людей, як я	22,8
Ця партія може забезпечити перемогу над зовнішнім агресором, терористами та сепаратистами	18,7
Ця партія мала добрі шанси на перемогу	18,2
Ця партія спроможна забезпечити вирішення проблем Донбасу шляхом мирних переговорів	18,0
Сподобалася перша п’ятірка цієї партії	15,4
Вона мала кращих, ніж у інших партій, кандидатів на посади в новому уряді	15,4
Сподобалися виступи кандидатів партії у ЗМІ	14,2
Ця партія вже довела свою здатність ефективно діяти	14,0
Щоб не перемогли ще гірші політичні сили	13,6
Сподобались агітаційні матеріали цієї партії	9,5
Сподобалися кандидати у списку цієї партії	7,7
Її підтримують авторитетні для мене люди	7,4
За цю партію я голосував на минулих виборах у 2012р.	7,1
Сподобалася реклама цієї партії на телебаченні та радіо	5,5
Загалом я обрав цю партію випадково	2,2
Інше	0,9
Важко відповісти	1,4

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді. Листопад 2014р.

Серед україномовних респондентів помітно більше тих, хто відзначив як головний мотив симпатії до лідера, серед дво- та російськомовних (порівняно з україномовними) – респондентів, які відзначили здатність партії подолати економічну кризу. Серед російськомовних громадян помітно більше тих, які виділили здатність партії вирішити проблему Донбасу мирним шляхом.

Таким чином, для жителів Заходу та Центру більш характерними є орієнтація партії на лідера, програму та завдання. Для жителів Сходу, Півдня і Донбасу – відносно менша орієнтація на лідера, і більша – на прагматичні очікування від партії (покращання життя, вирішення проблеми Донбасу).

Відзначте три головні причини, чому Ви обрали саме цю партію?
% тих, хто проголосував за яку-небудь партію

	РЕГІОНИ				ВІК, років				ОСВІТА			МОВА, ЯКОЮ ПЕРЕВАЖНО РОЗМОВЛЯЮТЬ ВДОМА		МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ							
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта	Російською	Українською	І російською, і українською	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не змогли	
Україна	49,1	64,4	51,9	36,1	31,3	40,4	49,1	48,8	48,0	47,8	50,9	50,1	51,0	46,9	37,6	58,7	40,5	51,2	44,6	52,7	51,0
Подобається її лідер	23,9	20,7	24,9	38,2	21,6	19,9	18,7	26,4	25,2	22,1	26,2	23,0	25,1	23,4	27,9	21,8	24,7	18,6	24,6	25,3	24,0
Мені близька її програма	23,2	24,4	22,4	22,1	15,0	36,2	25,7	25,9	18,7	26,5	20,7	23,6	21,0	25,2	24,4	20,7	26,3	19,1	23,8	23,9	18,8
Вона чітко сформулювала головні завдання, які виконуватиме	21,1	15,8	21,8	13,1	30,0	25,4	17,4	19,1	24,4	22,1	21,8	19,9	19,0	23,4	26,5	15,9	26,0	16,8	23,6	19,3	26,0
Ця партія спроможна зрештою економічну кризу	19,1	19,8	15,4	24,4	23,9	18,4	18,3	16,2	16,4	22,8	20,2	16,4	18,4	21,1	23,0	18,4	16,7	25,4	19,8	16,7	14,6
Цю партію очолюють політики, які викликають у мене довіру	17,1	14,4	12,0	29,3	19,7	27,5	17,5	14,4	16,9	18,5	17,6	14,7	19,0	17,2	20,6	14,4	19,2	16,3	15,7	17,5	24,0
Ця партія здатна реально покращити життя людей	12,0	8,9	9,3	17,2	12,7	22,0	8,7	12,0	8,9	12,4	15,2	12,1	13,2	10,9	19,5	9,3	11,0	15,6	12,6	9,9	17,5
Ця партія спроможна забезпечити вирішення проблем Донбасу шляхом мирних переговорів	11,6	10,9	12,2	13,0	15,0	5,0	13,1	7,9	12,4	11,6	12,2	12,1	10,6	12,3	13,2	11,1	11,5	12,8	12,3	10,1	13,5
Ця партія виражає інтереси таких людей, як я	9,8	9,8	12,2	8,2	5,6	9,2	11,8	11,1	6,2	10,8	9,3	7,2	10,2	11,5	9,4	10,8	8,5	5,2	9,0	11,9	10,3
Ця партія може забезпечити перемогу над зовнішнім агресором, терористами та сепаратистами	8,4	11,2	8,1	4,9	3,8	12,7	7,0	11,1	8,9	6,0	8,8	6,6	8,9	9,4	6,3	9,4	7,9	9,9	7,5	9,3	4,2
Сподобалася перша п'ятірка цієї партії	7,9	7,8	7,5	4,9	8,0	12,0	6,1	9,7	9,8	5,6	8,0	8,4	8,6	7,0	8,7	7,3	8,5	6,4	10,3	7,0	5,2
Щоб не перемогли ще гірші політичні сили	7,5	7,8	8,5	4,9	4,2	9,9	8,3	6,5	5,3	10,0	7,0	9,2	6,5	7,4	5,6	7,3	9,6	10,4	8,6	6,6	2,1
Ця партія вже довела свою здатність ефективно діяти	6,7	9,2	5,4	7,4	3,8	9,2	5,7	7,0	8,9	8,0	4,9	6,3	6,7	6,4	5,9	7,4	6,3	4,7	7,5	6,6	8,2
Ця партія мала добрі шанси на перемогу	6,5	9,2	7,9	4,9	2,8	2,8	8,7	6,5	6,2	6,0	5,7	4,6	6,9	7,8	3,1	7,6	7,4	6,4	6,1	7,4	5,2
Вона мала кращих, ніж у інших партій, кандидатів на посади в новому уряді	4,6	4,0	4,1	4,9	7,0	4,2	4,8	5,1	5,3	5,6	3,1	4,3	4,3	5,1	4,2	4,2	5,8	4,1	7,1	3,7	1,0
Сподобалися виступи кандидатів партії у ЗМІ	4,5	3,4	3,7	2,4	6,1	9,9	7,0	6,9	6,6	2,0	2,3	2,9	4,5	5,9	5,9	3,7	4,9	3,5	3,8	5,3	6,3
Сподобалися агітаційні матеріали цієї партії	4,1	2,3	4,2	7,4	4,7	4,2	1,7	3,7	3,6	4,4	5,7	6,9	3,5	2,9	6,3	3,2	4,4	5,8	5,2	3,1	1,0
За цю партію я голосував на минулих виборах у 2012р. її підтримують авторитетні для мене люди	3,2	2,6	3,3	0,8	4,2	4,2	5,2	1,9	4,9	4,0	1,3	4,0	1,7	3,9	4,5	2,5	3,6	1,2	3,6	2,9	6,2
Сподобалися кандидати у списку цієї партії	3,1	6,0	1,2	8,1	1,9	0,0	2,2	5,6	3,1	3,2	2,3	2,3	3,9	2,9	4,2	3,7	1,1	1,7	3,3	3,5	3,1
Сподобалася реклама цієї партії на телебаченні та радіо	0,8	0,9	1,0	0,8	0,5	0,0	1,7	0,9	0,4	0,4	0,8	1,4	0,2	1,0	0,0	0,8	1,6	0,6	1,0	0,8	0,0
Загалом я обрав цю партію випадково	1,9	0,9	2,5	0,0	2,8	2,8	1,7	1,9	3,1	1,2	1,8	2,0	1,9	1,6	1,0	1,7	3,0	1,7	2,1	2,1	0,0
Інше	0,7	1,4	0,2	0,0	0,5	1,4	0,0	0,5	2,2	0,0	0,8	0,6	0,9	1,4	0,3	0,8	0,8	1,7	0,8	0,0	1,0
Важко відповісти	1,3	1,4	2,1	0,0	0,5	1,4	2,6	1,9	0,9	0,8	1,0	1,4	1,5	1,2	1,0	1,4	1,6	4,1	1,3	0,6	0,0

Листопад 2014р.

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ВИКЛИКИ, ПРОБЛЕМИ, СУСПІЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ

16 вересня 2015р. відбувся Міжнародний круглий стіл “Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування”, організований Центром Разумкова спільно з Представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні.

У рамках Круглого столу відбулися дві сесії. Перша з них була присвячена обговоренню розвитку партійної системи України на тлі сучасних європейських тенденцій, друга – обговоренню сучасного стану та основних тенденцій розвитку політичних партій в Україні.

Нижче наводяться виступи учасників у тому порядку, в якому вони були представлені на Круглому столі. Тексти підготовлені за стенограмою дискусії та подаються у дещо скороченому вигляді. Деякі виступи супроводжуються посиланнями, зробленими редакцією.

ВСТУПНІ ПРОМОВИ

ЗАРАЗ УСПІШНІ ПАРТІЇ В ЄВРОПІ – ЦЕ ПАРТІЇ, ЯКІ ДОБРЕ ВМІЮТЬ ДІЗНАВАТИСЯ, ЩО ДУМАЮТЬ ЛЮДИ, ТА НАДАВАТИ РІШЕННЯ

Ніко ЛАНГЕ,
заступник
керівника департаменту
політики і консалтингу
Фонду Конрада Аденауера
(Німеччина)

Моє завдання – розповісти про деякі тенденції розвитку партійних систем у Європі. Я обрав п'ять головних пунктів, які вважаю важливими.

Перший – це парламентаризм. Політична система відіграє дуже важливу роль у формуванні партій і партійних систем, а успішні політичні партії та партійні системи розвиваються в політичній системі парламентаризму значно краще, ніж у будь-якому іншому середовищі. Посилення парламентаризму справді є тенденцією, яку ми можемо спостерігати в Європі та Європейському Союзі, і не випадково, що нові країни-члени ЄС мають парламентську політичну систему. Є винятки – наприклад, Франція, яка має іншу традицію, але загалом роль парламентаризму є першочерговою.

Парламентаризм означає посилення ролі політичних партій, це створює ширше середовище для знаходження політичного компромісу, параметрів для співпраці та розв'язання конфліктів у парламенті.

Є законодавство про політичні партії, яке також у більшості випадків забезпечує державне фінансування політичних партій і обмеження їх приватного фінансування.

Другий пункт – це внутрішньопартійна демократія. За класичним підходом, розвиток партії та партійної системи визначається, *по-перше*, політичною системою, а *по-друге* – виборчою системою. Я вважаю, що **ключовим у розвитку політичних партій є не виборча система, а система внутрішньої партійної демократії**. Якщо кандидати політичної партії на будь-яку посаду визначаються рішенням членів партії та представницькою демократією в партії, то й говорити про зміну виборчої системи не потрібно.

Проблема полягає в тому, що криза демократії і криза політичних партій характеризується як запрошення для майбутніх авторитарних режимів. Якщо партійна демократія не функціонує, якщо партії не забезпечують вирішення проблем своєї країни, то зростатиме кількість нових партій. Ми бачимо це в Європі та інших країнах, а також в Україні. Поява нових партій означає, що громадяни вважають: їх проблеми не вирішують ті партії, які перебувають при владі чи в політичному процесі на даний момент. Але дуже часто криза партійної демократії означає, що нові партії насправді не є демократичними.

Ситуація навколо Піратської партії надала поштовх до роботи над тим, щоб розширити повноваження членів партій для прийняття рішень¹. Ця тенденція прослідковується і у партійній реформі Християнсько-демократичного союзу в Німеччині. На з'їзді Європейської народної партії за кілька тижнів відбудеться велике обговорення реформування політичних партій з метою зробити членів партій більш впливовими, а процес прийняття рішень – більш прозорим. Це матиме позитивний вплив на сприйняття партій громадянами.

¹ Мається на увазі різке зростання популярності Піратської партії, однією з важливих особливостей якої є побудова на принципах прозорості та особистої участі кожного члена в процесі прийняття рішень з використанням сучасних інформаційних технологій.

Круглий стіл, 16 вересня 2015р.

Третій пункт – це динаміка. Проілюструю на прикладі лівоцентристської Партії Міро Церара² в Словенії, яка через шість тижнів після свого заснування отримала результат у 35% на національних виборах. Ми бачили подібну тенденцію і в Німеччині, де “Альтернатива для Німеччини” (АдН) отримала 6,5% через півроку після заснування партії³. Ми бачимо це і в багатьох інших країнах.

Отже, ми маємо деякі стабільні партії в центрі партійної системи, і ми маємо нові партії, що з'являються та існують на її периферії. Це не означає, що нові партії замінюють старі. Це лише означає, що є більше динаміки на периферії. Якщо поглянути на теперішній склад Європейського парламенту, з великою кількістю маленьких партій – деякі з них перебувають у фракціях, деякі ні – то побачимо загальну картину. Тривала партійна ідентифікація виборців у країнах ЄС знижується, як і знижується в суспільстві ідентифікація з церквами, профспілками, класичними великими організаціями. Тому для нових партій є шанс стати успішними дуже швидко.

Четвертий пункт – це популізм. Ми маємо нову хвилю успіху популістських партій у багатьох європейських країнах, насамперед у Франції та Великій Британії. Багато таких партій зараз є у ЄС, і це – очевидна тенденція. Це не означає, що популістські партії замінюють старі партії, але це означає, що ми житимемо в політичному дискурсі, де популісти відіграватимуть роль. Це також пов'язано з розвитком журналістики, фінансуванням журналістики та систем ЗМІ у Європейському Союзі, адже оптимізована інтернет-журналістика хоче конфлікту та скандалу, а це те, що дуже добре подають популісти.

П'ятий пункт – політичні партії в Європі зазнають трансформації. Ми мали стабілізацію системи з дуже ідеологічними партіями у 1970-х роках, під час Холодної війни, зі становленням у більшості країн ЄС правочентристської та лівоцентристської партій, як провідних, а також деяких інших партій навколо них. Зараз ми бачимо, що люди більше голосують за результат – як партії вирішують конкретні проблеми громадян. Отже, партії стають чимось на зразок агентств із вирішення проблем. Це дуже важливо зрозуміти для політичних партій, що хочуть бути успішними.

Я думаю, що партії і партійні лідери мають зрозуміти, що означає бути агентством із вирішення

проблем. Це означає, що ви повинні мати потенціал як політична партія. Перш за все, розуміти, які проблеми є у громадян. Тому ви повинні мати “вуха” в усіх прошарках суспільства. З огляду на це, я можу лише підтримати Центр Разумкова й інших у наданні наукової та дослідницької бази для розвитку політичних партій. Адже зараз успішні партії в Європі – це партії, які добре вміють дізнаватися, що думають люди, та надавати рішення. Тому це не популізм у звичному сенсі: “звертатися до людей і казати їм те, що вони хочуть почути”, це розуміння їх проблем і забезпечення вирішення цих проблем, можливо також – їх переосмислення.

Поєднання внутрішньопартійної демократії та підходу до побудови партії, як до агентства з вирішення проблем, робить партії довгоживучими, сталими та успішними. Це особливість нинішнього моменту. Так, існують популісти, але популісти не вирішують проблем. Вони не залишаються надовго – одні підуть, інші прийдуть. Тому ми маємо високу динаміку.

Ми вже бачили це в Греції, де були популістські ліворадикальні та популістські праві, бо традиційні партії не змогли вирішити питання і подолати кризу, яку вони принесли у владу. Популісти не мали жодного уявлення про те, що треба робити – це просто велика імпровізація, результатом якої стали дострокові парламентські вибори.

Але якщо вам потрібна партія, яка залишиться надовго, яка б мала шанс отримати владу і залишитися при владі в конкретній країні, вам краще стати агентством із вирішення проблем.

Кілька слів про те, що є спільним в Україні і багатьох країнах ЄС. Про кризу політичних партій і партійної системи говорять скрізь. Ймовірно, ніколи не настануть часи, коли люди говоритимуть: “Ми не маємо кризи політичних партій і партійної системи”.

Я поділяю думку про те, що немає сенсу для України намагатися сформувати партії і партійну систему за європейською моделлю 50-60-х років минулого століття. Є загальні тенденції в наших суспільствах – ці суспільства стають дедалі більш індивідуалістичними. Наприклад, те, що вірно для українського суспільства, вірно і для Німеччини або іншого європейського суспільства. І партії повинні дати на це відповідь.

Варто зазначити, що час великих ідеологій минув. Але це не означає, що час ідеологічних концепцій вичерпаний, якщо ви розумієте сенс ідеології дещо по-іншому. Тому партії мають одну дуже важливу функцію – вони повинні організувати змістовну дискусію про різні можливості вирішення проблем свого суспільства.

Змістовне обговорення рішень може відбутися лише на основі концепції, на основі ціннісної орієнтації. Потрібно мати концепцію зв'язку між державою і громадянином, щоб мати ідею щодо вирішення будь-якої проблеми. Потрібно усвідомлювати, як організувати економіку. Так, ліві вважають, що держава повинна втручатися, а праві вважають, що має

² Див., зокрема: На виборах у Словенії перемогла новостворена партія. – Інтернет-сайт агенції Євроньюз, <http://ua.euronews.com/2014/07/14/miro-cerar-s-daunting-task-to-reform-slovenia-after-election-win>.

³ Партія Альтернатива для Німеччини (АдН) (нім. *Alternative für Deutschland, AfD*) заснована 6 лютого 2013р., має чітко виражену антиєвропейську ідеологію, частина членів партії виступають за повернення до німецької марки. Набрала 6,5% голосів на виборах до Європарламенту 25 травня 2014р. Див., зокрема: У Німеччині на виборах до Європарламенту перемагає блок Меркель. – Інтернет-сайт видання “Український Тиждень”, <http://tyzhden.ua/News/110710>.

бути усталений порядок, і економіка повинна рухатися сама. Якщо партії не працюватимуть у цьому напрямі, у вас не буде якісного обговорення того, як вирішити проблеми країни.

Глибокого якісного обговорення потребує концептуальна основа діяльності партій, ціннісні орієнтації та ідеологія в цьому сенсі. Якщо у вас немає дискусії в політичних партіях про політичні концепції та ідеології, як ви будете вирішувати будь-яку проблему, якщо ви перебуваєте при владі? Якщо у вас немає концептуальної основи для цього?

Отже, якщо партії хочуть мати довгостроковий успіх, вони повинні мати програмні і концептуальні основи та змістовні обговорення. Я багато працював з великою кількістю політичних партій в багатьох країнах. Це завжди допомагає також нам, німцям, дивитися на проблеми ширше, тому що ми живемо в такий час, коли багато тенденцій не є суто національними – вони існують у багатьох країнах одночасно. Варто не копіювати те, що ми зробили 30 років тому, а діяти відповідно до сучасних реалій. ■

І В ПОЛЬЩІ, І В УКРАЇНІ ПОВИННІ ДУМАТИ, ЯК ЗРОБИТИ ПАРТІЇ БІЛЬШ ВІДПОВІДАЛЬНИМИ ПЕРЕД ВИБОРЦЯМИ

Антоні КАМІНСЬКІ,
заступник керівника
наукової ради Інституту
політичних досліджень
Польської академії наук

Польща вважається успішною в політичних і економічних перетвореннях, і, я думаю, це певною мірою виправдано. Але коли я чую про українську партійну систему, то бачу, що наша партійна система, на диво для мене, не надто відрізняється.

Зараз є дуже багато проблем у державних і політичних інститутах. За даними соціологічних опитувань, рейтинг довіри до політиків – найнижчий серед усіх рейтингів довіри. Є, мабуть, один виняток серед усіх політичних інститутів і державних установ – це поліція, чомусь їй довіряють. Судам, прокуратурі, політикам не довіряють. Дуже низький рівень підтримки мають парламент і державне управління. Отже, **ми маємо проблему зі сприйняттям роботи держави**, незважаючи на те, що у нас було кілька змін уряду, що зростання економіки є досить високим і т.ін.

Ще однією проблемою є слабка інституціоналізація політичних партій. 10 років тому я б сказав, що

ми маємо дві політичні партії, які є інституціоналізованими. Ці партії були посткомуністичними – Союз демократичної лівиці (наступниця Польської об'єднаної робітничої партії) і Польська селянська партія (наступниця Об'єднаної селянської партії). Вони функціонували як досить інтегровані політичні сили. Більшість партій, що виростили з опозиції, з руху “Солідарність” – зникли. А ті, що залишилися, зокрема “Право і справедливість” і “Громадянська платформа”, мають серйозні проблеми.

Отже, **польська політична система зараз перебуває в кризі**, і криза є глибшою, ніж виглядає. Якими є прояви цієї кризи? Перш за все, відносний успіх на президентських виборах П.Кукіза⁴. Ключовими тезами його передвиборної кампанії були запровадження виборів в одномандатних округах, зміна керівництва та знищення номенклатури. Це, цитуючи його, є Вестмінстерською моделлю. Такі його гасла та діяльність відіграли ключову роль в ініціації організації референдуму, на який зокрема були винесені два дійсно важливі питання – фінансування партій і мажоритарна виборча система. 80% тих, хто взяв участь у референдумі, підтримали Вестмінстерську модель, і понад 80% виступили проти фінансування партій із державного бюджету – при цьому ми не знаємо, за що вони виступали. Втім, проблемою є те, що участь у референдумі була нижче 8%, що дуже ошчасливило більшість політичного класу, тому що референдум не є зобов'язуючим⁵.

Невдовзі відбудуться наступні вибори⁶. На мою думку, участь у цих виборах також буде дуже низькою – навряд чи вона буде вищою за 30%, а це дуже мало. Участь у більшості польських виборах є нижче 50%, і дуже часто нижче 40%.

Ми маємо **суспільне невдоволення політичною системою**, і я думаю, що цьому є кілька причин. Вони ґрунтуються не лише на виборчій системі, і не лише на партійній системі, але й на конституційному ладі, частиною якого є партії та виборча система. Це означає, що це – явища початку нашої трансформації.

Наприклад, суспільство вважає, що в органах влади Варшави майже всі посади обіймають члени

Круглий стіл, 16 вересня 2015р.

⁴ Павел Кукіз (1963р.) – польський актор, музикант і політик, депутат Нижньосілезького воєводського сейму. На виборах Президента Польщі у 2015р. висунувся як незалежний кандидат, у першому турі посів третє місце з 20% голосів.

⁵ На референдум у Польщі 6 вересня 2015р. винесилося три питання: (1) щодо можливості запровадження одномандатних округів на виборах до Сейму, (2) щодо скасування фінансування партій з держбюджету, а також (3) щодо вирішення на користь платника податків суперечливих юридичних питань. Див.: Найдорожчий в історії Польщі референдум провалився через низьку явку. – Укрінформ, 7 вересня 2015р., http://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/1881474-naydorogchiy_v_istorii_polshchi_referendum_provalivsya_cherez_nizku_yavku_2092432.html.

⁶ Чергові парламентські вибори в Польщі призначені 25 жовтня 2015р.

Круглий стіл, 16 вересня 2015р.

“Громадянської платформи”, в т.ч. посаду прибиральника. Це означає, що якщо ви не є частиною “Громадянської платформи”, ви не маєте шансів обійняти посаду.

Однією з причин того, що ми не приватизували деякі компанії, є те, що вони частково перебувають у державній власності та мають раду директорів, і їм добре платять. Своєю чергою, керівництво партій коаліції впливає на раду директорів. Отже, **політичні партії стають необхідними для розподілу влади, привілеїв і грошей.** Тому це є однією з причин, чому я очікую на кризу.

Результатом кризи має стати певне обмеження повноважень політичних партій, щоб зробити їх підзвітними громадськості. І я думаю, що проблема відповідальності тут має ключове значення – підзвітність політичних партій електорату, підзвітність уряду парламенту, і горизонтальна підзвітність.

Стосовно фінансування політичних партій. У Польщі зараз є кілька джерел партійних доходів. Одне з них – це фінансування виборчої кампанії. При цьому партії повинні дати докладний звіт про те, як вони витрачають гроші на виборчі кампанії. Друге джерело – приватні пожертвування і членські внески, і це не головна частина доходів партії, яка, до речі, теж знаходиться під більш-менш ефективним контролем. Третє (і найбільше) джерело – це фонд, з якого фінансується щоденна діяльність партій, і який є пропорційним до електоральної підтримки партії під час останніх виборів. Це означає, що ті партії, які підтримувалися більшою часткою електорату, отримують значні гроші. У випадку “Громадянської платформи” – це більше за 17 млн. злотих⁷. У випадку “Права і справедливості” – це майже 17 млн. злотих. А третій партії дістається вже 5 млн. злотих.

Це означає, що партії, які були успішними на останніх виборах, мають набагато більше матеріальних ресурсів для фінансової підтримки, ніж партії, які були менш успішними. І, наприклад, співавтор цього закону пан Л.Дорн⁸, який залишив “Право і справедливість” заради іншої партії, опинився без будь-яких ресурсів для запуску цієї партії, і, звичайно ж, ця партія зникла.

Можливо, ми повинні думати і в Польщі, і в Україні, як зробити партії більш відповідальними перед виборцями в більш ефективний спосіб, і, я думаю, що це не проблема лише нормативних правових змін. Це проблема створення серйозних механізмів. ■

Сесія 1.

РОЗВИТОК ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНИ НА ТЛІ СУЧАСНИХ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙНАШІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ – ЦЕ
ПРОТОПАРТІЇ, ЯКІ МАЮТЬ МОЖЛИВІСТЬ
ТРАНСФОРМУВАТИСЯ У КЛАСИЧНІ
ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В РАМКАХ
ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Юрій ШВЕДА,
доцент кафедри політології
філософського факультету
Львівського національного
університету ім.І.Франка

Партійна система України є частиною політичної системи. Сьогодні ми можемо говорити про кризу квазідемократичної системи, яка закінчилася Революцією гідності. А в рамках політичної системи треба говорити про серйозну кризу партійної системи. **Такого негативізму до партій і політиків, яке існує на сьогоднішній день у нашому суспільстві, не було тривалий час.**

Криза має два аспекти – вона є певним імпульсом до того, щоб побачити ситуацію, і щоб намітити шляхи виходу з неї. Явище кризи партійної системи – не унікальне. Подібні речі спостерігалися в політичному житті багатьох країн, наприклад, в Італії та США. Але знаходилися шляхи та механізми оновлення, очищення системи.

Таким чином, порушення питання про кризу нашої партійної системи повинно стимулювати дискусію до того, щоб знайти механізми й шляхи виходу з цієї ситуації, в якій сьогодні знаходяться партії в рамках політичної системи. Треба показати шляхи очищення, відродження і нормального функціонування партійної системи як механізму представництва у ліберальній демократії.

Існує класичне визначення М.Дюверже: “характер партійної системи визначається характером політичних партій”⁹. Тобто, аналізуючи партійну систему, треба відштовхуватися від характеру самих політичних партій, які її формують. Сьогодні серед тих, хто вивчає політичну систему та партії України, точиться теоретична аналітична дискусія, яка насправді має прикладне значення. Вона стосується питання: а чи справді ми маємо справу з політичними партіями в Україні у класичному їх визначенні? Чи справді те, що ми називаємо політичними партіями, є ними в науковому розумінні?

⁷ 98,3 млн. грн. за офіційним курсом НБУ на 19 жовтня 2015р.

⁸ Людвіг Дорн (1954р.) – польський політик, депутат Сейму. Наприкінці 2008р. залишив партію “Право і справедливість”, а у жовтні 2009р. став головою нової партії “Польща плюс”.

⁹ Див. Морис Дюверже. Политические партии, 2002, с.263.

Одні науковці говорять, що ми маємо справу з симулярами, підробками. Інші (до яких належу і я) вважають, що ми маємо справу з партіями як інститутами, які лише формуються. Наші політичні партії – це протопартії, які мають можливість трансформуватися у класичні політичні партії в рамках ліберальної демократії, пройти відповідну інституціалізацію. З усіма відповідними ознаками та функціями, які вони повинні виконувати в рамках партійної системи.

Виникає питання: що потрібно зробити, щоб ці протопартії трансформувались у партії у класичному їх розумінні? А відтак – щоб і політична система трансформувалась у реальну представницьку демократію за участі політичних партій.

Мені здається, на сьогодні головна проблема, що стосується діяльності політичних партій – це питання їх фінансування. Численні дослідження показують, що на сьогодні політичні партії сприймаються експертами і громадянами як політичні проекти відповідних фінансово-промислових груп, як політичні репрезентанти певного фінансово-промислового капіталу.

Ми знаємо, що за кожною партією, особливо представленою в Парламенті, завжди стоять економічні інтереси. Тоді виникає питання: чиї інтереси виражає та чи інша партія? Чи виражає вона (як мала б виражати класична політична партія) інтереси певної соціальної групи, чи інтереси того капіталу, який вона обслуговує, який дає їй можливість пройти до Парламенту та взяти участь у владі?

Це питання тягне за собою наступне – який характер демократії ми маємо? Коли ми говоримо про те, що це є представницька демократія, що основним інструментом реалізації соціальних інтересів є політичні партії, виявляється, що по суті вони відбивають інтереси не соціальних груп, а того капіталу, який їх фінансує.

Тому питання щодо фінансування політичних партій є, на мій погляд, головним. Його вирішення дасть можливість відірвати політичні партії у їх діяльності від фінансово-промислових груп, зосередитися на політичних, соціальних функціях, які мали б виконувати політичні партії.

Питання про державне фінансування політичних партій є дискусійним. Є прихильники ліберального підходу: є об'єднання – шукайте шляхи фінансування. В цьому є раціональне зерно. Але є європейський підхід, згідно з яким, партії виконують важливу соціально-політичну функцію і відповідно потребують гідного фінансування, що може відбуватися через державний бюджет. Це тривалий час обговорюється – фактично від початку 1990-х років. Свого часу був прийнятий Закон про державне фінансування політичних партій¹⁰, однак й до сьогодні такий вид фінансування не запроваджено¹¹. Україна чи не остання країна в Європі, де не існує цього фінансування. Звідти всі наші проблеми.

Проблема організаційного характеру полягає в тому, що **партія перетворюється на об'єднання людей навколо донора, спонсора або лідера, який зайнятий не реалізацією політики відповідно до інтересів виборців, а пошуком фінансів.**

Проблема визначення місця політичних партій – це проблема їх співвідношення стосовно держави і громадянського суспільства. Взаємини “держава – політичні партії” знову відроджують стару систему партійного будівництва, яка базується на використанні адміністративного ресурсу. Досвід формування політичних партій через адміністративний ресурс, на жаль, є. Це порочна система, що призвела свого часу до кризи партійного будівництва та політичного життя в цілому. Криза не подолана. На жаль, **влада йде проторованим шляхом формування політичних партій.**

Про співвідношення політичних партій і громадянського суспільства. У багатьох країнах (особливо в Центрально-Східній Європі), що пройшли шлях демократизації, рушійною силою змін виступали не політичні партії, а широкі громадсько-політичні рухи. Тут відбувається конкуренція в політичному житті між політичними акторами. З одного боку, це політичні партії, з іншого – суспільно-політичні рухи, волонтерські та інші організації, які є учасниками політичного процесу.

Проблема, що гальмує ситуацію, консервує її, полягає в тому, що **політичне життя монополізоване політичними партіями, які не користуються підтримкою громадян**, стосовно висунення кандидатів, приходу до влади і т.ін. Політичні партії мають бути суб'єктом політичного життя, але не єдиним.

Якщо ми не розблокуємо активність людей для участі в політичному житті (але не через політичні партії), ми створимо олігополію, коли партії не виконують ті функції, які вони повинні виконувати. ■

ПАРТІЇ ПЕРЕТВОРЮЮТЬСЯ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНІ МАШИНИ, ЩО ОБСЛУГОВУЮТЬ ІНТЕРЕСИ

Володимир ФЕСЕНКО,
голова правління
Центру прикладних політичних
досліджень “Пента”

Розвиток політичних партій і самої політичної системи, – це своєрідний індикатор демократичної системи, всіх її протиріч, вад, особливостей.

У чому полягає проблема сприйняття експертами та політиками інституту політичних партій в Україні? Ми їх сприймаємо порівняно з ідеальною моделлю, ніби є нормативна, класична модель політичних партій. Фахівці, які займалися дослідженнями партій, знають – партії США, Західної та Східної Європи, Азії дуже сильно відрізняються. Є дискусії навіть навколо того, як визначити саме поняття “партія”. І тут немає єдиного підходу. Тому, на мій погляд, порівнювати партії з ідеальною моделлю некоректно.

¹⁰ Очевидно, йдеться про Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні”, прийнятий 27 листопада 2003р.

¹¹ На момент проведення Круглого столу згаданого вище Закону, що запроваджує державне фінансування політичних партій ще не було прийнято. Однак, 8 жовтня 2015р. Верховна Рада прийняла Закон “Про державне фінансування партій”, положення якого щодо запровадження щорічного державного фінансування статутної діяльності політичних партій набувають чинності з 1 січня 2017р., а саме фінансування розпочнеться з II кварталу 2017р.

Іноді ми порівнюємо наші партії з тими, які проявили себе у II половині ХХ ст. в Західній Європі, в європейській демократії. Цей підхід, у принципі, є правомірним, але **треба враховувати зміни, які відбулися за останні 20 років**. Навіть у Західній Європі партії серйозно змінюються.

У нас іноді кажуть, що партії мають бути суто ідеологічними. Але цей феномен епохи модерну теж переживає кризу. Поділ на праві та ліві, консервативні та ліберальні, соціалістичні й т.ін. зараз не дуже працює. Він розмивається навіть у Західній Європі. А у нашому суспільстві ідеологічна “ліво – права” шкала майже зовсім не працює. Партіям це не вигідно.

У нас не стільки партії визначають характер політичної системи, скільки навпаки – особливості національної політичної системи визначають особливості партій. Якщо в 1990-ті роки партії намагалися копіювати за структурою, ідеологічною моделлю західні партії, то, починаючи з 2000-х років, стали робити по іншому. Партії перетворюються на електоральні машини, що обслуговують інтереси. Але чиї це інтереси? Поширена думка, що олігархів. Погоджуються лише частково.

З 2000-х років ключові суб'єкти і в створенні, і в розвитку партій – не олігархи, а політичні лідери. У нас склалася своєрідна модель політичного ринку. На початку 2000-х років на політичну арену вийшов В.Ющенко, пізніше – В.Янукович, потім – А.Яценюк, Ю.Тимошенко та інші. Олігархи починають “вкладати” в лідера. **Чим вищим є рейтинг, тим вищою є капіталізація.** Це як на ринку акцій. Потім всі думають, що лідер залежний від олігархів. Насправді, не зовсім. Виграв президентські вибори: “*Всім спасибо – все свободны!*”, “Я нікому нічого не винний”. Так, можна трошки відпрацювати гроші олігархів. Але з високим рейтингом можна і помінати спонсорів. Приклад – О.Ляшко та його “Радикальна партія”. Спочатку допомагали одні олігархи, зараз – інші. Потім будуть треті.

Тому **лідерський чинник є домінуючим**. Подобається це нам чи ні, але він навіть більше працює, ніж вплив олігархів. Вплив великих грошей є скоріше опосередкованим. Саме лідерський чинник обумовлює нестабільність політичних партій в Україні. Тому що **мінливість політичних симпатій – це особливість нашого політичного життя**.

Чому у нас цикл впливу політичних партій 10 – максимум 15 років? У нас схожа з Польщею ситуація. Втратив популярність В.Ющенко – де зараз “Наша Україна”? Немає В.Януковича – де Партія регіонів? Прикладів багато. Ідеологічні партії в цьому сенсі є більш стійкими. Зараз КПУ фактично йде з політичного життя, схожа ситуація була з соціалістами. Подивимось, що буде зі “Свободою”, оскільки тут діє вік лідерів і фактор політичного покоління.

Нестабільність політичних партій пов'язана і з тим, що **якщо політичні лідери та олігархи виходять з інтересів, то виборці виходять з настроїв**. У Західній Україні улюбленці (персоніфіковані та партійні) змінюються кожні 3-4 роки. Іноді частіше. Це мінливість партійного життя, це (умовно) “хвороба молодих демократій”. Хаотичність нашої політики на це теж впливає.

Ще одна важлива проблема, на яку хочу звернути увагу, – це амбівалентне ставлення наших виборців до партій. Амбівалентність громадської думки – це особливість української політики. Значна частина наших людей одночасно хочуть протилежного – як одночасно хотіли європейської інтеграції і союзу з Росією. Зараз уже інша ситуація.

А от амбівалентне ставлення до партій полягає в недовірі, критичному ставленні до партій, і одночасно тому, що більшість виборців йде й голосує. Можуть змінюватися симпатії, вибір, але люди голосують. У цьому сенсі у нас ситуація є кращою, ніж у Польщі. Хоча тенденція недовіри буде призводити до зменшення активності виборців. **Амбівалентність – це шанс для політичних партій і демократії.**

Партія, яка робить ставку на результати, а не на обіцянки, отримає покращення, стабілізацію. Зараз у нас тільки початок нової партійної системи. Якою вона буде – я би не наважився прогнозувати. Про це можна говорити після того, як ми вийдемо з воєнної кризи та інших. Десь через 2-3 роки треба буде провести нове дослідження.

Думаю, **проблема фінансування не вирішить всіх питань**. Ми бачимо критичне ставлення до цього в Польщі, дослідження Центру Разумкова підтвердило цю думку щодо України. Боюся, що деякі партії на цьому будуть спекулювати. Нам варто шукати збалансований підхід до фінансування партій: з одного боку, запроваджувати державне фінансування, з іншого – обмежувати фінансування з боку приватного капіталу. **Треба працювати над прозорістю фінансування.** Проблема пов'язана з переходом від тіньової до прозорої економіки.

Це одна з ключових проблем. Якщо ми хочемо наближення наших партій до європейських, то нам треба піклуватися про розвиток партійної демократії. Зараз нормальної внутрішньої партійної демократії немає навіть у нових партіях. ■

ПАРТІЇ СТАЮТЬ СХОЖИМИ НА ЩОСЬ СЕРЕДНЄ МІЖ ЛОГІКОЮ БІЗНЕС-СТАРТАПУ І РОЗКРУТКИ ЗІРОК ШОУ-БІЗНЕСУ

Максим РОЗУМНИЙ,
завідувач відділу
політичних стратегій,
старший науковий співробітник
Національного інституту
стратегічних досліджень

Криза української партійної та політичної систем у цілому містить два виміри. З одного боку, вона є частиною загальноцивілізаційної, європейської кризи політик, політичних інститутів, мотивацій, участі. З іншого боку, є специфічний український вимір кризи, що має різні витoki та аспекти.

Круглий стіл, 16 вересня 2015р.

Зверну увагу на момент, на який рідко звертають увагу. Західні демократії, зокрема американська, будувалися з думкою про те, як зробити життя суспільства більш справедливим, раціональним, зрозумілим. Посткомуністичні демократії будувалися з думкою, як зробити життя суспільства більш відповідним західним демократіям. Українська демократія будувалася як учнівська. Це є додатковим чинником її кризовості.

Про зміст кризи, в якій ми перебуваємо. Кризовість партійну та кризовість політичної системи загалом не можна відділяти від соціального та культурного контексту. **Не можна розглянути внутрішні партійні, політико-партійні чинники як інструменти подолання кризи без зв'язку з загальносоціальним контекстом.**

Як я бачу розв'язання цієї кризи? Те сподівання, яке поділяють оптимісти щодо української політичної системи, що відбудеться її модернізація, повернення до модерних зразків партійної діяльності та політичної системи, є примарним. До класики модерну в будь-яких вимірах (соціальних, культурних, політичних) ми не повернемося.

У цивілізаційному розвитку сьогодні є два потужні та безальтернативні вектори. Це вектор до архаїки, представлений, зокрема ісламською державою, “Боко Харам”, ДНР, ЛНР, казачими республіками і т.ін. Якщо ідеологізація буде відбуватися в Україні, вона буде відбуватися як архаїзація.

Другий вектор – постмодернізація. Те, що вже відзначається і в Європі, і в Україні (навіть більшою мірою). Партії стають схожими на щось середнє між логікою бізнес-стартапу та логікою шоу-бізнесу, логікою розкрутки зірок шоу-бізнесу. Це феномени постмодерного суспільства. Це альтернатива архаїзації на сьогоднішній день.

На сьогодні українська політична система більше тяжіє до постмодерністського вектора. Альтернатива їй буде проявлятися у вигляді архаїчних ініціатив, що будуть інтегруватися у постмодерну дійсність у вигляді імітаційних проєктів. ■

ПАРТІЯМ ПРОСТІШЕ ОТРИМУВАТИ “ЧОРНУ ГОТІВКУ”

Віктор ТАРАН,
директор Центру політичних
студій та аналітики

Саме лише запровадження державного фінансування партій нічого не змінить, тому що партії й далі будуть непрозорими, невідкритими, непідзвітними. Вони й далі зможуть отримувати “тіньову готівку” від олігархів. За останній півроку ми провели більше 10 круглих столів у регіонах. Висновки – люди категорично проти такої системи.

Тому ми розробили проєкт “Про боротьбу з політичною корупцією”¹². Фінансуванню партій в ньому присвячено півсторінки. Модель проста – згідно з законопроектом 2003р., коли 1% мінімальної заробітної плати множиться на число виборців, які є в державному реєстрі, тобто множимо 12,78 грн. на 36 млн. – отримуємо 442 млн.¹³ Це та сума, якою партії можуть розпоряджатися з 1 січня 2017р. Але 90% законопроекту передбачає запровадження нових принципів прозорості та підзвітності політичних партій.

Що необхідно запровадити? Перше, це обмеження для приватного капіталу та юридичних і фізичних осіб. Таке обмеження ми пропонуємо на рівні 100 для фізичних осіб і 200 для юридичних разових внесків протягом року. Всюди йдеться про прив'язку до мінімальної заробітної плати. Більше того, передбачається норма, згідно з якою громадяни та фірми, які будуть ці пожертви давати, мають звітувати про джерела доходів.

Чому ми не довіряємо партіям? Тому що вони не є прозорими. Ми не знаємо про їх майно, як вони витрачають кошти – ми маємо тільки один рядок звіту в кінці року для податкової служби. Партії повинні будуть протягом наступного року пройти аудит і оприлюднити його результати у відкритому доступі. І, починаючи з першого дня отримання державного фінансування, кожні три місяці вони мають так звітувати *on-line*. Наприкінці року аудиторські компанії, до яких були висунуті жорсткі вимоги, проведуть аудит партій.

Ми прописали три основні органи, які контролюватимуть партії та їх звітність. До ЦВК додається Рахункова палата та Національна агенція з питань запобігання корупції. Вони будуть переглядати звіти, робити логічний та арифметичний аналіз. Якщо виникатимуть проблеми – до партій будуть застосовані суворі покарання, від штрафних санкцій до припинення фінансування.

Є величезний ризик, що цей законопроект не буде прийнятий у Парламенті. Тому що серед політичних партій є спротив – вони не готові до такої відкритості та прозорості, навіть не зважаючи на “пряник”

¹² Йдеться про проєкт Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції” (реєстр. №2123а), ухвалений Верховною Радою в цілому 8 жовтня 2015р.

¹³ Очевидно, доповідач наводить розрахунки відповідно до ст.17-2 Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні”, прийнятого 27 листопада 2003р.

державного фінансування, оскільки партіям простіше отримувати “чорну готівку”.

Ми прекрасно розуміємо, що **основні порушення фінансування відбуваються під час виборчих кампаній**. Тому без прийняття нового закону про політичну рекламу цей закон не буде працювати. Сподіваємося, цей закон буде прийнятий, оскільки він є необхідним.

Ще один необхідний закон – нова редакція Закону про політичні партії. Та редакція, за якою зараз працюють партії, – це середина минулого тисячоліття. Він не відповідає сьогоднішнім реаліям. Він передбачає побудову партій з ієрархічними структурами, за принципом демократичного централізму. Однак, тільки за впровадження нових, горизонтальних структур партії зможуть працювати. ■

ПАРТІЇ МАЮТЬ БУТИ СОЦІАЛЬНИМИ ЛІФТАМИ, А НЕ ЛІФТАМИ ДЛЯ ВУЗЬКОГО ПРОШАРКУ ЛЮДЕЙ

*Галина ЗЕЛЕНЬКО,
провідний науковий
співробітник Інституту
політичних і етнонаціональних
досліджень ім.І.Кураса
НАН України*

На мій погляд, одних нововведень недостатньо. Питання політичних партій – питання не тільки самих партій, а скоріше питання політичної системи. Я проти того, щоб називати те, що ми маємо зараз, партійною системою. Це радше набір політичних інструментів, що слугують ліфтами для отримання влади значним числом людей. Багатих людей, яких проконтролювати майже неможливо.

Зараз ми маємо новий етап у генезисі партій і партійної системи. Є кілька факторів, які відіграють позитивну роль. Це повернення до парламентської моделі, що підсилює конкуренцію. Цей фактор породжує соціальний запит на розвиток та формування партійної системи. Друге – це зміна функцій парламентських партій, перехід до парламентського принципу формування Уряду. Це має наслідком підвищення політичної відповідальності.

Проте, позитивний вплив цих факторів знівельований старою виборчою системою. Її збереження – це велика помилка, яка зумовлює складну політичну ситуацію сьогодення.

Думаю, що **партії в Україні поки що не виконують класичних функцій, які повинні виконувати політичні партії**. А коли якийсь орган не виконує своїх функцій – він атрофується. Це і відбувається з нашими партіями.

Найбільша проблема партій – невиконання функцій політичного представництва. Партії мають бути соціальними ліфтами, а не ліфтами для вузького прошарку людей.

Збереження закритих списків і старої виборчої системи призвело до того, що організаційна структура

партій існує як віртуальна, тому що партії не мають потреби апелювати безпосередньо до виборця, використовуючи свою організаційну структуру – вони використовують ЗМІ.

В Україні електоральний відбір є досить умовним. Люди не вірять у партії, але йдуть і голосують, бо вони не мають вибору. Простір для маневру є дуже вузьким. Люди голосують за принципом “меншого зла”.

Для розвитку партійної системи в Україні необхідними є інституційні зміни політичної системи. У нас стоїть проблема “дореформування” парламентської моделі, до якої ми перейшли. **Неврегульованість окремих проблем**, починаючи з повноважень опозиційних партій і закінчуючи виборчою системою та вдосконаленням системи політичної відповідальності, **не дасть можливості політичним партіям якісно змінитися**.

Друга складова, яка буде якісно впливати на формування партійної системи – це **зниження рівня політичного відчуження**. Зараз він є дуже високим, що уповільнює формування політичних інтересів і політичну структуру суспільства. ■

ПОТРІБНО ШУКАТИ АЛЬТЕРНАТИВНІ МЕТОДИ ВПЛИВУ НА ІСНУЮЧУ ПАРТІЙНУ СИСТЕМУ

*Олена СТОЙКО,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім.В.Корецького НАН України*

Хочу звернути увагу на проблему, яка є спільною як для розвинутих європейських країн, так і для нашої. Це стосується питання: хто виступає ініціатором змін у партійній системі? Чому настає криза? Тому що **система не адаптується до умов зовнішнього середовища**.

Нечутливість системи до змін зумовлена тим, що партії самі собі встановлюють правила гри – це відбувається і у розвинутих країнах, і в молодих демократіях. Невдоволеність громадян існуючими правилами гри та станом справ у Західній Європі виливається у голосування за крайні радикальні, анти-системні партії. У Польщі існував суспільний запит на зміну виборчої системи, однак на референдум за перехід до мажоритарної системи прийшли менше 10% виборців.

В Україні після Помаранчевої революції вибори лише двічі були проведені за пропорційною системою. Потім повернулися до змішаної системи. Здавалося б, після 2004р. багато партій обіцяли зробити систему за відкритими списками, але цього так і не відбулося та, зрештою, вилилось у недовіру до партій.

Які є шляхи виходу з цієї ситуації? Потрібно шукати альтернативні методи впливу на існуючу партійну систему. Так, Конституційний суд ФРН відмовився

переглядати підвищення прохідного бар'єра на вимогу однієї з земель з 5% до 7% в 1952р.¹⁴ Однак у 1990р. він визнав за доцільне його одноразове зниження до 3%, щоб на перших виборах об'єднаної Німеччини партії зі Сходу мали шанс пройти до парламенту.

Сьогодні в Україні у депутатів, які хочуть щось змінити, немає більшості голосів. Чому вони не звернуться до Конституційного Суду стосовно того, що пропорційна система за закритими списками не є демократичною? Невідомо, яке буде рішення, але це буде поштовх до зміни ситуації.

Специфікою української ситуації є те, що закони не виконуються. Міністерство юстиції є єдиним повноважним органом, який спостерігає за дотриманням партіями законодавства. Конституцією України (ст.37) заборонена діяльність партій, націлених на зміну існуючого конституційного ладу та територіальної цілісності. Тим не менше, Мін'юст чекає подання від СБУ для заборони діяльності партії, яку очолює Пушилін¹⁵. Це є неприпустимим. ■

РОЗБУДОВУВАТИ ПАРТІЙНУ СИСТЕМУ БЕЗ ЗМІНИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НЕМОЖЛИВО

Олексій АНТИПОВИЧ,
директор соціологічної
групи "Рейтинг"

Весь цей час ми говорили про зміну партійної системи України "зверху". Поступово ми переходимо до теми виборців, які змінюються разом з партіями. Або ж партії змінюються разом з виборцями.

Якщо є суспільний запит на популізм, на лідерську партію – звичайно, в нас будуть лідерські партії і популістські. В нас будуть теми війни, підкуп виборців різними соціально-економічними чинниками. Але все це партії роблять тому, що виборець це сприймає.

Я не кажу, що партії повинні орієнтуватися винятково на думку виборців. Але **завдяки тому, що виборці ідуть на виборчу дільницю і підтримують ту чи іншу партію, вона існує надалі.** В Україні, якщо партія не пройшла бар'єр, не потрапила до Парламенту один-два рази, втретє туди навряд чи пройде.

Партії в Україні формуються з метою "входу" до влади, а не на довшу перспективу. Були дві ідеологічні партії – КПУ і "Свобода". Комуністів заборонили, "Свобода" не пройшла до Парламенту.

Існуючі партії є ситуативними. Вже лунали питання: де "Наша Україна", де Партія регіонів?

Де будуть БПП, "Народний фронт", інші партії? Це не система, яка має на меті розбудову держави та демократії, рух до європейського суспільства. Це система, яка забезпечує "вхід" до влади тих чи інших політиків.

Розбудовувати партійну систему без зміни українського суспільства неможливо. Громадянське суспільство в Україні розвивається, цей процес триває. Але цей рух є повільним. Не варто очікувати, що найближчим часом у нас з'являться європейські партії чи партії, які працюють на розбудову держави так, як у Європі. ■

ПАРТІЇ ПРОДОВЖУЮТЬ БУТИ ІНСТРУМЕНТОМ У РУКАХ ФІНАНСОВИХ ЧИ ОЛІГАРХІЧНИХ ГРУП У БОРОТБІ ЗА ВЛАДУ

Тарас СТЕЦЬКІВ,
член Центрального
проводу політичної партії
Республіканська платформа,
народний депутат України
I-VI, VI скликань

Перша теза є очевидною – **Україна не має партійної традиції західноєвропейського зразка.** Це є однією з причин, чому наші партії схожі на європейські більше за назвою та формою, ніж за суттю. Мабуть, і в перспективі тотожними вони не стануть – не та традиція, історичний розвиток і т.ін.

Друга теза – сьогодні **партій, навіть просто наближених до класичних, в Україні немає.** В цьому питанні період до Майдану та після нього практично нічим не відрізняються. Головна причина того стану партій, в якому вони зараз існують, – олігархічна система, яка склалася у державі.

Справа в тому, що навіть після Майдану партії продовжують бути інструментом у руках фінансових чи олігархічних груп у боротьбі за владу як доступ до розподілу матеріальних ресурсів країни. Це не залежить від волі рядових членів партії, депутатів, обраних до органів влади від цієї партії, навіть – від думки лідерів цих партій.

Я не згоден, що лідери почали в якийсь спосіб формувати обличчя партії, вони мають допуск – і тут вмикаються механізми фінансового та іншого впливу, примусу, і лідер повертається в ті рамки, що для нього визначені.

Можна класично описати процес виникнення, існування, загибелі практично всіх (за невеликим винятком) політичних партій в Україні. З'являється група товаришів, або посадова особа (Президент чи прем'єр), або олігарх, які хочуть заснувати партію. Створюється її бренд, який треба вивести на

¹⁴ Bundesverfassungsgericht, Urteil vom 5. April 1952 "Sperrklausel Landeswahlgesetz SH". – <http://www.wahlrecht.de/wahlpruefung/19520405.htm>.

¹⁵ Д.Пушилін є одним з ватажків терористичного угруповання "ДНР", який перебуває в розшуку. Однак, на сайті ЦВК у переліку політичних партій є партія "Ми маємо мету", очолювана Д.Пушиліним. Див.: Офіційний сайт ЦВК, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM111?PT001F01=100>.

Також ця партія є в переліку зареєстрованих політичних партій на сайті Департаменту державної реєстрації Міністерства юстиції України. – http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiiv.

телебачення за допомогою реклами, потім відповідним чином формуються меседжі. Таким чином у нас функціонують всі партії. Доступ до телебачення і серйозні фінансові ресурси формують ту чи іншу політичну партію. Це спосіб як “підняття” партії з “нуля” до певної позиції, так і знищення тієї партії, що не відповідає інтересам того чи іншого фінансового “мішка”.

Мій висновок є дуже простим: **з такими партіями нас до ЄС не приймуть**. І з цим треба щось робити. В якому ж напрямі треба розвивати партії? Якою має бути “ідеальна”, “правильна” партія?

Я переконаний, що люди, які хочуть займатися політичною діяльністю, створювати політичні партії чи розбудовувати існуючі, не мають пливти за течією. Вони мають виховувати суспільство, піднімати його до певного рівня, пропонувати йому такі розв’язки та ідеї, що будуть підтягувати його до цього рівня.

Рис, притаманних “правильній” партії, на мою думку, має бути щонайменше п’ять. **Перша. Партія повинна мати ідеологію** – тільки не в її модерністському розумінні. Йдеться не про “-ізми” (лібералізм, консерватизм, право-лівоцентризм), це вже в минулому.

Політична партія повинна відігравати приблизно таку роль, як у США – партія повинна пропонувати вирішення певних суспільних проблем. Партії мають розрізнятися своїм баченням майбутнього країни. Це для партій є ідеологією ХХІ ст. Простіше кажучи, партії повинні відповідати, наприклад, на питання: “Як розв’язати проблему війни України на Донбасі?”, “Що робити з землею?”, “Що робити з олігархами?”.

Друга. Партії повинні мати іншу, ніж та, що є зараз, структуру. Структура більшості наших партій є ієрархічною на чолі з вождем, який легко підпадає під зовнішнє, переважно фінансове, управління. Тому партії управляються через вождів: одному олігарху легко купити одного вождя і через нього управляти партією і депутатським корпусом. Так діють усі без винятку теперішні парламентські партії України.

Замість ієрархічних партій ми маємо будувати горизонтально-мережеві моделі. Якщо в 1990-ті роки це питання могло ще дискутуватися, то зараз, в епоху Інтернету, це самоочевидна річ. **Ті партії, що почнуть перебудовуватися в горизонтально-мережеві та полілідерські, матимуть майбутнє.** А вождистські партії майбутнього не матимуть.

Я зовсім не проти лідерства. Навпаки, **Україна зараз гостро потребує лідерства.** Але лідерства не в ієрархічному розумінні: вождя – стадо чи вождя – зграя. Партія народжується, коли вождь захотів, і вмирає, коли вождь перехотів – у нас більшість таких партій.

Лідерство має вирости з такої горизонтально-мережевої структури, як управління смислами і продукування ідей, які мають підтримку тієї чи іншої частини суспільства. У вождистських партіях це неможливо – там вічний бронзовий вождь.

Третя риса – наявність реальної членської бази. Можу сказати, що настрої частин українського суспільства, які хочуть лідерських партій, але не приділяють уваги членській базі, є доказом патерналістського устрою. Хтось повинен вийти за рамки цього.

Якщо партія не матиме членської бази, то вона не виконуватиме однієї з чотирьох своїх основних функцій – виховання кадрів і приведення їх до влади.

На цих місцевих виборах ми маємо ситуацію, коли цілий ряд партій, що мають рейтинги та можуть пройти в органи місцевої влади, не мають не те що членської бази, але й навіть кандидатів у депутати. Вони змушені шукати їх на стороні. Це наслідок партійної системи, що будувалася в країні 25 років, де партії не переймалися реальною членською базою. Тут **треба запуснути механізми внутріпартійної демократії законодавчим шляхом.** Треба законодавчо змусити наші партії робити реальну членську базу, проводити реальні партійні збори і т.п.

Четверта – множинність фінансування. Система, за якої один олігарх фінансує одну партію, є приреченою. Вона завжди даватиме низьку якість депутатського корпусу, який голосуватиме в Парламенті чи в місцевих органах влади так, як треба економічним інтересам олігархів. Це якщо не буде множинності фінансування політичних партій, включно з державним фінансуванням. Зараз **запровадження державного фінансування було б плюсом.**

П’ята риса – наявність регулярної громадянської дії. Є велика різниця, коли ви партію виводите біг-бордами чи телевізійною рекламою, і коли по телевізору показують ту чи іншу конкретну дію, яку здійснила партія в якомусь населеному пункті.

На мою думку, якщо ці п’ять позицій якась група політиків чи політична партія взяла б за основу для перебудови своєї організації, за такими партіями буде майбутнє.

Отже, коли з’явиться партія, збудована на інших, ніж тих, що є зараз, засадах, за нею буде майбутнє, вона потягне за собою перебудову всієї політичної системи України. ■

РІВЕНЬ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ДУЖЕ ВІДСТАЄ ВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО РІВНЯ

Дмитро СИМАНСЬКИЙ,
член політради “Українського об’єднання патріотів – УКРОП”,
керівник Київської міської організації партії

Ми молода партія. “УКРОП” йде на вибори. І будь-які дискусії про обмеження партійної конкуренції¹⁶ ми розглядаємо як обмеження вести політичну діяльність.

Коли ми говоримо про те, щоб обмежити фінансування політичних партій, їх можливості політичної реклами, ми маємо чітко говорити, що в такий спосіб ми консервуємо діючу політичну систему та добірку політичних лідерів.

¹⁶ Про це говорилося в контексті умов запровадження державного фінансування партій.

Давайте говорити чесно: політичні партії в усьому світі конкурують не тільки за голоси виборців, але й за гаманці тих, хто фінансує політичні партії. Чи не так?

Ми підтримуємо те, що треба працювати в напрямі прозорості діяльності, а не лише фінансування політичних партій. Але на місцеві вибори приходять люди, які голосують за людей. **Нинішні політичні партії, що перебувають у Парламенті, створили для нас на місцеві вибори систему, яка відкидає нас у Середньовіччя! З гендерними квотами!**

Шановні європейські організатори! Давайте чесно визнаємо, що рівень розвитку і українського суспільства, і української політичної системи дуже відстає від європейського рівня. Тому, може, не варто нам штучно бездумно накидати європейську модель? Може, варто йти шляхом американської системи? ■

Є ЧУДОВИЙ ШАНС СТОРИТИ СИСТЕМУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Юрій ШТЕПА,
політичний експерт

Що показав Майдан? Мільйон людей на вулиці, найбільш освічені представники українського суспільства. Жодна з зареєстрованих партій не виступила, не взяла на себе відповідальність за подальші дії. Ми стояли і мовчали, ми чекали.

Що показав Майдан? **Системи політичних партій в Україні немає.** Партій багато – системи немає. Немає системоутворюючих партій. Ми можемо говорити скільки завгодно про вплив Європи, Америки, Канади і т.ін. Але партійна система ґрунтується на двох ногах, а потім додаються інші. Це консервативна та ліберальна ідеологія, а потім інші “ізмів”. Без “ізмів” не обійтись. Це дерево, з якого ростуть гілки, листя, це розвиток політичної системи.

Круглий стіл, 16 вересня 2015р.

Перед цим Круглим столом намагався з'ясувати – де українська консервативна партія, де українська ліберальна партія? Де є демократична партія України? Між тим, коли оприлюднювалися результати дослідження стосовно очікувань людей – там стовідсотково консервативна ідеологія. Ми знаємо, що консерватори в багатьох країнах (зокрема, у Великій Британії, Канаді) беруть на себе відповідальність за найманих працівників, за соціально вразливі групи населення тощо.

Тож системи у нас немає. Значить, є чудовий шанс її створити. Що дав Майдан? Нових людей! Тих, яких колишня влада душила. За останні п'ять років не було нових лідерів, жодного нового обличчя в політиці. Тепер з'явилися нові люди. Хто це? Лідери громадської думки? Ні. Лідери громадської уваги.

Вони себе показали, але не знають, що робити далі. Вони не можуть себе інституціоналізувати. На останніх парламентських виборах довелося створювати нові партії, які і пройшли. Зараз місцеві вибори – знову нові партії. Це означає, що партійної системи не існує. Це – що завгодно, тільки не партійна система. Нам **треба** зробити крок не назад, а вперед – **створити нових консерваторів, лібералів, демократів.**

Що змінилося в Україні? Відбулася декапіталізація українського суспільства в цілому. Тобто рівень капіталізації знизився, тому з'явився шанс. Досягнуто громадського консенсусу – всі політичні партії можуть створюватися, функціонувати, але вони мають виходити з двох засад: патріотизм і демократизм. На цьому ґрунті буде створюватися нова партійна система України. ■

Сесія 2.

СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

ПАРТІЯ МАЄ ЗАЙМАТИСЯ ПОЛІТИЧНОЮ СОЦІАЛІЗАЦІЄЮ ГРОМАДЯН

Антоніна КОЛОДІЙ,
завідувач кафедри політичних наук і філософії Львівського регіонального інституту державного управління Академії державного управління при Президентіві України

Політичні партії та їх розвиток мене дуже хвилюють у зв'язку з тим, що вони мають бути основою демократії. У нас вони не є такою основою. Але все одно вони виконують певні функції, які мусить хтось виконувати, навіть у такому незрілому, з точки зору розвитку демократії, суспільстві, як наше.

Якщо порівняти сегмент громадянського суспільства як основу демократії і сегмент партійного життя,

Круглий стіл, 16 вересня 2015р.

то не на користь партій буде це порівняння. Багато разів звучало слово “криза”. Я також вважаю, що і партійна система, і партії перебувають у кризі. Партійна система навіть просто ще не утворилася.

Розвиток партій пройшов багато етапів, що виглядали по-різному. Були спроби створення однопартійної системи або авторитарної двопартійної системи. Майдан зруйнував ці наміри. Після цього ми опинилися біля “розбитого корита”. Ті **демократично налаштовані політичні сили**, які готові будувати демократичне суспільство в Україні, **об’єдналися у те, що вони назвали “партіями”**. Це корпоративістсько-лідерські об’єднання. Переважно, **це об’єднання політиків навколо тих лідерів, які мають гроші**. Звідки гроші – інша справа, від олігархів чи свої. Лідери БПП “Солідарність” говорять, що П.Порошенко сам фінансує цю партію. Про це ж говорить і лідер “Самопоміч” А.Садовий. Люди йдуть у партію з думками отримати доступ до влади, з метою мати лідера, який забезпечить такий доступ.

Тому я б назвала це квазіпартіями. Треба спробувати створити такі об’єднання, які б виконали на сучасному етапі відсутності партій ті функції, які мають виконувати партії. Пліуралістична політика без таких об’єднань не може існувати.

Партійної системи немає, бо партії змінюються. Були дані, що лише 22% виборців на виборах голосували за ті самі партії, за які вони голосували раніше. Тому партії зникають – тож яка партійна система має бути? Немає стійкості політичних партій – немає партійної системи, отже виборці не можуть голосувати за ті самі партії. Справа не у виборцях, а в інституційній основі всього партійного механізму.

Якого типу партій ми мали б прагнути? Були докладні характеристики. У пліуралістичному суспільстві ми повинні допускати, що партії мають бути різними. Ми не можемо нав’язати одну модель для всього суспільства. Люфт коливання від одного до іншого типу партій завжди буде – хочемо ми того чи ні.

Мережеві членські партії – бажана модель. Але чи реалізується вона в Україні? Я уважно спостерігала

за організацією “Сила людей” – спочатку це було громадське об’єднання, потім політична партія. Але як політики вони себе ніяк не заявляють. Те саме і з іншими проектами. Треба йти від проекту до реального життя. Від життя повинні йти імпульси, що утворюють саме такі партії. Можливо, такі партії можуть співіснувати з партіями кадрового типу.

Різні партії можуть співіснувати. Але обмеження мають бути. Конституція і закони для того пишуться, щоб не було сваволі, зловживання владою, шляхами до влади. У нас шляхами до влади зловживають дуже сильно. На сьогодні у нас 290 партій, понад 50 з яких були зареєстровані за останні дев’ять місяців¹⁷. Я студентів вчу – не хвилюйтеся через ту кількість. В США теж по 150 нараховується і більше¹⁸. Важливими є ті партії, які беруть участь у виборчому процесі.

Але що це за нові партії? Після 21 лютого 2014р. я поділила ці партії на такі групи: корпоративні партії навколо людей з грошима; є спроба утворювати партії виборців, чи програмні партії. Ідеологічні партії і програмні – не одне й те саме. Програмні партії нам потрібні, ідеологічні – не обов’язково. Програмні якраз реалізують заявлену тезу, що партії мають вирішувати проблему, мають стати лабораторіями вироблення рішень. Вони мають говорити виборцям, як саме вони хочуть вирішувати проблеми. А потім – втілювати це в життя. За сукупністю ознак їх будуть цінити як ефективну партію. Програмні – це “Демальянс”, який теж нічого не зміг домогтися, “Сила Людей”, інші, але їх мало.

Більшість нових політичних партій, людей, які їх очолюють, їх назв говорять про те, що ці партії – ніщо. То може не треба на це звертати увагу? Звертати треба. Адже для чого вони утворюються? Про всяк випадок. Завести більше людей до виборчої комісії. На жаль, наше законодавство дозволяє сильним олігархічним партіям використовувати ці “кишенькові” партії. Тому дехто, щоб продатися, утворює партію “з нічого”.

Наше законодавство дозволяє за тиждень зареєструвати багато партій. Але хто перевіряє, що там у них є? Кілька років тому один з моїх аспірантів дослідив, що реальної структури у більшості партій “внизу” немає. Значить, потрібно це контролювати. **Потрібно, щоб законодавство було більш жорстким і виконувалося.** Потрібен, мабуть, волонтерських рух, який би це підтримував.

Чисто олігархічна партія – це “УКРОП”. Лідерсько-олігархічні партії існують для підтримки лідерів. Олігарх створює партію, тому що “підкопалися” під його бізнес.

У мережах здійснюється галас навколо партії Пушиліна¹⁹. Так, сепаратистські партії в нас теж зареєстровані – ніхто цього не контролює.

Ідеологічні партії – крайні праві і крайні ліві. Однак, ми знаємо, що **ідеологія в чистому вигляді** (чи то націоналістична, чи то комуністична) **ніколи**

¹⁷ Сайт Департаменту державної реєстрації, “Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 07 вересня 2015 року”. – http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5cd05f0604acdbdec/politychni_partiyi.

¹⁸ За даними дослідників незалежного непартійного сайту *BallotPedia*, станом на квітень 2015р., США мають 221 партію. Див.: *List of political parties in the United States*. – Online encyclopedia *Ballotpedia*, http://ballotpedia.org/List_of_political_parties_in_the_United_States.

¹⁹ Див. посилання 15.

в країні реалізована бути не зможе. І та, і та – є застарілими, обидві не мають дотику до проблем, які треба вирішувати в суспільстві. Тому це – квазіідеологічність.

Партіям старого зразка в модерному суспільстві місця немає. А у програмах нових партій треба говорити про цінності. Цінності також мають бути представлені в програмах, як і механізми розв'язання проблем. Іноді програми пишуться тільки на рівні гасел. Якщо будуть нормальні програми, в яких буде йтися про механізми розв'язання проблем, а не лише їх перелік, ці програми будуть відрізнятися.

Говорилося, що треба підвищувати ефективність законодавчого регулювання. Це на 100% так. Щодо обмежень – де ж межа? Олігархічні партії заснували в нашому суспільстві такий рівень фінансового змагання, який не по кишені більшості суб'єктів політичного процесу – тих, хто стоїть за партіями, а про інтереси суспільства. **Олігархи фактично запровадили непрямий виборчий ценз.** Тобто ценз на пасивне виборче право. Це стосується не тільки застави. Вся виборча кампанія коштує шалених грошей. Тому в законодавстві має бути обмежене все, що підносить ціну виборів. У нас достатньо фахівців з технологій, які можуть це зробити.

У демократичному суспільстві треба нібито реєструвати всі види об'єднань громадян. Але має бути перевірка, моніторинг діяльності партії. Не треба, на мій погляд, реєструвати оті “нікчемні” утворення (дозволю собі таке різке слово) – не треба їх легітимізувати через оприлюднення на сайті ЦВК. Вони ще не заявили про себе як суб'єкти виборчого процесу. Тому навколо партії Пушиліна і здійснюється галас – вважали, що вона вже буде брати участь у виборчому процесі. Там треба оприлюднювати партії, які відповідають усім вимогам, які зареєструвалися на вибори.

Виховання людей – дуже важлива функція політичних партій. Це політична соціалізація народу. Якщо партії разом не проводять публічних дискусій, не виробляють політики, не мають жодних програм розв'язання проблем, вони не працюють з людьми, вони не мають членів. Внутрішня партійна демократія у нас за визначенням відпадає, тому що в нас немає партій, в яких її можна було б реалізовувати. Партія має займатися політичною соціалізацією громадян. А у нас – вона намагається домогтися свого через гречку та інші подібні засоби. ■

Круглий стіл, 16 вересня 2015р.

НЕОБХІДНО ВИБУДУВАТИ МОДЕЛЬ, ЯКА БУДЕ ДОРОЖЧОЮ ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА, АЛЕ БУДЕ КРАЩОЮ

Анатолій ЛУЦЕНКО,
директор GMT Group

Нинішня ситуація – наслідок того, що у нас практика зовсім несхожа на теорію. Я брав участь у побудові багатьох вітчизняних великих партійних проєктів. У “Народному союзі “Наша Україна” була спроба запровадити публічне фінансування: “біла” зарплата для керівництва, працівників апарату, був відкритий спеціальний рахунок у державному “Ексімбанку”, щоб зберігалася повна прозорість надходження фінансів і т.ін. Чим закінчився цей прекрасний експеримент? Через рік Прем'єром став В.Янукович. І через податкові органи працівників так заганяли по судових структурах, що експеримент було закінчено. Шансів його продовжувати далі не було.

Паралельно з цим експериментом була перша (і поки що єдина) спроба створити партійну структуру за європейською моделлю. Тоді залучалося дуже багато експертів з Європи. Хотіли за європейською моделлю застосовувати систему партійних “ліфтів”, багато нюансів опрацьовувалося, щоб нав'язати свій “порядок денний” і повести за собою. Але українська практика все це з'їдає дуже швидко. Тоді ще діяла Конституція 2004р. – ще до узурпації і всього іншого.

Наступні політичні проєкти були більше адаптованими до практики, менше переймалися базовими речами, що були важливі за формою для Європи і для світу. Але в Україні ніхто не зміг хоча б на первинному рівні вивести це в поле практичної дії.

Деградація дійшла до того, що більшість нинішніх політичних проєктів – це просто накачаний фінансуванням бренд, який на 90% не має структури.

Ми говоримо про ідеологію. Я, як людина, яка закінчила аспірантуру на кафедрі політології, все розумію. А в наших партіях слово “ідеологія” не розуміють. Партія приходить за конкретним результатом. Вони думають, що “ідеологія” – це щось з минулого століття, щось з марксизму-ленінізму. Тому ми маємо рівень, який зараз є. Деградація продовжується, оскільки маючи навіть такий рівень, можна потрапляти до Парламенту, формувати величезні фракції, входити до коаліції і т.ін.

Яка мотивація для політичного класу? Яка мотивація для активних членів суспільства, які переймаються політичним процесом? Змінитися, перейти на теоретично зрозумілі нам (і один раз навіть апробовані) рейки. Я цей перехід бачу у винятково

практичній площині. Треба розпочати з першого етапу – повністю змінити Закон про партії і Закон про вибори. В мене, як і у багатьох політтехнологів та інших людей, було сподівання, що за демократичних виборів до Парламенту будуть змінені і Закон про вибори, і склад ЦВК, і законодавство про ЦВК.

Суспільна електоральна матриця дуже розбурхана. Тому сьогодні треба методологічно правильно підійти до вирішення проблем на законодавчому рівні: нові закони про вибори і про політичні партії, реформа ЦВК. Що я вважаю реформою ЦВК? Знаю практику проходження наших виборів. **Вибори на місцях – це біг з перешкодами, коли хаос породжує хаос.**

Тому необхідно вибудувати модель, яка, можливо, буде дорожчою для суспільства, але буде кращою. Якщо ми фінансуємо патрульну поліцію, чому не можемо фінансувати реформу ЦВК як органу, що приймає дуже важливі рішення? Я би йшов по моделі реформування ЦВК і створення регіональних постійних представництв і комісій на місцях.

Змінюючи законодавство, треба змінювати і базу працівників комісій. Треба позбутися практики, коли члени “технічних” партій потрапляють у більшість виборчих комісій²⁰.

Кілька практичних речей. Над питанням політичної реклами треба добре подумати. Перше: щоб відмовившись від політичної реклами, ми наш, і без того злидений, рекламний ринок не занепасти. Друге – якщо гроші не будуть отримувати вихід у вигляді реклами, тоді посиляться технології прямого підкупу виборців. Вони просто переходитимуть “у тінь”. І не лише гречка, але й весь набір буде за маркетинговими схемами. Тому треба обережно ставитися до цих питань. За нинішнього складу Парламенту думати над цим дуже складно, оскільки все хаотично. ■

Круглий стіл, 16 вересня 2015р.

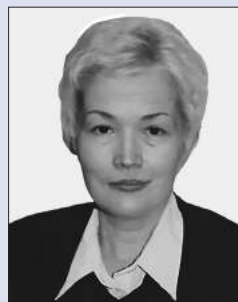

²⁰ Очевидно йдеться про ситуацію, що трапилася під час проведення виборів народних депутатів України у 2012р. Тоді за підсумками жеребкування щодо включення кандидатур до складу 225 окружних виборчих комісій (ОВК) найбільше в них представництво отримали технічні партії, які висунули мінімальну кількість кандидатів на виборах та не вели активної передвиборчої кампанії. Див. зокрема: Підсумки жеребкування складу ОВК: Партії-карлики отримали представництво в усіх окружних комісіях. – РБК Україна, 28 серпня 2012р., <http://www.rbc.ua/ukr/analytics/itogi-zherebevki-sostav-oik-partii-karliki-poluchili-predstavitelstvo-28082012102700>.

²¹ Хоча на сайті Департаменту державної реєстрації наведено 290 (Докладно див.: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi/), а на офіційному веб-порталі ЦВК – 294 (<http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM111?PT001F01=100>).

²² Томас Нойвірт – австрійський співак, що є драг-квіном (артистом чоловічої статі, який переодягається у жіночий одяг) під псевдонімом Кончіта Вурст. Він став переможцем пісенного конкурсу Євробачення у 2014р. у Копенгагені (Данія) з піснею *Rise Like a Phoenix*.

ПАРТІЇ Є ТАКИМИ, ЯКИМИ ЇМ ДОЗВОЛЯЄ БУТИ СУСПІЛЬСТВО

Марія КАРМАЗІНА,
завідувач відділу
соціально-політичної історії
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім.І.Кураса НАН України

Почну з того, що офіційно зареєстрованих партій 293²¹.

Хочу сказати кілька слів про площину, в якій ми розглядаємо нашу проблему. Ми говоримо, що партійна система в кризі. А в мене виникає одразу питання: за 24 роки вона була не в кризі?

Ми говоримо, що нам бракує нормальної партійної системи. Питання: а що таке “нормальна партійна система”? Що є нормою? У кожного виявляється своя норма. “Квазі”, “протопартії”, “партії-ніщо”, “суб-інститути” і т.ін.

Думаю, наше мислення застрягло в теоріях і концепціях II половини ХХ ст. Наша свідомість десь у минулому. Теж саме, коли ми говоримо, що повинна робити класична партія. Тут я згадала жінку (чи чоловіка?..), яка перемогла на Євробаченні – Кончіту Вурст²². Скажіть їй, що вона і не чоловік, і не жінка, їй не місце на телебаченні – але вона є. Мій підхід базується на тому, що якщо той, хто називає себе партією, проходить державну реєстрацію, то навіть якщо він з бородою і у спідниці, ми будемо його сприймати як партію. **Ми повинні йти від життя, від реалій, а не від створених ілюзій та теоретичних конструктів, що розходяться з життям.**

Одна з характеристик партій сьогодні – це така протейська мінливість. У 2014-2015рр. вони є не такими, як були у 2010р., а тим більше у 1990-х роках. Вони є такими, якими їм, з одного боку, дозволяє бути суспільство, а з іншого – держава, реєстратор, ті, хто уособлює владу, ті, хто встановлює правила гри в державі, в партійній системі, в суспільстві.

Суспільство довго було пасивним, байдужим до самого себе, а партії цим користувалися. **Наша партійна система, політична система просто не передбачала активності індивіда.** Тому ми кажемо, що партії потворні. Вони створили правила гри, за якими і грають.

Ми говорили і про законодавство, про переписування багатьох законів. Але мені хотілося б акцентувати увагу на ролі держави, тих органів, які

реєструють, дають “добро” партії на існування. До цих органів є претензії. Чому ми не можемо з’ясувати, скільки в нас партій – 200, 290 чи 293? Сайт півроку не працював – його перероблювали, черговий раз вкладали гроші, але й зараз він не відтворює реальної картини. Він показує 290 позицій. При цьому там є пусті клітинки навпроти 199, 200, 201 позицій²³. Для кого вони зарезервовані? Чому вони порожні?

Коли бачимо цю картинку, можемо сказати, що все перетворюється на фарс. Наприкінці 1980-х років ми починали з народного руху “За перебудову”²⁴, а сьогодні закінчуємо “За Кернеса!”²⁵. Про яку ідеологію ми говоримо, про які програми? Дуже вдало сказав один з доповідачів: партії повинні вчити людей. Я думаю: чого мене, сіренького виборця, може навчити партія “За Кернеса”? Я її навіть чути не хочу, але розумію, що на кожного покупця – свій товар.

Коли вивчаєш реєстраційні списки, в око впадає, що роками партіям не вдається припинити діяльність, зокрема “Українська платформа” – з 2011р.²⁶ Держава створює такі умови, що партія не може померти. Одна не може померти, інша не може народитися. За часів В.Януковича багатьом партіям по кілька разів відмовляли в реєстрації. Партія поляків України, Галицька партія, “Зелений тризуб”, інші – зараз легалізовані. Як оцінювати той процес, що їм було дозволено народитися? Це позитивне явище чи ні? Реєстратор не дуже ретельний, він не моніторить, він байдужий до якості партій. Багато років про деякі партії писали як про анти-українські. Я ставлю питання: чи повинен бути бар’єр під час реєстрації? Тебе пропускають, легітимізують, але що ти насправді робиш (а не пишеш у своїх програмах)? Треба йти від життя, бо програми і статуту всі дуже правильно написані. А насправді відбувається зовсім інший процес.

Чому реєстратор залишається байдужим, коли партії відмовляють у реєстрації? Врешті-решт партія знаходить лазівку. Стара партія перейменовується – в Партію поляків України²⁷.

Якщо взяти партії за списком Мін’юсту, найстаріша партія 1990р. сьогодні називається “Республіканська платформа”. Якщо прослідкувати її історію – ця партія щонайменше п’ять разів змінила свою назву. Витоки її йдуть від Л.Лук’яненка. Наскільки ця партія автентична зі своїми програмами, ідеологіями? Для реєстратора не має значення. Він формалізує процес. А партії потім приходять у суспільство і не навчають його, а дають кожна свою дозу отрути. У когось паралізують волю, когось роблять байдужим,

у когось змінюють акценти свідомості. Чи повинен реєстратор у момент реєстрації над цим задумуватися?

Влада змінилась, але нинішній сайт Мін’юсту мені подобається менше, ніж попередній. Попередній давав можливість чітко дізнатися, скільки осередків, де ті регіональні осередки, прізвища їх очільників. Сьогодні інформація мінімізована. Чому влада не хоче, щоб простий громадянин чи потенційний член партії знав ресурсний потенціал партії у вигляді організаційної структури?

Раніше публікувалися всі рішення державної реєстраційної служби України, сьогодні на це можна тільки сподіватися. По цих рішеннях можна було простежити, кому відмовили, яка кількість, на кого закрили очі і спокійно пропустили.

Чому склалася така ситуація? Як на мене, тому що ми продовжуємо вагатися між авторитаризмом і демократією. Якби ми закони не писали – щодо партій, фінансування – якщо не буде змінюватися ситуація в країні на всіх рівнях, стосовно законодавства, судової системи, корупції, то ми так і будемо вагатися. **Якщо вся система демократизується, тоді партійна система і партії самі демократизуються, їх обличчя буде змінюватися.** ■

МИ НЕ МОЖЕМО ЧІТКО СФОРМУЛЮВАТИ, ЧОГО МИ ХОЧЕМО ВІД ПАРТІЇ

Наталія БОГАСHEВА,
головний консультант
Інституту законодавства
Верховної Ради України

Що ми хочемо від партії, якою ми її бачимо? Ми багато обговорюємо, але не можемо чітко сформулювати, чого ми від неї хочемо.

Існує кодекс належної європейської практики щодо політичних партій²⁸. Він говорить, що не можна ставити надмірних вимог до партії. Партії мусять бути зареєстрованими і вони мають діяти. В нашій Конституції²⁹ сказано, що громадяни мають право на об’єднання.

²³ Сайт Департаменту державної реєстрації, “Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 07 вересня 2015 року”. – http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi.

²⁴ Йдеться про політичну партію “Народний Рух України” (Рух, НРУ), засновану в 1989р. як громадсько-політичну організацію, установчий з’їзд під назвою “Народний Рух України за перебудову” якої відбувся у вересні 1989р. в Києві. У 1993р. Мін’юстом України НРУ зареєстровано як політичну партію.

²⁵ Йдеться про політичну партію “За Кернеса! (за конструктивні економічні реформи, несприйняття екстремізму, спротив авторитаризму!)”, яку зареєстровано 9 вересня 2015р. і яка братиме участь у місцевих виборах 25 жовтня 2015р. Назва партії збігається з прізвищем Г.Кернеса – діючого голови м.Харкова. Див. зокрема: офіційний сайт ЦВК, рубрика місцеві вибори Україна 2015, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM109?PT001F01=100>.

²⁶ Докладно див.: Сайт Департаменту державної реєстрації, “Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 07 вересня 2015 року”...

²⁷ Можливо, йдеться про відмову в реєстрації політичній партії “Партія поляків України” у вересні 2014р. – Сайт Державної реєстраційної служби України, <http://www.drsv.gov.ua/show/13413>. Однак, на сайті Департаменту державної реєстрації у рубриці “Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 07 вересня 2015 року” під №228 розташована політична партія “Партія поляків України” з датою реєстрації 6 жовтня 2014р. – http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi.

²⁸ Очевидно йдеться про *Code of Good Practice in the field of Political Parties*. – European Commission for democracy through law (Venice Commission), <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282009%29002-e>.

²⁹ Конституція України, ст.36. “Громадяни України мають право на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації...”.

А політичні партії мають сприяти виявленню політичної волі громадян, беручи участь у виборах. Стаття 37 Конституції встановлює обмеження стосовно партій, діяльність яких може бути забороненою, зокрема тих, чий цілі або дії спрямовані на ліквідацію незалежності України.

Далі ми дивимося Закон України “Про політичні партії в Україні”. Є обмеження щодо назв партій та їх утворення. За 2014р. у нас утворилося 42 політичні партії. Три було знято з реєстрації. За 2015р., станом на 15 вересня, було створено вже 56 партій. Тобто **проблем щодо утворення партій немає**.

Щодо реєстратора. Що він може? Дотримуватися вимог Конституції, закону, європейської практики. Тому що ще існує Європейський суд з прав людини, який зазначив, що партія може бути заборонена лише з певних підстав³⁰. Це дає право існування будь-яким партіям, які відповідають закону. Вимоги висуває закон – щодо назви, щодо дотримання регіональної кількості осередків суб’єкта і т.ін. У реєстратора є ще вимоги – якщо партія через півроку не утворила свої осередки, регіональні організації, діє невідповідно до Конституції, законів це є підставою для анулювання її реєстраційного свідоцтва.

Партій на сьогодні 290³¹. А було зареєстровано вже понад 360. Просто реєстрація деяких анульована, деякі припинили свою діяльність. Їх програми мало чим відрізняються одна від одної. Вимоги до статутів теж обмежені тільки десятима пунктами. Все решта лишається на розсуд самої партії.

З 2013р. у нас з’явилася нова тенденція – партії активно змінюють статут, програму, одночасно з цим назву та керівні органи. У 2013р. сталося не менше 10 таких випадків. Справді, раніше на сайті державного реєстратора повідомлялося про рішення легалізуючого органу в закритому вигляді – прийнято рішення про реєстрацію, закриття, т.ін. Це давало можливість пошукати документи і знати, що робити далі. Сьогодні всього цього немає. Ми не знаємо, які партії зареєстровані, і чому іншим відмовлено.

Я працювала в Мін’юсті в Департаменті, який реєстрував політичні партії. Документи партії подають у жакливому стані! Ті підписи, які треба зібрати відповідно до закону, робляться, як правило, в одному приміщенні. Вони навіть не відповідають адміністративно-територіальному устрою України. Тому відмова є нормальною відповіддю.

Щодо назв партій. Законодавство не має інших вимог, крім тієї, що назва має бути відмінною від назви інших партій. Був Народний рух України, далі зареєструвався Народний рух “За єдність!”. Жодної підстави для державного органу заборонити це немає. Мабуть, сьогодні це правильно.

З 290 партій, що в нас існують, участь у виборах беруть до 90 партій³². Чому? Тому що існує ще одна вимога скасування свідоцтва партії – неучасть у виборах протягом 10 років. Такі партії ліквідуються.

Фінансування партій виборці ставлять на останнє місце з факторів, що впливають на їх вибір.

Однак, для партії це є надзвичайно важливим. Не може партія вийти на телебачення, надрукувати інформацію про себе в газеті (крім тієї, яку сама ж видає), тому що вона страшенно обмежена в коштах. Це якщо не залучати кошти олігархів. Це також проблема, що не дозволяє партії активно діяти.

Питання внутрішньопартійної демократії треба врегулювати на рівні закону. Ще одна проблема – де можна взяти статуту партій? На сайтах політичних партій ми знайшли до 30 статутів, доступу до інших немає. Питання внутрішньої партійної демократії є в статутах двох чи трьох партій, “із старих”.

Якщо буде можливість встановлення державного фінансування партій – буде добре. Бар’єр у 5% існує для проходу партії в Парламент, якщо партія отримала понад 1% – тоді ставиться питання про фінансування державою.

Від 1% до 4% голосів на останніх виборах набрали шість партій³³. На виборах 2012р. таких партій було усього дві. Попередні роки – 2-3 партії. Тому для держави не стане проблемою фінансування партій, що набирають понад 1%. Але немає політичної волі і бажання змінювати таку цифру.

Величезна проблема закону – припинення діяльності політичної партії, анулювання свідоцтва, об’єднання партій. Це все, на мій погляд, треба змінювати. В решті наш закон є досить демократичним, він відповідає європейським вимогам, що висуваються до політичних партій. ■

ПАРТІЯ МУСИТЬ ЯКИМОСЬ ЧИНОМ ДОКАЗУВАТИ, ЩО ВОНА Є ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЮ

Юрій КЛЮЧКОВСЬКИЙ,
президент Інституту
виборчого права,
народний депутат України
III-VI скликань

Буду говорити не про вибори, а про партії. Відчувається необхідність правового розв’язання цих проблем. Можна довго проводити політологічний аналіз партійної системи, її типу, типу партії, але якщо регулювання не відповідає реальним потребам, тоді ми маємо ті явища, що виникають сьогодні.

Мені було, чесно кажучи, неприємно почути висловлювання про отруту, яку партії впливають у суспільство. Це майже точна цитата К.Шмітта³⁴ – одного з ідеологів гітлерівського режиму. Антипартійна

³⁰ Ідеться про *Criteria Developed by the European Court of Human Rights on the Dissolution of Political Parties*. – Fordham International Law Journal, <http://fordhamilj.org/files/2015/09/2.CriteriaDevelopedbytheEuropeanCourtOfHumanRightsontheD.pdf>.

³¹ Див. посилання 21.

³² Станом на 20 жовтня 2015р., у місцевих виборах братимуть участь 142 партії. Докладно див.: офіційний веб-портал ЦВК, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM109?PT001F01=100>.

³³ Ідеться про позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014р. Результати в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі див. <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp300?PT001F01=910>.

³⁴ Мається на увазі Карл Шмітт (*Carl Schmitt*), відомий німецький юрист міжвоєнного часу, дослідник державного (конституційного) права, класик політології. Критик лібералізму, прихильник консервативних підходів. Був членом НСДАП, пройшов через денацифікацію.

Круглий стіл, 16 вересня 2015р.

позиція попри всю нашу нелюбов до партій не повинна все-таки існувати.

Розглядаючи проблему партій, треба дивитися на це з правової точки зору. Саме право встановлює ті межі, в яких може функціонувати партія. Дуже гарним є гасло Венеціанської комісії: “До демократії через право”³⁵. Це важлива річ.

Якою є основна функція політичних партій? Для чого взагалі створюються партії? Якщо подивитися міжнародні стандарти, то побачимо, що **основна функція партій – висувати кандидатів на вибори.** Все решта – обслуговує цю функцію, все решта – наслідки. Саме тому, що партія повинна висувати кандидатів на вибори, вона повинна їх об’єднувати, розглядати різні програми. Висуваючи кандидатів, партія повинна говорити людям, що вони робитимуть, і т.ін. Тому всі дефініції політичних партій у всіх документах зводяться до цієї основної функції – висування кандидатів на виборах і прихід до влади через вибори.

Які мають бути вимоги до того, щоб висувати кандидатів на вибори? Хочу сказати стосовно того, чи можуть бути партії без членів. Тоді що висуває кандидатів на вибори? Ярлик? Такого не буває. Як кажуть Конституція та Закон про політичні партії, партія – це об’єднання громадян³⁶, і ці громадяни є її членами. А не буде об’єднання громадян – не буде партії. Партія без членства, як на мене, то фікція. Однак може існувати партія з невеликим числом членів. Добре відома фраза, яка часто повторювалася, коли свідомо пророблялися питання щодо розбудови “Народного союзу “Наша Україна””: “Як не будуй партію, все одно КППС виходить”³⁷. Ми звикли до масових партій, до масовості, а це абсолютно не обов’язково.

Яким чином встановлювати, яку кількість членів має партія? Деякі держави встановлюють офіційну вимогу, щоб партія щорічно звітувала про кількість своїх членів – і навіть називала їх поіменно. В деяких країнах ці кількості стають астрономічними. У Росії треба назвати 50 тис. членів, щоб партія могла існувати³⁸. Молдова вимагає 1 000 членів поіменно у списку до Мін’юсту – без цього партія припиняє існування³⁹.

Які вимоги до масштабу партій повинні ставити ми? Спочатку треба відповісти на питання, чи допускаємо ми існування регіональних партій чи партії можуть бути тільки загальнонаціональними? Думаю, відповідь має бути такою, яка передбачена Законом про партії – лише загальнонаціональні партії мають

право на існування⁴⁰. Це означає, що партія мусить якимось чином доказувати, що вона є загальнонаціональною, що не всі її члени перебувають у Києві, Дніпропетровську чи Донецьку. Треба шукати способи такого підтвердження. Закон пропонує такий спосіб – наявність відповідної кількості місцевих організацій. Правда, залишається питання: чи не пустими є ті організації, може, там членів немає, тільки реєстрація є?

Треба, щоб партії підтверджували свій загальноукраїнський характер наявністю відповідних місцевих організацій і щорічним публічним засвідченням керівного складу органів, як на рівні партії в цілому, так і на рівні місцевих організацій. Починаючи з того рівня, з якого вони починають висувати кандидатів на місцевих виборах.

Є велике розмаїття підходів до утворення партій в різних європейських країнах. Існують два основні підходи до правового регулювання партій – британський і німецький. Британський вважається дуже ліберальним. Але подивимося на британське законодавство стосовно партій. Партії у Великій Британії формально кандидатів не висувують. У Франції теж мажоритарна система, в Німеччині – теж є одномандатні округи. А у Великій Британії партії тільки проголошують політичною заявою зв’язок кандидата з відповідною партією. Партія просто заявляє: це наш кандидат. А реєстрація кандидатів відбувається на підставі його власного бажання і 10 підписів виборців відповідного округу⁴¹. Тому там може бути ліберальний підхід.

У наших умовах ми хочемо знати не лише політично, але й юридично, хто висуває кандидатів. Ми повинні бачити, що партія є, що в ній є члени, що партія зареєстрована – інакше ми не знаємо, хто висуває кандидатів.

³⁵ Офіційна назва Венеціанської комісії “Європейська комісія за демократію через право”.

³⁶ Конституція України, ст.36, Закон України “Про політичні партії в Україні”, ст.2

³⁷ Перефразований один з відомих висловів В.Черномірдіна ((1938-2010рр.) – російський державний діяч, Прем’єр-міністр РФ у 1992-1998рр., Посол РФ в Україні у 2001-2009рр.) “Какою бы общественную организацию мы ни создавали – получается КПСС”.

³⁸ У ст.3 “Понятие политической партии и ее структура” Федерального Закона РФ “О политических партиях” зокрема йдеться “...в политической партии должно состоять не менее пятидесяти тысяч членов политической партии...”.

³⁹ Відповідно до ст.8 “Подача документов для регистрации политической партии” (Глави III. Регистрация и учет политических партий) Закону Республіки Молдова “О политических партиях” “для регистрации политической партии в Министерство юстиции подаются следующие документы: ...d) учредительный документ, к которому прилагаются список членов партии, число которых не может быть менее четырех тысяч...”.

⁴⁰ Очевидно, йдеться про ч.2 ст.3 Закону України “Про політичні партії в Україні”, а саме “Політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом”.

⁴¹ Див.: Практичний посібник з парламентських і місцевих виборів у Великій Британії. – UK Parliamentary general election and local government elections in England on 7 May 2015: guidance for(Acting), http://www.electoralcommission.org.uk/_data/assets/pdf_file/0011/175376/Part-C-Administering-the-poll-UKPGE-LGEW.pdf, с.16

Круглий стіл, 16 вересня 2015р.

Однак, реєстрацію партії не можна розглядати як дозвіл держави на її існування. Це лише визнання існування партії та того, що вона відповідає висунутим вимогам, нормам Конституції, про які вже згадувалось.

Реєстрація партії дає захист і їй самій. Відомий випадок місцевих виборів 2010р., коли у Київській і Львівській областях кандидатами від ВО “Батьківщина” стали люди, виключені з партії⁴². Їх зареєстрували, а потім партія принесла списки своїх кандидатів – виявилось, що вона подає їх вдруге. Справа довго розглядалася в суді, що паралізувало участь партії у виборах у цих областях. Суд визнав, що статутне керівництво партії мало право висувати кандидатів – але це відбулося вже після виборів.

Є ще питання, яка партія має право виступати під відповідною назвою, бо скільки ж у нас явищ мімікрії політичних партій... Мені здається, **один з головних недоліків регулювання партій – це відсутність чітких вимог до їх назв.** Лише коли буде заборонено називати партії за персоналіями, за регіонами, змінювати назву протягом часу свого існування (коли Партія пенсіонерів перетворюється в партію “За Україну!”), не міняючи нічого, крім керівних органів і назви), це буде сприяти стабілізації партійної системи.

Стаття 37 Конституції встановлює вимоги до програм⁴³. Можна говорити, що партії не мусять мати відмінностей в ідеології, а тільки в програмах діяльності – загальнонаціональні програми соціально-політичного розвитку. Однак, не можна говорити, що партії можуть обходитися без будь-якої ідеології. Можна не усвідомлювати, що говориш прозою – але ти все одно будеш говорити нею. Якщо партія не навчає своїх членів певній системі цінностей, то потім дозволяються різкі повороти цієї партії – і її члени не протестують.

Після Другої світової війни в усьому світі утвердилася концепція не процедурної демократії, а демократії цінностей – такої, що допускає до політичного та суспільного дискурсу певні основоположні цінності, визнані суспільством. Якщо програма партії не відповідає цим цінностям, не пропагує їх – маємо справу з антисистемними партіями. А їх існування не повинно допускатися.

З цим тісно пов’язана внутрішньопартійна демократія. Переконали, що без відповідних законодавчих положень ми не зможемо створити систему

партій, кожна з яких виховує своїх членів у дусі демократії. Якщо відповідно до Статуту голова партії може зняти будь-якого виборного посадовця місцевої організації партії за власним бажанням – про яку демократію можна говорити? Що така партія буде робити в державі, прийшовши до влади?

Сьогоднішнє законодавство зовсім не передбачає легальних джерел фінансування партій, тобто партії сьогодні не можуть законним чином фінансувати свою діяльність. Чи не звідси причина олігархізації партій? Чи не звідси ситуація, коли партії борються не тільки за голоси виборців, але й за гаманці олігархів? Борються, бо інакше існувати не зможуть. **Бюджетне прозоре фінансування партій – єдиний шлях до того, щоб почати руйнування олігархічної системи.**

Здешевлення діяльності партій під час виборів – абсолютно необхідна вимога. Не можуть політичні партії підпорядковуватися потребам ринку реклами! Це перевернута система пріоритетів. Ринку реклами має відповідати суспільним процесам, а не навпаки.

Є один вид діяльності, який би я категорично заборонив – це політичні технології. Саме вони виступають як засіб маніпулювання виборцями. Ніхто вже не дивується, що маємо не політичні партії, а політичні проекти. Вони живуть один виборчий цикл, на наступних виборах – вже інші проекти. Давайте думати, як зробити так, щоб не політехнології визначали те, що партії артикулюють у стосунках з виборцями, а щоб це відповідало дійсним поглядам політичних партій, задекларованим в їх програмах. ■

ВАРТО ПОДИВИТИСЯ НА ЗАКЛАДЕНУ В 1996р. КОНСТИТУЦІЙНУ ОСНОВУ ІСНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І САМОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ

Петро СТЕЦЮК,
суддя
Конституційного Суду України

Дві стислі тези. *Перша* – те, що сьогодні обговорюється як актуальна проблема, є складовою загальних процесів у країні, в суспільстві. Сьогодні ми спостерігаємо намагання реформувати чинне законодавство, Основний Закон, конституційну матерію. Ми бачимо, що існують проблеми в законодавчому регулюванні діяльності політичних партій. Можливо,

⁴² Див. зокрема: Відкритий лист Юлії Тимошенко до Віктора Януковича щодо рейдерського захоплення осередків партії “Батьківщина”. – Офіційний сайт Юлії Тимошенко, 9 вересня 2010р., <http://www.tymoshenko.ua/uk/article/uw6cvu8z>.

⁴³ “Стаття 37. Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, ... забороняються”.

Круглий стіл, 16 вересня 2015р.

варто подивитися на закладену в 1996р. конституційну основу існування інституту політичних партій і самої партійної системи? Я не говорю, що вона погана, завелика чи замала. Але фактом є те, що не все спрацювало на сьогоднішній день. А саме Конституція є основою для законодавства в тій частині.

Можливо, варто переглянути не тільки норми, пов'язані з інститутом політичних партій, але й ті гарантії, що мають бути дотримані під час реалізації нами, громадянами України, всіх конституційних прав. Фактом залишається прихована форма майнового цензу на участь у політичній діяльності, конституційний принцип рівності тут значно порушений. Потрібне конституційне врегулювання цих відносин. Тим більше, що пройшло майже 20 років з моменту прийняття Конституції, майже 25 років з моменту появи наших національних партій. Це великий термін, щоб подивитися, як спрацював цей інститут.

Друга теза. Очевидно, що можливе майбутнє уточнення конституційного регулювання інституту політичних партій автоматично зумовить і оновлення базового нормативно-правового акта – Закону України “Про політичні партії в Україні” (2001р.). Враховуючи те, що до тексту цього закону уже 15 разів вносилися зміни та чотири рази його положення були предметом розгляду в Конституційному Суді України⁴⁴, напевно варто подумати про його нову редакцію. Суттєве оновлення Закону “Про політичні партії в Україні” обумовлюється також і тією роллю, яку починають реально відігравати політичні партії у виборчих процесах, в т.ч. і на місцевих виборах. ■

ЗАБОРОНИТИ ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ НЕМОЖЛИВО

Володимир ФЕСЕНКО,
голова правління Центру
прикладних політичних досліджень “Пента”

Хочу звернути увагу на дві речі. Про партії реальні і партії-ярлики, партії-аватари. Всього 290 партій, реальних партій і раніше було менше десяти, а зараз ще менше. Навіть не всі парламентські партії є реальними – тобто мають свій апарат, партійну інфраструктуру включно з регіональними організаціями. А отже, виходить, що абсолютна більшість партій – юридичні ярлики.

Перед кожними виборами (особливо місцевими) відкривається партійний ярмарок – продаються ярлики. Звідси й зміни назв. Тут представник “УКРОПу” був – партію теж купили, перейменували, зробили нове керівництво⁴⁵. Таких партій багато. Вони створюються і реєструються спеціально на продаж – або перед місцевими виборами, або для участі в жеребкуванні перед парламентськими виборами. Потрібна окрема дискусія, як це вирішувати.

Заборонити політичні технології неможливо. Є ідея – хай будуть зареєстровані тільки ті партії, що беруть участь у загальнонаціональних виборах.

Є нюанси – в місцевих виборах більше партій бере участь, ніж у загальнонаціональних. На останніх місцевих виборах у 2010р. депутатів провели понад 120 партій, бар'єр подолали 98 партій. Це не означає, що всі вони існують. Місцеві еліти використовували це як бренд.

Щоб не порушувати демократію, проблему треба вирішувати юридично. Як стабілізувати партійну систему – окремий предмет для дискусії.

У державного фінансування є велика перевага. Це сприятиме інституціоналізації партій, оскільки активізувати діяльність будуть не тільки під вибори, але й в міжвиборчий період. Будуть гроші – партія стабільно працюватиме. Як би ми до неї не ставилися, але Партія регіонів була інституціоналізованою партією, що мала розгалужену структуру. Це пояснює, чому Опозиційний блок так швидко її відновив. Організація залишилася – легко було відновити. Інші організації навіть таких спроб не роблять. Будуть гроші – будуть молодіжні організації, партійна преса.

Є ще одна проблема, про яку вже треба думати. На конференції “Ялтинська економічна стратегія” (YES)⁴⁶ бачив специфічну картину: представник “Опозиційного блоку” С.Львовчкін західним партнерам пропонує – хай нас візьмуть у партнери. А їх не хочуть брати, особливо представники громадянського суспільства, оскільки Опозиційний блок, як колишня Партія регіонів – “нерукопотисний”. Це проблема, коли ми говоримо про коаліційну політику на майбутнє.

У Парламенті (якщо не в цьому, то в наступному) потрібен буде “рукопотисний” партнер зі Сходу. Сьогодні це неможливо, не будуть брати представників “Опозиційного блоку”. А партійний представник зі Сходу є важливим для стабільної політичної ситуації. **Не можуть домінувати партії, що спираються тільки на виборців із Заходу та Центру.** Це відкрита проблема.

З'являються місцеві еліти на Сході та Півдні, які колись були у Партії регіонів, які дистанціюються, намагаються створити свої власні партійні проекти – “Наш край”, “Відродження”, інші. Чи залишаться вони після місцевих виборів? Чи не будуть ці партії “одноденками”? Але проблема пошуку партнерів у Парламенті з іншого флангу – це проблема і демократії, і стабільності країни. ■

⁴⁴ Закон України “Про політичні партії в Україні”. – Офіційний сайт Верховної Ради України, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.

⁴⁵ Партія “УКРОП” зареєстрована за свідоцтвом №250-пп від 25 вересня 2014р., за яким була зареєстрована політична партія “Патріотичний альянс”. Див.: сайт Державної реєстраційної служби України, <http://www.drsv.gov.ua/party>.

⁴⁶ Ідеться про 12 щорічну зустріч Ялтинської європейської стратегії, яка відбувалася у Києві 10-12 вересня 2015р. Див.: Офіційний сайт Ялтинської Європейської Стратегії (YES), <http://yes-ukraine.org>.

У ПОШУКУ “БАЗОВОГО ЕЛЕКТОРАТУ”: ЯК ПАРТІЯМ РЕАГУВАТИ НА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЮ СУСПІЛЬСТВА?

Ніко ЛАНГЕ,
заступник директора з політичних консультацій
Фонду Конрада Аденауера, керівник робочої групи
з майбутнього політичних партій у Німеччині

Електоральна поведінка виборців стає нестабільною, партійна ідентифікація знижується. Це лише дві зміни, корені яких – у більшій індивідуалізації суспільства. Партії стикаються з цими змінами і мають знайти спосіб зберегти свою привабливість для електорату. Ця стаття ілюструє виклики для партій і дає рекомендації щодо заходів з підтримання політичної стабільності.

Базові виборці: романтична мрія?

День виборів. Батько, мати, син і дочка ранком сидять за сніданком навколо столу в недільному вбранні. Прочитавши недільні газети, вони разом вирушають до церкви. Потім із церкви вони йдуть на виборчу дільницю, зустрічаючи по дорозі сусідів. Вони обговорюють газетні новини та телепрограми суботнього вечора, які кожна сім'я дивиться разом. Вони зазвичай голосують за одну з народних партій. Потім батьки підуть, щоб провести решту неділі на профспілкових зборах, у церковній громаді або в клубі. А діти гратимуть разом.

Цю романтичну картинку про недільні вибори важко уявити в сьогоднішній Європі. Багато голосуючих пенсіонерів, родин, самотніх батьків, однаків, зведених сімей та іммігрантів надіслали б свої голоси поштою ще до дня виборів. Замість разом дивитися суботні телепрограми, вони переглядатимуть різні цифрові кабельні канали або використають потоковий ТВ-сервіс. Багато хто блукатиме Інтернетом з планшету. Якби хтось захотів би бути в курсі новин, він зробив би це за допомогою електронних ЗМІ та Інтернет-телебачення, що значною мірою не перетинаються. Сусіди ледь знають один одного, у них мало спільних тем, щоб підтримати розмову. Добровільна робота в церкві, профспілках і клубах також дедалі більше характеризується тимчасовими зобов'язаннями та участю в окремих проєктах.

Змінений електорат

Є чітке розуміння довгострокового соціального розвитку, який так докорінно змінив виборців і, відповідно, електоральну поведінку останніми десятиліттями. У партійно-політичній системі ці соціальні перетворення виявляються, зокрема, у втраті стійкої прихильності до партій і її впливу на поведінку людей. Як і у випадках профспілок і церкви, кількість членів партій зменшується, функціонери старішають, нових людей приходиться мало. Після демократичних перетворень рівень прихильності до партій у країнах Центральної та Східної Європи залишається низьким. Схоже, що нестабільні й часто подрібнені партійні системи країн-нових членів ЄС дедалі більше визначають напрям розвитку і для старих країн-членів.

В аналізі та обговоренні результатів виборів та електоральної поведінки продовжують відігравати значну роль традиційні підходи. Підходів, які б наочно тлумачили реальну картину зміненого електорату та відповідного впливу на результати виборів і партійний ландшафт, ще немає. Європейські суспільства тривалий час зазнавали помітних змін, які підірвали раніше існуючу визначеність стосовно виборців, глибоких факторів електоральної поведінки, змін у партійних системах і складі урядів. Та, попри це, багато оглядачів і аналітиків досі намагаються насамперед визначити “базових виборців”, “табори” та “середовища”.

Нові партії з'являються і зникають

Аналітики та політичні експерти, які досі оперують концепціями ідеологічно мотивованих базових виборців, нехтують тим фактом, що в Європі з'являються і зникають нові партії, що новостворені партії показують добрі результати на виборах вже за кілька тижнів, і що навіть в усталеній британській партійній системі якийсь час існував коаліційний уряд і зростає кількість релевантних партій. У багатьох країнах ЄС народні партії від правого-центристських до лівоцентристських зараз мають підтримку менше половини виборців. Європарламент на минулих європейських виборах також отримав ширші фланги й вузький центр. Багато політичних аналітиків ризикують, працюючи на основі застарілої моделі європейських суспільств, яка вже багато в чому не відповідає реаліям. Це проявляється у подальших спробах політиків і політологів “втиснути” у ліво-праву шкалу такі нові явища, як італійський Рух п'яти зірок, словенську Партію модерного центру, німецьку Піратську партію чи “Альтернативу для Німеччини”.

Всередині партій згадана вище класична неділя виборів, яка могла існувати у 1970-х роках, також досі виглядає загальноприйнятим ідеалом. У численних дискусіях за участі членів партій і партійних функціонерів по всій Європі партії досі часто закликають активніше повертатися до перевірених концепцій членства в партіях із чіткою ідеологічною орієнтацією.

Аналізуючи результати виборів, представники партій часто помилково вважають, що виборці їм “належать”. А отже втрату виборців часто тлумачать так, ніби виборці, які “належать” до партії, “просто відійшли” і можуть бути “повернути у стійло” зміною позиції партії з певних питань. Право виборців вирішувати, кому віддати свої голоси, не враховується.

Постійна ідентифікація з конкретною партією стабільно знижується або зовсім зникає. **Картина характеризується невизначеністю виборців, низькою явкою і зростаючою готовністю виборців до експериментів.**

Де ж він, базовий електорат?

Електорат і партійна система переживають ще більші зміни. Під час національних виборів більшість європейських виборців віддають голоси за іншу партію, ніж на попередніх виборах. Багато виборців

не можуть вирішити, за яку партію голосувати, аж до дня виборів. Наявними є великі виборчі “зсуви”, умови сприяють раптовій появі нових партій. Ці зміни створюють у Європі значну непевність і ризики, що, як очікується, відіграють дедалі більшу роль на майбутніх виборах.

Якщо припустити, що нинішні тенденції триватимуть, виглядає так, що досягнення добрих результатів на виборах менше залежатиме від апеляції партій до тих, кого вони помилково продовжують вважати своїми “базовими” виборцями. Натомість, буде важливо щоразу переконувати “мінливіх” виборців. Це означає, що **кожна кампанія буде змаганням за вплив на всіх виборців.**

В індивідуалістичних суспільствах, значною мірою позбавлених ідеології, успішне вирішення владою проблем буде головним засобом переконання виборців. **Сучасні виборці хочуть, щоб партії вирішували їх конкретні проблеми, а не посплювали їм світоустрій.** Ідеологічне обґрунтування позиції у політичних дебатах за цих обставин зумовлює ризик фрагментації підтримки. Через самі лише демографічні зміни партії будуть змушені намагатися залучити нових виборців хоча б для того, щоб зберегти свій результат на виборах. Враховуючи мінливість електорату, **великі перемоги та катастрофічні провали часто йдуть поряд.**

Численні нові партії, створені в Європі останніми роками (досить лише подивитись на швидкий підйом і занепад Піратської партії у Німеччині), насамперед показують, що, за умов зменшення ідентифікації з партіями, зростання невизначеності виборців і зниження важливості ідеологічної орієнтації, у Європі дедалі легше заснувати нову партію і швидко досягти добрих результатів. На жаль, європейські вибори часто виконують функцію інкубатора, оскільки прихильність до партій у цьому контексті традиційно відіграє дедалі меншу роль, і явка виборців, які вважаються другорядними, є нижчою. У багатьох країнах мінливість електорату сприяє появі та зникненню нових політичних партій, багато з яких не піддаються традиційній класифікації у ліво-правому спектрі.

Цей сценарій має важливі наслідки для політичного планування. Якщо поява нових партій є насамперед наслідком мінливості та більшої “незв'язності” дуже неоднорідного електорату, тоді для звичних партій було б ілюзією думати, ніби вони можуть “повернути” виборців, які пішли від них до нових партій, зміною певних позицій на “ліво-правій” шкалі.

Натомість довгострокові тенденції свідчать, що нові партії, найвірогідніше, й надалі швидко з'являтимуться та зникатимуть через те, що індивідуалістичні, не заідеологізовані виборці дедалі більше хитатимуться між партіями та виявлятимуть готовність експериментувати, голосуючи за різні партії. Враховуючи різноманітність електорату безкомпромісна позиція з певних питань може сприяти фрагментації, а не стабілізації. За таких обставин народні партії будуть змушені займати об'єднану, а не конфронтаційну політичну позицію. В індивідуалістичному суспільстві часто згадувана “жорстка лінія” чи міцна ідеологічна позиція, імовірно, призведе лише до фрагментації, фундаменталізму та маргіналізації.

Особистості та вирішення проблем важливіші за партійну ідеологію

Попри тривалу тенденцію до швидкої індивідуалізації суспільства, для партій є можливість апелювати до усього суспільства та представляти його в усьому розмаїтті. Не останньою чергою про це свідчать результати ХДС/ХСС¹ на виборах у Німеччині і той факт, що рівень їх підтримки роками стабільно перевищує 40%². Але народні партії, очевидно, повинні будуть зазнати суттєвих змін для досягнення цієї мети. Здається, що рецепт успіху – не в поверненні до старих традицій, а в започаткуванні чогось нового. Здобути 41,5% на виборах у 2013р. – задача принципово відмінна від досягнення такого самого результату в 1976р.³ ХДС/ХСС набрали 41,5% на федеральних виборах не тому, що повернулися до старих рецептів, а тому, що за А.Меркель вони зробили щось нове.

Стійкі прихильність та ідеологічна орієнтація є менш важливими для партій в індивідуалістичних суспільствах, ніж роль особистостей і демонстрація здатності вирішувати конкретні проблеми. За нових обставин, які ще й постійно змінюються, останнє також дозволяє припустити, що **найбільш перспективним шляхом зміцнення позицій народних партій є успішна діяльність при владі.**

Здається, що наслідки персоналізації насамперед можуть стабілізувати партії з мінливим електоратом. Об'єднуючі лідери, які здатні переконати членів власної партії і водночас мають харизму, щоб справити враження на різні елементи суспільства в цілому, можуть допомогти партіям стати привабливішими. Успішні партії майбутнього не залишать становлення цих лідерів на долю випадку. Завчасне виявлення талантів, зусилля з їх плекання й становлення та наділення їх відповідальністю перетворюються на питання виживання політичних партій. Таке уявлення про цілеспрямовану підготовку кадрів часто суперечить усталеним процесам відбору та прийняття рішень всередині партій.

Те, що стосується кадрів, стосується також і політичних питань; у майбутньому партіям доведеться активізувати зусилля з пошуку процесів, які забезпечать позиціонування і прийняття рішень з урахуванням думки не лише згуртованих членів партії, але й суспільства, що стає дедалі більш неоднорідним. Сучасні партії, імовірно, звертатимуть більше уваги на залучення не-членів: від проведення регулярних цільових досліджень до надання можливостей співучасті у прийнятті рішень. Реальність вимагає від політичних партій відкривати списки, застосовувати публічні заслуховування кандидатів і влаштовувати форуми з конкретних питань.

Здатність вирішувати проблеми партії можуть продемонструвати лише тоді, коли будуть здатними виявляти проблеми, що стосуються широкого кола виборців, і виробляти підходи до вирішення цих проблем. Зокрема, якщо народні партії не бажають відстати від суспільних змін, вони мають бути здатними дійти до всіх сегментів індивідуалістичного суспільства.

Саме тут вони стикаються із серйозною проблемою. У той час, як суспільство швидко змінюється, темпи змін в організації політичних партій відстають. Те саме стосується церкви, профспілок та інших важливих організацій. Сьогодні партії у Європі ще не змінилися достатньою мірою, щоб урахувати такі явища, як швидкі зміни у виробничих процесах, комп'ютеризація повсякденної діяльності та нові очікування від залучення до громадської діяльності. Приток “нової крові” до партій і до лав партійних функціонерів не встигає за змінами в суспільстві. Водночас форми організації політичних партій у Європі та участі в них, які в багатьох випадках не мінялися десятиліттями, не дозволили партіям адаптувати свої пропозиції для членів з дуже різними потребами, різним вільним часом, різними інтересами, різною кваліфікацією та знаннями. Досі існує одна загальна модель участі для всіх.

Висновок

Успішним партіям майбутнього доведеться запропонувати своїм членам різні форми членства: від пасивного членства і класичної участі в місцевому осередку до суто цільового залучення, віртуальних організаційних структур і тимчасової участі в конкретних проектах. Цілеспрямоване виховання нових членів партії, нових партійних функціонерів, випробувальне й почесне членство скоро стануть звичайною практикою.

Усталеним європейським партіям можна порадити усвідомити, що “антипартійні” партії популістів, непопулярність політичних партій і протестна поведінка багатьох виборців є індикаторами впливу прискорених суспільних змін, які вимагають осмислення їх наслідків для внутрішньої організації та форм участі в партіях. Це ставить політичні партії у парадоксальну ситуацію: партії заявляють, що беруть участь у процесі формування суспільних змін, проте самі зазнають впливу цих змін, не маючи змоги ні їх очолити, ні спинити.

Здатність політичних партій у Європі, і зокрема народних партій, досягти відчутних успіхів значною мірою залежатиме від їх здатності адаптуватися до суспільних змін. Гнучкість партій у підходах до конкретних проблем, форм організації та участі дедалі більше стає вирішальним чинником політичної стабільності. ■

¹ Християнсько-демократичний союз Німеччини/Християнсько-соціальний союз у Баварії (*Christlich Demokratische Union Deutschlands/ Christlich-Soziale Union in Bayern*).

² Wolfram, N. (2015). Parties and elections in Europe: Germany. – <http://www.naprtiiparties-and-elections.eu/germany2.html>. Accessed 11 May 2015.

³ Там само.

ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС¹

др. Оскар НІДЕРМАЙЄР,
професор факультету політології та соціальних наук
Вільного університету, Берлін

З 2007р. Європейський Союз складається з 27 країн. Після двох раундів розширення – у травні 2004р. та січні 2007р. – до 15 західноєвропейських країн, поряд з Мальтою та Кіпром, долучилися 10 країн Центральної та Східної Європи. Завдяки цьому не тільки змінився характер ЄС. Це поставило порівняльні дослідження партійних систем у Європі перед новими викликами. Якщо досі йшлося про давно усталені західноєвропейські партійні системи, то тепер до них додалися країни, в яких конкуруючі партійні системи утворилися за абсолютно інших умов і контекстів, у рамках системних трансформаційних процесів країн Центральної та Східної Європи наприкінці 1980 - початку 1990 років. Досі дослідники партійних систем ще по-справжньому не налаштувалися на нову ситуацію: поки не існує збірника, в якому детально, країна за країною, аналізувалися б партійні системи членів ЄС.

Кількісний аналіз системних властивостей окремих партійних систем подає *Siaroff* (2000); *Niedermayer* (2010) порівнює розвиток структур 27 європейських партійних систем з 1990р. на основі кількісних індикаторів; *Niedermayer* (2008) додатково аналізує якісні індикатори для визначення поляризації. Стислу характеристику сучасних процесів дають *Decker* (2010) та *Helms* (2008). У дослідженнях переважає відокремлений аналіз західноєвропейських² партійних систем і партійних систем країн Центральної і Східної Європи³.

Надалі розглядатимуться всі 27 партійних систем ЄС⁴. Зрозуміло, що в аналізі не може детально розглядатися кожна система окремо, доведеться обмежитися зображенням загальних тенденцій розвитку або подібностей і відмінностей партійних систем. З цієї

метою спочатку аналізуються структурні властивості партійних систем та побудована на цій основі типологія⁵. На другому етапі аналізується віднесення партійних систем до певного типу та розвиток систем у період з 1990р. по 2012р.⁶ Критерієм відбору для

¹ Стаття О.Нідермайєра опублікована у виданні *Handbuch Partienforschung* (Springer VS, 2013), який вийшов друком у березні 2013р., коли до Європейського Союзу належали 27 країн.

Стаття подається з певними скороченнями та деякими редакційними правками, які жодним чином не викривили зміст.

² Див., наприклад, збірки *Broughton/Donovan* (1999), *Daalder/Mair* (1983), *Merkl* (1980) та *Niedermayer/Ströss/Haas* (2006).

³ Див., наприклад, збірки *Berglund/Dellenbrant* (1994), *Bos/Segert* (2008), *Jungerstam-Mulders* (2006) та *Segert/Ströss/Niedermayer* (1997).

⁴ Стаття є актуалізованою та скороченою версією аналізу Нідермайєра за 2008р. та 2010р.

⁵ Докладно див. главу “Аналіз партійних систем” О.Нідермайєра у *Handbuch Partienforschung* (Springer VS, 2013).

⁶ Оскільки рукопис завершено восени 2012р., не було змоги внести можливі зміни партійної системи Румунії з огляду на парламентські вибори в грудні 2012р.

Стаття друкується в перекладі з німецької мови, оригінал якої оприлюднено у виданні *Handbuch Partienforschung*, 2013, с.847-874.

Центр Разумкова висловлює вдячність професору О.Нідермайєру за його згоду на публікацію статті в журналі “Національна безпека і оборона”. У статті збережено оформлення оригінального видання.

аналізу певної партійної системи слугувало членство в ЄС на даний момент, не залежно від дати вступу⁷. На третьому етапі розглядаються центральні змістовні лінії конфлікту, які визначають міжпартійну конкуренцію у країнах-членах ЄС, що дає змогу охарактеризувати партійні системи також і з позиції їх змістовних системних властивостей.

Проте, перш ніж перейти до аналізу властивостей партійних систем, необхідно спочатку з'ясувати, наскільки зміг закріпитися процес волевиявлення та політичного представництва в нових демократіях Центральної і Східної Європи на основі політичних партій. Відносно надійним кількісним індикатором у цьому питанні може слугувати частка незалежних депутатів у загальній кількості мандатів у національних парламентах, оскільки вона допомагає з'ясувати, чи призвели специфіка відповідних національних політичних культур та тип виборчого законодавства до квазі-монополії партій у рекрутуванні політичного управлінського персоналу. Застосування цього критерію дозволяє говорити про таку квазі-монополію у всіх країнах Центральної і Східної Європи: незалежним кандидатам з самого початку доводилося важко, і за період дослідження вони змогли потрапити до парламенту лише в Литві та Угорщині, причому їх частка у складі парламентів коливалася між 0,3% та 4,3%. Якщо не брати до уваги одного незалежного кандидата на виборах у данський парламент у 1994р., то в Західній Європі лише виборче законодавство Ірландії дозволяє виборцям шляхом складної процедури обирати середній шлях між партіями та незалежними кандидатами. Як наслідок, з 1990р. по 2012р. в ірландському парламенті були представлені від 5 (3%) до 15 (9%) незалежних депутатів.

Структурні властивості та типи партійних систем

Партійну систему “можна визначити через її елементи, тобто окремі партії, та через переплетіння зв'язків, які існують між цими елементами або їх властивостями. Визначальним для системного рівня як рівня аналізу є це переплетіння зв'язків” (Niedermayer 1997: 106), яке можна виразити в низці властивостей партійної системи. У порівняльних дослідженнях партійних систем такий підхід знаходить принципове схвалення. Проте, досі в літературі немає єдності щодо того, які з цих властивостей партійної системи включати до аналізу, і як їх операціоналізувати⁸. Тут варто виходити з того, що необхідно охопити якомога більшу кількість варіацій системи мінімальною кількістю властивостей. Варіація системи може стосуватися, з одного боку, структурних, а з іншого – змістовних характеристик партійної системи, і її можна аналізувати на електоральному та парламентському рівні. В подальшому детально розглядаються структурні особливості на парламентському рівні, оскільки вони на другому етапі будуть використані для побудови структурної типології партійних систем.

Спочатку структура певної партійної системи на парламентському рівні визначається кількістю представлених у парламенті партій. Поряд з цією системною властивістю, яку називають форматом⁹, в аналізі використовується також співвідношення величин партій, яке вимірюється їх часткою у парламентських мандатах, тобто визначається фрагментація партійної системи, або ступінь роздрібненості. Для операціоналізації цієї властивості була запропонована ціла низка індексів, з яких завдяки своїй наочності найбільшого розповсюдження набула “*effective number of parties*” (“ефективна кількість партій”) Laakso та Taagepera (1979)¹⁰. Коли йдеться про домінування в партійній системі двох великих партій, то спочатку доцільніше додатково розглянути масштаби домінування обох партій, і після того відповісти на питання, чи не визначається партійна система структурною асиметрією, тобто переважаючою у середньостроковій перспективі позицією у політичній конкуренції однієї з обох великих партій¹¹.

З огляду на системні властивості, партійні системи можна поділити на групи. В літературі можна натрапити, з одного боку, на класифікації, тобто розподіл партійних систем на класи, які виключають один одного, за допомогою однієї єдиної властивості

⁷ Стосовно партійних систем у країнах Центральної і Східної Європи це означає, що вони були відібрані для аналізу з моменту проведення парламентських виборів, які відбулися після проголошення державної незалежності або після створення конституційних передумов для вільних виборів: Болгарія, Румунія та Угорщина з 1990р. (у випадку Румунії йдеться про її внесення після обрання законодавчих зборів у травні 1990р., хоча з огляду на насильницьке повалення Чаушеску існують сумніви стосовно демократичного характеру цих виборів), Польща з 1991р., Естонія, Литва та Словенія з 1992р., Латвія з 1993р., Словаччина з 1994р. та Чеська республіка з 1996р.

⁸ Див. главу “Аналіз партійних систем” О.Нідермайера, ..., с.83-117.

⁹ Визначаючи формат, поряд із загальною кількістю представлених у парламенті партій, можна орієнтуватися на кількість релевантних партій, хоча в літературі застосовуються різні критерії релевантності.

¹⁰ Обчислення: $1/\text{сума квадратів всіх часток мандатів}$. Ефективна кількість партій відповідає реальній кількості, коли всі партії отримують однакові частки мандатів. Чим більш нерівними є частки мандатів, тим меншою є ефективна кількість партій у порівнянні з реальною. За домінування однієї партії значення індексу наближається до 1.

¹¹ Масштаб домінування обох великих партій можна просто визначити шляхом додавання часток їх мандатів, масштаб асиметрії – через різницю у частках мандатів, причому з довготривалою структурною асиметрією на користь однієї з партій ми виходимо лише тоді, коли ця партія може перемагати на виборах принаймні п'ять разів поспіль.

системи, а з іншого – на типології, які поєднують у собі кілька властивостей. Наступна типологія поєднує три структурні властивості на парламентському рівні, тобто типологізація партійних систем відбувається за їх конкурентною структурою. **Розрізняють партійні системи з однією преобладаючою партією, партійні системи з домінуванням двох партій, плюралістичні партійні системи та сильно фрагментовані партійні системи.** Для розмежування перших двох типів необхідно дати визначення співвідношенням величини двох або трьох найбільших партій. З метою уникнення довільних або здобутих емпіричним шляхом розмежувань, ми використовуємо як головний критерій якісну зміну владної позиції партій у парламенті при перетині двох меж у частці мандатів: з одного боку – абсолютної більшості, яка дозволяє партії сформувати власний уряд, а з іншого – більшості у дві третини, яка в багатьох країнах дозволяє змінювати конституцію. Аргументація допоміжного критерію для розмежування менших партій полягає в тому, що партія “А” буде значно меншою за партію “Б” тоді, коли у неї буде менше половини частки мандатів партії “Б”.

Під партійною системою з однією преобладаючою партією мається на увазі система, за якої одна партія в парламенті має абсолютну більшість, а наступна за нею менша партія має не більше чверті мандатів, так що її частка мандатів є меншою за половину частки мандатів преобладаючої партії. Другий структурний тип часто визначають як “двопартійну систему”. Втім, оскільки в ЄС – за винятком Мальти – не існує системи з лише двома парламентськими партіями, доцільніше визначити подібний тип як партійну систему з домінуванням двох партій. При цьому домінування обох найбільших партій повинне мати певну мінімальну величину, у співвідношенні величини між ними не повинно бути занадто значної асиметрії, а дистанція до третьої за величиною партії повинна бути достатньо великою. Операціоналізація цих критеріїв полягає в тому, що обидві великі партії у парламенті мають, відповідно, більше чверті мандатів кожна, а разом – щонайменше понад дві третини мандатів, а наступна за ними менша партія має менше половини голосів меншої з двох великих партій. Для розмежування інших двох – більш фрагментованих – типів застосовується ефективна кількість парламентських партій. Відштовхуючись від традиції, сформованої на емпіричних даних західноєвропейських досліджень партійних систем, сильно фрагментованою партійною системою вважається система, яка має ефективну кількість партій числом понад 5.

Якщо це число становить не більше 5 і не йдеться про один із двох названих першими структурних типів, варто говорити про плюралістичну партійну систему. Цей тип може цілком бути “модальною партією”, яка має абсолютну більшість мандатів, проте не являє собою преобладаючу партію, оскільки наступна менша партія має понад половину мандатів модальної партії.

Представлена типологія слугує початковою структурізації сукупності з 27 партійних систем. Але додатково вона використовується для того, щоб відповісти на питання про стабільність або мінливість

партійних систем у досліджуваний період, де мінливість визначається як зміна конкурентної структури партійної системи, що призводить до зміни типу. Поряд з такою зміною системи, варто зважати також на зміну структури гравців, оскільки одна й та сама структура конкуренції може спиратися на різні структури гравців з тим наслідком, що партійна система у два різні моменти часу може мати однакову структуру конкуренції, в той час як структура гравців – тобто системоутворюючі партії та їх конкурентні позиції – суттєво змінилися. По суті подібна зміна може відбуватися у три способи: (1) через зміну співвідношення величин існуючих партій, (2) через реструктуризацію (злиття, відокремлення) існуючих партій та (3) через появу абсолютно нових партій. Тим самим, зміна структури гравців означає, що партійна конфігурація суттєво змінюється, але це не призводить до зміни типу конкурентної структури. У партійних системах з преобладаючою партією ми розглядаємо як даність ситуацію, коли змінюється преобладаюча партія; у системі з двома домінуючими партіями – коли відбувається зміна однієї або обох великих партій; у плюралістичній партії – коли виникає або змінюється модальна партія; у сильно фрагментованих системах – коли нові партії отримують більшість мандатів.

Головний сенс досліджень питання про стабільність або мінливість європейських партійних систем у період до середини 1990-х років підсумовується *Pennings/Lane* (1998: xiv) наступним чином: “До кінця 1980-х років більшість партійних систем оцінювались як стабільні (...) Ця ситуація різко змінилася за менш ніж 10 років. Після падіння Берлінського муру ми стали свідками багатьох форм зміни партійних систем у всіх частинах Європи”. Через майже два десятиліття постало питання про те, чи справді ми маємо справу з тривалим етапом загальних змін європейських партійних систем; а якщо так, то чи з плином часу відбудеться конвергенція цих систем завдяки цим змінам, а отже ми знаходимося на шляху до єдиного європейського типу партійних систем; чи процеси змін окремих партійних систем влаштовані таким чином, що різноманітність систем, яка існувала на початку 1990-х років, зберігається і понині.

Стабільність і мінливість європейських партійних систем

На діаграмі “Поділ європейських партійних систем на чотири типи” наведено розподіл 27 партійних систем Європи в період досліджень з 1990р. до 2012р. на чотири різні структурні типи. При цьому відразу помітно, що зміна системи не становить загальноєвропейського феномену.

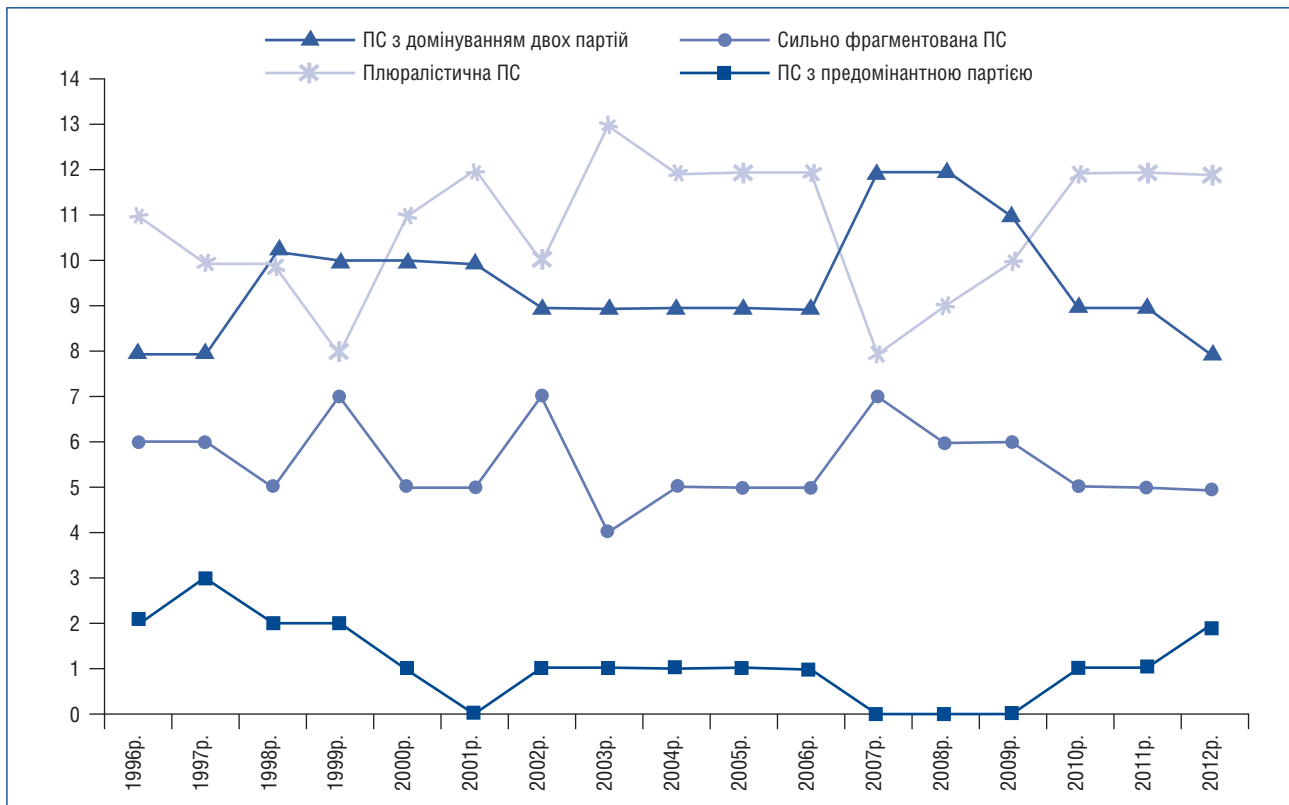
Шість із 27 партійних систем – у Бельгії, Люксембурзі, Мальті, Швеції, Іспанії та Великій Британії – залишалися стабільними, тобто не зазнали зміни типу; стосовно сьомої – Португалії – це стосується починаючи з 1991р. Всі стабільні системи знаходяться у Західній Європі¹². Чотири подальші західноєвропейські партійні системи здійснили помірну трансформацію до наступного типу системи: Данія у 2007р., Німеччина у 2009р., Греція у 2012р.¹³ та Австрія, яка після зміни у 2002р. через дві каденції повернулася у 2008р. до попереднього типу. Фінляндія, Ірландія та Кіпр відзначаються чергуванням різних типів, а партійні системи Франції, Італії та Нідерландів за період дослідження зазнали разючих змін, тобто в них відбулися кілька глобальних змін типів.

На відміну від цього, жодна з 10 партійних систем країн Центральної і Східної Європи не залишалася стабільною. На кінець періоду дослідження (2010р.) у Латвії відбулися помірні зміни через перехід до суміжного типу системи, у Словенії подібний процес відбувся ще 2000р. Естонія і Чехія відзначаються чергуванням належності до різних типів,

а більш ніж половина партійних систем Центральної і Східної Європи – Болгарія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина та Угорщина – зазнали за період дослідження кількох всеосяжних змін свого типу, що призвело до радикальної зміни конкурентної структури. Втім, під час останніх трьох виборів у Болгарії, Литві та Румунії більше не спостерігалось зміни типів; таким чином, намітилося настання довготривалої стабільності.

Якщо розглянути поділ сукупності партійних систем на чотири типи, то, як показано на діаграмі¹⁴, в цей період не видно конвергенції, тобто партійні системи 27 країн-членів ЄС не знаходяться на шляху до єдиного європейського типу партійних систем. До 2010р. здавалося, що партійні системи з однією передомінантною партією зникнуть зі списку типів систем, проте останнім часом до цього типу знову приєднались дві системи. До іншого крайнього типу – сильно фрагментованих систем – упродовж часу належало від чотирьох до семи партійних систем, при цьому не спостерігалось якоїсь сталої тенденції. Дві найбільші групи утворюють помірні типи систем, в яких упродовж часу спостерігалися найбільші коливання – від 8 до 12-13 партійних систем належать відповідно до плюралістичних систем і до систем з домінуванням двох партій. Тут також не спостерігається тривалої тенденції. Тому загалом **можна констатувати, що в останні два десятиліття різноманітність європейських партійних систем, яка охоплює всі можливі типи, залишається незмінною і не намічається якоїсь конвергенції.**

Поділ європейських партійних систем (ПС) на чотири типи (1996-2012рр.)

¹² У цьому аналізі Мальта та Кіпр віднесені до Західної Європи.

¹³ З огляду на потужні потрясіння у Греції через боргову кризу, на 7 травня 2012р. були призначені позачергові вибори, які, втім, не призвели до утворення дієздатної урядової більшості. Тому вже 17 червня відбулися повторні вибори. Зміна типу була закріплена після других виборів.

¹⁴ Діаграма зображає ситуацію починаючи з 1996р., оскільки лише з того часу були включені всі 27 партійних систем. У 2012р. Румунія ще належала до плюралістичних систем.

Стабільні партійні системи

Серед партійних систем, які залишалися стабільними впродовж всього періоду дослідження, тобто належали до одного і того ж типу, є чотири системи з домінуванням двох партій (Мальта, Португалія, Іспанія та Велика Британія), дві плюралістичні системи (Люксембург і Швеція) та одна сильно фрагментована система (Бельгія).

У партійних системах з домінуванням двох партій спостерігається переважання двох великих партій, які визначають структуру міжпартійної конкуренції і посідають у парламенті більшість у дві третини голосів; треті партії або зовсім не представлені в парламенті, або мають відносно невелику частку мандатів. Якщо при цьому одна з обох великих партій, з огляду на специфічну конфігурацію факторів впливу, має

довготривалу конкурентну перевагу, внаслідок чого вона – у формі однопартійного уряду або разом з меншим партнером по урядовій коаліції – довгий час домінує під час формування уряду, тобто якщо система визначається структурною асиметрією між великими партіями, то тоді така система наближається до типу партійної системи з однією предомінантною партією, в якій не діє демократичний механізм чергування партій.

Якщо якась європейська партійна система належить до систем з домінуванням двох партій, тоді – за одним винятком – поряд з обома великими партіями в парламенті представлена щонайменше ще одна партія. Виняток становить Мальта, система якої в буквальному розумінні уособлює двопартійну систему, оскільки в цій країні з 1966р. в парламенті представлені лише дві партії – християнсько-демократична *PN* та соціал-демократична *MLP*¹⁵.

Належність європейських партійних систем (ПС) до певних типів (1990-2012рр.)

Країна	Рік	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Бельгія	h	h					h				h				h				h			h		
Болгарія	z	z			z				d				p				p				p			
Данія	p				p					p			p				p		h					h
Німеччина	z				z					z				z			z				p			
Естонія			h				p				h				p				p					p
Фінляндія	p	h					p				h				p				h					h
Франція	p			z					p					d					z					z
Греція	z			z				z				z				z			z		z			p
Ірландія	z		p						z					p					z					p
Італія	p		h		h		h						h					h		z				
Латвія				h		h				h				h				h				p	p	
Литва			d					d				p				h				h				h
Люксембург	p					p					p					p					p			
Мальта	z		z					z		z					z					z				
Нідерланди	z					h				p				h	p			h				h		h
Австрія	p				p	p					p			z				z		p				
Польща		h		p					z				p				p		z					z
Португалія	p	z					z				z			z			z				z			z
Румунія	d		p					h				p				p				p				?
Швеція	p	p			p					p				p				p				p		
Словаччина					p					p				h				p				p		d
Словенія			h					h				p				p				p				p
Іспанія	z			z				z				z				z				z				z
Чехія								p		z				p				z				p		
Угорщина	p				d					z				z				z				d		
Велика Британія	z		z						z				z				z					z		
Кіпр	p	p						p					z					p						z

Пояснення типів: d – ПС з предомінантною партією; z – ПС з домінуванням двох партій; p – плюралістична ПС; h – сильно фрагментована ПС. Потенційна зміна типу в Румунії з огляду на вибори у грудні 2012р. не врахована через здачу рукопису до друку восени 2012р.

Жирним шрифтом виділені типи ПС, які базуються на результатах попередніх виборів 1990р. у країнах Західної Європи (без виборів у 1990-ті роки).

Джерело: підрахунки автора статті.

¹⁵ За всі два десятиліття лише дві інші партії брали участь у парламентських виборах (*AD* та *AN*), які, втім, не набирали більше 1,7% голосів.

Мальта відзначається високим ступенем вірності виборців своїм партіям, відносно високим ступенем поляризації, тобто чіткими відмінностями програм обох найбільших партій (наприклад, у царині приватизації, податків, проблематики ЄС), відцентрованою конкуренцією, яка з цього випливає, та невеликою різницею потенціалів обох партій на електоральному рівні. Досі жодна з цих двох найбільших партій не змогла виграти вибори більше, ніж тричі поспіль, а отже на Мальті немає структурної асиметрії.

В обох південноєвропейських системах з домінуванням двох партій – Португалії та Іспанії – також немає тривалої структурної асиметрії на користь однієї з обох домінуючих партій. До виборів 2008р. та 2009р. відповідно, обидві системи відзначалися різними тенденціями в домінуванні обох великих партій. В Португалії сукупна частка мандатів соціалістів (*PS*) та ліберальних консерваторів (*PSD*) скоротилася з 90% до 77%; в Іспанії з початку нового століття соціал-демократична *PSOE* та консервативна *PP* мали набагато більшу перевагу в партійній системі, ніж до того, і завоювали у 2008р. понад 92% мандатів. В обох країнах, які – поряд з Грецією та Ірландією – найбільше потерпіли від боргової кризи в Європі, внаслідок опору непопулярним заходам уряду з економії бюджету (*PS* в Португалії та *PSOE* в Іспанії) у 2011р. довелося провести дострокові вибори, які призвели до зміни урядів. Проте, в той час, як у Португалії втрати *PS* були з надлишком компенсовані успіхом *PSD*, і спільна частка мандатів обох великих партій завдяки цьому дещо зросла – з 77% до 79%, в Іспанії катастрофічний результат *PSOE*, яка втратила третину мандатів і отримала найгірший результат з 1975р., не був повною мірою компенсований успіхом *PP*, яка отримала абсолютну більшість місць, внаслідок чого домінування обох великих партій скоротилося з 92% до 85%. Таким чином, у обох країнах вибори 2011р. призвели до зміни колишньої тенденції.

Легку тенденцію до зменшення домінування двох великих партій можна спостерігати також і у Великій Британії, в якій сукупна частка мандатів Лейбористської та Консервативної партій скоротилася з 93% (1992р.) до 87% (2010р.). Втім, мажоритарна виборча система Великої Британії зумовлює те, що сильне “схуднення” партійної дуополії на електоральному рівні¹⁶ досить слабо відбивається на частках мандатів. Проте, набагато вагомішим є той факт, що на виборах до Палати громад 2010р. жодній з обох великих партій – вперше з 1974р. – не вдалося вибороти абсолютну більшість, і вперше після Другої світової війни довелося створювати коаліційний уряд (з консерваторів і ліберальних демократів)¹⁷.

Партійні системи, які протягом всього періоду дослідження завжди залишалися плюралістичними, можна знайти в Люксембурзі та Швеції. У Люксембурзі така ситуація зберігається з кінця 1960-х років. Досі християнським демократам (*CSV*) завжди вдавалося виборювати відносно більшість мандатів; за ними слідували соціал-демократи (*LSAP*), ліберали (*DP*), а з 1990-х років також і зелені. У Швеції у повену епоху відносно більшість мандатів отримувала Соціал-демократична партія (а на виборах 1968р. – навіть абсолютну більшість). Тут нічого не змінилось

і за останні два десятиліття. Другою за кількістю мандатів з 1990р. по 2012р. завжди була консервативна *Moderata Samlingspartiet*, яка на виборах 2010р. впригуд наблизилася до соціал-демократів. Утім, лише у 1994р. обом партіям вдалося вибороти парламентську більшість у дві третини голосів, хоча сама *Moderata Samlingspartiet* була занадто слабкою, щоб вивести партійну систему в розряд системи з домінуванням двох партій. Додатково у парламенті завжди були представлені п’ять, а у 2010р. – шість інших партій.

Єдиною сильно фрагментованою системою серед стабільних партійних систем є партійна система Бельгії. Сильна фрагментація пов’язана з регіоналізацією бельгійської держави, яка складається з регіонів Фландрія та Валлонія, а також району Великий Брюссель, що і призвело у 1970-х роках до регіоналізації бельгійського партійного ландшафту. Оскільки виборча система не спричиняє значного ефекту концентрації політичних сил, висока електоральна фрагментація знаходить своє продовження у подрібненому парламентському партійному ландшафті. Таким чином, у період дослідження у бельгійському парламенті були регулярно представлені від 10 до 13 партій. Це не залишилося без наслідків під час формування уряду Бельгії: хоча майже всі партії можуть утворювати між собою коаліції, але в 1970-ті та 1980-ті роки коаліції з кількох партій часто виявлялися нестабільними. Починаючи з 1990-х років, такого більше не спостерігалось, проте після виборів 2007р. вчергове сталися жорсткі зіткнення партій спочатку навколо формування уряду, а потім вже всередині уряду, які, зрештою, призвели до дострокових виборів 2010р., після яких суперечки навколо формування коаліції продовжилися з тією ж інтенсивністю. Тому останніми роками у багатьох спостерігачів виникли серйозні тривоги щодо остаточного розпаду королівства.

Партійні системи з помірною трансформацією

До партійних систем, які протягом періоду дослідження здійснили помірну трансформацію шляхом переходу до відповідно суміжного типу системи, або ж визначалися чергуванням типу належності, належить третина європейських партійних систем.

Починаючи з перших виборів до Бундестагу в 1949р. і перших вільних парламентських виборів після закінчення військової диктатури в 1974р., і до останніх виборів під час цього дослідження, Німеччина і Греція відповідно належали до партійних систем з домінуванням двох партій. На виборах 2009р. в Німеччині ХДС і СДПН отримали лише 62% місць у парламенті, соціал-демократи – 23,5%, а третя за кількістю голосів партія Вільних демократів завоювала 15%¹⁸. Таким чином, трохи не вистачило, щоб досягти критеріїв для віднесення до систем з домінуванням двох партій.

У Греції процеси відбувалися більш драматично. Там обидві великі партії, соціал-демократична *PASOK* та консервативна *ND*, в період з 1977р. по 2004р. загалом отримували від 88% до 94% мандатів, а на виборах 2007р. та 2009р. – лише 88% та 84%, відповідно. Якщо не брати до уваги короткий проміжний етап, коли у 1989-1990рр. відбулося троє виборів поспіль, обидві партії, змінюючи одна одну, одноосібно правили у

¹⁶ У 1992р. обидві партії досягли сукупної частки голосів у 76%, а у 2010р. – лише 65%.

¹⁷ У 1974р. проблему було вирішено завдяки достроковим виборам у цьому ж році.

¹⁸ Див. главу “Партійна система Федеративної Республіки Німеччина” О.Нідермайера у виданні *Handbuch Partienforschung*, ..., с.739-764.

Греції, починаючи з 1974р.¹⁹ Проте, навесні 2010р., з подачею урядом *PASOK* заяви на отримання допомоги від ЄС для відвернення дефолту та запровадженням на вимогу Єврозони та МВФ заходів економії та структурних реформ, які призвели до соціальних протестів, почалися процеси, які зумовили формування у листопаді 2011р. перехідного уряду за участі *ND* та проведення дострокових виборів 7 травня 2012р. Ці вибори ознаменували поворотний момент у політичній історії країни. *PASOK* була жорстоко покарана: її частка мандатів обвалилася з 54% до близько 14%, в той час як *ND* дещо покращила свій результат з 30% до 36%; таким чином, обидві великі партії отримали разом близько 50% мандатів. Одночасно крайня ліва *SYRIZA* змогла збільшити своє представництво в чотири рази, а до парламенту потрапили нові партії, що перетворило партійну систему Греції в плюралістичну систему з відносно сильною фрагментацією. Оскільки переговори про формування уряду провалилися, через шість місяців відбулися нові парламентські вибори, на яких *ND*, а також її опонент в особі партії *SYRIZA* змогли ще раз збільшити частку своїх мандатів, а інші п'ять партій зазнали втрат, внаслідок чого фрагментація знову зменшилася, але система й надалі залишилася плюралістичною.

Наприкінці періоду дослідження зміни типу знала також і партійна система Данії. До 2007р. вона належала до плюралістичних систем; у парламенті було представлено від 7 до 10 партій. Проте, вже вибори 2001р., на яких данська *Socialdemokratiet* втратила відносно більшість місць на користь праволіберальної *Venstre*, позначили закінчення епохи, яка тривала понад 80 років. Наступні двое виборів – 2001р. та дострокові вибори 2007р. – також виграла *Venstre*, причому у 2007р. фрагментація партійної системи зросла настільки, що Данія перейшла до типу сильно фрагментованих партійних систем. Це підтвердили і вибори 2011р., після яких фрагментація ще більше зросла.

Зворотнім шляхом від сильно фрагментованої до плюралістичної партійної системи пішли Латвія і Словенія. Спочатку Латвія мала сильно фрагментовану систему, хоча в цій країні існує 5% бар'єр. Проте, внаслідок створення під час виборів 2010р. двох виборчих блоків – Єдність (*V*) та Центр гармонії (*SC*) – Латвія здійснила перехід до плюралістичної системи, яка була підтверджена на виборах 2011р.²⁰

Під час перших двох скликань партійна система Словенії була дуже фрагментованою, проте, починаючи з 2000р., вона перетворилася на плюралістичну систему, хоча в парламенті все ще представлено 8-9 партій. Здавалося, що вибори 2008р. ознаменують початок переходу до домінування двох партій – консервативної Словенської демократичної партії (*SDS*) і соціал-демократів (*SD*). Проте, дострокові вибори 2011р., проведені внаслідок успішного вотуму недовіри коаліційному уряду під керівництвом *SD*, несподівано виграла заснована лише у рік виборів партія *LZJ-PS* мера Любляни, отримавши 31% мандатів і дещо випередивши *SDS* (29%), в той час як *SD* скотилася до 11%, завдяки чому плюралістична система збереглася.

Решта шість партійних систем у період дослідження визначалися чергуванням належності до типів. До 1980-х років Австрія належала до систем з домінуванням двох партій. Міжпартійна конкуренція визначалася дуополією двох великих партій *ÖVP* та *SPÖ* з додатком *FPÖ* як невеликої “флюгерної” партії. Проте, в 1986р. головою *FPÖ* став Й.Гайдер і за короткий час перетворив її у право-популістську протестну партію. З цього почався етап плюралістичного типу системи з безпрецедентним підйомом *FPÖ* аж до виборів до Національної Ради 1999р., на яких *FPÖ* наздогнала *ÖVP* за кількістю мандатів. Проте, на дострокових виборах 2002р. *FPÖ* зазнала величезних втрат – насамперед, внаслідок ескалації конфліктів навколо програмних засад і кадрової політики, а Австрія повернулася до домінування двох партій. У 2005р. внутрішні чвари в *FPÖ* призвели до відокремлення групи навколо Й.Гайдера під назвою *BZÖ*, яка вже у 2006р. взяла участь у виборах до Національної Ради. І лише на виборах 2008р. *FPÖ* та *BZÖ* змогли настільки збільшити частку своїх мандатів, що Австрія знову перейшла в розряд плюралістичних партійних систем.

З 1950-х років партійна система Ірландії визначалася домінуванням двох партій – *Fianna Fáil* та *Fine Gael*, які з кінця 1960-х років постійно отримували понад 85% мандатів. При цьому постійно існувала чітка структурна асиметрія на користь *Fianna Fáil*, яка вважала себе втіленням самої Ірландії. Втім, з середини 1980-х років намітилася певна трансформація системи, яка виявлялась у дедалі більшій кількості представлених у парламенті партій та сильнішій фрагментації. Зокрема, у 1992р. та 2002р. Лейбористській партії вдалося настільки скоротити розрив з *Fine Gael*, що зникла одна з трьох умов домінування двох партій – великий розрив з партією, яка посідає третє місце, завдяки чому відбулася плюралізація системи. На виборах 2007р. завдяки суттєвому посиленню *Fine Gael* відновилася домінування обох великих партій, а *Fianna Fáil* і надалі залишилася найсильнішою партією. Проте, ситуація змінилася після дострокових виборів 2011р., проведених з огляду на банківську та фінансову кризу в Ірландії та вимогу ЄС, МВФ і ЄЦБ щодо запровадження курсу економії. *Fianna Fáil* зазнала небаченого краху: частка мандатів партії скоротилася з 47% до 12%, а партійна система знову повернулася до плюралістичного типу.

По сьогоднішній день партійна система Кіпру залишається незмінною. Причина криється в історично

¹⁹ Насамперед, завдяки також і тій обставині, що у Греції діє “посилене пропорційне виборче законодавство”, відповідно до якого партія з найбільшою кількістю голосів отримує 40 додаткових місць у парламенті.

²⁰ На виборах 2010р. *V* стала найсильнішою партією, а у 2011р. – *SC*.

обумовленому та пов'язаному з колоніальним пануванням Великої Британії протиріччям між трьома крупними партіями: консервативною (*DISY*), яка декларує відданість церкві та позитивно ставиться до приєднання до Греції; правими (*DIKO*) та комуністичним робітничим рухом (*AKEL*). З початку 1990-х років *DIKO* була структурно слабшою за дві інші партії, а 2001р. та 2011р. ця слабкість призвела до двопартійного домінування.

Єдиною партійною системою у Центральній і Східній Європі з тим же чергуванням належності до типу є чеська. Там міжпартійна конкуренція від самого початку визначалася двома крупними партіями-суперницями – соціал-демократичною (*CSSD*) та Демократичною громадянською партією (*ODS*), а у 1998р. та 2006р. обидві партії настільки зміцнилися, а відрив від третьої за величиною партії став надто великим, що партійна система перейшла від плюралізму до двопартійного домінування. Проте, на виборах 2010р. насамперед *ODS*, але також і *CSSD* зазнали суттєвих втрат, а новоутворена консервативна *TOP 09* досить близько підійшла до *ODS*, через що наразі партійна система демонструє найвищий ступінь фрагментації за всю свою історію.

Останні дві партійні системи – Естонії та Фінляндії – за період дослідження характеризувалися чергуванням типу між плюралістичним і сильно фрагментованим. Щоправда, Естонія лише на початку перебувала на цій межі: там на перших трьох виборах був два рази перейдений поріг ефективної кількості у п'ять партій, встановлений задля розмежування сильно фрагментованої і плюралістичної системи. Проте, починаючи з 2003р., встановилася плюралістична система, яка з кожними виборами дедалі більше консолидується: кількість представлених у парламенті партій скоротилася з шести (2003р.) до чотирьох (2011р.), а фрагментація парламенту знизилася з 4,7 (2003р.) до 3,8 (2011р.).

До виборів 2007р. Фінляндія характеризувалася від виборів до виборів чергуванням типу. Проте, після виборів 2011р. система залишилася сильно фрагментованою, як і у 2007р., що насамперед, пов'язано зі значним зміцненням правопопулістської *PS* (її називають "Справжні фіни", або "Питомі фіни"). Фінський приклад демонструє, що відносно сильна фрагментація парламенту не обов'язково (як у Бельгії) призводить до ускладнення формування уряду та нестабільної урядової коаліції: фінські уряди, сформовані з 3-5 партій, зазвичай працюють до закінчення повноважень парламенту.

Партійні системи з радикальною трансформацією

До партійних систем, які завдяки кільком масштабним змінам типу в період дослідження зазнали радикальної трансформації конкурентної структури, належать три західноєвропейські – у Франції, Італії та Нідерландах та більше половини систем у країнах Центральної і Східної Європи.

У 1988р. політична система Франції була плюралістичною і складалася з безперечно найсильнішої партії соціалістів (*PS*, 45% мандатів), за якою слідували дві однакові за представництвом партії *UDF* (центристи) та *RPR* (неоголісти). Але на виборах 1993р. соціалісти зазнали нищівної поразки, що призвело до двопартійного домінування суттєво зміцнених *UDF* і *RPR*. На наступних виборах у 1997р. колишнє співвідношення сил відновилося, тобто система повернулася до плюралізму. На виборах 2002р. прихильники знов обраного Президента Ж.Ширака, які представляли *RPR*, частину *UDF* та *DL* (ліберали), об'єдналися у Союзі за президентську більшість (*UMP*), який набрав майже 62% місць у парламенті і став домінуючою партією, в той час як соціалісти з 24% мандатів опинилися на другому місці. Втім, етап домінування зберігався недовго. Вже на наступних виборах 2007р. партія новообраного Президента Н.Саркозі, яка, зберігши назву *UMP*, перейменувалася на "Союз за народний рух" (*Union pour un mouvement Populaire*), змогла знову набрати абсолютну більшість мандатів (54%), Проте, *PS* покращила свій результат до 32%, а жодна з інших партій не набрала більше 4%. Таким чином, утворилася система з домінуванням двох партій. На хвилі обрання соціаліста Ф.Олланда Президентом незадовго до виборів до Національних Зборів 2012р., соціалісти змогли знову перемогти на парламентських виборах. *UMP* залишилася другою домінуючою партією.

До початку 1990-х років в Італії партійна система "першої республіки" хоча і характеризувалася великою кількістю представлених у парламенті партій, проте її визначали насамперед дві партії – християнські демократи (*DC*) та комуністи (*PCI*). У 1970-х і в I половині 1980-х років їх вага забезпечувала двопартійне домінування, причому з 1946р. *DC* завжди була сильнішою партією, хоча ніколи не завойовувала абсолютної більшості. Втім, головна характеристика міжпартійної конкуренції за весь період полягала в тому, що з огляду на сприйняття *PCI* як антисистемної партії і, відповідно, її ізоляції, механізм чергування при владі не працював: *DC* з різними партнерами по коаліції завжди формувала уряд. З цілої низки причин – зовнішнього шоку від краху комуністичних систем у Східній Європі та його наслідків для *PCI*, неефективності політики уряду, яка коренилася в партійній системі, ерозії субкультур і скандалів навколо незаконних практик партійного фінансування, відомих під назвою "*Tangentopoli*" – на зламі 1980-х і 1990-х років італійська партійна система зазнала безпрецедентної трансформації структури гравців у формі розпуску, розколу, об'єднання та новоутворення партій, яка призвела до зміни типу від двопартійного домінування, через проміжний етап плюралізму, до сильно фрагментованої партійної системи. Попри те, що після 1994р. за нової партійної системи спостерігалася постійне зменшення фрагментації парламенту, сподівання на сильний концентраційний ефект, який пов'язували з реформою виборчого

законодавства початку 1990-х років, до виборів 2006р. не справилися. Проте, у 2007р. в партійному ландшафті Італії почали відбуватися помітні зміни: після початкових труднощів, об'єднання лівих демократів (*DS*) та ліберальних демократів (*Margherita*) у демократичну партію (*DP, Partito Democratico*), за яке виступав Прем'єр-міністр Р.Проді, почало втілюватися в життя. Слідом за тим колишній Прем'єр С.Берлусконі домігся заснування з боку опозиції нової "збірної" партії зі своєї *Forza Italia, Alleanza Nazionale* під проводом Дж.Фіні та деяких дрібних партій під назвою *Popolo della Libertà* (Народ свободи). У 2008р. *PdL* завоювала 44% мандатів і стала найпотужнішою партією²¹, в той час як *DP* отримала 34%, а всі інші партії залишилися за межею 10%, завдяки чому партійна система Італії наразі належить до систем з домінуванням двох партій²².

Упродовж цього дослідження партійна система Нідерландів – подібно до італійської – також зазнала декілька масштабних змін типу, щоправда, у зворотному напрямку. Якщо на початку 1990-х років мало місце домінування двох партій – християнських демократів (*CDA*) і соціал-демократів (*PvdA*), то у 1994р., завдяки зміцненню правих лібералів (*VVD*) та Демократів 66, партійна система трансформувалась у сильно фрагментовану систему. Після цього і до 2006р. на кожних виборах система характеризувалась зміною типів між сильно фрагментованою і плюралістичною, причому сильніша фрагментація спричинялась іншою, четвертою партією, поряд з *CDA, PvdA* та *VVD*²³. Проте, на виборах 2010р. та 2012р. зміни типів більше не відбувалося, і з 2006р. Нідерланди належать до сильно фрагментованих партійних систем з 10-11 партіями в парламенті.

Як виявив типологічний аналіз, у партійних системах Центральної і Східної Європи панує загалом суттєво більша структурна нестабільність, аніж у країнах Західної Європи. Втім, не виправдалися численні побоювання, які висловлювалися стосовно сукупності цих систем, які *Veen* (2005: 25) узагальнив наступним чином: "Після повалення комуністичних однопартійних диктатур, з огляду на вільний розвиток партійного життя в нових умовах, існувало два головних побоювання: 1. Може ... статися вибух партійної системи з численними новоутвореннями та сильною роздрібненістю [партійного ландшафту]", та "2. Може статися так, що після короткого триумфу молодих партій та громадянських рухів знову повернеться домінування старих партійних еліт (завдяки їх більшій професійності) у нових посткомуністичних шатах та під новими назвами, якщо і не як гегемонів, але все ж як преобладаючих партій у партійній системі".

Перше побоювання стосовно сильної фрагментації не справилось. Навіть три балтійські країни, в яких після демократизації прогнозували "відродження мультипартійності" (*Dellenbrant* 1994: 74), що мало свої корені в демократичній традиції короткого періоду незалежності між двома світовими війнами, впродовж усього періоду дослідження належали до сильно фрагментованих партійних систем. З 2003р. Естонія, а з 2010р. – Латвія належать

до плюралістичних систем. Литва, як буде показано нижче, лише з 2004р. належить до систем з сильною фрагментацією.

Не справилось також і друге побоювання. Попри питання про те, наскільки старі партійні еліти колишніх комуністичних державних партій кадрово і змістовно домінували або й досі домінують у посткомуністичних партіях, які після реформування системи називають себе здебільшого соціалістичними або соціал-демократичними, у Центральній і Східній Європі немає жодної партійної системи, у якій протягом тривалого часу існувала б преобладаюча партія. Серед п'яти систем Центральної і Східної Європи, де короткий час було або залишається таке домінування – в Болгарії, Литві, Румунії, Словаччині та Угорщині – лише Угорщина на початку наслідувала приклад преобладаючості комуністичних партій – після короткого перехідного етапу сильних партій колишнього опозиційного руху. Партії, які вийшли з опозиційного руху проти комуністичного режиму – Угорський Демократичний Форум (*MDF*) та Союз Вільних Демократів (*SZ-DSZ*) на перших вільних виборах 1990р. отримали майже 43% і 24% мандатів, відповідно, в той час як посткомуністична *MSZP* мала вдовольнитися 8,5%, а дві інші партії (*FKgP* та *Fidesz*) отримали відповідно 11% і 6%. Таким чином, можна було говорити про виникнення плюралістичної партійної системи з тенденцією до двопартійного домінування. Проте, з огляду на стрімке падіння популярності уряду, *MSZP* на наступних виборах 1994р. змогла досягти сенсаційної перемоги, яка принесла їй 54% мандатів і зробила її преобладаючою партією, в той час як *MDF* зазнала краху, а *SZDSZ* досягла лише 18%. На наступних виборах система повернулася до двопартійного домінування, яке на цей раз визначалося суперництвом між *MSZP* і консервативним *Fidesz* (Громадянський Союз), який у 1998р. став найсильнішою партією, але у 2002р. та 2006р. мав вдовольнитися другим місцем. На виборах 2010р. соціалісти – через свою реформістську політику скорочення персоналу, державних видатків та інших обмежувальних заходів, а також через нестримну корупцію – були жорстко покарані виборцями, а *Fidesz* з 68% мандатів став преобладаючою партією.

На відміну від цього, в Болгарії вже на перших виборах 1990р. посткомуністична Болгарська Соціалістична Партія (БСП) з майже 53% змогла завоювати абсолютну більшість місць; опозиційний блок Союз Демократичних Сил (СДС) отримав 36%. Через рік, під час других виборів, він зміг дещо випередити виборчий блок під керівництвом БСП, але вже на виборах 1994р. знову поступився посткомуністичному блоку; у 1997р. у формі широкого блоку під назвою "Об'єднані Демократичні Сили" (ОДС) СДС став преобладаючою партією. У 2001р. до Болгарії повернувся колишній монарх С.Саксен-Кобург-Готський, заснував партію Національний Рух Симеон II (НДСВ) і на виборах того ж року відразу набрав 50% мандатів, потіснивши ОДС (21%) на друге місце, завдяки чому з невеликим відривом була

²¹ Спочатку як виборчий блок; заснування партії відбулося наприкінці березня 2009р.

²² В середині 2010р., після гучних суперечок між Берлусконі та Фіні, його прихильники відкололися від нього та заснували власну партію під назвою *Futuro e Libertà per l'Italia*. Сам Берлусконі пішов у відставку з посади Прем'єр-міністра в листопаді 2011р.

²³ У 1994р. це була ліберальна *D66*, у 2002р. – правопопулістська *LPF*, у 2006р. – соціалістична *SP*, а у 2010р. – антиісламська *PVV*.

подолана межа плюралістичної системи. На виборах 2005р. партійна система Болгарії презентувала себе як цілком плюралістична, що налічує три великі партії (БСП, НДСВ і Партія Турецької Меншини ДПС), хоча на виборах 2009р. 48% мандатів отримала новостворена ГЕРБ (Громадяни за Європейський Розвиток Болгарії), яка має шанси у плюралістичній системі стати модальною партією.

У Румунії, де в 1989р. *насилницька* трансформація політичної системи відбулася не завдяки масовому народному руху, а у формі внутрішньопартійної зміни комуністичної еліти, посткомуністичний Фронт Національного Порятунку (*FSN*) під керівництвом колишнього секретаря ЦК І.Ілієску, який систематично чинив перешкоди новим демократичним партіям, у травні 1990р. на виборах до Конституційних Зборів зміг вибороти дві третини місць, ставши таким чином преобладаючою партією. Втім, вже на наступних виборах 1992р., завдяки цілій низці партійних розколів та створенню нових угруповань, виникла плюралістична система, яка в 1996р. навіть перетворилася на сильно фрагментовану систему. Після процесу концентрації, який відбувся завдяки відновленню впливу посткомуністів та їх антиподу – правонаціоналістичної *PRM* (Партії Велика Румунія), з 2000р. Румунія знову перейшла до плюралістичної системи²⁴, до якої належать соціал-демократи (*PDS*) як найбільша партія, що постала з *FSN* шляхом кількох організаційних та ідеологічних етапів трансформації, і з 2004р. утворює виборчий альянс з невеликою Консервативною Партією (*PC*). Проте, у 2008р. з невеликою різницею вона прогнала вибори правоцентристському блоку *PD-L*. Проте, восени 2012р. ще не було ясно, які наслідки для партійної системи під час виборів у грудні 2012р. матиме державна криза у Румунії, яка тривала весь 2012р. і визначалася боротьбою за владу між урядом і президентом.

У Литві вже на виборах 1992р. посткомуністи (*LDDP*) змогли завоювати абсолютну більшість у парламенті, а опозиційний блок *Sajudis* отримав лише 21 місце, внаслідок чого утворилася система з однією преобладаючою партією. Проте, на наступних виборах 1996р. роль преобладаючої партії перейшла до Союзу Вітчизни (*TS*), який постав із *Sajudis*. Таким чином, відбулася радикальна трансформація, яка, проте, не призвела до зміни типу партійної системи. На третій виборів 2002р. відбулося ще одне масивне

перетікання електорату, яке – попри виборчий блок з чотирьох партій під проводом колишнього Президента А.Бразаускаса – призвело до плюралістичної партійної системи. У 2004р. на наступних виборах відбулася сильна фрагментація системи – серед іншого, завдяки створенню нової Партії праці (*DP*) мільйонера російського походження В.Успаскіс; з того часу Литва належить до сильно фрагментованих партійних систем, хоча на наступних двох виборах фрагментація послідовно зменшувалася²⁵.

У 1990-х роках Словаччину можна було віднести до плюралістичних систем. На перших виборах 1994р. Рух за демократичну Словаччину (*HZDS*), який вийшов зі словацького опозиційного руху, набрав переконливу більшість і став найсильнішою партією, а її голова В.Мечіяр посів посаду Прем'єра. Зміна виборчого законодавства незадовго до виборів 1998р., а також намагання роздрібненого опозиційного ландшафту змінити авторитарний уряд В.Мечіяра призвели до процесу концентрації, і новостворена Словацька демократична коаліція (*SDK*) посіла друге місце відразу після *HZDS*. Наступна каденція була позначена потужним процесом дезінтеграції майже в усіх партіях, який закінчився після виборів 2002р. утворенням сильно фрагментованої системи, яка у 2006р. знову повернулася до плюралістичної структури конкуренції. Вона залишилася і після виборів 2010р., причому соціал-демократи (*SMER-SD*) змогли значно збільшити свій відрив від інших партій, який існував з 2006р. На дострокових виборах 2012р. *SMER-SD* змогла вибороти абсолютну більшість мандатів, а жодна з партій-конкурентів не набрала більше 11%, що зробило *SMER-SD* преобладаючою партією.

Із шести партійних систем Центральної і Східної Європи, які в період дослідження зазнали радикальної трансформації конкурентної структури, лише Польща не пережила етапу преобладаючої партії. Під час перших виборів 1991р., які відбувалися за пропорційною системою без обмежувального бар'єра, до парламенту потрапили 29 партій, а найбільшу фракцію утворювала одна з партій, що вийшла з опозиційного руху – Демократичний союз (*UD*), набравши менше 14% мандатів, завдяки чому за період проведення дослідження партійна система мала найбільшу парламентську фрагментацію серед усіх 27 партійних систем. Перед виборами 1993р. виборча система була змінена таким чином, щоб зменшити її фрагментацію, що врешті вдалося і посприяло переформатуванню партійної системи на плюралістичну. На виборах 1997р., завдяки значному успіху новоствореного конгломерату партій *AWS* та хорошим результатам посткомуністичного Блоку Демократичних лівих (*SLD*), партійній системі вдалося досягти статусу двопартійного домінування, який, проте, був знову втрачений на наступних виборах 2001р. через розпад *AWS* та високий результат новоствореної Громадянської платформи (*PO*). На наступних виборах 2005р. плюралістична система збереглася. Позачергові вибори, призначені на 2007р. внаслідок урядової кризи, знову призвели до двопартійного домінування: *PO* як сильнішої та консервативної *PiS* (Право і справедливість) як другої за величиною партії, а вибори 2011р. підтвердили цю конфігурацію.

²⁴ Фрагментація підтримується також завдяки тому, що партії 18 визнаних національних меншин можуть відповідно висувати по одному єдиному кандидату, який у будь-якому випадку потрапляє до Палати депутатів.

²⁵ На виборах 2012р. три найбільші партії отримали 71,4% мандатів, але до парламенту потрапили інші п'ять партій і три незалежні кандидати.

Поляризація європейських партійних систем: конфліктні лінії, які визначають міжпартійну конкуренцію

Як зазначалося, партійні системи можна описувати не тільки на підставі структурних, але й змістовних властивостей. При цьому, починаючи щонайпізніше з робіт Сарторіса (*Arbeiten Sartoris* (1976)), в центрі дискусії знаходиться поляризація – властивість, яка стосується ідеологічно-програмних відмінностей між партіями. Операціоналізація цієї властивості вимагає спочатку відповісти на питання про те, що є засадничими, змістовними лініями конфлікту в міжпартійній конкуренції²⁶. Дослідники партій дискутують на цю тему вже кілька десятиліть²⁷. Відправними точками в цих дискусіях є, з одного боку, просторова модель міжпартійної конкуренції в рамках економічної теорії демократії Даунса (*Downs* (1957)), а з іншого – теорія суспільних конфліктних ліній (*cleavages*) Ліпсета і Роккана (*Lipset und Rokkan* (1967)) та їх політизація партіями²⁸. При цьому спірним є не лише те, наскільки і чи взагалі традиційні суспільні лінії конфліктів і надалі визначають структуру конфліктів у партійних системах, і чи/або до них додалися нові суспільні лінії конфліктів. Питання полягає в тому, чи взагалі міжпартійна конкуренція базується – особливо в партійних системах Центральної і Східної Європи – на *cleavage*, тобто визначається партійно-політичними лініями конфліктів, які ґрунтуються на суспільних лініях поділу²⁹.

Утім, на сьогодні існує достатньо емпіричних доказів, що зазвичай виходити треба з конкуренції, яка базується на *cleavage*. Якщо на основі фахової літератури спробувати розробити таблицю можливих партійно-політичних конфліктних ліній, то конфлікти можна ідентифікувати у трьох сферах – соціоекономічній, соціокультурній та політико-конституційній. В соціоекономічній сфері суперечки точаться довкола ролі держави в економіці, в соціокультурній – довкола організації людського співіснування, а в політико-конституційній – довкола форми політичного устрою. Ці засадничі виміри конфліктів у міжпартійній конкуренції артикулюються залежно від моменту та контексту у формі різних конкретних ліній конфлікту, які сьогодні в більшості випадків мають вигляд ціннісних конфліктів з різним ступенем укоріненості в соціальній структурі. У таблиці “Потенційні лінії конфліктів у міжпартійній конкуренції” зображений узагальнений огляд можливої конфліктної структури європейських партійних систем.

Після генези західноєвропейських партійних систем у XIX ст. в наступний період “найбільший політичний вплив отримали конфлікти між церквою і державою, а також між капіталом і працею” (*Eith* 2001: 325). Сьогодні в західноєвропейських партійних системах традиційний класовий конфлікт являє собою ціннісний конфлікт навколо ролі держави в розподілі товарів і послуг, тобто конфлікт реалізується як

Потенційні лінії конфліктів у міжпартійній конкуренції

Соціоекономічний вимір: Конфлікти навколо ролі держави в економіці	Соціокультурний вимір: Конфлікти навколо організації людського співіснування	Політико-конституційний вимір: Конфлікти навколо форми політичного устрою
Конфлікт у соціальній державі (соціальна справедливість – справедливість ринку), конфлікт навколо ролі держави у розподілі товарів і послуг	Конфлікт “церква – держава” (конфлікт між католицькою церквою і державою)	Системний конфлікт (конфлікт між демократичними і недемократичними ціннісними орієнтаціями)
Конфлікт власності (державна власність – приватна власність), конфлікт навколо ролі держави у виробництві товарів і послуг	Релігійний конфлікт (Конфлікт між релігійною і секулярною ціннісною орієнтацією)	
Конфлікт “місто – село” (конфлікт між вторинним / третинним і первинним секторами)	Конфлікт “лібертаризм – авторитаризм” (конфлікт між лібертаристськими і авторитарними ціннісними орієнтаціями)	
Конфлікт “економіка – екологія” (конфлікт навколо спрямування політики на економічні або екологічні потреби)		
Традиційний конфлікт “центр – периферія” (конфлікт між більшістю та етнічними, мовними, конфесійними або іншими культурними меншинами в національній державі)		
Конфлікт навколо європейської інтеграції як сучасний конфлікт “центр – периферія” (конфлікт між національною державою і Європейським Союзом)		

²⁶ На другому етапі необхідно розмістити на цих лініях конфлікту окремі партії, і зрештою, необхідно встановити, наскільки гомогенною чи гетерогенною є вся партійна система стосовно цих ліній конфліктів.

²⁷ Стосовно цієї дискусії див. главу “Аналіз партійних систем” О.Нідермайера, ..., с.83-117.

²⁸ У рамках традиції цього підходу партійно-політичні лінії конфліктів можна визначити як “глибокі, стабільні впродовж тривалого часу, конфліктно-генні лінії поділу в партійній системі, які базуються на партійно-політичному представництві інтересів різних груп населення, які визначаються їх соціально-структурним позиціонуванням і випливаючими звідси матеріальними інтересами і ціннісними уявленнями, або переважно різними ціннісними уявленнями” (*Niedermayer*, 2009 : 37).

²⁹ Альтернативи: (1) тематична конкуренція, за якої партії від виборів до виборів обирають відповідні контраверсійні за своїми цільовими вимірами змісти (теми для позиціонування) залежно від того, яка тема наразі обіцяє їм найбільше голосів виборців, або намагаються в тій чи іншій формі звернутися до обох сторін, або ж спрямувати змагання лише на валентні теми, де суперечка обертається навколо різних засобів для досягнення неконтраверсійних цілей, та (2) персональна конкуренція, яка орієнтується на “персоналістські, демагогічні та популістські гасла” (*Whitefield* 2002: 185).

конфлікт соціальної держави в межах полюсів “соціально справедливості” – “свобода ринку”. В рамках цього конфлікту обидві сторони апелюють до різних концепцій: фундаментальної цінності справедливості та фундаментальної цінності свободи та рівності. Відповідно до концепції справедливості ринку, результати розподілу ринку, які постають завдяки певним базовим правилам, є також і справедливими. Відповідно, держава – через забезпечення свободи ринку – має лише наглядати за дотриманням базових правил. Тут ми спостерігаємо звернення до свободи як фундаментальної цінності, а справедливість постає як справедливість результату. У рамках протилежної позиції матеріально нерівні результати ринку розглядаються як соціально несправедливі, наголос робиться на базовій цінності рівності, а соціально справедливості постає як солідарна справедливість розподілу, яка досягається шляхом втручання держави.

Спочатку в Центральній і Східній Європі в центрі уваги перебувала роль держави у виробництві товарів і послуг, тобто протиборство відбувалось у формі приватизаційного конфлікту “суспільна власність – приватна власність на засоби виробництва”. Після того, як у питанні “щодо того, чи проводити приватизацію, у багатьох країнах був досягнутий консенсус”, а продержавні партії “латентно переслідували мету приватизації” (Eckert 2004/2005: 35 і наст.), цей конфлікт дедалі більше перетворювався на конфлікт соціальної держави навколо питання пом’якшення соціальної ціни ринкової трансформації шляхом проведення політики державного втручання у процес розподілу.

За оцінками багатьох дослідників партійних систем, конфлікт соціальної держави домінує у структурі конфліктів західноєвропейських партійних систем, а з огляду на наслідки глобалізації і демографічних змін він, зокрема, останнім часом набув значної релевантності³⁰. Багато авторів вбачають у ньому також і “первинний поділ у посткомуністичному суспільстві” (Lewis 2001: 145)³¹, в той час як інші дослідники доходять висновку, що в партійних системах країн Центральної і Східної Європи однозначно домінують конфліктні лінії, які належать до соціокультурної сфери, а соціоекономічний вимір є здебільшого “вторинний, або підпорядкований” (Jungerstam-Mulders 2006b: 246; див. також Tavits 2005: 288), навіть якщо в деяких країнах у майбутньому він може відігравати більш суттєву роль. Експертні опитування виявили, що рацію має перше твердження: вони показали, що ще у 2003-2004рр. міжпартійна конкуренція у країнах Центральної і Східної Європи визначалася кількома конфліктними лініями, причому переважав конфлікт соціальної держави (див. Rohrschneider/Whitefield 2009).

Третя лінія конфлікту в цій сфері – між містом і селом – у своїй сучасній формі являє собою насамперед конфлікт між міськими (пост)індустріальними та сільськими аграрними інтересами. Втім, він стає політично релевантним лише через виправдання позицій конфліктуєчих партій посиленням на більш високі суспільні цінності. У більшості

західноєвропейських партійних систем ця конфліктна лінія наразі майже втратила свою релевантність³². На думку Екерта (Eckert 2004/2005: 31), вона “завдяки політиці урбанізації при соціалізмі втратила значення” також і у Центральній і Східній Європі, хоча в деяких країнах – насамперед, в Естонії і Словенії – становить поки що релевантну лінію конфлікту (див. Jungerstam-Mulders 2006b: 246 та Whitefield 2002: 188 і наст.).

У соціокультурній сфері традиційний конфлікт з католиками як соціально структурною групою по лінії “державо-церква” трансформувався в релігійний конфлікт між релігійними та секулярними системами цінностей, значення якого в більшості партійних систем Західної Європи в останні десятиліття постійно зменшувалося з огляду на процеси секуляризації (Dobbelaere/Jagodzinski 1995)³³, проте в деяких партійних системах Центральної і Східної Європи – наприклад, у Польщі та Литві – він ще відіграє цілком помітну роль (див., наприклад, Whitefield 2002: 188 і наст.).

Певні культурно-моральні ціннісні позиції, пов’язані з релігійними змістами, були також інтегровані в нову лінію конфлікту між лібертаріанськими та авторитарними системами цінностей, яка наприкінці 1970-х років у більшості західноєвропейських країн була підхоплена політичними елітами та впроваджена в партійно-політичну структуру конфліктів³⁴. Причину появи лібертаріанських та авторитарних систем цінностей вбачають у переході від класичного індустріального до глобалізованого постіндустріального суспільства, головна особливість якого полягає в одночасному зростанні шансів і ризиків, а також у процесах розмивання культурних кордонів, які – залежно від життєвого світу конкретної людини та ментального потенціалу – сприймаються та опрацьовуються індивідами по-різному, тобто або як збагачення, або як загроза. Опрацювання може відбуватися або у “формі “розкриття” у напрямку моральної і культурної еластичності”, або у формі “захисного “замкнення” за допомогою авторитарних схем” (Ruf/Schmidt 1998: 277). Це зумовлює утворення лібертаріанських ціннісних установок, таких як пріоритет самореалізації, толерантність до меншин, сприйняття мультикультурності та підтримка неконформістських стилів поведінки, або авторитарних цінностей, таких як підпорядкування авторитетам, нетерпимість до меншин, культурна ізоляція, ксенофобія і підтримка конформістських стилів поведінки.

Конфлікт по лінії “економіка – екологія” навколо спрямованості політики на економічні або екологічні потреби має як соціоекономічні, так і соціокультурні виміри, і по суті може бути пов’язаний з різними ціннісними установками. Тому питання про те, чи може цей конфлікт бути підведений у певній політичній системі під одну з інших конфліктних ліній, чи він становить самостійний конфлікт, є емпіричним. Більш сучасний аналіз позицій партій щодо конфлікту соціальної держави (розглядається як традиційний конфлікт лівих і правих) та конфлікту “екологія – економіка” на основі даних експертних опитувань у розвинених індустріальних країнах показав,

³⁰ Утім, як показують дослідження 2006р. Нідермайєра, Штьосса і Хааса (Niedermayer/Stöss/Haas) окремих країн, значення цього конфлікту сильно варіює залежно від конкретної партійної системи.

³¹ Див., наприклад, Eckert (2004/2005: 31 і наст.).

³² Виняток становить Фінляндія (див. Jahn/Kuitto/Oberst 2006: 139).

³³ Утім, у Нідерландах “все ще існує поділ на мирські і християнські партії” (Lucardie 2006: 139).

³⁴ Причому інтеграція здійснювалася насамперед завдяки утворенню двох нових партійних родин: зелених і етноцентричних партій, які, зазвичай, називають право-популістськими.

що хоча і існує “стійкий зв’язок між позиціями партій з обох вимірів”: “Однак, ліві партії досі продовжують відрізнятися у тому, як вони реагують на екологічний поділ” (Dalton 2009: 161).

До політично-конституційного поля відноситься системний конфлікт, що стосується політичного устрою і ділить партії на просистемні та антисистемні. У Західній Європі цей конфлікт постав у формі лінії розділення між демократичними та антидемократичними партіями, в Центральній і Східній Європі – як конфлікт по лінії “комунізм – антикомунізм”. Але оскільки в Західній Європі, з одного боку, “комуністичні та соціалістичні партії втратили значення, і до того ж відмовилися від опозиційного ставлення до системи або, принаймні, ослабили свою опозиційність” (Stöss/Haas/Niedermayer 2006: 30 і наст.), а з іншого боку, відверто ворожі до системи партії крайнього правого спектру “на виборах, за невеликими винятками, залишаються на маргінесі” (Stöss 2010: 196), у західноєвропейських партійних системах ця лінія конфлікту вже не є релевантною. У Центральній і Східній Європі було “очевидно, що першим виміром конфлікту... був конфлікт між комуністами та антикомуністами. Цей конфлікт визначав політику в перші роки існування демократичних режимів”. Тим часом, у більшості країн ця лінія конфлікту “стала загущуватися” (Jungerstam-Mulders 2006b: 245), а “екстремістські партії, які вимагають радикальної зміни системи, фактично не мають шансів залучити прихильників, за винятком маргінальної меншини” (Thieme 2007: 23)³⁵.

Традиційний конфлікт “центр – периферія” корениться первісно в соціокультурній сфері – але він поширюється і на інші сфери. Зазвичай, він існує між загальнонаціональними партіями та політичними представництвами етнічних, мовних, конфесійних чи інших культурних меншин, і в крайніх випадках може призвести до розколу всієї партійної системи на регіональні партії. Прикладом цьому в Західній Європі є Бельгія. У цій “розірваній країні” (Schmitz-Rainers 2007: 1) між фламандськомовною північчю і франкомовним півднем існують вражаючі лінії розмежування “за мовною, культурною, економічною, релігійною та світоглядною ознаками” (Hecking 2006: 48), які призвели до повної регіоналізації партійної системи. У Великій Британії інтенсифікація конфлікту між центром і периферією призвела до посилення регіональних партій, в Італії конфлікт загострюється Лігою Півночі, яка “коливається між воєнними федералізаціями і відокремленням Півночі (Padanien) (Zolnhöfer 2006: 289), а в Іспанії лінія конфлікту проявляється “насамперед в обох автономних регіонах – Країні Басків та Каталонії, чії партійні системи характеризуються конкуренцією між націоналістичними силами та загальнонаціональними партіями” (Haas 2006: 447). У XIX ст. у Фінляндії мовний конфлікт між фінномовними та шведськомовними фінами становив “першу “партієтворчу” конфліктну лінію” (Jahn/Kuitto/Oberst 2006: 137), яка, втім, на сьогодні, завдяки взірцевій політиці щодо меншин знайшла своє максимально можливе розв’язання. У більшості країн Центральної і Східної Європи існує етнічно обумовлена лінія конфлікту “центр-периферія”. Ще зовсім недавно цей конфлікт був головним у Латвії (див. Pabriks/Stokenberga 2006: 54),

в Естонії інтереси російської меншини представлені двома партіями, в Литві та Польщі відповідно польська та німецька меншини представлені власними партіями в парламенті, а у ст.62 Конституції Румунії зазначається, що організації національних меншин, які не набирають необхідних для проходження в парламент 5% голосів, мають право на одне місце в парламенті. У Словаччині партія угорців SMK з 1998р. по 2006р. була навіть представлена в уряді, а в Болгарії з 2005р. по 2009р. подібний статус мала партія турецькомовної меншини (ДПС).

Нову форму конфлікту “центр – периферія” становить конфлікт навколо європейської інтеграції, який завдяки кризі євро 2010р. набув значної релевантності в національній міжпартійній конкуренції багатьох європейських країн. Тут не йдеться про проблеми національних меншин у рамках національних держав, а про конфлікти, які виникають у зв’язку з інтегрованістю країн у ЄС. Втім, ця лінія конфлікту – залежно від подачі (див. Helbling/Hoeglinger/Wüest 2010) питань європейської інтеграції партіями в ході міжпартійної конкуренції, в більшості випадків вже інтегрована в існуючі соціоекономічні, соціокультурні або політико-інституційні лінії конфліктів³⁶. На першому місці соціоекономічного виміру стоять питання перерозподілу, соціокультурного виміру – конфлікт між національною ідентичністю і мультикультуралізмом, а політико-інституційного – передача суверенітету на наднаціональний рівень.

Висновки

Аналіз структурного розвитку партійних систем ЄС з 1990р. показав, що ситуація характеризується не однорідністю, а різноманітністю. Не можна говорити ні про якийсь єдиний тип, ні про конвергенцію впродовж часу. Тим не менш, ми маємо справу не з атомізованим ландшафтом партійних систем, який можна було б раціонально аналізувати лише з огляду на специфіку окремо взятої партійної системи. За своїми структурними властивостями партійні системи можна поділити на чотири типи, а їх переважна більшість належить до приблизно однакових за обсягом поміркованих типів: партійних систем з домінуванням двох партій, або до плюралістичних партійних систем. У період дослідження партійні системи Центральної і Східної Європи за своєю структурою були набагато більш нестабільними, ніж системи Західної Європи. Це обумовлюється, зокрема, тим, що період дослідження охоплював етап генези цих систем, у той час як у Західній Європі ми маємо справу з давно усталеними системами. Проте, і на другому десятилітті свого існування розвиток систем Центральної і Східної Європи показує, що, очевидно, процеси консолідації у більшості країн поки не завершилися.

Аналіз змістовної поляризації партійних систем виявив, що міжпартійна конкуренція визначається обмеженою кількістю соціоекономічних, соціокультурних і політико-конституційних ліній конфлікту, і що інструментарій аналізу ліній конфлікту, розроблений для Західної Європи, може бути застосований – можливо, після проходження початкового перехідного періоду – і для систем Центральної і Східної Європи. Таким чином, загалом партійні системи ЄС й надалі пропонуватимуть достатньо матеріалу для міжнародного порівняльного аналізу.

³⁵ Це не виключає загрози демократії у деяких країнах. Так, наприклад, на початку нового тисячоліття у Румунії правляча партія PSD “перетворилася на державну партію”, а “опозиція як демократична противага майже не діє” (Habersack 2003: 54 і наст.). Останні процеси в Угорщині, коли на виборах у 2010р. до влади прийшла крайньо права партія “Йоббик”, дають підстави для занепокоєння.

³⁶ Про різні позиції стосовно включення європейської інтеграції в партійно-політичну структуру конфліктів див., наприклад, Benoit/Laver 2006, de Vries 2010, Hix 1999 і 2004, Hooge/Marks 1999 і 2008, Kriesi 2007, Mattila/Raunio 2006 і Taggart 1998.

Список літератури

- Benoit, Kenneth/Laver, Michael (2006): *Party Policy in modern democracies*. New York: Routledge.
- Berglund, Sten/Dellenbrant, Jan Ake (Hrsg.) (1994): *The New Democracies in Eastern Europe. Party Systems and Political Cleavages*. Aldershot: Edward Elgar (2. Aufl.).
- Bos, Ellen/Segert, Dieter (Hrsg.) (2008): *Osteuropäische Demokratien als Trendsetter? Parteien und Parteiensysteme nach dem Ende des Übergangsjahrzehnts*. Opladen: Barbara Budrich.
- Broughton, David/Donovan, Mark (Hrsg.) (1999): *Changing Party Systems in Western Europe*. London: Pinter.
- Daalder, Hans/Mair, Peter (Hrsg.) (1983): *Western European Party Systems. Continuity and Change*. London: Sage.
- Dalton, Russell J. (2009): *Economics, environmentalism and party alignments: A note on partisan change in advanced industrial democracies*, in: *European Journal of Political Research*, 48, S. 161-175.
- Decker, Frank (2010): *Neue Konturen der Parteienlandschaft in Europa*, in: *Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte*, 57, S. 31-34.
- Dellenbrant, Jan Ake (1994): *The Re-Emergence of Multi-Partyism in the Baltic States*, in: Berglund, Sten/Dellenbrant, Jan Ake (Hrsg.): *The New Democracies in Eastern Europe. Party Systems and Political Cleavages*. Aldershot: Edward Elgar, S. 74-116.
- de Vries, Catherine E. (2010): *EU Issue Voting: Asset or Liability?*, in: *European Union Politics*, 11, S. 89-117.
- Dobbelaere, Karel/Jagodzinski, Wolfgang (1995): *Religious Cognitions and Beliefs*, in: van Deth, Jan W./Scarborough, Elinor (Hrsg.): *The Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press, S. 197-217.
- Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Eckert, Florian (2004/2005): *Wie soll man osteuropäische Parteigruppierungen einteilen?*, in: *MIP*, 12, S. 30-39.
- Eith, Ulrich (2001): *Gesellschaftliche Konflikte und Parteiensysteme: Möglichkeiten und Grenzen eines überregionalen Vergleichs*, in: Eith, Ulrich/Mielke, Gerd (Hrsg.): *Gesellschaftliche Konflikte und Parteiensysteme*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, S. 322-335.
- Haas, Melanie (2006): *Das Parteiensystem Spaniens*, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 421-452.
- Habersack, Sabine (2003): *Sonderfall Rumänien? Korruption, Defizite des Parteiensystems, Autoritarismus*. KAS-AI, Nr. 9. Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung.
- Hecking, Claus (2006): *Das Parteiensystem Belgiens*, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 41-65.
- Hecking, Claus (2006): *Das Parteiensystem Belgiens*, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 41-65.
- Helbling, Marc/Hoeglinger, Dominic/Wüest, Bruno (2010): *How political parties frame European integration*, in: *European Journal of Political Research*, 49, S. 496-521.
- Helms, Ludger (2008): *Konvergenz- und Divergenzaspekte der Parteiensystementwicklung in der Ära der Europäisierung: Ost- und Westeuropa im Vergleich*, in: *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 37, S. 11-27.
- Hix, Simon (1999): *Dimensions and alignments in European Union politics: Cognitive constraints and partisan responses*, in: *European Journal of Political Research*, 35, S. 69-16.
- Hix, Simon (2004): *The Study of the European Community: The Challenge to Comparative Politics*, in: *West European Politics*, 17, S. 1-30.
- Hooghe, Liesbet/Marks, Gary (1999): *The Making of a Polity: The Struggle over European Integration*, in: Kitschelt, Herbert/Lange, Peter/Marks, Gary/Stephens, John (Hrsg.): *Continuity and Change in Contemporary Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press, S. 70-97.
- Hooghe, Liesbet/Marks, Gary (2008): *A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus*, in: *British Journal of Political Science*, 39, S. 1-23.
- Jahn, Detlef/Kuitto, Kati/Oberst, Christoph (2006): *Das Parteiensystem Finnlands*, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 135-159.
- Jungerstam-Mulders, Susanne (Hrsg.) (2006a): *Post-Communist EU Member States. Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate.
- Jungerstam-Mulders, Susanne (2006b): *Party System Change in Post-Communist EU Member States*, in: Jungerstam-Mulders, Susanne (Hrsg.): *Post-Communist EU Member States. Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate, S. 233-250.
- Kitschelt, Herbert/Mansfeldowa, Zdenka/Markowski, Radoslaw/Toka, Gabor (1999): *Post-Communist Party systems. Competition, Representation, and Inter-Party cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kriesi, Hanspeter (2007): *The Role of European Integration in National Election Campaigns*, in: *European Union Politics*, 8, S. 83-108.
- Laakso, Markku/Taagepera, Rein (1979): *Effective Number of Parties. A Measure with Application to West Europe*, in: *Comparative Political Studies*, 12, S. 3-27.
- Lewis, Paul (2000): *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*. London: Routledge.
- Lipset, Seymour M./Rokkan, Stein (1967): *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction*, in: Lipset, Seymour Martin/Rokkan, Stein (Hrsg.): *Party Systems and Voter Alignments. Cross-national Perspectives*. New York: The Free Press, S. 1-64.
- Lucardie, Paul (2006): *Das Parteiensystem der Niederlande*, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 331-350.
- Mattila, Mikka/Raunio, Tapio (2006): *Cautious Voters – Supportive Parties. Opinion Congruence between Voters and Parties on the EU Dimension*, in: *European Union Politics*, 7, S. 427-449.
- Merkl, Peter H. (Hrsg.) (1980): *Western European Party Systems*. New York: Free Press.
- Niedermayer, Oskar (1997): *Das gesamtdeutsche Parteiensystem*, in: Gabriel, Oscar W./Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard (Hrsg.): *Parteiendemokratie in Deutschland*. Opladen: Westdeutscher Verlag, S. 106-130.
- Niedermayer, Oskar (2008): *Parteiensysteme*, in: Gabriel, Oscar W./Kropp, Sabine (Hrsg.): *Die EU-Staaten im Vergleich*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften (3., akt. u. erw. Aufl.), S. 351-388.
- Niedermayer, Oskar (2009): *Gesellschaftliche und parteipolitische Konfliktlinien*, in: Kühnel, Steffen/Niedermayer, Oskar/Westle, Bettina (Hrsg.): *Wähler in Deutschland. Sozialer und politischer Wandel, Gender und Wahlverhalten*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 30-67.
- Niedermayer, Oskar (2010): *Konvergenz oder andauernde Diversität? Die strukturelle Entwicklung der europäischen Parteiensysteme 1990-2010*, in: *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, 8, S. 340-357.
- Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.) (2006): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Pabriks, Artis/Štokenberga, Aiga (2006): *Political Parties and the Party System in Latvia*, in: Jungerstam-Mulders, Susanne (Hrsg.): *Post-Communist EU Member States. Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate, S. 51-67.
- Pennings, Paul/Lane, Jan-Erik (1998): *Preface*, in: Pennings, Paul/Lane, Jan-Erik (Hrsg.): *Comparing Party System Change*. London u. New York: Routledge, S. xiv.
- Rohrschneider, Robert/Whitefield, Stephen (2009): *Understanding Cleavages in Party Systems*, in: *Comparative Political Studies*, 42, S. 280-313.
- Ruß, Sabine/Schmidt, Jochen (1998): *Herausforderungen von links und rechts. Wertewandel und Veränderungen in den Parteiensystemen in Deutschland und Frankreich*, in: Köcher, Renate/Schild, Joachim (Hrsg.): *Wertewandel in Deutschland und Frankreich. Nationale Unterschiede und europäische Gemeinsamkeiten*. Opladen: Leske + Budrich, S. 265-287.
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmitz-Reiners, Marion (2007): *Die belgische Krise oder: Ein zerrissenes Land*. Brüssel: EU-Office der Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Segert, Dieter/Stöss, Richard/Niedermayer, Oskar (Hrsg.) (1997): *Parteiensysteme in postkommunistischen Gesellschaften Osteuropas*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Siaroff, Alan (2000): *Comparative European Party Systems*. New York/London: Garland.
- Stöss, Richard (2010): *Rechtsextremismus im Wandel*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Stöss, Richard/Haas, Melanie/Niedermayer, Oskar (2006): *Parteiensysteme in Westeuropa: Stabilität und Wandel*, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 7-37.
- Taggart, Paul (1998): *A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems*, in: *European Journal of Political Research*, 33, S. 363-388.
- Tavits, Margit (2005): *The Development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post-Communist Europe*, in: *American Journal of Political Science*, 49, S. 283-298.
- Thieme, Tom (2007): *Extremistische Parteien im postkommunistischen Osteuropa*, in: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 43, S. 21-26.
- Veen, Hans-Joachim (2005): *Die Entwicklung der Parteiensysteme in den postkommunistischen EU-Beitrittsländern*. Auslandsinformationen der Konrad-Adenauer-Stiftung, Nr. 7/05. Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung.
- Whitefield, Stephen (2002): *Political Cleavages and Post-Communist Politics*, in: *Annual Review of Political Science*, 5, S. 181-200.
- Zohlnhöfer, Reimut (2006): *Das Parteiensystem Italiens*, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 275-298.